

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

144800

TÜRK FOLKLORUNDA BAŞ

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Mehtap ÇOLAK

144800

Tez Danışmanı
Yrd.Doç.Dr.Ahsen TURAN

ANKARA - 2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Mehtap ÇOLAK'a ait Türk Folklorunda Baş adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

SÖZ BAŞI

Kültür bir toplumun hayat tarzı, kültürü oluşturan unsurlar da bu tarzın aynalarıdır. Türk kültürünün en berrak aynaları, hiç şüphesiz Türklerin tarihleri boyunca yarattıkları edebiyatlarında yer almaktadır.

Edebiyat, toplumların, özellikle de uzun süre sözlü geleneğe ağırlık vermiş toplumların, hem “milli hafızası” hem de “milli şuuru”nu içinde barındıran mirastır. Bu mirasa sahip olan Türk boyları, bu özgün mirası, kendi yönlerini belirlerken, önemli kararlar verirken, kendilerini yetiştirirken ve Ulu Önder Atatürk’ün belirttiği “muâsır medeniyetler seviyesine ulaşırken” kullanılabirler.

Edebiyatın da içinde yer aldığı Türk kültürü, sadece geçmişı yansıtan bir ayna değil, aynı zamanda geçmişle gelecek arasında kurulmuş ve her basamağı belli bir dönemin izleriyle süslenmiş bir merdivendir. Bu merdivenlerden çıkıldığında, onun basamaklarının Türk coğrafyası kadar genişlediğı, aşağıya doğru inildiğinde ise, Türk boylarından başlayıp, Türk kültür birliğinin temellerinin atıldığı dönemlere kadar genişlediğı görülür.

Kültür bir sürekliliktir. Dünümüzü bugüne, bugünümüzü yarınlara sürekli bir kültür köprüsü ile bağı tutmak zorundayız.

Milli kişiliğimizin korunması için kuracağıımız köprüde halk kültürümüzün araştırılıp incelenmesinin, doğru anlaşılmasının, değerinin ortaya konmasının, kaybolmaması için bu kültürden kitaplarda, dergilerde, arşivlerde, hayatın içinde korunan büyük hazinenin gün ışığına çıkarılmasının önemi büyüktür.

Türk Folklorunda Baş, konulu tezimizi hazırlarken bu gerçeklerden yola çıktık. Vücut organlarından biri olan baş ve adlandıran baş sözcüğünün ardında yatan zengin ve renkli kültür birikimini yansıtmaya çalıştık. Zaman içinde özel olmaktan çıkarak genel bir görünüm kazanan, nesilden nesile aktarılan dil ve folklor malzemesinden örnekler sunarak baş etrafında oluşan Türk folklorunu tespit etmeye çalıştık.

Vücut organları ve bu organların isimlerine bağlı olarak oluşan folklor malzemesini toplamak, incelemek varsa bu malzemenin varyantlarını araştırarak örnekler sunmak, sonuçlar ortaya koymak ve bugünü yarına taşıyacak olan köprüye; Türk kültürüne katkıda bulunmak, ileride yapılacak çalışmaların hazırlanmasına ışık tutmak amacıyla hareket ettik. Bizi var eden değerlerinden örnekler sunarak kültürümüzü daha iyi tanıtmaya çalıştık.

Türk folklorunda organlarla ilgili yapılmış olan çalışmalardaki inceleme metotları çalışmamıza ışık tuttu. Anadolu Coğrafyası ve ulaşabildiğimiz Türk dünyası folklor ürünlerinden örnekler sunarken matbu kaynakları kullandık, ansiklopedilerden, kitaplardan, edebiyat yapıtlarından, süreli yayınlardan, görsel kaynaklardan yararlanmaya çalıştık.

Araştırmamızda Türkiye dışında yaşayan Türk topluluklarının folklor ürünlerinden örneklerle de yeri geldikçe değinerek Türk dünyasındaki ortaklık ve farklılıkları sergileyerek, kültürümüzdeki gelişim ve değişimlerin gözler önüne serilmesine çalıştık.

Çalışmamızda başın anatomik ve fizyolojik yapısını, organ isimlerini ve dil arasındaki bağlantıyı, başın edebiyat alanında nasıl kullanıldığını, başla ilgili inanmaları, Türklerin baş (kafatası) özelliklerini, baş süslemeleri ve başlıkları, baş hastalıkları ve halk arasındaki tedavi yöntemleriyle ilgili tespitleri bölümler halinde verdik.

Hayatımızın her alanında var olan dinamizmden kaynaklanan değişim ve gelişim sebebiyle kùltùre ait unsurlar yapı, biçim, muhteva ve fonksiyon bakımından değişikliğe uğrar. Toplum devamlı bir yaratma faaliyeti içindedir. Bu açıdan bakılacak olursa, bu dinamik ve çeşitlilik nedeniyle folklor unsurlarının tamamını tespit etmek olanaksızdır. Bu unsurlara sürekli yeni unsurlar eklendiği gibi bazı unsurlar unutulmakta ya da varyantlaşmaktadır. İnceleme alanımızdaki ürünlerin çeşitliliği, bu ürünlerde sürekli bir canlılık; değişim ve gelişim olması sebebiyle, çok sayıda örneğe ulaştık. Tezimizde konu edilen bölümlerde örnekler vermekle, konunun zenginliğini ve önemini ortaya koymaya çalıştık. Bunlar dışında binlerce örnek daha sunulabilmesi folklorik ve edebi zenginliğin bir sonucudur.

Çalışmalarım sırasında bana yol gösteren, sabır ve ilgilerini esirgemeyen danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. F. Ahsen TURAN'a, aileme ve eşim Cansın ÇOLAK' a teşekkürlerimi sunarım.

Mehtap ÇOLAK

Aralık 2003

Ankara

SAYFA**SÖZ BAŞI****İÇİNDEKİLER****KISALTMALAR**

I. BÖLÜM : GİRİŞ	1-9
I.1. Başın Anatomik ve Fizyolojik Yapısı	1-4
I.2. Türklerin (Baş) Kafatası Özellikleri	4-9
II. BÖLÜM : SÖZCÜK ANLAMIYLA BAŞ	10-53
II.1 Vücut Organ İsimleri ve Dil Arasındaki Bağlantı	10-11
II.2 Sözcük Anlamıyla Baş	12-53
III. BÖLÜM : EDEBİYATIMIZDA BAŞ	54-316
III.1 Türk Halk Edebiyatında Baş	54
III.1.A Ferdi Eserlerde Baş	54
II.1.A.a Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatında Baş	54-79
II.1.A.b Âşık Edebiyatında Baş	79-146
III.1.B Anonim Eserlerde Baş	146-147
III.1.B.a Nazım	147-244
Mânilerde Baş	147-158
Ağıtlarda Baş	158-169
Ninnilede Baş	169-185
Türkülerde Baş	185-197
Düzgülerde Baş	198-202
Bilmecelerde Baş	202-214
Tekerlemelerde Baş	214-220
Destanlarda Baş	220-244
III.1.B.b Nesir	245-316
Atasözlerinde Baş	245-259
Deyimlerde Baş	259-277
Dua ve Beddualarda Baş	278-290
Fıkralarda Baş	290-292
Efsanelerde Baş	292-305
Menkabelerde Baş	305-313
Masal ve Hikâyelerde Baş	313-316

I. BÖLÜM : GİRİŞ

I. 1. Başın Anatomik ve Fizyolojik Yapısı

Baş, insan ile dik yürüyen birkaç maymun türünde bedenin en üst, bütün öbür canlılardaysa ön bölümünü oluşturan organdır. Beyin, gözler, kulaklar, burun , dil gibi duyu organlarının yer aldığı baş, aynı zamanda bütün bedeni yöneten organdır. Ön yüzünde yüz, çene ve ağız yer alır. Beyin evrim boyunca sürekli büyüdüğünden, başın önemi de sürekli artmıştır. Uzmanlara göre başın böyle gelişmesinin nedeni, aşağı yukarı bütün canlıların ileri doğru hareket etmelerinden bedenin yeni uyarıcılarla ilk karşılaşan bölümü olmasıdır.

Kafatası, omurgalıların başlarında birkaç kemiğin birbiriyle kaynaşmasıyla oluşan, beyin ve bazı duyu organlarını koruyan yapı. İnsanda kafatasının beyni içine alan küremsi arka bölümü yüz bölümüne oranla daha geniştir.

İnsanda kafatasının tabanını artkafa kemiği oluşturur. Bu kemiğin ortasında içinden omuriliğin geçtiği bir delik vardır. Yankafa ve şakak kemikleri kafatasının tavanını, alın kemiği ise ön duvarını göz yuvasının altında şakak kemiğiyle birleşerek elmacık kemerini oluşturan yanak kemiği, damak kemikleri ve üstçene kemiği yer alır. Burun delikleri, sapan kemiği ile birbirinden ayrılmıştır; burun kemik yapısında ayrıca gözyaşı ve koni kemikleri yer alır. Kafatası kemiklerinin arasındaki zikzak birleşme çizgileri geçici eklemlerdir; bu eklemler bebekte gevşek olmalarına karşın yaş ilerledikçe birbiriyle kaynaşır. Birçok memeli kafatasında orta çizgide arkaya,

aşağı doğru uzanan ve çeneleri kapatmaya yarayan şakak kaslarının bağlandığı bir çıkıntı yer alır.⁽¹⁾

Başta bulunan ve özellikle omurgalıların en tipik organı olan beyin, organizmanın en çok özelleşmiş organıdır. Beyin vücut faaliyetlerinin ve ruhsal olayların yönetim, denetim ve düzenlenmesinde birinci derece etkilidir; beyin vücudun komuta merkezidir. Beyin kafatası içine yerleşmiştir. İnsan sinir sistemini oluşturan nöronların çoğu beyinde bulunur. İnsanı diğer canlılardan üstün kılan akıl yürütme, olayları hatırlama; gelecekle ilgili planlar yapabilme, konuşma, gülme vb. davranışlar beyin tarafından sağlanır. Çalışmalarını ara vermeden sürdüren insan beyni, duyu organlarının çalışmalarına ara vermesi nedeniyle uyku sırasında dinlenir; ancak uyku sırasında bile beyinle organlar arasında yaklaşık 500 bin uyarı gidip gelir.

Omurgalılarda, temel yapısı az çok birbirine benzeyen beyin, üç katlı bir zarla çevrilidir. Bu zarlar, dışta içe doğru sert zar, örümceksi zar ve ince zardır. Örümceksi zarla ince zar arasındaki, boşlukta BOS olarak ifade edilen beyin-omurilik sıvısı doludur; bu sıvı vurma, çarpma, sarsıntı gibi etkilerden korur, beyne gelen kan ile beyini oluşturan sinir hücreleri arasındaki madde alışverişini sağlar.

İnsan beyni ön, orta ve arka beyinden oluşur. Ön beyin; uç beyin ve arka beyinden oluşur, insan beyninin en büyük bölümüdür. Orta beyin; beyincikle arka beyin arasındaki küçük kısımdır, beyin ve gözler arasındaki uyarıları düzenler. Arka beyin, ise beyincik, omurilik soğanı ve varol köprüsü denen kısımlardan oluşur (Berker,1999:41).

¹ "Kafatası" Encyclopaedia Britannica, XII (1986), 382.

Başta, çevredeki cisimlerden gelen ışığı algılayarak onları görmeyi sağlayan duyu organı gözdür. Göz görmeyi sağlayan göz yuvarlağı ve bunu koruyan yardımcı kısımlardan oluşur. Göz yuvarlağı, kafatasının göz çukuruna yerleşmiş küresel bir yapıdır, kaslarla göz çukuruna bağlıdır. Göz yuvarlağı iç içe geçmiş sert tabaka, damar tabaka ve ağ tabakadan oluşur. Ağ tabaka üzerinde çukur bir kısım vardır. Görüntünün net olarak oluştuğu ve göz merceğinin odak noktasının bulunduğu bu çukura sarı benek denir. Sarı benek resöptörlerin yoğun olarak bulunduğu kısımdır. Gözdeki duyu sinirlerinin hücre görevleri ağ tabakaya yayılmıştır. Aksonları ise birbirine paralel olarak birleşip gözün arka kısımdan göz sinirleri olarak çıkıp beyne gider. Göz sinirlerinin göz yuvarlağından çıktıkları yerde görüntü oluşmadığı için buraya kör nokta denir. Göz yuvarlağının içinde, gözün şeklini ve canlılığını korumasını sağlayan saydam sıvılarla dolu iki odacık; kornea ve iris vardır. Gözün yardımcı kısımları göz kapakları, kirpikler, kaşlar, göz kasları, gözyaşı bezi ve yağ bezleridir. Göz kapakları, kirpikler ve kaşlar göze toz, ter vb. yabancı maddelerin girmesini önler. Göz kasları göz yuvarlağını istenilen yerde çevirir. Gözyaşı ve yağ bezlerinin salgıları, gözün temizlenmesini, kayganlaşmasını sağlar ve kurumasını önler (Berker,1999:47).

Ses dalgalarına duyarlı reseptörlere sahip olan işitme organı kulak da başta bulunur. Kulak, aynı zamanda vücudun denge organıdır. Yapı olarak dış kulak, orta kulak ve iç kulaktan oluşur. Dış kulakta kıkırdaktan oluşan kulak kepçesi ve içeriye doğru uzanan kulak yolundan oluşur. Orta kulakta çekiç, örs ve üzengi kemikleri vardır. Orta kulağı yutağa bağlayan östaki borusu da buradadır. İç kulak işitme duyu hücreleri ve işitme sinirlerinin bulunduğu kısımdır. İnsana kulağı, belirli sınırlar arasında titreşim yapabilen sesleri algılayabilir. Kulak kepçesi tarafından toplanarak kulak yolundan geçen ses dalgaları kulak zarını titreştirir. Kulak zarındaki titreşimler, sırasıyla çekiç, örs ve üzengi kemiklerinden oluşan kemik köprüyle oval pencereye aktarılır. Oval pencereye, şiddeti artırılarak iletilen titreşimleri,

sınınin dalgalanmasına neden olur. Bu dalgalanma korti organındaki titreşimli reseptörler tarafından algılanıp işitme sinirlerine verilir. Sinirlerin, beyindeki işitme merkezine ilettikleri uyarılar da ses olarak algılanır (Berker,1999:49).

Sindirim sisteminin bir parçası olan ağız ise dudaklar, yanaklar, damak ve yutakla çevrili boşluktur. Ağızda sindirimi sağlayan önemli organlar dişler, dil ve tükürük bezleridir.

Tat alma duyusu dil ve koku alma duyusu olarak da burun başta bulunan organlardır. Dil, ağız boşluğunda bulunan, çizgili kaslardan yapılmıştır. Konuşmayı ve besinleri ağızda hareket ettirerek lokma hâlinde yutulmasını sağlamanın yanında, tat alma organıdır. Üst yüzeyindeki pilla denilen yapılardaki tat tomurcukları tat almayı sağlar. Tatların alınmasında, ağza alınan çözünmüş veya çözünebilir tat verici maddeler dil üzerindeki tat alma tomurcuklarında bulunan reseptörleri uyarır. Uyarılar, duyu sinirlerine aktarılıp beynin ilgili bölümlerine taşınır.

Kokuları alan burun, ön taraftan iki delikle dışarıya, arka taraftan da yutağa açılan, solunum yolunun başlangıç ve koku alma organıdır. Kıkırdak ve kemikten oluşmuş burnun iç kısmında yer yer mukus salgılayan epitel hücreleri vardır. Epitel hücreleri arasında burun kılları bulunur. Mukus, burun çeperlerini nemli tutmaya ve kıllarla beraber, solunan havanın nemlendirilmesine, ısıtılmasına ve tozların solunuma uygun hâle getirilmesine yarar. Ortadaki sapan kemiği ile ikiye ayrılmış olan burun boşluğunun üst tarafında , sarı bölge denilen koku alma alanı bulunur (Berker,1999:45).

I.2. Türklerin (Baş) Kafatası Özellikleri

Türk sanat tarihinin uzun bir geçmişi vardır. Türk sanatçıları ve ustaları tarafından Türk sanat tarihinin sayısız malzemesi yorumlanmıştır. Geçmişten günümüze ulaşan rulo ve blok yazma ve basma kitaplara fırça ile yapılan minyatür türü resimler, kaya ve duvar frenkslerinde görülen çeşitli insan, hayvan, bitki ve mitolojik yaratık figürleri sanat tarihçileri ve araştırmacılar için zengin kaynaklardır.

Türkler, eski İç Asya atlı göçebelerinin sanat kollarının çoğunu yaşatmaya devam etmişlerdir. Kaya üzerine al boya ile resim yaparak veya taşı madenî bir uç ile çizerek, petroglif denen levhaları vücuda getirmişlerdir. Dikili taşlara, insan ve hayvan heykelleri yontmuşlardır (Esin,1978:82).

Kültür tarihi bakımından olduğu kadar, realizmleri nedeniyle ırk antropoloisi bakımından da ilgi çekici olan freskler Türk ve mongolord tip açısından ayrı mânâ taşımaktadır. Resimler turanid ve ön Asya tipi özelliklerini açıkça aksettirir (Roasony,1971:111).

Gülensoy (1994 : 121), zengin ve çeşitli konularda eserlere sahip Türk sanatının bir yönüne, grafik açısından temas ederek Türk sanatçılarının eski Türk tipini figüratif olarak nasıl yorumladıkları üzerinde durmuştur. Kaya ve duvar resimleri ile balbal ve frenkslerde yer alan tipleri yorumlamayı yaparken temel almıştır.

Bunun yanı sıra, Doğan (1965:298), Selçuklu devri çini ve seramiklerinde çizilmiş çeşitli Türk tipleri XIV. yüzyılın önemli bir tip eseri olan Sabuncuoğlu Şerafettin'in "Cerrâhiyetü'l-Hâniyye"sindeki minyatür tiplerini de yeri geldikçe yorumlamıştır.

Türklük, üç büyük ırk ailesi (Europid, Mongolid, Megrid) içinde Europid ırkına mensuptur. Orta Asya içlerine kadar uzanan bölümde esmer alpin, dinarid ve turanid ırkları bulunmaktadır (Roasony,1971:8).

Türklerde mongolid ırkın ancak silik izleri sezilmektedir. Ortalama boy 166-167 cm.'dir. Nadir olarak daha uzun boylulara rastlansa da umûmi olarak orta boyludurlar. Vücut yapısı güzle ve hareketli, yaşlandıkça şişmanlamaya müsaittir. Kafatası yuvarlak, 84-85 cm.'dir. Alın oldukça yüksek, yumru ve geniştir ; ense kısa olmakla beraber, dinarid ve Ön Asya ırklarında olduğu gibi yassı olmayıp hafif yuvarlaktır.

Kafatası da mutedil şekilde olup, tepesi hafif yuvarlaklık gösterir. Kafatasına nazaran yüz, büyük olmayıp, aşağı doğru daralmaktadır. Elmacık kemiklerinin fazla gelişmesi ve çıkık olması sebebiyle aşağı yukarı, çok defa, biraz daralmış görünür. Yüz, umûmi olarak geniş ve yassı olmakla beraber mongoloidlerdekine benzemez. Zira burun iki tarafı şişkin olmasına rağmen, kesin olarak europid karakterde ve yüz sathından hayli çıkık durumdadır. Diğer taraftan burun nispeten küçük, düz veya kısa gaga burnu biçimindedir. Bununla birlikte ne dinarid ırkın çengel burun kabalığına, ne de Doğu Batlık burun basıklığına rastlanmaz. Kaş kemerini teşkil eden kemik hafifçe genişlemiş olup, kaşlar düzgündür. Göz yarığı nispeten dar ve küçük olmakla beraber, mongoloid perde yoktur. Gözün iç köşesi dış köşeye nazaran daha içeri kaymıştır. Küçük siyah gözler, bilhassa kadınlarda canlı ve parlaktır. Yanak kemiğinin yağ yastığı gelişmiş ve bu yüzden burun-dudak çizgisi (sulcus nasolabialis) derindir. Ağız nispeten küçük, dudaklar şişkin olmayıp dar ve düzgündürler. Çene küçük, kuvvetli, dinarid ırkında olduğu gibi yüksek değildir. Kulak, küçük ve yatıktır. Vücuttaki kıllar, Ön Asya ırklarında olduğu kadar gelişmiş olmamakla birlikte, kesin olarak Europid vasfındadır, Mongolid değildir. Koyu esmer ve siyah saç sık ve dalgalıdır. Bıyık ve sakal siyah ve seyrek (Roasony,1971:8).

Eski Türklerden Hun tipinin karakteristik özellikleri de L. Raosonyi'nin yukarıda belirttiği çizgilere uymaktadır. Buna göre Hun Türklerinin gözleri hafif çekik, badem, kaşları ince, burunları dümdüz yassı ve yanakları dolgun, yuvarlaktır (Diyarbakirli,1972:51).

Esin (1978 : 83-84), gayet kuvvetli naturalist bir portre mahiyeti olan maskelerden, Oğuzların görünüşünün diğer Türkler gibi, yarı Mongoloid yarı Europeoid olduğunu belirtir. Oğuz maskelerinde keskin, Kartal burun, keçi gibi seyrek sakal ve kulak diplerinde Kaşgarlı'nın "tulum" veya "küjik" dediği zülüfler vardır.

Türklerin bir özelliği de erkeklerin uzun saçlarıdır. Kök-Türk beylerinin saçları umumiyetle uzun ve serbest dalgalıdır. Bu uzun saçlar ancak matem sebebiyle kesilir. Uygun metinlerinde Alpların uzun saçları arslan yelesine benzetilir.

Kaşgarlı Mahmud "idunçu saç" tabiri ile mukaddes olan ve kesilmeyen saçtan bahseder. M.630'da Batı Türk Kağanı "T'ong" Yabgu'nun uzun saçları serbest dalgalanırdı ve başına bir yeşil kurdele veya sarık sarardı. Beylerin de örtülü saçları bulunuyordu. Bu beyler ancak çin hizmetine girince, örtülü saçlarını kesiyorlardı.

Kaşgarlı'dan öğrendiğimize göre, başın ancak tepesi tıraş ediliyor ve bu bir Türk âdeti sayılıyordu. Türkler gibi başının tepesi saçsız olan kimseye "tok" veya "toker" deniliyordu. "Toklı" ise kuru kafa demekti. Başın tıraş edildiği zaman, alın ile saçaklar hizasında zülüfler bırakıldığı ve bu âdetin yeni evlenen "Hsien-pi" gençleri ile Suyâb-Balasagun halkı ve Uygur çocuklarında da görüldüğü bilinir.

Uygur metinlerinde Buda'nın başının tepesindeki efsanevi çıkıntıya "topuz" anlamına gelen "saç tegin sük" denmesi ve topuza "didim" (tâc) adı da verilmesi Türklerde ve bütün İç Asya'da topuza atfedilen mertebe işareti anlamındadır. Türk hükümdar tasvirlerinde de, mesela Köl-Tigin'in veya Bilge Kağan'ın sanılan şahsın tasvirlerinde muhtemelen topuz şeklinde toplanmış olan uzun saçlar, serpuşun altına saklanmış gözükmetedir. Sanatkâr tasvirlerinde, başlığın altında sezilen topuz, ustalık tâcı olabilir.

Köl-Tigin heykelinin, tâc gibi üç dişli kenarı olan börkü, Hun devrinden beri, Çin sanatında kuzeyli beylerin başında görülen bir serpuştur. Kök-Türk devri sanatında bu şekil börk ve üç dişli tâc çok tasvir edilmiştir.

Kırgız erkeklerinin, Oğuzlar gibi küpe taktıkları da rivayet olunur. Türkistan figüratif sanatında güzellik normlarının değiştiği VI.-VII. yüzyıllarda görülür. Hellenistik devri hatırlatan sivri çeneli, küçük bir yüz, büyük ve yumuşak bakışlı, gözler ve kıvrıkcık kısa saçlarla otebârüz eden çehreler, Orta Asya sanatında uzun süre devam etmiştir (Esin,1978:106).

Gülensoy (1994 : 125), elde bulunan verilere göre, Türk tipinin grafik özelliklerini şöyle sıralar :

ENSE : Kısa, hafif yuvarlak.

ALIN : Oldukça yüksek, yumru ve geniş.

YÜZ : Büyük olmayıp, aşağı doğru daralmakta ; geniş ve yassı.
(Mongoloid değil)

KAŞ : Kaş kemerini teşkil eden kemik hafif gelişmiş, düzgün.

GÖZ : Göz yarığı dar ve küçük (Mongoloid perde yok) ; gözün içi köşesi dış köşeye nazaran daha içeri kaymış.

ELMACIK KEMİKLERİ : Fazla gelişmiş, çıkık.

BURUN : Nispeten küçük, düz veya kısa gaga burun şeklinde.

YANAK : Yanak kemiğinin yağ yastığı gelişmiş ; burun-dudak çizgisi derin.

AĞIZ : Nispeten küçük.

DUDAKLAR : Şişkin olmayıp dar ve düzgün.

ÇENE : Küçük (yüksek değil).

KULAK : Küçük ve yatık.

II. BÖLÜM : SÖZCÜK ANLAMıyla BAŞ

II.1 Vücut Organ İsimleri ve Dil Arasındaki Bağlantı

Sözcüklerin ardında çok zengin ve renkli bir kültür birikimi mevcuttur. Dil ve folklor malzemesi, onları yaratan kişilerin ve grupların kendi istek ve arzuları dışında topluma mal olmuş ve yıllarca kullanılıp tekrar edilmiştir. Atasözleri, türküler, maniler, birtakım inanışlar, âdetler, bölgede yaşayanların düşüncelerine, inanışlarına ve yatırımlarına uygun bir biçimde zaman içinde olgunlaşmış ve gelişmiştir. Bu tür veriler özel olmaktan çıkarak genel bir görünüm kazanmıştır.

Bu genel görünümün oluşmasında, gelişmesinde, değişmesinde ve nesilden nesile aktarılmasında dil ve dili oluşturan sözcükler özel bir yer sahibidir.

Ana dillerin oluşum evresinde insan, mikrokozmostan (küçük evren), makrokozmosa (büyük evren) doğru hareket eder. İnsan, evrenin bir mikrokozmosu ; özelidir. Bu nedenle önce kendisine yönelir ve kendisinden hareketle dili oluşturmaya başlar.

Dünya üzerindeki ana diller ; başka dillerden alınmamış ana gramatikal elemanlara sahip olan dillerdir. Bu gramatikal elemanlar şunlardır :

1. Vücut organ isimleri,
2. Zamirler,
3. Sayılar,
4. Akraba İsimleri,
5. Fiil ve fiil sistemleri,

6. Hayvan isimleri,
7. Sözlere dizim sıraları.

Türk dili, bütün bu ana gramatikal elemanlara sahip olması dolayısıyla bir ana dildir.

Dilimizde kullandığımız bütün vücut organ isimleri Türkçedir. Bu da Türk insanının da evrenin bir noktası, özeti olarak önce mikro evrenini isimlendirdiğinin sonra da bu isimleri evrene taşıdığına kanıtıdır. Vücut organ isimleri ana dillerde primitif elemanlar olup dilimizde de baş, göz, ayak... sözcükleri başka dillerden alınmamıştır.

İnsanın isimlendirdiği mikrokozmosu makromozmosa geçirmesi oldukça doğaldır. Vücut organ isimlerinin tabiata ve nesnelere yansımış şekli de bundan başka bir şey değildir.

Vücut organları görüneni oluşturur, bir şey öncelikle görünenle başladığı için dilin de temelinde bu organların isimleri bulunur.

Vücut organ isimleri ile ana dili oluşturan diğer ana elemanlar Türk lehçelerinde de ortaklık arz eder. Görünen kısmı oluşturan dış vücut organ isimleri Türk şive ve lehçelerinde aynıdır.

Bu bilgilerden hareketle bu aynılıkta, ortaklıkta büyük ölçüde dilimizin, yaşama biçimimizin, kısacası ruh ve düşünce dünyamızın ortaklığının büyüklüğünün yansımalarının payı vardır. Bilginin ve iletişimin hız kazandığı, bu gelişmelerin sınırları ortadan kaldırmaya başladığı dünyamızda vücut organ isimleri etrafında oluşan folklor malzemesi ve bu malzemenin ortaya çıkarılması Türk devlet ve topluluklarının temel ortak paydalarından birinin daha bilinmesine neden olacaktır.

II.2 Sözcük Anlamıyla Baş

Sözcük anlamıyla baş kelimesini tam manasıyla kavrayabilmek için öncelikle kelimenin kökünü incelemek gerekir. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü adlı eserinde Hasan Eren (1999:41) baş kelimesini: “1. İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan vücûdun üst veya önünde bulunan bölüm. 2. Bir topluluğu yöneten kimse. 3. Başlangıç” anlamlarıyla açıklanmıştır.

İsmet Zeki Eyüboğlu (1991:76)’na göre ise baş; öncelik, oluş, doğuş, ortaya çıkış bildiren kökten doğmuştur ve “ilk, önce, ilkin, önceki, önde olan, ortaya çıkış, yara, birinci, öncü, uç, tepe, doruk, önder, yönetici, başak” anlamlarıyla kullanılmıştır.

Türkiye’de ve Türkiye dışında Türkologlar tarafından hazırlanan diğer etimolojik sözlüklerde ortaya çıkan sonuç “baş”ın bütün Türk topluluklarında eş anlamlı kullanılmasıdır.

Baş, Azeri Türkçesinde “baş”, Türkmen Türkçesinde “baş”, Kazan Tatarcası’nda “baş”, Başkurt Türkçesinde “baş”, Nogayca “bas”, Kara Kalpakça “bas”, Kazak Türkçesinde “bas”, Kırgız Türkçesinde “baş”, Özbek Türkçesinde “baş”, Uygur Türkçesinde “baş” Yakut Türkçesinde “bas”, Çuvaş Türkçesinde “puş” şeklinde kullanılmaktadır. ⁽¹⁾

Eski Türkçede baş’ın Çuvaşçada puş olarak geçtiği göze çarpmaktadır. Araştırmacılar Türkçe baş biçimindeki “-ş”nin Çuvaşçada “-ı” olarak geçtiğini ortaya atmışlardır, daha sonra bu sesin –ç (Çuvaşça –ś) küçültme ekinden önce düştüğünü dile getirmişlerdir. Ramstedt, Türkçe

¹ “Baş”, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I (1991),52-53.

baş'ın balç'tan geldiğini belirtmiş, Räsänen de (1969:64) bu görüşe katılmıştır.

Eyüboğlu, (1991:76), b-ş / b-ı-ş / b-e-ş / baş şeklindeki gelişime değinmiş, günlük dilde birine seslenirken bışş sesinin baş sözcüğünü oluşturan yansıma olduğunu kaydetmiştir. Baş kelimesinin bir eylemin, bir girişimin doğuşu, ortaya çıkışı, kaynağı olduğunu belirtmiştir.

Türkçe Sözlük'te baş şu şekilde yer alır :

BAŞ (I) isim :

1.İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser.

2.is.Bir topluluğu yöneten kimse-Anayasa.

3.is.Başlangıç.

4.is.Temel, esas.

5.is.Arazide en yüksek nokta.

6.is.Bir şeyin genellikle toparlakça ucu.

7.is.Bir şeyin uçlarından biri.

8.is.Kasaplık hayvanlarda ve bazı yiyeceklerde tane.

9.is.Para değiştirirken verilen ya da alınan üstelik, sarrafiye.

10.is.Bir şeyin yakını veya çevresi.

11.is. "Baş" kelimesi birçok deyimde "öz varlık, kendisi" anlamını taşıyan bir zamir niteliğindedir:Baş belası.Başı belaya uğramak.Başı derde girmek.Başı için.Başına bela getirmek.Başına kakmak.Başına bela kesilmek.Başını kurtarmak.Başının çaresine bakmak.Başının derdine düşmek.Başın sağ olsun.Dünya başına zindan kesilmek.Yalnız başına.

12.Önem veya yönetim bakımından ileride olan, en önemli, en üstün anlamında birleşik kelimeler yapar:Başasistan, başbakan başçavuş, başdizgici, başeski, başgardiyan, başgarson, başgedikli, başhekim, baştabib, başhemşire, başımam, başkent, başşehir, başköşe, başmurakıp, başoyuncu,

başöğretmen,başpehlivan, başrol, başsavcı, başuzman, başyazar(başmuharir),başyazı(başmakale).

13.is.Güreşte pehlivanların atrıldıkları beş derecenin en yükseği.

14.is. "...başına" adlardan sonra ve nicelik anlatan kelimededen önce gelerek üleştirme anlamı verir.

15.is.den.Deniz teknelerinde ön taraf.

16.is.En uç, yüksek nokta veya en ön.

Baş ağrısı olmak:Sıkıntıvermek, uğraştırmak.

Baş ağrıtmak:Tedirgin etmek, bıkkınlık vermek, can sıkmak.

Baş alamamak:Çok uğraştıran bir konu yüzünden vakit ve fırsat bulamamak.

Baş almak:Fırsat bulmak.

Baş aşağı düşmek:Kişiliğinden kaybederek toplum içindeki durumu sarsılmak.

Baş aşağı gelmek:Tepesi üstü düşmek.

Baş aşağı gitmek:Sürekli zarar görmek veya kötüleşmek.

Baş bağlamak:1)Başına bir örtü örtmek;2)Başak vermek,3)Birine veya bir şeye bağlanmak, intisap etmek.

Baş baş:Çocukların "Allaha ısmarladık" anlamında ellerini başlarına götürmelerini sağlamak için söylenir.

Baş başa (veya kafa kafaya) vermek:1)İki veya daha çok kimse bir kenara çekilip konuşmak.2)Dayanışmak.

Baş başa bırakmak:Birinin, bir şeyle veya bir kimseyle yalnız kalmasını sağlamak.

Baş başa kalmak:Biriyle ya da bir şeyle yalnız kalmak.

Baş başa olmak:Birlikte bulunmak, beraber yaşamak.

Baş bulmak:(alış verişte) Kazanç bırakmak.

Baş çekmek:Ön ayak olmak.

Baş çevirtmek:1)Başı arkaya doğru döndürtmek.2)mec.Birinin arkasından hayranlıkla bakmak.

Baş döndürmek:Başarıdan, gururdan,sevinçten çok mutlu duruma getirmek, aşırı heyecanlandırmak.

Baş döndürücü:1)(çabuklukta) Olağanüstü, aşırı,2)Baygınlık verici.

Baş edebilmek:Bir kimseyi yola getirmeye veya bir şeyi yapmaya gücü yetmek.

Baş eğmek:1) Saygı göstermek için baş eğerek selamlamak.
2)Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek, inkıyat etmek.

Baş elde iken:Ölmeden, yaşarken, sağ iken.

Baş etmek (edememek):Gücü yetmek (yetmemek), başarı kazanmak (kazanmamak).

Baş gelmek:Yenmek, gücü yetmek.

Baş göstermek:Belirmek, ortaya çıkmak, zuhur etmek, vuku bulmak.

Baş göz etmek:hlk.Evlendirmek.

Baş göz olmak:hlk.Evlenmek.

Baş kaldırma:Baş kaldırmak işi, isyan.

Baş kaldırmak:1)Ayaklanmak, yönetime karşı gelmek, isyan etmek.2)lyice coşmak, kabarmak.

Baş kesmek:Selam için baş eğmek.

Baş kış vurmak:Baştan gelen dalgalarla gemi, başı ve kışı üzerinde inip kalkmak.

Baş kırılır fes içinde, kol kırılır yen içinde:Aile içindeki, arkadaşlar arasındaki uyuşmazlıklar yabancılara duyurulmamalıdır.

Baş komak(koymak):Bir şeyin uğruna ölümü göze almak.

Baş koşmak:Bir işi başarmak için çalışmak.

Baş nereye giderse ayak da oraya gider:Küçükler büyüklerin izinden gider, her işte onları örnek tutarlar.

Baş ol da istersen soğan başı ol: Küçük bir iş de olsa, başta olmak önemlidir.

Baş olan boş olmaz: 1)Bir yerde baş olan kimse taşıdığı değer dolayısı ile o yere gelmiştir; 2)İşin başındaki kişinin işi çoktur.

Baş sağlığı dilemek: Ölen bir kimsenin yakınlarına ilgi ve yakınlık söylemek.

(Herşeye)Baş sallamak: Karşısındakinin her sözünü uygun bulur görünmek.

(Gemi)Baş tutamamak: Rüzgâr, fırtına yüzünden, yapılışındaki veya yükselişindeki bir bozukluk sebebi ile gemi dümene uymamak, rotadan çıkmak.

(Bir yere)Baş tutmak : Ele başı olmak.

Baş üstünde tutmak : Çok iyi ağırlamak.

Baş üstünde yeri var : Büyük bir saygı ile karşılanır veya ağırlanır.

Baş üstüne : Bir dileğin yerine getirileceğini içtenlikle belirtmek için "Peki" anlamında kullanılan söz.

Baş vermek : 1) (Çıban) olgunlaşmak; 2) (Buğday vb. bitkiler) Başak bağlamaya başlamak, başak oluşmak. 3) (Gemi, kayık) Döndürmek, çevirmek.

Baş yakmak : Kötü duruma düşürmek.

Baş yapmak : (Kuaför) Saç bakım ve tuvaleti yapmak.

Baş yarılr (kırılır) börk (fes) içinde, kol kırılır kürk (yen)içinde : Aile içindeki kişilerin anlaşmazlıkları aile içinde kalmalıdır.

(Bir kimse) Baş yemek (Başını yemek) : mec. 1) Birinin ölümüne veya yok olmasına sebep olma. 2) Birinin güç durumuna düşmesine yol açmak.

Başa baş : Birinden üstün olmadan.

Başa baş gelmek : Eşit olmak, denk olmak.

Başa baş noktası : Bir yabancı paranın veya değerli kağıdın piyasa değeri ile üstünde yazılı değerın aynı olması durumu.

(Biriyle) Başa çıkmak : Güçlükler çıkaran biri ile olan işini, kendi istediği yolda sonuçlandırabilmek.

(Bir şey ile) Başa çıkmak : Bir şeye gücü yetmek.

Başa geçmek : En üstün yeri almak.

Başa gelen çekilir : Çaresiz durumlara düşüldüğünde insanın kendini üzüntüye kaptırmayıp bu durumlara katlanmasının olağan ve doğru bulunduğunu anlatır.

Başa gelmek : (Kötü bir duruma) uğramak.

Başa güreşmek : 1) Yağlı güreşte en usta pehlivanlar başpehlivanlık için yarışmak. 2) mec. En üstün sonucu elde etmek için mücadele vermek.

Başa vermek : Değiş tokuş yaparken üste bazı şeyler vermek.

Başı ağrımak : Bir işten dolayı sorumlu duruma düşmek.

Başı bağlanmak : 1) Biri evlendirilmek. 2) Birini yandaş olarak kazanmak, kendi yanında tutmak.

Başı belâda : Çözülmesi güç, sıkıntılı bir durumda.

Başı belâya girmek (veya uğramak): Sıkıcı, üzücü bir durumla karşılaşmak.

Başı bütün : Eşi hayatta olan (karı veya koca).

Başı çatlama : Başı çok ağrımak.

Başı çekmek : Herhangi bir konuda önde gitmek, ön ayak olmak.

Başı dara düşmek : Sıkıntıya girmek.

Başı daralmak : (Para yönünden) sıkıntıya, darlığa düşmek.

Başı darda kalmak : Parasızlıktan dolayı sıkıntılı olmak.

Başı derde girmek : Sıkıntılı bir duruma düşmek.

Başı dertte : Çözülmesi güç, sıkıntılı durumda.

Başı dönmek : 1) İnsana, eşyanın dönmesi, ayağının altından yerin çekilmesi gibi bir duygu gelmek. 2) Sıkıntı yaratan bir durum karşısında bunalmak. 3) Görkemli bir şey karşısında şaşımak. 4) Para ve mevki sebebiyle şaşıp şımarmak.

Başı göğ ermek (veya değmek) : alay. Beklenmeyen bir mutluluğa ermek.

Başı havada : Sevinçli.

(Bir şeyle) Başı hoş olmamak : Bir şeyden hoşlanmamak.

(Birinin) Başı için : “Çocuğumuzun başı için” , “annenizin başı için” gibi sözlerde değerli bir kişi ortaya konarak kullanılan and veya yalvarma sözü.

Başı kalabalık : Yanında bir işi konuşamayacak kadar çok kimse var.

Başı kazan gibi olmak : Başında çok ağır ve uğultulu bir sersemlik olmak.

Başı nâra yanmak : Başkası uğruna büyük bir zarara uğramak.

Başı önünde : Uslu, çevrede gözü olmayan.

Başı sıkılmak (veya sıkışmak) : Herhangi bir güçlük karşısında kalmak, bunalmak.

Başı sıkıya gelmek : Herhangi bir güçlük karşısında bunalmak, zor durumda kalmak.

Başı taşa değmek : Ağır bir durum kendisine ders olmak.

Başı tutmak : Gürültüden veya üzüntüden başı ağrımak.

Başı üstünde yeri olmak : 1) Her zaman iyi karşılanmak, ağırılanmak.
2) Bir düşünce veya davranışı uygun bulmak.

Başı yastığa düşmek : Yorguluktan veya güçsüzlükten uykuya dalmak.

Başı yastık yüzü görmemek : Yatağa yatıp uyumamış olmak.

Başı yerde : Utançla, kırınlıkla, üzüntüyle.

Başı yerine gelmek : Zihin yorgunluğu geçmiş olmak.

Başı yukarda : Onurlu, kibirli, kendini beğenmiş.

(Atın) Başı zapt olunmamak : Binicisini alıp götürmek.

Başım gözüm üstüne : Belirtilen istekleri içtenlikle yapmayı kabul etmeyi anlatır.

Başımınla beraber : Memnunklukla, seve seve.

Başın sağ olsun : Yakınlarından toprağa vermiş bir kimseye söylenen ilgi ve yakınlık anlatan söz.

Başına balta kesilmek (veya olmak) : Sürekli istemek, ısrar etmek, inat etmek.

Başına belâ açmak : Kötü bir olay dolayısıyla dert sahibi olmak.

Başına belâ almak : Bir sorunla karşılaşmak, kötü bir duruma düşmek.

Başına belâ olmak (veya kesilmek) : Sıkıntı vermek, tedirgin etmek, musallat olmak.

Başına bir hâl gelmek : 1) Kötü bir duruma uğramak. 2) Ölüm ihtimalini bildirmek için kullanılır.

Başına buyruk : Kimseden izin almaksızın dilediği gibi davranan.

(Birinin) Başına çalmak : Bir şeyi öfke ile nefret ile geri vermek.

Başına çalsın : Birine verilmek istenilen bir şeyi öfke ve nefret ile geri çevrildiğini anlatmak için söylenir.

Başına çıkarmak : Şımartmak, çok yüz vermek.

(Birinin) Başına çıkmak : Birinden yüz bulup ona karşı pek şımarıkça davranmak.

(Birinin) Başına çorap örmek : Birine, haberi olmadan kötü duruma düşürücü davranışta bulunmak.

Başına dert etmek (veya açmak) : Bir şeyi üzüntü konusu yapmak.

Başına devlet kuşu konmak : Beklemediği büyük bir nimeti ele geçirmek.

Başına dikmek : 1) Birini veya bir şeyi korumak için bir kimseyi görevlendirmek. 2) Bir içeceği kabı yukarı kaldırarak sonuna dek içmek.

Başına dolamak : Musallat etmek.

Başına dünyanın belâsını sarmak : Büyük felâket getirmek.

(Birinin) Başına ekşimek : 1) Ağır yük olmak. 2) Üstüne kalmak.

Başına geçirmek : 1) Başına giymek. 2) Bir şeyi öfke ile birisinin başına vurmak.

(Bir şeyin) Başına geçmek : 1) Görevi altında bulundurmak. 2) Bir işin yönetimini ele almak. 3) Bir işi yapmaya başlamak.

Başına gelmek : 1) Bir görevin başına gelmek. 2) Kötü durumla karşılaşmak. 3) Beklenmedik, şaşırtıcı bir olayla veya durumla karşılaşmak.

Başına güneş geçmek : Güneş çarpmak.

Başına iş açmak : Uğraştırıcı veya üzücü bir işin çıkmasına yol açmak.

Başına iş çıkarmak : İstenilmeyen veya uğraştırıcı bir işe yol açmak.

Başına iş çıkmak : Hoşa gitmeyen ve beklenmedik bir iş veya olayla karşılaşmak.

Başına kakınç etmek : Yapılan bir iyiliği sürekli olarak söyleyerek bıktırmak.

Başına kakmak : Yapılan bir iyiliği yüzüne vurarak birini üzme.

Başına kan çıkmak : Öfkelenmek, hiddete kapılmak.

Başına karalar bağlamak : Çok kederlenmek.

(Bir işin veya şeyin) Başına oturmak : Bir işi yapmaya başlamak, işe koyulmak.

(Bir şeyi birinin) Başına sarmak : Birine musallat etmek.

Başına taç etmek : Çok değer vermek ilgi göstermek.

Başına taş düşmek (veya yağmak) : Felâkete uğramak.

Başına vur, ağzından lokmasını al : Uysal ve sessiz kimseler için kullanılır.

Başına vurmak : 1) (İçtiği içki) ne yaptığını bilmez bir duruma düşürmek. 2) (Gaz veya sıcaktan) Başı ağrımak.

Başına yıkmak : Harap etmek, zor durumda bırakmak.

Başında (bir şeyin) : Sırada önde olanı, önde geleni.

(Bir şeyin) Başında beklemek (veya durmak) : yanında durup gözetmek.

(Birinin) Başında değirmen çevirmek : Gürültü ile tedirgin etmek.

Başında kavak yeli esmek : 1) (Genç için) Sorumluluk duygusundan uzak zevk, eğlence peşinde koşmak. 2) Gerçekleşmeyecek şeyler düşünerek vakit geçirmek.

(Bir durum birinin) Başında olmak : Aynı sıkıntılı durumda bulunmak.

(Bir işin) Başında olmak : Yöneticisi olmak.

Başında paralansın : Yapılan bir iyilik çok söylendiğinde, o iyiliğin artık istenmediğini belirten bir söz.

Başında torbası eksik : Eşek gibi bir adam.

Başından almak : Kurtulmak, sorumluluğu atmak.

Başından aşağı kaynar sular dökülmek : Üzüntülü veya kötü bir olay karşısında birdenbire büyük bir sıkıntı duymak.

(Birinin işi) Başından aşkın olmak : İş pek çok olmak.

Başından atmak : 1) Yapılması güç bir işi yapmaktan kendini kutarmak. 2) Sürdürülmesi gereksiz görülen bir bağlılığa, ilişkiye son vermek.

Başından büyük işlere girişmek (veya kalkışmak) : Gücünün üstünde olan işlere kalkışmak.

Başından geçmek : Daha önce aynı duruma uğramış olmak.

(Bir işi) **Başından kesmek** : Yapılması istenmeyen bir işi baştan engellemek.

Başından korkmak : Hayatından kaygı duymak, cezalandırılmaktan korkmak.

Başından savmak : Bir istekte bulunanı sözde bir sebeple uzaklaştırmak.

Başını ağrıtmak : 1) Gereksiz sözlerle birini bunaltmak. 2) Bir iş için birini tedirgin etmek, uğraştırmak.

Başını ağrıtmamak (veya başınızı ağrıtmayayım) : Uzun uzun anlatılan bir sorunu sonuca bağlarken sözün uzadığını anlatmak için söylenir.

(Bir şeyden) **Başını alamamak** : Bir şeyden kurtulamamak.

Başını alıp gitmek : İzin almadan ve gideceği yeri bildirmeden gitemk, savuşmak.

Başını ateşlere yakmak : Başına büyük bir dert almak.

Başını bağlamak : Birini nişanlamak veya evlendirmek.

(Bir şeyin) **Başını beklemek** : Gözetlemek.

(Birinin) **Başını belâya sokmak** : Birini, kötü sonuçlar verecek bir duruma itmek.

Başını bir yere bağlamak : Birini bir işe yerleştirmek, işsizlikten başıboşluktan kurtarmak.

Başını boş bırakmak : Yalnız veya serbest bırakmak.

Başını çatmak : Baş ağrısı önlemek için alnının üstünden arkaya doğru eşarp ve benzeri şeyleri çepeçevre sarmak.

Başını çıkarmak : (Bitki için) Filizlenmeye başlamak.

Başını derde sokmak : Sıkıntılı bir duruma girmek veya getirilmek.

Başını dik tutmak : Onurunu korumak.

Başını dinlemek : Sessiz, sakın kalmak.

Başını döndürmek : 1) Mutluluktan yarı sarhoş duruma getirmek. 2) Kendine hayran bırakmak.

Başını duman almak : Sis kaplamak, sis bürümek.

Başını ezmek : Bir daha kötülük edemeyecek duruma getirmek.

Başını gözünü yarmak : Bir işi kötü yapmak, bir işi istenildiği gibi yapmamak.

(Birinin) Başını istemek : Öldürülmesini istemek.

Başını kaldırmamak (veya kaldıramamak) : 1) Bir işi aralıksız sürdürmek. 2) İyileşememek, yataktan çıkamamak.

Başını kaşımaya vakti olmamak (veya başını kaşıyacak vakti olmamak): Arada en ufak başka bir iş yapamayacak kadar sıkışık durumda bulunmak.

Başını koltuğunun altına almak : Ölümü göze alarak bir işe girişmek.

Başını kurtarmak : 1) Canını korumak. 2) Geçimini sağlayacak bir duruma gelmek.

(Birinin) Başını nâra yakmak : Birini ağır bir zarara uğratmak.

Başını ortaya koymak : Bir işe girerken ölümü göze almak.

(Bir yere) Başını sokmak : Barınacak bir yer bulmak.

Başını taştan taş vurmak : Çaresiz kalarak çok pişman olmak.

Başını toplamak : (Kadın) Saçını toplayıp başına bir çeki düzen vermek.

Başını vermek : Kendini feda etmek.

Başını yakmak : Güç bir duruma sokmak.

Birinin başını yemek : Yok olmasına sebep olmak.

Başının altında : Yastığının altında.

(Bir şey birinin) Başının altından çıkmak : Birinin hilesi ile yapılmak.

Başının çaresine bakmak : Kimseden yardım görmeden kendi işini kendi yapmak.

Başının derdine düşmek : Başka bir şey ile ilgilenmeyecek kadar sıkıntılı durumda bulunmak.

Başının dikine gitmek : Kendi düşünce ve görüşünün en iyi olduğuna inanarak, kimsenin öğüdünü uyarısını dinlememek.

(Birinin) Başının etini yemek : Karşısındakini bezdirinceye bıktırıncaya kadar, sürekli konuşmak veya söylemek.

Başının gözünün sadakası : Başa gelecek bir belâyı savmak veya önlemek için yapılan bağış, özveri.

Başta (veya başında) bulunmak : Bir işin yöneticisi olmak.

Başta gelmek : Önde olmak.

Başta gitmek : En ileri durumda bulunmak.

Başta taşımak : Çok saygı göstermek.

Baştan : Başından alarak, bir kez daha, yeniden.

Baştan aşmak : Pek çok olmak, pek çoğalmak.

Baştan çıkarmak : Ayartmak, kötü yola sürüklemek, doğru yoldan saptırmak.

Baştan çıkmak : Ahlâkı bozulmak.

Baştan kalmış (veya kalma) : Başkası tarafından kullanılmış.

Baştan kara etmek (veya gitmek) : Sonunu düşünmeyerek hesapsız, batarcasına yaşamak.

Baştan savma : Üstünlük, özen göstermeden.

Birinin başına dikilmek : 1) Birinin yanından uzaklaşmamak. 2) Bir işi yaptırmak için yanında ayakta dikilmek. 3) Bir şeyin yanında ve ayakta beklemek.

BAŞ (II) isim, eskimiş : Çıban (Türkçe Sözlük,1998:228-234).

Türkçe Sözlük (1998:234)'e göre "baş" ile ilgili olarak aşağıdaki sözcüklere göndermede bulunulmuştur :

Başa baş, başağaç, baş ağırlık, baş ağrısı, başaktör, başaktris, başaltı, başasistan, baş aşağı, başbakan, başbayi, başbuğ, başcavuş, başdanışman, başdekorcu, başdizgici, başdümenci, başdümeni, başefendi, başeksper, başeser, başeski, başfiyat, başgardıyan, başgarson, başgedikli, başhekim, başhemşire, başhostes, başıboş, başıbozuk, başımam, başkafiye, başkahraman, başkarakter, başkâtip, başkent, başkesit, başkilise, başkişi, başkomutan, başkonakçı, başkonsolos, başköşe, başkumandan, başlâhana,

başmabeyinci, başmakale, başmisafir, başmuallim, başmubassır, başmuharrir, başmurakıp, başmüdür, başmüfettiş, başmühendis, başmürettip, başmüsevvit, başnokta, başoda, başoyuncu, başöğretmen, başörtü, başpapaz, başparmak, başpehlivan, başpiskopos, başrahip, başrejisör, başrol, başsavcı, başşehir, baştaban, baştabib, başuzman, başülke, başüstü, başvekâlet, başvekil, başvurdurma, başvurdurmak, başvurma, başvurmak, başvuru, başvurulma, başvurulmak, başyapıt, başyardımcı, başyargıcı, baş yarma, başyaver, başyazar, başyazı, başyazman, başyemek, başyıldız, başyukarı, baş başa, baş belâsı, baş bezi, baş bıçağı, baş biti, baş çanağı, baş döndürücü, baş dönmesi, baş kaldırıcı, baş örtüsü, baş sağlığı, baş tacı, baş tanımazlık, başucu, başvurucu, başteknisyen, baştankaragiller, baştanımaz, baştanımazlık, baş yastığı, başı açık, başı bağılı, başı devletli, başı dimdik, başı dinç, başı dumanlı, başı kabak, başı yumuşak, baştan aşağı, baştan başa, baştankara, baştan savmacı, baştan savmacılık, baştan sona.

“Baş aynı zamanda Türk devletlerinde bazı müessese ve makam isimlerinin önüne veya sonuna getirilen bir kelimedir.

Baş kelimesi aynı anlamdaki “ser” gibi çok sayıda birleşik kelime yapımında kullanılmıştır. Eski Türk devletlerinde özellikle Osmanlı Devleti’nde bu kelime ile yapılan müessese ve makam isimleri yaygın olarak görülmektedir. Nitekim Fatih Kânunnâme’sinde çeşitli müessese ve makamların reisleri (kapıcıbaşı, çavuşbaşı, kilercibaşı, odabaşı, haznedarbaşı vb.) bu kelime ile nitelendirilmiştir. Bunun gibi iskân işlerini yürüten kişiye iskânbaşı; şehirlerde asayiş sağlayanlara subaşı, sekbanbaşı, asesbaşı, böcekbaşı; derbend işlerini görenlere derbendbaşı, pandorbaşı, martolosbaşı, martolosbaşının üstünde martolos birliklerindeki nüfuzlu kimselerin en büyüğüne harâmibaşı; derbend muhafazasına tayin edilen aşiretlerin

kethüdasına bölükbaşı denilmiş, askeri terim olarak cebecibaşı, topçubaşı, yayabaşı, delibaşı, mehterbaşı, koçubaşı, bostancibaşı, kapıcıbaşı, binbaşı vb. kullanılmıştır. Ayrıca medreselerde talebe temsilcisi olarak seçilen kimselere de kemercibaşı adı verilirdi.

Baş kelimesi birtakım kelimelerin önüne getirilerek de birleşik şekiller yapılmıştır; Rumeli'de çeribaş olarak adlandırılan Anadolu'da ise "aşiret beyi" anlamına gelen başbuğ (veya baş-u-buğ); devlet memuriyetlerinden başhalife, başçavuş, başyazıcı, başmukâataacı, başlala, başdefterdar, başbakı kulu, başefendi, başalkışıcı, başmimar, başmuhasibeci vb.

Baş kelimesinin bazen kelimelerin hem önünde hem sonunda birlikte kullanıldığı görülmektedir. Meselâ saruca ve sekban bölüklerinin en büyük âmiri olup serçeşme de denilen bölükbaşı ile odabaşı ve başbinbaşıda olduğu gibi. Kelime hekimbaşı, kasabbası, pazarbaşı, dikicibaşı, çizmecibaşı, kürkçübaşı, yiğitbaşı gibi esnaf ve meslek kuruluşlarının en büyüğüne verilen unvanı da ifade etmektedir.

Günümüzde de başvekil, başbakan, onbaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi siyasi, askeri ve idarî sahalarda aynı şekilde çeşitli makam veya rütbeleri bildirmek üzere kelimelerin önüne ve sonuna getirilerek kullanılmaktadır." (1)

¹ "Baş", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (1974), 1192-1193.

Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin Lehçetü'l-Lügat isimli eserinde "kusâs" kelimesinin "başın etrafında tıraşın nihayet bulunduğu yer", "mefrik" kelimesinin " başın ortası", "fevd" in "başın bir tarafı" anlamına geldiği kaydedilmiştir.

"Mir'es" dokunuşu pek olan baş, "sutâm" yumru olan baş, "kâdim" adamın başı, "ser-behence" açık baş, "şûre" ise kel baş demektir.

Eserde Acemlerin "bir iş huzurunda başını ortaya koydu" dedikleri de belirtilmiştir.⁽¹⁾

Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî adlı eserinde ise baş kelimesi "re's, ser, kelle, kafa, top, gülle, başak, âdet, kıt'a, iptida, mebde, menşe, evvel, âlâ, sadr, asıl, esas, cümle, madde, bap, fasl, fıkra, netice, intiha, büyük reis, amir, zekâ, zihin, inat" anlamlarıyla kaydedilmiştir. Başla ilgili olarak bugün de kullandığımız kelime gruplarına yer verilmiştir.⁽²⁾

Tarama Sözlüğü'nde ise baş kelimesi temel anlamda, " başkan, topluluğu yöneten komutan" anlamında kullanılmıştır⁽³⁾:

Etiler budur bu kaflenin başı
Aslı görklü kendisi mukbil kişi
(Yusuf ve Zeliha)

Kâfirler gördüler ki başları kaçtı, gûya kuş idi uçtu
(Hamzanâme)

¹ "Baş", Lehçetü'l-Lügat, (1999), 99.

² "Baş", Lehçe-i Osmânî, (2000), 43.

³ "Baş", Tarama Sözlüğü, I (1963), 413-456.

Nâmert olan nâmurat olur, merdâna baş olmaz

(Mevahibü'l-Hallak fî Meratibi'l-Ahlak)

Baş kelimesi, "tane, başak, yara" anlamalarıyla da kullanılmıştır.
Kelime ile ilgili olarak ayrıca şu kelime gruplarına da rastlanmıştır:

Başa baş: 1. Tek başına 2. Eşit, denk 3. Baştan başa

Çerflere uğrar isem dürüşem

Başa baş duruşam ü hem uruşam

(Süheyl ü Nevbahar)

Beşincisidürür kaçmak başa baş cengde kâfirden

Budur altıncı sihretmek o yola basmayalar pây

(Muhammediye)

Ki yaktılar ü yıktılar başa baş

Komadılar dura taş üstüne taş

(Hikmetnâme)

Başa çıkarmak: Şımartmak.

Görün nitti bu pîr-i sâl-hurdı

O tıfla yüz verüp başa çıkardı

(Yusuf ve Zeliha)

Baş açık: Korkusuz, pervasız.

Meydan-ı vegaada tuğ gibi baş açık cihan pehlivanı diriler
serkeşleri... Bînam ü nişan etmiş...

(Saadetnâme)

Başa geçmiş: Başa gelen.

Başa geçmiş işleri bu anlatır
Zehi Sâni bunu bize söyletir
(Yusuf ve Zeliha)

Başa gelmek: 1. Sona ermek 2. Başa çıkmak, gücü yetmek.

Dükendi ömr ü müddet başa geldi
İçim yandı yüreğim taşa geldi
(Çengnâme)

Yine başına gelen şedâid-i hevlenâk ile baş, başa gelmez
(Münşead ve Mektubat-ı Kâni)

Başa iletmek: Sona erdirmek.

Doğru kişi hergiz eğri satmaya
Ahdini böyle başa iletmeye
(Mantıku't-Tayr)

Baş almak: Baş kesmek.

Çü mülkinde kaadirdürür padişah
Gehi baş alır geh bağışlar günah
(Nigâristan Tercümesi)

Baş alup baş vermek: Öldürmek, ölmek.

Komazam gayre ser-i kâkül-i amber şikenin
Baş verüp baş alurun arsa-i aşkında senin
(Hâleti Divânı)

Baş asmak: Başını kaldırıp düşünmek.

Bulaydım deyü ol gevher yitüğün

Baş asmıştı arardı yâni öğün

(Yusuf ve Zeliha)

Başa varılmak: Başa çıkılmak.

Gördüler ki cünûd-ı akl ü dil birle başa varılmadı.

(Hüsn ü Dil)

Başa varmak: 1. Başa çıkmak 2. Olup bitmek, neticelenmek
3.Bitirmek, tamamlamak.

Düşman çün cemi'-i hiyle ile başa varmıya dostluk suretin gösterür.

(Gülistan Tercümesi)

Yalnız ilm ile başa varmaz.

(Beşaretnâme)

Rah beser bürden: Başa varmak ve bitirmek ve tamam etmekten
kinaye olur.

(Bürhan-ı Katı Tercümesi)

Başa yazılan: Kader, alinyazısı.

Baş bağı: Baş örtüsü.

Baş baş: 1. Teker teker 2. Baş başa.

Ecel yastığına koyucağaz baş

Kığırdı beğlerini didi baş baş

(İşknâme)

Kemerler anda kim baş baş çatılmış

Kemandır her biri tîri atılmış

(Şerefname)

Başbuğ: Reis, başkan, baş, komutan.

Budin beğlerbeğisi cümleye başbuğ tayin olup...

(Naima Tarihi)

Yörük beğleri baş ve buğ olup ol târifeyi sefer-i hümayuna sürerlerdi.

(Koçu Bey Risalesi)

Baş buñluğu: Baş darlığı, sıkıntı.

Başçı: Baş yönetici, amir.

Ulu baş olmayınca bitmez işler

Ki bin işçi vü bir başçı dimişler

(Pendnâme-i Güvahi)

Baş çanağı: Kafatası.

Baş çatmak: Baş başa vermek.

İsteye dâim rızâmı hem kaça hışmımdan ol

Kaç mahlûkat içinden çatmaya halk ile baş

(Muhammediye)

Baş çekmek: 1. Ayrılmak, vazgeçmek 2. Karşı gelmek, isyan etmek, itaatsizlik etmek 3. Ön ayak olmak, başta gitmek.

Çü baş çekti itaatten heman-dem kâfir oldu ol
Ayağı tayınup düştü dokundu başına pes taş
(Muhammediye)

Hak Taâlâ dedi ey mel'un-ı râh
Baş niçün çektin çü hükm eder İlâh
(Vahdetnâme)
Halbuki anlar gaflette baş çekicilerdir.
(Cevahirü'l-Esdaf)

Başdak: Tek başına.

Fakir oldur kim nesnesi yoktur illâ bir başdakdur
Miskin oldur kim nesnesi yoktur illâ oğlancıkları var, açlar.
(Tuffetü'l-Letaif)

Başdaş: Kafadar, emsal, akran.
Ey başdaşlarım, atam bana yılda üç gün destur vermiştir.
(Anternâme)

Başdaşlık: Beraberlik.

Baş dikmek: Reis tayin etmek.

Baş ele gelmek: Kendine gelmek, başı yerine gelmek.

Aşkın yolunda düştüğüm ayaklara bu kim

Ya baş geliser ele ya baş vara âkıbet

(Sarıca Kemâl Divânı)

Baş eri: Komutan.

Bes oldu bu gazâyâ baş eri can

Buların üstüne aşk oldu sultan

(Gülzâr-ı Tennuri)

Baş etmek: Reis yapmak, komutan tayin etmek.

Leşkere sen oğlunu baş eylegil

Kâfiri kır bağrını baş eylegil

(Velâyetnâme-i Hacı Bektaş)

Baş götürmek: 1.Başını kaldırmak, başını yukarı kaldırmak 2. Baş göstermek, meydana gelmek.

Götürdü başını secdeden gerü

Yâ esefâ alâ-Yusuf deyü

(Yusuf ve Zeliha)

Kaza baş götürse basılır bilü

Anı işler uslu kim işler delü

(Süheyl ü Nevbahar)

Baş gözü: Kalp gözü değil, vücut gözü.

Andan özge kimse Hakkı baş göziyle görmedi
(Kuddusi Divânı)

Başı aşağı: Kabahatli.

Başı aşağı olmak: Utanmak, mahcup olmak.
Aşağı oldu kamunun başları
Önlerine geldi fâsit işleri
(Yusuf ve Zeliha)

Başı canı ele almak: Ölümü göze almak.

Başı çalkanmış: Başı dönmüş, akli başında olmayan.

Başı çevrilmek: Başı dönmek.

Başı elde: Yumuşak başlı.

Başı hoş olmak: Anlaşmak.

Başı kaba: Başı açık, başı kabak.
Mansur'u gördüm başı kaba yalın ayak ve endamına lerze düşmüş
(Şevahidü'n-Nübüvve Tercümesi)

Başı kayusu olmak: Başı dertte olmak, başının derdine düşmek.
Halka hep başı kayusu oldu.
(Anternâme)

Başına and içmek: Adına yemin etmek.

Ericek beş yaşına ol meh-çih

Başına and içerdı mah ile mihr

(Yusuf ile Zeliha)

Başını çevirmek: Başı etrafında dolaştırmak, çevirmek.

Çevir başına âzad et benim devletlû sultanım.

(Sûrnâme)

Başına dönmek: Hizmet için etrafında dolaşmak.

Âleminde başına döner bir iki dost bulunur.

(Münşead ve Mektubat-ı Kâni)

Başına komak: Yalnız bırakmak.

Başına sovak geçmek: Anlayışını kaybetmek.

Başına söylemek: Kendi kendine söylemek.

Delü gibi el içinde o gümrah

Başına söylenür görürdü her gâh

(Leylâ ve Mecnun)

Başın aşağı itmek: 1. Başını önüne eğmek 2. Utandırmak.

Başına toprak: Yazıklar olsun, ölsün.

Toprak ol kutsuzun başına kim ol padişah dergâhına kendözün tprak eylemeye.

(Tuhfetü'l-Letaif)

Başına toprak koymak: Ölümünü istemek.

Başına urmak: 1. Başına giymek 2. Başına giydirmek.

Başına ur bu velayet tâcını

Canını al kâfirin ya bacını

(Velâyetnâme-i Hacı Bektaş)

Başını almak: Başını kesmek.

Başını kazıtmak: Saçını tıraş ettirmek.

Başını ortaya koymak: Canını feda etmek.

Başını örtmek: Bir kadını kendisine eş olarak kabul etmek.

Başını taşa döğmek: Başını taşa çalmak.

Başını yere komak: Secde etmek.

Ağladılar döktüler göz yaşını

Her birisi yere kodu başını

(Zehrü'l-Kimam Tercümesi)

Başın salmak: Başını sallamak.

Başı örtülü: Kadın.

Hergiz başı örtülüler ile oturma eğer ol Râbia dahi olursa.
(Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi)

Başı pek: Başı sert, gem almaz.

Başı şaşmak: Başı dönmek, akli başından gitmek.

Başı şaşsun ü akli zail olsun.
(Hurşid ü Ferahsad)

Başı yelli: Hafif meşrep, havalı.

Baş indirmek: İtaat etmek, serfûrû etmek.

Ana baş indürür câm u surahi
(Çengnâme)

Âstan-ı mütâbaatına baş indirmediler.
(Saadetnâme)

Dahi çok yaptı sonr akasr ü eyvan
Ki baş indüre anı görse Keyvan
(Şehnâme Tercümesi)

Başka başına: Başlı başına, kendi başına, ayrı.

Başka çıkarmak: Ayırmak, - öğrenciyi yetiştirip, usta haline getirerek kendi başına iş yapması için – benzerleri arasından seçip ayırmak.

Bir üstâd şâgirdini başka çıkarmak gerek ilm-i şerif ve gerek başka hırfette harif olsun.

(Kanunu'l-Edeb)

Baş kayusu: Bar derdi, baş gailisi, can baş kaygısı.

Çün işitti bunu yâranlar heman
Baş kayusuna düşer anlar heman
(Battal Gazi)

Vereler bana hem bac u haracı
Bulalar baş kayusuna ilâcı
(Faziletnâme)

Baş kesmek: Baş eğerek saygı selâmı vermek, alçak gönüllü davranmak.

Baş keser kaddine servi gülşende
Hey kameti balâ seni görünce
(Dertli)

Baş kılı: Saç

Baş komak: 1. Can feda etmeye razı olmak 2. Saygı ile baş eğmek.

Pâygâh-ı that-ı padişahî önünde yüz yerde baş kodu.
(Şerefü'l-İnsan)

Ali önünde Cebrail kodu baş
 Ali kıldı çü sırrı âleme faş
 (Alâeddin Kaygusuz Divânı)

Vallahi ben kazan uğruna baş komuşum.
 (Dede Korkut Kitabı)

Baş koşmak: 1. Baş vermek, fikir birliği yapmak. 2. Canla başla bir işin üzerine düşmek 3. Serdar tayin etmek 4. Yarış etmek.

Görmedim dünyada rahat yüzünü
 Yanılıp bu aşka başım koşalı
 (Abdi)

İşini bilen gözler olu işin
 Eli ermeyesine koşmaz başın
 (Süheyl ü Nevbahar)

Mısır'ın ulu beğini, Haşkadem'l leşkere baş koştı.
 (Âşık Paşazade Tarihi)

Başluk: Başlık

...Ve zenciri ve kılâdesi ve sine-bendi ve başluğı gümüş eyüce rahtım
 ve üç dane dülbendim...

(Şer'iyye Sicilleri)

Baş oynamak: Hayatını tehlikeye koymak, canını feda etmekten çekinmemek.

Benim Şah-ı Çinden çü yoktur udum
 Yanar oda girem çıkaram adım

Baş oynamağün çok gönüdü bu gün
 Bana kaçan ölmektir ölüm düğün
 (Süheyl ü Nevbahar)

Korku kaygu âr ü nAmus olmaya âşıklara
 Dost içün baş oynaram vehm ü hayalet itmezem
 (Eşrefoğlu Divânı)

Baş örtüsü: Taç.

Baş peklîği: Baş sertliğı, sert başlık.

Başra: Başını.

Amud ile anı başra çaldı
 Dağıttı beynisini yere saldı
 (Şehnâme Tercümesi)

Baş şeker: Kelle şeker.

Baştan candan el yumak: Hayattan el çekmek, vazgeçmek.
 Çün âşık oldum baştan candan el yıdım canımı feda kıldım.
 (Ferec Ba'de'-ş-Şidde)

Baştan çıkmak: Canını başını kaybetmek, canı, başı elinden gitmek.

Şahın sırrını kim ki halka çaka
 Kanına gire vü başından çıka
 (Süheyl ü Nevbahar)

Baş tartmak: Baş kaldırmak, isyan etmek.

Baş terk etmek: Can feda etmek.

Tanıştılar ettiler nitmek gerek
Yehuda eydür baş terketmek gerek
(Yusuf ve Zeliha)

Baş tutmak: Baş çıkarmak, başlanmak.

Ol sebeple yerden biten daneler üzerine baş tutup evin bağlaya.
(Tefsir-i Ebilleys Tercümesi)

Baş u can oynatmak: Hayatını feda etmeye hazır olmak.
Bunu kogıl senin uğrunda baş u can oynatsın.
(Velâyetnâme-i Hacı Bektaş)

Baş ucu yastığı: Baş yastığı.

Başına çekginmek: Etrafında dolaşmak.

Ay ile gün-sıfta yüzünü gören
Başuña çekginür Keyvan içinde
(Gülşeni Divânı)

Baş urmak: Baş eğmek, saygı ile eğilmek.

Baş urdu yere vü dua eyledi
Şahın tapusuna bunu söyledi
(Süheyl ü Nevbahar)

Baş utmak: Baş almak, kelle kesmek.

Gör imdi hiyleyi Osman ne etti
Baş oynadı vü hem çok baş utdı
(Âşık Paşazâde Tarihi)

Baş uyuzu: Suluca denilen sivilceler.

Baş üzre gelmek: Saygı ile eğilmek.

Ya bileydin kapuda kim varduğun yüz sürtünüp
Başın üzre gelüp edeydin sipas-ı bîkıyas
(Nigâristan Tercümesi)

Baş varmak: Baş elden gitmek, ölmek.

Aşkın yolunda düştüğüm ayaklara bu kin
Ya baş geliser ele ya baş vara âkıbet
(Sarıca Kemâl Divânı)

Baş yeli: Havailik.

Baş yere komak: Yere yüz sürmek.

Baş yere salmak: Başını yere eğmek.

Mervânı-Himar'ın ağzın bıçaklar açmaz; Baş yere salup gönlünden
eder ki...

(Ebamüslimnâme)

Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla Kaşgarlı Mahmut tarafından XI. yüzyılda hazırlanan ve Türk dünyasına ışık tutan Divanü Lûgat-it Türk (Türk Divan Sözlüğü) adlı ansiklopedik eserde ise baş, günlük dilde kullanılan biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. İslamiyetin kabûlünden önceki dönemin Türk edebiyatını, tarihini, coğrafyasını, folklorunu, mitolojisini ortaya koyan kelimelerle ilgili bol bol seci, hikmet, şiir, efsane, destan gibi örneklere yer veren eserden başla ilgili olarak şunlar çıkarılabilir :

1. Öküz adhakı bolgınça buzağı başı bolsa yeg : Bu atasözü, “Başlı başına bulunmak, başkasına, uyuntu olmaktan yeğdir.” Anlamında kullanılmıştır (Atalay 1972, I-59).

2. Erik erine yağlığ, ermegü başı kanlığ: Bu atasözü, çalışmak, tembel olmamak anlamına gelecek biçimde kullanılır.Çalışanın dudağı yağlıdır; çünkü çalışır, güzel yemekler, yağlı yemekler, yağlı etler yer. Tembel kimse ise çalışmaktan kaçınır, onun başına vurulur ve başı kanar(Atalay 1972,I-70).

3. Ütrük ötün agrılayu yüzge bakar, elkin taşup bermiş aşığ başra kakar: Bu söz hırsız gibi olan, konuğun yüzüne gülen alçak hileci olan, konuğu ağırlayan ama verdiği yemeği başına kakan kimselerin var olduğunu anlatır (Atalay 1972, I-102).

4. Bir tayın başı agrısa kamuğ tayın başı agrımas: Bu atasözü, arkadaşları bir şey istediği halde, birinin bunu istememesi halinde kullanılır. (Müslüman olmayan bir din ulusunun başı agrırsa, bütün din uluslarının başı agrımaz, demektir (Atalay 1972, I-274).

5. Yagını aşaklasa başa çıkar: Bu söz düşmanını küçük görme anlamındadır. Düşman küçük görülürse baş telef edilir, denilmektedir (Atalay 1972, I-305).

6. Tatsız Türk bolmas, başsız börk bolmas: Acemsiz Türk, başsız börk olmaz anlamındadır (Atalay 1972, I-305).

7. E yek ayur başum bolsa sundurida suw i geymen: Bu atasözü, dile ine erişmek için uzun seneler yaşaması istenen kimse için söylenir, eşek başım esen olsa denizden su içerim der, anlamındadır (Atalay 1972, I-492).

8. Egh l gni suw adhakında kemi  başında tile: lyi i su aya ına at, başında ara anlamındadır (Atalay 1972, II -112).

9. Tapu  ta  yarar, ta  başı  yarar: BU atasözü, efendisinden iyilik gören hizmetçiler için söylenir. Hizmet ta ı yarar, ta  başı yarar, anlamındadır (Atalay 1972, III-58).

10. Korkmı  ki i e koy başı ko  k r n r: BU atasözü bir şeyden korkan ve her an bir hayal görerek sıçrayan kişiler için söylenen bir söz d r (Atalay 1972, III-126).

11.  pkem kelip ogradım

Arslan layu k kredim

Alplar başın togardım

Emdi meni kim tutar

  kem geldi, u radım, arslanlar gibi k kredim, yi itlerin başını do radım, şimdi beni kim tutar?" anlamındadır (Atalay 1972, I-125).

12. Tanğut süsin üşikledi

Kişi ışın elikledi

Erin atın belikledi

Bulun balıp başı tığdı

“Tankut askerinin üşümüşken vurdu, o kişilerin işiyle alay etti, askerlerini, atlarını armağan kıldı, tutsak olup baş eğdi.”

Tankut Çin’e yakın bir bölgedir. Bu bölgenin askerleri gece baskınına uğramıştır. Atlarını, adamlarını armağan vermek, kaygı ve sıkıntı yüzünden başlarını öne eğmek durumunda kalmışlardır (Atalay 1972, I-307).

13. Basmıl süsin komıttı

Barça kelin yumıttı

Arslan taba emitti

Korkup başı tezgünür

“Basmıl askerlerini coşturdu, hepsi gelip toplandı, Arslan tarafına yöneldi, korkup başı döner.”

Gazi Arslan tegin ile harp eden Basmıl askerlerini harp etmek için toplamış, coşturmuştur. Bunu gören düşman askerlerinin gözleri kararmış, başları dönmüştür (Atalay 1972, II-312).

14. Telim başlar yuwaldımat

Yağı andın yawaldımat

Küçi ananığ keweldimet

Kılıç kınka küçün sığdı

“Yiğitlerin başları yuvarlandı, bu yüzden düşman hıncı, kuvveti azaldı, üzerinde çok kan kuruduğu için kılıç kınına güçlkle sığdı.” (Atalay 1972, I-397).

15. Abanğ kolsam udhu barıp

Tutar erdim süsin tarıp

Bulun kılıp başı yarıp

Buluğ barça manğa yığdı

“Yenilen bir adamı anlatarak diyor ki: Ben isteseydim onun ardı sıra gider ve yakalardım, ordusunu dağıtır, onu esir ederdim, başını yarardım; lâkin bana kurtulmalık-fidyeye- olarak birçok mal topladı, ben de onu bırakmakla ona minnet ettim.” (Atalay 1972, I-399).

16. İtim tutup kudhı çaldı

Anınğ tüsin kıra yoldı

Başın alıp kudhı saldı

Boğuz alıp tükel bogdı

“Köpeğim onu tutup yere çaldı, onun(kurt) tüyünü büsbütün yoldu, başını koparıp aşağıya saldı.” (Atalay 1972, II-24).

17. Eren ıdhip söke turdı

Başı boynın söke turdı

Ufüt bolup büke turdı

Udhu kama tiben tiğdi

“Yenilmiş olan bir adamı anlatarak diyor ki :Adamalar gönderip diz üstü oturdu, başına boynuna sövmekte devam ederdi. Utanarak büküldü, beni kovalama diye baş eğdi.” (Atalay 1972, III-230).

18. Meninğ bile kengeşdi

Bilgi manğa tengeşdi

Eren bile süngüşdi

Alplar başın ol yuvar

“Benimle danıştı, akli bana denk oldu.Yiğitlerle çarpıştı, yiğitlerin başınıyuvarlıyor.” (Atalay 1972, III-393).

19. Ol başıĝ ütti: O başını, saçlarını yaktı, üttü (Atalay 1972,I-171).

20. Er başın orpattı: Adam başını ürpertti, saçını dağıttı (Atalay 1972, I-259).

21. Anıĝ başı agrıdı: Onun başı ağrıdı (Atalay 1972, I-273).

22. Anıĝ başı isirgendi: Onun başı isiriklendi, başında sivilceler çıktı (Atalay 1972, I-290).

23. Taz başı ijmaklandı: Kelin başı bozuldu, kelliĝi arttı (Atalay 1972, I-313).

24. Onlar ikki başra kakışdı: Onlar, birbirlerinin başına vuruştular (Atalay 1972, II-105).

25. Başra kakıldı: Başa kakıldı (Atalay 1972, II-135).

26.Er başın tamka süsündü: Adam başını duvara vurur göründü (Atalay 1972, II-152).

27. Uragut başın sukındı: Kadın başını yıkağı (Atalay 1972, II-153).

28. Er başı tazgardı: Adamın başı kelleştı (Atalay 1972, II-178).

29. Ol anı başra kakturđı: O,onun başına kaktırdı (Atalay 1972, II-191).

30. Anıñ başınğa taş kırçaldı: Onun başına taş değdi (Atalay 1972, II-234).

31. Anı başra kaktı: O, onun başına hafifçe vurdu (Atalay 1972, II-293).

32. Er başın tünğitti: Adam başını eğdi (Atalay 1972, II-326).

33. Ol anıñ başını sıkadı: o, onun başını sığadı (Atalay 1972, III-269).

34. Anıñ başı temridi: Onun başı döndü (Atalay 1972, III-282).

35. Ol oğlan başın sirkelendi: O çocuğun başından sirke topladı (Atalay 1972, III-353).

36. Er başın tünğütti: Adam başını eğdi (Atalay 1972, III-396).

37. Başın yuvarlak olması önemlidir. Bir adamın başı yuvarlak olmazsa “söbi baş” denir (Atalay 1972, III-217).

Asıl adı “Kitab-ı Dede Korkut alâ Tâlîfe-i Oğuzân” olan Dede Korkut Kitabı, Oğuzların âdetleri, inançları ve yaşayışları hakkında pek çok bilgi bulunduran, atlı göçebe medeniyetten islâm medeniyeti dairesine geçişin izlerini de taşıyan önemli başvuru kaynaklarından biridir. Dede Korkut Kitabı’nda yer alan hikâyelerde “baş” sözcüğüne ve “baş” ile ilgili kalıplaşmış sözlere sıkça rastlanmaktadır.

Baş, hikâyelerde kafa-kesik baş; savaşta kesilmiş düşman başı, nefer, can tane-reis, ulu, önde gelen-zirve, uç anlamlarına gelecek biçimde kullanılmıştır.

“Baş” la ilgili şu sözcük ve sözcük gruplarına da rastlanmıştır :
(Gökyay, 2000:1-152).

Başa gelmek : “...Dedem Korkut gelüp şadılık çaldı. Boy boyladı, soy soyladı.Gazi erenler başına ne geldigün söyledi.”

Baş getürmek : Büyük bir secaat göstermek, koçaklık etmek. Mukavemete ya da hücumu ehil olmak, anlamlarıyla kullanılmıştır.

“... Baba mana bir kız aliver kim men yerümden durmadın ol durmak gerek; men karakoç atuma binmedin ol şahbaz atının beline binmeh gerek; men kırımıma varmadın ol mana baş getürmek gerek.”

“Kan Turalı aydur:...men kanlu kâfir eline varmadın ol varmış, mana baş getürmüş ola, dedi.”

“ ...

Göz kakuban gönül alan

Anun görklüsü olur

Hay demedin baş getüren

Anun celladı olur

... ”

Başa kakmak : “Boğazca Fatma aydur:

Olanca ayıbumuzu başumuza kakan

İller içinde yüzümüz suyun döküp ırzımız yıkan

... ”

Başa kaza gelmek : “Allah Allah demeyince işler onmaz; kaadir Tanrı vermeyince er bayımaz; ezelden yazılmazsa kul başına kaza gelmez...”

Başı gavgada kalmak : “...

Ala gözlü beglerle yedün içdün
Kavımlu kavımıyla keneşdi mi ?
Garib başun gavgada kaldı mı ?”

Başı açuk : Başında giyeceği olmayan, (mecaz anlamda) horlanmış, üstsüz başsız, tek, öz başına, âvâre anlamlarında kullanılmıştır.

“...Uruz baynu-bağlu , başı-açuk, yalın ayak kâfirlerün yanınca tutsak gitdi...”

“...Meğer başı-açuk Tatyân kalasındani Aksaka kalasından kâfirün casusu vardı.”

Başına iş gelmek : Belâya uğramak, sıkıntıya düşmek anlamında kullanılmıştır.

“At demezem sana kardaş derem
Kardaşumdan yeg
Başumdan beraber
Başuma iş geldi yoldaş derem
Yoldaşumdan yeg”

Başına işler gelmek : “Ne fikre varduñ, Beyrekden sonra başuna bu işler geleceğın bilürüdün, dediler.”

Başına olan bit ayağına gelmek : “Kañlı Koca bu başları ve bu canavarları grdü. Başında olan bit ayağına derildi, aydur: Varayım oğluma

doğru haber vereyim, hüneri varsa gelsün, alsun. Yohsa evdeki kıza razı olsun, dedi.”

“Kız bir ohla Kan Turalıyı atdı, şöyle kim başında bit aolan bit ayağına indi. İlerü gelüp Selcan Hatunu kucaklayup barışmışlar, soruşmuşlar.”

Başın terkiye asmak : “Mere yürü, doğan kuş oluban uçayın mı ?

Gafillüce senüñ başuñ keseyin mi ?

Alaca kanuñ yer yüzüne deökeyin mi ?

Kara başuñ terkiye asayın mı ?”

Başın yarmak : “Beyrege dediler.Beyrek kalkdı, kızlar yanına vardı.Surnacıları kovdu, nakkarecileri kovdu, kimini döğdü, kimünüñ başın yardı, velhasıl kimini döğdü, kimini söğdü, hatunlar oturduğu otağa geldi, eşiğin aldı oturdu.”

Başın yukarı tutmak : Başını yukarı kaldırmak anlamında kullanılmıştır.

“At başını yukarı tutdu, bir kulağın kaldırdı...”

Başı üzerine çevirmek : Kurban olmak, sadaka vermek, bir felâketten kurtulmuş veya bir zafer şükranesi olarak sadaka vermek, kurban kesmek, kul azad etmek anlamlarında kullanılmıştır.

“...Kırk evli kul ile kırk cariyeye oğlu başına çevürdü, azad eyledi. Cılasun erenlere kala ülke verdi, cübbe çuka verdi.”

“...Kozan kalkan yapındı.Süñüsün eline aldı.Başı üzerine çevürdü...”

Baş indürmek : Selâmlamak, tâzim etmek, itaat etmek, tabi olmak, boyun-baş eğmek,(mecaz) bir kimsenin önünde saygı ile eğilmek, kabul ve

tasdik etmek, emir ve hükmüne mûnkad olmak anlamlarına gelecek biçimde kullanılmıştır.

“... ”

Altuñdagı alaca atuñ ne ögersin

Ala başlu erkeçimce gelmez maña

Başıuñdagı tuğulgañı ne ögersin itüm kâfir

Başumdagı borkümce gelmez maña”

“...Bağır basuğ baş indürüp selâm verdiler.”

“...Dedem Korkut öteden berü geldi, baş indürdü, bağır basdı, ağız dilden görklü selâm verdi.”

“Delü ozan geldi, baş indürdü, bağır basdı, selam verdi.Beyrek soylamış, şörelüm Hanum ne soylamış, aydur:...”

Baş kaldırmak : İsyan etmek, itaatten çıkmak anlamlarında kullanılmıştır.

“...Baş kalduran kâfirleri öldürdü, gaza eyledi, bezirganlaruñ malını kurtardı, geri döndü.”

Baş kesmek : “Beli sultanum baş kesdi, kan dökdü, adam ahtardı, dediler.”

“... ”

Yeni yaka dikdüreyim senüñ için

Kara pola öz kılıcuñ maña vergil

Gafillüce başlar keseyim senüN için

Kargu dalı süñüñü maña vergil

... ”

Başlı : Lehçelerde başı üstünde mevcut olamk, depelü, top reiski anlamlarındadır. Ayrıca bir başı olan, kudret sahibi, akıllı, önemli, esaslı ve üzerinde baş gibi yuvarlak bir şey olan anlamlarında kullanılmıştır.

“ ...

Savaşmadın uruşmadın alıvereyim döngil gerü

Altun başlu ban evler giderise benüm gider.

...”

“ ...

Komağum yok kırk nâmerde

Altun başlu ban evler senüñ giderise

Menüm de içinde odam var.

...”

“ ...

Ala başlu erkeçimce gelmez maña

Başuñ dağı tuğulgañı ne ögersin itüm kâfir

Başumdağı borkümce gelmez maña,

...”

Başsuz : Başı görünmeyen, yüksek anlamındadır.

“ ...

Başuñ ala bakar olsam başsuz ağaç

Dibüñ ala bakar olsam dipsüz ağaç

...”

Başum beraberî : Başım la bir, başım la bir değerde, başım kadar değerli anlamında kullanılmıştır.

“ ...

At demezem sana kardaş derem

Kardaşumdan yeg

Başum beraberi

Başuma iş geldi yoldaş derem

Yoldaşumdanyeg.”

Baş üzerine : Peki, hay hay, memnuniyetle anlamındadır.

“Beyrek dahi nola Hanum, baş üzerine , dedi.”

Baş vermek : Ölmek, kendini fedâ etmek anşamındadır.

“...Bir yigid aramızdan eksildi, senüñ yoluñda baş verdi.Dirim kanım alalum, hem size ısmarlamış, menüm kanum alsun, demiş.”

Baş yarağı : “Aydur: Baş yarağın eyleñ, üzeriñüze yağı gelür, dedi.”

“...Ne oturursız, üzeriñüze yağı geldi. Başuñuz yarağın görüñ, dedi.”

Baş yarağı eylemek : Başının çaresine bakmak, kurtulmaya bakmak anlamında kullanılmıştır.

Başın yarağın görmek : Baş yarağı eylemek, başının çaresine bakmak anlamındadır.

III. BÖLÜM : EDEBİYATIMIZDA BAŞ

III.1 Türk Halk Edebiyatında Baş

III.1.A Ferdi Eserlerde Baş

III.1.A.a Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatında Baş

Türk milletinin, I. yüzyıldan itibaren yeni bir medeniyet dairesine girmesi, düşünce ve hayat tarzından başlayarak bir çok hususiyetlerini değiştirmesine yol açar. Başlangıçta daha çok coğrafi şartların zorlamasıyla, daha sonraki yüzyıllarda ise Moğol istilâsı yüzünden Türkistan ve Mâveraünnehir'den kalkarak Anadolu'ya adetâ bir sel gibi boşanıp gelen büyük kitlenin arasında kendilerine "alp erenler", "Horasan erleri" gibi adlar verilen kolonizatör dervişler de bulunmaktadır. İslâmiyet'i yeni kabul etmiş bulunan Türkler'in Anadolu topraklarını yurt edinme faaliyetleri X. ve IX. Yüzyıldan itibaren daha da yoğunlaşır. Yeni yurda gelen ilk kabileyi Oğuz Türkleri, daha sonrakileri ise "gezgin, yürüyen" anlamına gelen Yörük Türkmenler teşkil eder. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan yeni yurda giren bu kabileler kısa zamanda Anadolu'nun batı ve kuzey bölgelerinde en uç noktalara kadar uzanırlar. 1071 Malazgirt zaferinin ardından yani XI. Yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun orta ve batı bölgeleri Selçukluların idaresi altında bulunmaktadır. Türkistan ve Horasan bölgelerinden kalkıp gelen bu göçebe ve yarı-göçebe Türkmen kabileleri kısa zamanda bütün Anadolu'ya yayılmakla gecikmez. Hemen hemen aynı tarihlerde, stratejik öneme sahip bazı yerlere tekkesini kurup postunu sererek çevresinde bir mürid halkası meydana getiren şeyhler ve kolonizatör dervişler Anadolu'yu bir ağ gibi sarmaya başladıkları zaman, Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi iki büyük tarikat

etrafında birçok kollar teşekkül etmeye, bunlar da oldukça kısa bir süre içinde tesir sahalarını genişletmeye başlarlar.

Yeni yurttaki böylece iki üç asrı bulan bu yerleşme döneminden sonra XIII. Yüzyıldan itibaren ilk örneklerini vermeye başlayan Türk edebiyatının başlangıçta Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi bellibaşlı iki çevrede gelişme ve yayılma imkanı bulunduğu görülür. Ancak bir müddet sonra, kesin çizgilerle olmasa bile Mevlevîlik ve ona bağlı olarak kültür. Sanat ve edebiyat hareketi daha ziyade aydın zümre arasında değişik bir şekilde yayılırken, beri tarafta Bektaşî, Bayramî, Melamî ve Halvetî tarikatlarına bağlı tekkeler çevresinde toplanan geniş halk toplulukları için de, onların anlayabilecekleri tarzda sanat gayesi taşımayan, edebiyat gelişmeye başlar.

Türkistan'da doğan ilk büyük tarikat Yeseviye tarikatıdır. Ahmed Yesevi, kaleme aldığı hikmetlerle dini ve ahlaki konuları dile getirmiş, daha sonra da bu tarikata bağlı olan dervişler arasında onunkilere benzer eserler kaleme almak adetâ bir gelenek olmuştur.

Anadolu'da tasavvufun önde gelen temsilcilerinden biri olan Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin babası Bahaeddin Veled Konya'ya yerleşmiştir. Aşık Paşa Horasanlı bir ailedendir. Hacı Bektaş Veli de eserlerini Anadolu topraklarında kaleme alır, Türk şiirine yeni bir şekil ve ruh vermeye, onu yoğurmaya başlarlar. Bu şiir anlayışının temelinde "vahdet-i vücud" anlayışı bulunur, dini – tasavvufi şiir anlayışı zamanla yeni temsilcileri ile yayılmaya başlar.

XIII. yüzyılda Edip Ahmet Yüknêkî, Ahmed Fakîh , Şeyyad Hamza, Mevlânâ, Celâleddin-i Rûmî, Sultan Veled, Yunus Emre ; XVI. Yüzyılda Âşık Paşa Eflâki Dede, Said Emre, Seyyid Nesimî, Hacı Bayrâm Velî ; XV. yüzyılda Yazıcıoğlu Mehmed, Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu Abdullah Rûmî, Aydınlı Dede Ömer Rûşenî, Hatiboğlu Kemal Ümmî, Muhiddin Dolu, Cemâl-i

Halvetî, Emir Sultan, İbrahim Tennurî, Balım Sultan, XVI. yüzyılda Kaygusuz Vizeli Alâeddin, Abdurrahim Tirsî, Sünbül Sinan, İbrahim Gülşeni, Üftâde, Şemseddin-i Sivasî, Seyyid Nizâmoğlu Seyfullah, Arşî, Âşık Garip, Âşık Kerem, Geda Muslu, Öksüz Dede, Hatayî ; XVII. yüzyılda Kul Himmet Hüseyinî, Sun'ullah, Derviş Himmet, İsmail Hakkı, Gülşenî, Şeyh Zâti, Ahmed Murşîdî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, XVIII. yüzyılda Âşık Abdî, Âşık Ali, Âşık Halil, Âşık Süleyman, Kabasakal Mehmet, Levnî, Mecnunî, Meftunî, XIX. yüzyılda Leskofçalı Galib, Kuddusî, Vehbî, Hilmi Dede Harabî, Şemsî Hayâl, Osman Şems Efendi dinî tasavvufî tarzda eser veren belli başlı tekke şairleri arasındadır.

Milli Mücadele hareketi sonucu kazanılan zaferle Anadolu topraklarında kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinde köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu yenilik ve değişim süreci gereğince tekke, zaviyeler kapatılmıştır. Daha önceki yüzyıllardakine benzer bir tasavvufi edebiyat cereyanı olmasa da birçoğu ferdi özlem ve buhranlardan yola çıkarak, bir anlamda kolektif şuurun dile getirilmesi olarak yorumlanabilecek, dini ve mistik duyguları dile getiren bazı şair ve yazarlar olmuştur (Necdet,1997: 47).

Tasavvuf şairlerinin eserlerinde baş ile ilgili olarak şu şiirlere rastlanmıştır :

Beyim ârif isen var sen yoluna
Bunda başlar yiter kanlar sorulmaz

...

(Gölpınarlı,1963:148)
Yunus Emre

...

Zahir suya banmadın el ayak deprenmedin
Baş sücûda inmeden kılınır tâatimiz

...

(Gölpınarlı,1963:210)
Yunus Emre

...
Bülbülün olubanı ötem gönül olam ceset tutam
Başımı elime alıp yoluna verem yürüyem

...
(Gölpınarlı,1963:185)
Yunus Emre

...
Söz ola kese savaşı söz ola bitere başı
Söz ola ağulu aş bal ilen yağ ede bir söz

...
(Gölpınarlı,1963:172)
Yunus Emre

...
Zahir suya banmadan el ayak depretmeden
Baş sücûda varmadan kılınız tâatımız

...
(Gölpınarlı, 1972:40)
Yunus Emre

...
Kimisinin üstünde biter otlar
Kiminin başında sıra serviler
Kimi masum kimi güzel yiğitler
Ne söylerler ne bir haber verirler

...
(Toprak,1972:59)
Yunus Emre

...
Ulu kişi ağlamışlar ser ver yiğitler komuşlar
Baş ucunda yay asmışlar dökülüb en oklar yatır

...
(Toprak,1972:63)
Yunus Emre

...
Beni baştan yüreğim baş göz yumuldu çekildi kaş
Bencileyim gülmedik baş cihana gelmiş var mıdır
Döğdüm başım taşlar ile kan akıttım yaşlar ile
Yârenler kardeşler ile candan ayrılmış var mıdır

...
(Toprak,1972:65)
Yunus Emre

Bir gün senin defterini dürerler bir eyyam gelir
Kamu aklını başına dererler bir eyyam gelir

...

(Toprak,1972:68)
Yunus Emre

...

Yâ Râbbena eşimden eşimden yoldaşımdan
Akli alma başımdan kabre vardığım gece

...

(Toprak,1972:71)
Yunus Emre

...

Varlığım yokluğa denişmişem ben
Bugün cana başa kalmazam ayrılık
Fenâdan bekâya göç eyler olduk

(Toprak,1972:77)
Yunus Emre

...

Bilmişim dünya halini terk ettim kıyl ü kalini
Baş açık ayak yalın çağırayım Mevlâm seni

...

(Toprak,1972:79)
Yunus Emre

...

Yunus kodı yola başı urur müddeiler taşı
Hiçtir münafıkın işi gelsin aşka dayan kişi

...

(Toprak,1972:87)
Yunus Emre

...

Tahir suya banmadan el ayak deprenmeden
Baş sücûda inmeden kılınır tâatımız

...

(Toprak,1972:90)
Yunus Emre

...

Dört kişidir yoldaşım vefâdar râzdaşım
Üçle hoştur başım birine buşup geldim

(Toprak,1972:91)
Yunus Emre

...
 Beyim ârif isen var sen yolunca
 Bunda başlar yiter kanlar sorulmaz

...
 (Toprak,1972:94)
 Yunus Emre

...
 Tim ü amel sığmaz anda ne terazi ne sırat
 Ol kıyamet bazarında her kula başı kaygısı

...
 (Toprak,1972:109)
 Yunus Emre

Gönlüm düştü bu sevdaya
 Gel gör beni aşk neyledi
 Başımı verdim kavgaya
 Gel gör beni aşk neyledi

...
 Miskin Yunus biçâreyim
 Baştan ayağa yareyim
 Dost elinden âvareyim
 Gel gör beni aşl neyledi
 (Toprak,1972:120)
 Yunus Emre

Âşıkları Tamu'su yandırmaya
 Uçmağına bular baş indirmeye

...
 (Toprak,1972:121)
 Yunus Emre

...
 Hakikat şerbetin içen âşıklar
 Başı açık teni uryan gerektir

...
 (Toprak,1972:149)
 Yunus Emre

Terk eyledim kamu işi Hak yoluna kodum başı

...
 Ben bir âşık-ı bî çâreyim aklım da yâr olmaz bana
 Sanırlar beni deliyim Dost bağçesi bûlbûlüyüm

...
 (Toprak,1972:150)
 Yunus Emre

...
 Kuru idik yaş olduk ayak idik baş olduk
 Havalandık kuş olduk uçtuk Elhamdû-lillâh

...
 (Toprak,1972:162)
 Yunus Emre

Dost senin aşkın oku key katı taştan geçer
 Aşkına düşen kişi can ile baştan geçer

...
 Gerçek âşık ol ola can virmeye ol ive
 Dost ile bazar için nice bin baştan geçer

...
 (Toprak,1972:165)
 Yunus Emre

Kara nikap tuttunmuş girmiş külhan içinde
 Baştan ayağa değin cümle hükm eden oldur

...
 (Toprak,1972:204)
 Yunus Emre

...
 Dersin şeyhim aşk ile yalınayak baş açık
 Er var dirlik dirilmiş yalınayak aç değil

...
 (Necdet,1997:136)
 Yunus Emre

...
 Kanâat hırkası içre selâmet başını çektim
 Melâmet gömleğin biçtim ârif olup giyen gelsin

...
 Bu ummAnda türlü türlü gûher vardır ele girmez
 Bahasız inci bulunmaz câna başa kıyan gelsin

...
 (Necdet,1997:136)
 Yunus Emre

Hiç Kimse Çekilebilemez

...
 Miskin Hacı Bayram sen
 Dünyaya gönül verme
 Bir ulu imârettir
 Alma başa sevdayı

(Arısoy,1985:24)
 Hacı Bayram

...
 Erenler meydanında
 Başını top eylemiş
 Kudret çevganın tutar
 Eli Hacı Bayram'ın

Oturmuş Hak arşında
 Cevlân urur feyinde
 Nurdan tacı başında
 Sırrı Hacı Bayram'ın

Baştan ayağa yâre
 Ettin beni âvâre
 Umraım kula çâre
 Aşkı Hacı Bayram'ın
 (Gölpınarlı, 1972:40)
 Hacı Bayram

...
 Miskin Hacı Bayram sen dünyaya gönül verme
 Bir ulu imârettir alma başa sevdâyı
 (Necdet, 1997:185)
 Hacı Bayram

...
 Sakalımla başımı
 Bıyığımla kaşımı
 Hak onara işimi
 Bu sakalı kırkarım

...
 (Gölpınarlı, 1963:176)
 Kaygusuz Abdal

Bu âdem dedikkleri
 El ayakla baş değil
 Âdem mânaya derler
 Sûret ile kaş değil
 (Gölpınarlı, 1963:196)
 Kaygusuz Abdal

Allah Tanrı Yaradan
 Âşık olan bu yolda
 Cân ile baş oynadır
 Sen dahi âşık isen
 Bakma gel kenâreden

...
 (Arısoy, 1985:50)
 Kaygusuz Abdal

...
Başa bağlamış emri rençberler sever demiri
Danalar yemiş hamırı tekneye bakıp oturur

...
(Gölpınarlı, 1972:193)
Kaygusuz Abdal

...
Gerçek âşık bu yolda can ile baş oynatır
Sen dâhi âşık isen bakma gel kenâreden

...
(Gölpınarlı, 1972:184)
Kaygusuz Abdal

...
Çiftçiler getirir demri
Başının bürünmüş emri
Danaya yedirmiş hamrı
Tekneye bakar oturur

...
(Necdet, 1997:197)
Kaygusuz Abdal

...
Aşkın odu ciğerimi
Yaka geldi yaka gider
Garip başım bu sevdayı
Çeke geldi çeke gider

...
(Arısoy, 1985:38)
Eşrefoğlu Rumî

Gah Arafât'a çıkarım lebbeyk urup baş açaram
Gâh kurban yerine gelip koç olup boğazlanıram

...
(Gölpınarlı, 1972:67)
Eşrefoğlu Rumî

Ben dost havasına düştüm özge hevâ neme gerek
Başımda dost sevdâsı var dahi sevdâ neme gerek

...
(Gölpınarlı, 1972:40)
Eşrefoğlu Rumî

...
 Döksem gözlerin yaşını
 Artırsam bağrım başını
 Bıraksam dünya işini
 Azm etsem ol bînişane

...
 (Tercüman:82)
 Eşref-i Rumî

...
 Ben ol serbâz-ı ünsîyem
 Yolunda can u baş verdim
 Bugün gördüm ayân anı
 Kodum va'de-i ferdâyı...
 (Tercüman:101)
 Eşref-i Rumî

...
 Düşdüm gamın denizine mevcleri aşdı başımdan
 Heyhat ümîdim gemisine bir kenâr bulunmadı
 (Tercüman:115)
 Eşref-i Rumî

...
 Baştan bu gavgâyı gider
 Dost'a giden halvet gider
 Gel gir gönül hücreğine
 Pinhanı iste bul bugün

...
 (Tercüman:152)
 Eşref-i Rumî

...
 Kanaat kılıcıyla
 Kes nefsinin başını
 Nefse uyup canını
 Tab mihnete sataştır

...
 (Tercüman:174)
 Eşref-i Rumî

Aşkın belâsını kim baş üzre çeker olsa
 Ol devletlü başa Dost her dem nazar kılar

...
 (Tercüman:180)
 Eşref-i Rumî

...
Belâ yağmur gibi gökten yağarsa
Başını ana tutmaktır adı aşk

...
(Necdet, 1997:209)
Eşrefoğlu Rumî

...
Döksem gözlerim yaşını artırsam bağrım başını
Bıraksam dünya işini azmetsem ol bî-nişâna

...
(Necdet, 1997:213)
Eşrefoğlu Rumî

...
Lâle benzer ki gül-i rûyuna indirmede baş
Mûğ-ı hindû gibi yandı kararıp içi dışı
Kesilip başın ayakta göriser her ki senin
Yüzün izine sürüp komaz ayağına baş

...
(Necdet, 1997:209)
Rûşenî

Yücelerden Döndüreyim

...
Başımı gırbete urayım
Benlik defterin düreyim
Alnım yazısın göreyim
Uydurayım gönül seni

Başımın terkin urayım
Canımı yolda koyayım
Ne kim olursa olayım
Komayayım gönül seni

...
Dost gamın alayım başa
Yürüyeyim kalka düşe
Vasfı dile gelmez işe
Uğratayım gönül seni
(Arısoy, 1985:30)
Abdurrahim Tirsî

...
Aklım başa gelmez oldu
Can bedende durmaz oldu
Gönlüm bana gülmez oldu
Seninle pazarı Allah

Yüreğimde çıktı taşlar
Başıma çöktü teşvişler
Gelir geçer yazlar kışlar
Derdinle yanarım Allah

...

(Necdet,1997:244)
Abdurrahim Tirsî

...

Anmaz mısın öleceğin
Kara sine gireceğin
Başına ne geleceğin
Bil hey gönül şimden gerü
(Necdet,1997:257)
Sünbül Sinan

Doğdu saadet güneşi
Tuttu ziyâ dağ u taşı
Gaflete aldırma başı
Vakt-i seher kum kum u kum
(Necdet,1997:300)
Arşî

Gurbet elde baş yastığa gelende
Gayet yaman olur işi garibin
Gelen olmaz giden olmaz yanına
Siyah toprağıyla taşı garibin
(Kocatürk,1963:52)
Âşık Garip

Bâd-ı Saba Eser Seher Vaktında
Bad-ı saba eser seher vaktında
Kumrular ötüşür dallar üstünde
Yâri gördüm gitti aklım başımdan
Yeşiller giyinmiş allar üstüne

...

(Arısoy,1985:102)
Öksüz Dede Öksüz Âşık

Her Sabah Her Sabah Çıkar Salınır
Her sabah her sabah çıkar salınır
Doğan aylar gibi doğar dolunur
Siyah zülfün mâh yüzüne bölünür
Sevdiğim bu benler başa belâdır

...

(Arısoy,1985:103)
Öksüz Dede Öksüz Âşık

...
 Söz vardır kestirir başı
 Söz vardır keser savaşı
 Söz vardır ağulu aşı
 Bal ile yağ eder bir söz

...
 (Gölpınarlı,1963:173)
 Hatayî

...
 Biz de öğüt aldık bizden uludan
 İhsan Muhammed'den mürvet Ali'den
 Katara bağlıyız kalû beliden
 Başta değil etekte ellerimiz

...
 (Gölpınarlı:1963:34)
 Kul Himmet

Gönül Kuşu Eski Yuvadın Uçtu

...
 Leyl-ü nehar akar çeşmimin başı
 Dost yoluna koyup can ile başı
 Aşk ile geçelim dağ ile taş
 Giden gelsin bizimle aşk iline

...
 (Arısoy,1985:179)
 Kul Himmet

...
 Gam değildir âşıkla dost yolunda ser vermek
 Can- baş bir oyundu dostla meydan içinde

...
 (Gölpınarlı, 1972:169)
 Gaybî Sun'ullah

...
 Şin şefâat tacını başına giydirdi Hudâ

...
 (Necdet,1997:459)
 Kuddûsî

...
 Hayat âbın cânâ gıdâ eyledim
 Canımı başımı fedâ eyledim
 Çok şükûr ahdime vefâ eyledim
 Salat-ı irfânın amâmı oldum

...
 (Gölpınarlı,1963:170)
 Harabî

...
 Bu devlet konıcak başa
 Hak anı salar telaşa
 Birliğe eren dervişe
 Cümle bir olur bu cihan

...
 (Gölpınarlı, 1972:129)
 Vizeli Alâeddin (Kaygusuz)

...
 Kaygusuz der şâh-ı cihan
 Başı kaba teni uryan
 Bizimdir âyet-i Kur'an
 Biz vasl-ı dîdâr ehliyiz

...
 (Gölpınarlı, 1972:130)
 Vizeli Alâeddin (Kaygusuz)

Yârenler Ecel Gelmeden

...
 Dünya kimseye mi kalır
 Başa hod yazılan gelir
 Ötesini Mevlâ bilir
 Hele biz bir dem sürelim

...
 (Arısoy, 1985:121)
 Usulî

...
 Evvel eşiğine koydum başımı
 İçeri aldılar döktüm yaşımı
 Erenler yolunda gör savaşımlı
 Can baş feda edip kurbana geldim

...
 (Gölpınarlı, 1963:169)
 Şahiyâ

Alînin sebbine takrir yazdılar
 İmâm-ı Hüseyin'in başın kestiler
 Bunca müminlerin yayın yastılar
 Anınçün okurum lânet Yezîd'e
 (Gölpınarlı:1963:48)
 Şah Hatay

Kul Olanın Noksanı Çoktur

Talihini tahsin eder bazıları
Bozulmaz başa gelen yazılar
Sadık, ağlar yarasından sızılar
Hak eylesin lûtfu ihsanı bize
(Özbey:9)
Sadık Baba

Şu yürekte neler var ?

...
Komaz ki ağlayamam garip başıma
Sinem kalkan oldu adû taşına
Pir merhamet kılsa akan yaşıma
Dertli sinem delik delik deler var
...
(Özbey:38)
Sadık Baba

Derviş

...
Dervişin bir tacı gerek başında
Saf gönüllü gerek kendi düşünde
Tennuresi temiz gerek peşinde
Dervişten muhibbet nişan isterler
...
(Özbey:91)
Sadık Baba

Rakipler Taan Eder

...
Kâmil olan gözler ebedi udu
Ehli hal olanın olur mu yâdı
Sadık, dost uğıtuna canı baş koydu
Çok şükür mevlâya erdi ihsanı
(Özbey:8)
Sadık Baba

İmam Hüseyin Deyi

...
Şah imam Ali'den Hasan'a erip
Hüseyin yolunda canı baş verip
Evliyalar makamına yüz sürüp
Dilini rem İmam Hüseyin deyi
...
(Özbey:50)
Sadık Baba

Aşkına

...
Sine büryan yalınayak baş kabak
Didesi yaş yasin çeker ol fırak
Okunan esmalar verilen sebaki
Hasan ile Hüseyin'in aşkına

...
(Özbey:129)
Sadık Baba

...
Lâle benzer ki gül-i rûyuna indirmede baş
Mûğ-ı hindû gibi yandı kararıp içi dışı
Kesilip başın ayakta göriser her ki senin
Yüzün izine sürüp komaz ayağına baş

...
(Necdet,1997:209)
Rûşenî

...
Her kimin çırağan yaksa hak yakar
Rızaya baş koyup teslimen takar
Azlımız on iki İmam'a çıkar
Babamız her kim var Ali'den gayri

...
(Seyira-Tungar,1988:35)
Abdal Musa Sultan

Yine deryâ gibi cûş etti aşkın
Başımı aşk ile hoş etti aşkın

...
(Necdet,1997:206)
Abdurrahim Rûmî

...
Başın eline almayan râh-ı Ali'de top gibi
Çevgânı Hak'tan oynamaz meydanı yoktur zerrece

...
(Bayrı,1959:37)
Âşık Vîranî

...
Melâmet gömleğin geymek dilersen kıl taleb anı
Yüzüm kim görse baş eğmez serâser dâr-ı dünyâyâ

...
(Bayrı,1959:47)
Âşık Vîranî

...
Bunda düşen bu dünyanın bahr-ı belâsına ahi
Başı kıyı olur anın döndü kenâra bakmadı

...
Yandı tarîkat oduna can ile başı kalmayan
Cân ile bâşım terk eden yandı vü nârâ bakmadı
(Bayrı, 1959:68-69)
Âşık Vîranî

Oldurur cümle vücûdun hâkimi hükm-i ezel
Cân u başı ver yolunda budur evlâda bedel
Mâcerasından cihânın çek elin etme cidel
Vird edip söyle dilinde lâ fetâ illâ Ali

...
Ben perinin leblerinden görmüşüm akar gül-âb
Başımı verdim yolunda kılmışım anı taleb
Zâtına yazılmış bu ismi tâ ezelde Hak Çalab
Vird edip söyle dilinde lâ fetâ illâ Ali
(Bayrı, 1959:84-85)
Âşık Vîranî

Mehd-i sâhib zaman bil âşikâr
Dü serânın mâlikül-mülkü i yâr
Hanedâna cân u baş eyle nisâr
Ger dilerseñ olmayasın ehl-i nâr
(Bayrı, 1959:98)
Âşık Vîranî

...
Asker Ali Mehdi Ali görüne
Göz hicabın cehle koyup siline
Gülşeni aç bülbüle sen gir yine
Dost yoluna cân u başı verene

...
(Bayrı, 1959:99)
Âşık Vîranî

...
Gördük anda Zâtı Hakk'ı kim likaamızıdır Ali
Bu likaaya cân u baş arz eyleyip kıldık sücûd

...
(Bayrı, 1959:102)
Âşık Vîranî

Ey cihanın ziynetine dil verip Deccâl olan
 Kendi nefsin bilmeyip Hak'tan yana ihmâl olan
 Gece gündüz zikr-ü fikri avret oğlan mâl ü mülk
 Ser-fürû etmez bu hâle baş açık abdal olan

...

(Bayrı, 1959:163)
 Âşık Viranî

...
 Koltuğunda sim ü zer pinhan olan
 Dünyede hiç nesneye baş eğmedi

...

Kâsesinde çeşme-i hayvân olan
 Murtaza'nın âline baş eğmedi

...

(Bayrı, 1959:165)
 Âşık Viranî

...
 Baş açık yalın ayak uryandurur abdaller
 Cur'a-i Kâzım Alî Mûsâ Rızâ'dan içtiler

(Bayrı, 1959:216)
 Âşık Viranî

Uş Muhammed Bâkır u Ca'fer Imâm-ı râhımız
 Kâzım u Şâh Takî'dir dilde zikru'llâhımız
 Hem Nakî'ye baş koyuben vardır eyvallâhımız
 Biz Urum abdaliyiz Mûsâ Rızâ'dır şahımız

...

(Bayrı, 1959:265)
 Âşık Viranî

...
 Viranî'yim niyâza var üstâda
 Elinde Zülfikar hem ehl-i gazâ
 Bin bir dünden baş gösterdi Murtazâ
 Biz dahi bir bölük tuttuk eyvallâh

(Bayrı, 1959:17)
 Âşık Viranî

...
 Cân u başı ben Alî'ye vermişim
 Yoluna kurban olayım derseâ

...

(Bayrı, 1959:22)
 Âşık Viranî

Cahile baş eğmezem pîrimden irşâd olmuşum
Râziyam Hak râzı olsun pîrimin irşâdına

...

(Bayrı, 1959:26)
Âşık Viranî

...

Vîrânî'yem Alî'nin bendesiyem
Fedadır cân u bâşım evliyâya
(Bayrı, 1959:32)
Âşık Viranî

Beri gel âşık-ı sâdık mekânın lâ-mekân eyle
Huzûr-ı Hazrete başın yolunda terceman eyle

...

(Bayrı, 1959:43)
Âşık Viranî

...

Askerî'ye askeriz dedik şehâdet eyledik
O ecelden vâcib oldu cân u baş kurban bize

...

(Bayrı, 1959:48)
Âşık Viranî

...

Yandı tarîkat adına cân ile başı kalmayan
Cân ile bâşın terk eden yandı vü nara bakmadi

...

(Bayrı, 1959:69)
Âşık Viranî

...

Ben perînin leblerinden görmüşüm akar gül-ab
Başımı verdim yolunda kılmışım anı taleb

...

(Bayrı, 1959:84)
Âşık Viranî

...

Sensin ol sultân-ı âlem sırr-ı subhanım Alî
Dilde zikrim başta tacım dün ü gün fikrim şehâ

...

(Bayrı, 1959:91)
Âşık Viranî

...
 Asker Alî Mehdi Alî görüne
 Göz hicâbın cehle koyup siline
 Gülşeni aç bülbüle sen gir yine
 Dost yoluna cân u başı verene

...
 Gördük anda Zâtı Hakk'ı kim likaamızıdır Alî
 Bu likaaya cân u baş arz eyleyip kıldık sücûd

...
 (Bayrı, 1959:102)
 Âşık Viranî

...
 Alî'dir başımın tâc u sūrûri
 Alî'dir zikrimiz dilimde dâim

...
 (Bayrı, 1959:107)
 Âşık Viranî

...
 Başına kondu anın tâc-ı saâdet ebedî
 Kime kim Âl-i Alî oldu bug]n rehber-i aşk

...
 (Bayrı, 1959:121)
 Âşık Viranî

...
 Ey Vîrânî kûh-ı Kaa'ın aynıdır bu hilkatın
 Baş açık Sîmürg-i âlem nutk imiş Ankaa-yı aşk

...
 (Bayrı, 1959:122)
 Âşık Viranî

...
 Ben gulâm-ı hânedânem Murtazâ'dan dönmezem
 Zehrini nûş eyledim verdim Hasan râhında baş

...
 (Bayrı, 1959:150)
 Âşık Viranî

...
 Başımı top eyledim aşkınla ol meydânına
 Başı top eller bugün çevgân senden dönmezem

...
 (Bayrı, 1959:151)
 Âşık Viranî

...
 Bilin meydân-ı aşkında Alî'nin
 Başım top ellerim çevgâne yazdım
 Alî rahında her ne çekse başım
 Ben anı lûtf ile ihsâne yazdım

...
 (Bayrı,1959:153)
 Âşık Viranî

...
 Dünyede hiç nesneye baş eğmedi
 Evliyâyâ cân ile kurbân olan

...
 Derviş ü abdâl olanlar oldurur
 Başı top hem elleri çevgân olan

...
 (Bayrı,1959:165)
 Âşık Viranî

...
 Akıl baştan gider bilmezsin insân
 Ki insan âlem-i vahdet değil mi

...
 (Bayrı,1959:170)
 Âşık Viranî

...
 Cân u baş oynar bize peşt ü penâhın aşkına
 Vermişem cümle cihânı bedr-i mâhın aşkına

...
 (Bayrı,1959:187)
 Âşık Viranî

Gel ey mâ'bûd-ı maksûdum seninle ahd-i aman olsun
 Yolunda cân ile başım nigarâ tercemân olsun

...
 (Bayrı,1959:196)
 Âşık Viranî

...
 Dünyeye baş eğmedi her kim Alî'ye bendedir

...
 Gayriye baş eğmedi oldu Aliyy-i Zülfikaar

(Bayrı,1959:198)
 Âşık Viranî

...
 Kes tamam başını olmamk dilerseñ merd-i Hak
 Tut kulağın cân ile algıl bu defterden sabak

...
 (Bayrı, 1959:211)
 Âşık Viranî

Zâhidâ bu dünyede bir köhne şâlîm var yeter
 Fakr evimde baş açık Sultan-ı Bâlim var yeter

...
 (Bayrı, 1959:122)
 Âşık Viranî

...
 (Ene'l-Hak) râzını kıl âşkâre
 Ki terk-i baş ü cân eyle demdir

...
 (Bayrı, 1959:239)
 Âşık Viranî

...
 Mü'minler işine münafık başa
 Münkirler başını ko vursun taşâ
 Kanaat tâcını giyince başa
 Ne sultana minnet ne hâne minnet

Erenler bezmine girmez nâmahrem
 Bu yolda baş veren olmuş mahrem
 Dost derdinden buldu derdine merhem
 Dertli etmez gayri dermâna minnet
 (Arısoy, 1985:245)
 Dertli

...
 Sırr-ı Hakka gerçeklere baş koştuk
 Çiy yerimiz yoktur kürede piştik
 Ne yoldan ne farzdan sünnetten düştük
 Erenler cemidir yerimiz bizim

...
 (Gölpınarlı, 1963:26)
 Derviş Hatâyî

Senden Dolu İki Can

...
 Hamidî'nin gözü yaşı
 Doldurur dağ ile taşı
 Bilmem n'idem garip başı
 Ya Rab n'ola hâlüm benüm
 (Arısoy,1985:30)
 Ebu Hamid

...
 Şâh hakkıyçün Hatîboğlun görelden Hayretî
 Baş açık abdâl olmuştur imamîler gibi
 (Gölpınarlı,1963:176)
 Hayretî

...
 Başeğmeziz ererse göğebaşı câhilin
 Ârifleriz efendi zarâfet esîriyüz
 ...
 (Gölpınarlı,1963:190)
 Hayretî

Dün gece seyrinde bâtın yüzünden
 Aslı imam nesl-i Ali'yi gördüm
 Elif tac başında nikap yüzünde
 Hünkâr Hacı Bektaş Veli'yi gördüm
 ...
 (Gölpınarlı,1963:163)
 Kalender

...
 Kazak Ahmed aydur rivâyet ettim
 Üç yüz altmış eri ziyâret ettim
 Baş budur biliniz hikâyet ettim
 Mürsel Dede oğlu Sultan Balı'dır
 (Gölpınarlı,1963:109)
 Kazak Ahmed

...
 Her taraftan çekmişim sînemde şekl-i Zülfikar
 Baş açık abdalınam gitmez dilimden yâ Ali
 ...
 (Öztelli,1969:53)
 Kul Nesîmî

...
Lütfedüp ağıyâra öpdürme elin Hâtem gibi
Kangı taş katiyse ursun başını ey sîm ten

...
(Öztelli, 1969:71)
Kul Nesîmî

...
Ali Zeynel'abâ'nınbaşı için
Ki yol içre Muhammed Bâkırîyüz

...
(Öztelli, 1969:93)
Kul Nesîmî

...
Eski Mecnun gitti Leylâ diyerek
Başımda bin türlü sevdâ diyerek
Geldim bu âleme Mevlâ diyerek
Kamu mecnunlara ülûlbab oldum

Mihrâbî bu aşka girelden beri
Yolunda baş ü can verelden beri
Cennet ü cemâle erelden beri
Şeyh idim Mihrâbî şimdi şâd oldum
(Gölpınarlı, 1963:44)
Mihrabî

...
Kıyamzsan baş-u cana
Irak dur girme meydana
Bu meydanda nice başlar
Kesilir hiç sorar olmaz
(Gölpınarlı, 1972:81)
Nizamoğlu

...
Erisin bağrımda başlar aksın gözümdeki yaşlar
Eski dertliyim kardaşlar derde dert katmağa geldim
(Gölpınarlı, 1972:86)
Nizamoğlu

...
Baştan ayağa yârimin nûr idüğün bilmelidir
Zâhidin eksik olmasın belâları başlarına

...
(Gölpınarlı, 1972:96)
Nizamoğlu

...

Baştan ayağa yârimin nûr idüğün bilmediler
Zâhidin eksik olmasın belâları başşlarına

...

(Necdet, 1997:294)

Nizamoğlu

...

Çünkü girdim bu meydana
Yürü kalma başa cana
Karışanlar dervîşana
Varlığından uryan olur

...

(Gölpınarlı, 1972:153)

Oğlanlar Şeyhi İbrahim

Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı, Türk edebiyatının İslâmiyetten önce ve İslâmî dönem klasik tasnifinin içinde yer almaktadır. Bu edebiyat işlediği konular ile halk dilini, düşüncesini, zevkini, duygu ve inancını esas alarak, halkın bütünü ile iç içe bulunmakta ve her zümreye de hitap etmek suretiyle birleştirici-bütünleştirici rol oynamaktadır.

Tasavvuf edebiyatı, vermek istediği mesajları, halkın anlayabileceği bir anlatım tarzı ile vermektedir. Bu edebiyatın fikir kaynağı ve temel ideolojisi, İslâm dini ve tasavvufudur. Tekke edebiyatı olarak da adlandırılabilen Tasavvuf edebiyatı, vezin, kafiye, anlatım şekli, dil ve uslûp özellikleri bakımından İslâmiyetten önceki edebiyatımızın tesiri altında kalmış, Türklerin İslâm dinini kabullerinden sonra da İslâmiyet ile yeni bir ruh, tasavvufî da düşünce zenginliği kazanmıştır.

Eserleri, konuları, muhtevası açısından araştırma sahası çok geniş olan, bu bakımdan da değişik kitleleri belirli noktalar etrafında birleştiren, kaynaştıran bir özelliğe sahip olan Tasavvuf şiirinde baş da yer almıştır. Eserlerinde çoğunlukla halk gibi konuşan; sokakta, çarşıda, pazarda dolaşan insana hitap eden Tekke şâirleri, bunun için atasözleri ve deyimleri, halk

söyleyişlerini sıkça kullanmışlar; başa da bu söyleyiş biçimleri içinde yer vermişlerdir.

Tasavvuf şiirinin temeli tasavvuf felsefesine dayanmaktadır. Bu felsefede vahdet-i vücud prensibi mühimdir. Tasavvuf şairleri bu uğurda canını başını fedâ etmeye hazırdır. Allah aşkı ile dolananın aklı başından gitmiştir. Başını alıp diyar diyar dolaşmaktadır. Aşk ile dolu olan gönlün başı gariptir, sevda çekmektedir. Bu yola başını vurmuş, koymuştur. Baştan ayağa kadar yâre ile doludur. Dost gamını başa alarak, sevgiliye ulaşmak için gurbet ele başında dost sevdası ile çıkmıştır. Bu uğurda hiçbir şeye baş eğmez, Hz. Hasan Hüseyin gibi bu uğurda baş vermeye hazırdır. Başında aşk olanın başı devletli baştır. Kimi zaman birilerinin başı için dua etmektedir.

Sûfilerde bir işin olması için edilen duada baş açmak, başındaki tacı, fahri çıkararak Allah'a yalvarmak da bir gelenektir. Bu yüzden baş açık yalın ayak ifadesi de şiirlerde sıkça yer alır. Dervişlerin başındaki fahri taç nurdandır, âdeta bir şefaata tacıdır.

Şiirlerde başla ilgili bu kullanımlara ve kalıplaşmış sözlere sıkça rastlanmaktadır.

III.1.A.b Âşık Edebiyatında Baş

Türklerin tarihleri kadar eski bir edebiyatları vardır. Yazının bilinmediği çağlarla ilgili edebî belgelerden yoksun olsak da uygarlık dünyasına büyük katkıları olan bir ulusun edebiyat alanında da başarılı olduğu bir gerçektir. Kaldı ki ele günümüze kadar ulaşan belge ve bilgiler Türklerin zengin bir edebî geçmişi bulunduğunu fikrini vermektedir.

Âşık şiiri terimi, halk içinden yetişmiş kişilerin ya da adları bilinmeyen halk sanatçılarının milli ölçü ile ve özel biçimlerde ortaya koydukları manzum ürünleri kapsar.

Türk âşık şiirinde baş kelimesinin yer aldığı ferdi eserler, genellikle anânenin getirdiği tekniğe bağlı olarak halkın anlayacağı, tabîî, sade bir dille yazılarak beşerî temlerle birlikte işlenmişlerdir.

Türk âşık şiirinde başın yer aldığı şiirler şu şekilde örneklenebilir :

...
Murad Reis eydür Zâhir bâtında
Ya Rab hacetim kıl kabul katında
Gök duman içinde kaldık tütünde
Kâfir baş topuğunu attığı vaktin

...
(Kocatürk, 1963:28)
Armutlu

Görmedim dünyada rahat yüzünü
Yanılıp bu aşka başım koyalı
Bu babta ben gibi câhil olursa
Deryalar menedi biz de coşalı

...
Âşıklar aşk ile bî-karâr olur
Hem akli başından târûmar olur
Abdî der doğrusu şiyvekâr olur
Seversen cihanda yine paşalı
(Köprülü, 1962:453)
Âşık Abdî

Görmedim dünyâda rahat yüzünü
Yanılıp bu aşka başım koşalı
Bu babta ben gibi câhil olursa
Deryalar menendi biz de coşalı

...
(Köprülü, 1940:384)
Âşık Abdî

...
 Âşıklar aşk ile bî-karâr olur
 Hem akli başından târûmâr olur
 Abdî der doğrusu şiyvekâr olur
 Seversen cihanda yine paşalı
 (Köprülü,1940:385)
 Âşık Abdî

Görmedim dünyada rahat yüzünü
 Yanılıp bu aşka başım koşalı
 Bu babta ben gibi cahil olursa
 Deryâlar menemdi biz de coşalı

...
 Âşıklar aşk ile bî-karar olur
 Hem akli başından târûmar olur
 Abdî der doğrusu şivekâr olur
 Seversen cihanda yine Paşalı
 (Arısoy,1985:199)
 Âşık Abdî

...
 Her taraftan ferman oldu üstüne
 Başına bir çâre bul Osman Oğlu
 Tam dört vezir ta'yin oldu üstüne
 Kırkbin asker ile, bil, Osman Oğlu

...
 Âlem nefir-i 'am, çıkılmaz başa
 Şânın senin inkâr olunmaz hâşâ
 Bilesin yalnız bir Nasuh Paşa
 Doğüşe doğüşe öl, Osman Oğlu

...
 (Köprülü,1962:411)
 Âşık Ali

Hafız Paşa der ki: Ya ben n'deyim
 Başım alıp ne diyara gideyim
 Bari verin bana zhir yudayım
 Hâk-i pâye geldim eman benimdir

...
 (Köprülü,1964:598)
 Âşık Ali

Dün vardım Tahtakale'ye
 Başım uğradı belâya
 Zümbeğim düştü helâya
 Manav Seydi derler bana
 (Kocatürk,1963:34)
 Âşık Çelebî

...
 Başıma getirdin olanca işi
 Aslâ kurumaya gözünün yaşı
 Dökülsün ağzında kalmasın dişi
 Bana ideceğin ola-anası

...
 (Köprülü:794)
 Âşık Dertli

...
 Bulunmaz bu Âlemde böyle dîlrubâ
 Âşk-u mahabbeti başlara bela
 Münkîni öldürmek sevaptır, ammâ
 Zâlim kadı üstümüze kan yazar

...
 (Köprülü:800)
 Âşık Dertli

...
 Âşkınla âşıklar n'eylesin ,n'etsin
 Başın alsın kangı diyâra gitsin
 Cem'olup hacılar ziyâret etsin
 Kisve-i beyt gibi kara perçemin

...
 (Köprülü:797)
 Âşık Dertli

Bakıp rahmeylemez çeşmim yaşına
 Durmaz cefâ eder nev-civan bize
 Böyle derd vermesin kullar başına
 Çün ezeli vermiş Lâmekan bize

...
 (Köprülü:800)
 Âşık Dertli

Bin pend-û nasihat eyledim sana
 Gönül düşme dedim bî vefalara
 Sen gûş-ı hûşunu vermedin bana
 Uğrattın başını bin belalara

...
 Bağda gonce olmaz gül-femi gibi
 Çıkarır dîdeden göz nemi gibi
 Atar baştan seni perçemi gibi
 Teslim olur başka âşinalara

...
 (Köprülü:801)
 Âşık Dertli

...
 Mü'minler işine münâfık şaşa
 Münkirler başını ko vursun taş
 Kanâat tâcını giyince başa
 Ne sultana minnet, ne hâra minnet

Erenler bezmine girmez nâ-mahrem
 Bu yolda baş veren olurmuş mahrem
 Dost derdinden buldu derdine merhem
 Dertli etmez gayri dermâna minnet
 (Köprülü:811)
 Âşık Dertli

Hatırlayıp sorar m(ı)ola hâlimden
 Kirpikleri kara, kalem kaşlı yâr
 Zikr-ü fikri gitmez benim dilimden
 Anadan gülmedik garib başlı yâr

...
 (Köprülü:804)
 Âşık Dertli

Âşıkları diyar diyar gezdirem
 Başta siyah perçem-(i) perîşânındır
 Kemâl-i mahbubluk hatmolmuş sende
 Hâllerin Yûsuf'tan bir nişanındır

...
 (Köprülü:812)
 Âşık Dertli

...
 Sarı çiğdem evvel geldi dünyâya
 Menfeşe baş eğip durdu duâya
 Seherde bülbüller başlar nevAya
 Seçerler semerler verir berk-ü bâr

...
 (Köprülü,1940:812)
 Âşık Dertli

...
 Yüzüne zer hizme ile
 Cebhe zeheb düzme ile
 Başta oya yazma ile
 Yakışır elvan güzele

...
 (Köprülü,1940:823)
 Âşık Dertli

Cem'etti başına nice leşkeri
Tuttular şer(î)ate uymaz işleri
Yıktı harab etti uymaz şileri
Ta'mir olunmanın yoktur imkânı

...

Razı olduk her ne gelirse başa
Anı dahi gördük kıldık temâşâ
On beş bin askerle Hüseyin Paşa
Geldi deryâdan hem de kapudan'ı

...

Böyle bu hâl üzre sekiz ay geçti
Kimi de ordudan dağılıp kaçtı
Kimi de başının derdine düştü
Kiminin aklına geldi mekânı
(Köprülü,1962:468)
Âşık Derûnî

...

Tarak oldum başınıza
Köprü oldum işinize
Her türlü savaşınıza
Daha daha nelerim var

...

(Ansoy,1985:300)
Âşık Dursun Cevlânî

Gurbet elde baş yastığa gelende
Gayet yaman olur işi garibin
Gelen olmaz giden olmaz yanına
Siyah toprağıyla taşı garibin
(Kocatürk,1963:52)
Âşık Garip

...

Nuş edip elinden zehir yutarsam
Günden güne kendim helâk edersem
Acep midir başım alıp gidersem
Burada ardımca ağlar mı kaldı
(Kocatürk,1963:86)
Âşık Halil

Sevdiğim girmiştir on beş yaşına
Boyalar çekinir hilâl kaşına
Sevdasın duş etti benim başıma
Bu derdime çare olu mu bilmem
(Kocatürk,1963:87)
Âşık Halil

...
 Sırmalı kellepüş koymuş başına
 Kısa ömrüm uzun etmiş yaşına
 Dedim dilnber dolanayım başına
 Sende her ne vardır alanı bbu gece

...
 (Köprülü,1964: 686)
 Âşık Hezârî

Yeşil başlı telli turnam
 Şimdi bizim gölden uçtu
 Aklımı başımdan aldı
 Vardı gayri göle düştü
 (Kocatürk,1963:179)
 Âşık Kerem

Adama Hayvanı Tanıyıp Bilmez

...
 Günde seyyah eder dağ ile taş
 Aklına getirmez cehennem ateşi
 Balta ile tıraş ederler başı
 Şehire gelende berber beğenmez

...
 (Arısoy,1985:60)
 Âşık Kerem

Bir Han Köşesinde Kalmışım Hasta

...
 Erzurum dağları duman dildedir
 Başım yastıktadır gözüm yoldadır
 Aslı hayın yârdır adam daldadır

...
 (Arısoy,1985:63)
 Âşık Kerem

...
 Döşendim toprağı, yaslandım taş
 Felekten yaralı siynemin başı
 Dostlar meclisisnde sâk(ıy) olan naşı
 Yâre söylerm(i) ola kem benim için

...
 (Köprülü,1962:441)
 Âşık Mecnunî

...
 Yûru hey hercaî dilber kaddimi dal eyleme
 Aklımı başımdan alıp beni abdal eyleme
 Öldür âşıkclarını, gel böyle işgal eyleme
 Pâdişahlar mâil olmaz kara bayram günleri

...
 (Köprülü, 1962:445)
 Âşık Mecnunî

Gurbet ilde bir hâl geldi başıma
 Feleğin sitemi bana fend oldu
 Ayrı düştüm vatanımdan eşimden
 Gönül bir kâkülü dârre bend oldu

...
 (Köprülü, 1962:440),
 Âşık Mecnunî

Gurbet ilde bir hâl geldi başıma
 Feleğin sitemi bana fend oldu
 Ayrı düştüm vatanımdan, eşimden
 Gönül bir kâkülü dâre bend oldu

...
 (Köprülü, 1940:372)
 Âşık Mecnuni

...
 Bu ahvâle vâkıf olamaz başı
 Anla nice kevn ü mekân eyledi

...
 (Ergun:57)
 Âşık Ömer

...
 Arife lec düşmez başı esendir
 İrdiği dimağı kılar mutarrâ

...
 (Ergun:25)
 Âşık Ömer

...
 Sırrına başını veremez gönül
 Dahi müddet çeker bir ik aye dek

...
 (Ergun:42)
 Âşık Ömer

...
Sevdaya uğrattı garib başımı
Anadan doğru gitti deyu

...
(Ergun:17)
Âşık Ömer

...
Cihan gavgasına baş koşup nider
Âlem bir misal-i âsiyâb ancak

...
(Ergun:42)
Âşık Ömer

...
Aceb âvarelik oluptur başa
Ka'be yolundaki toprağa taşa

...
(Ergun:52)
Âşık Ömer

...
Derdimin dermanı sensin sevdiğim sen var iken
Etme başın çün beni gayri tabîbe ihtiyaç

...
(Ergun:90)
Âşık Ömer

...
Eğerci yüz verüp başa çıkarmış kâkûlün ammâ
Dil-i uşşâka bir dest-i olsun da seyreyle

(Ergun:94)
Âşık Ömer

...
Senin başın garîb olmuş benim ömrüm hebâ bülbül
Acep âşüftedir yüz gördü gittikçe başa çıktı
Neler eyler dahî güller kalırsa acebâ bülbül

...
(Ergun:101)
Âşık Ömer

İncitme Ömer âşkına küsme başınçün
Gel nezdine Seyyîdim efendim ağa yollum

(Ergun:107)
Âşık Ömer

...
 İblis ol Âdem Safiyyullâh'a baş eğdirmedi
 Ya'ni nûr-l vech-l Beytullah'a yüzler sürmedi
 Ol basiretsiz basar yüzünde ma'na görmedi
 Sürülüp oldu lAin ilmîne mağrur ibtidâ

(Ergun:129)
 Âşık Ömer

...
 Ey dirîga kimse bakmaz oldu asla yaşım
 Gör ne geldi dahi neler gelse geerek başıma
 Zehr-i mâr-ı minneti devran katıptur aşım
 Ölçe ölçe kâse kâse tâs tâs u kab kab

(Ergun:157)
 Âşık Ömer

...
 Aynıma gelmez Ömer dünya olursa mâhrû
 Pehlevân-ı aşk ile olsam kaçan kim rûberû
 Mihr-i âlemtâb için eflâke etmem serfûrû
 Yar için baş indirir ağıyâre zannetmen beni

(Ergun:181)
 Âşık Ömer

...
 Gam kasâvet askeri dil sehrini etti hisâr
 Kaçması mümin değil cengine yoktur iktidâr
 Kimse bilmez çektiğim Mevlâ bilir Âşık Ömer
 Eylemiştir başına dünyayı zindân ayrılık

(Ergun:195)
 Âşık Ömer

...
 Yine tahtına cülûs eyledi şâh-ı ramazan
 Giydi başına zerendüd külâhı ramazan
 Hân-ı bîhaddine mûstagrak olup bay ü geda
 Ne kerem kânı sahî olur o mâh-ı ramazan

(Ergun:259)
 Âşık Ömer

Bu vücudum eslim olsun eline İbrahim'in
 Cân ile başım fedadır yoluna İbrahim'in
 Ağlarım sahrâ besahrâ gezerim Mecnun gibi
 Bir zararım değmedi bir teline İbrahim'in

...

(Ergun:277)
 Âşık Ömer

Sevdi gönlüm sen saçı Leylâyı şübhen olmasın
 Satun aldım başıma gavgayı şübhen olmasın
 Kendi hâlimde gezerken uğradım derde yine
 Çağırırım Hazret-i Mevlâ'yı şübhen olmasın

...

(Ergun:296)
 Âşık Ömer

Aksine devretmede çerhin dolabı vardır
 Yâr anınla her kimin başında akli vardır

...

(Ergun:303)
 Âşık Ömer

Akl u fikrim târ ü mâr etti benim bir tırâş
 Bir elinde tığ-ı uryan bir elinde ter tırâş
 Ter tırâş etti benim sevdalı başım ter tırâş

...

(Ergun:385)
 Âşık Ömer

Çâre ne başında yazı bugünü görmeğimiş
 Bu imiş takdirin işi gurbete salmağimiş

...

(Ergun:386)
 Âşık Ömer

Gör Lâin l nûkt-i eflâke baş indirmede
 Oldu merdud âteş iken hâke baş indirmede
 Yandı benlik nârına Hak'ka ki baş indirmede
 Nâr idi aslı ol nûr-î pâk'e baş indirmede

Kaldı esfelde ebed eflâke baş indirmede
 Hazret-i Âdem gibi Levlâk'e baş indirmede

...

Bâis oldu bî abed ihlâke baş indirmedi
Hazret-i Âdem gibi Levlâk'e baş indirmedi

...
Ol muhit-i bahri Erselnâk'e baş indirmedi
Hazret-i Âdem gibi Levlâk'e baş indirmedi

...
Zehr ile kaldı ebed tiryâke baş indirmedi
Hazret-i Âdem gibi Levlâk'e baş indirmedi
(Ergun:400)
Âşık Ömer

Bugün ben bir güzel gördüm
Aklımı başımdan aldı

...
(Ergun:415)
Âşık Ömer

Gelir imiş başa yazılan yazı
Al Âyet-i Kursî ile ihlâs'ı
(Ergun:425)
Âşık Ömer

...
Bir cevri yamana meyil verirsin
Başına gele de sen de göresin

...
(Ergun:425)
Âşık Ömer

...
Ol gözleri meste oldum mübtelâ
Sen nedâmet oldun başıma belâ
Güldürmesin seni efendim mevlâ
Ağlamaklar sana kâr olsun rakiyb

...
(Elçin,1999:17)
Âşık Ömer

...
Ey Ömer artırdım âh ü feryâdı
Ayyûka çıkardım nâle vü dâdı
Melâmet dumanı serim kapladı
Bu dünya başıma dar oldu gitti
(Elçin,1999:21)
Âşık Ömer

...
 Beni bana komaz aşk-ı cünûnum Serimi sevdaya saldım ağlarım
 Dembedem artmakta derd-i derûnun
 Seng ile sînemi deldim ağlarım

...
 (Elçin, 1999:25)
 Âşık Ömer

Bugün ben bir güzel gördüm
 Yeşiller giymiş ağ üzre
 Aklımı başımdan aldı
 Durabilmem ayağ üzre

...
 (Elçin, 1999:1743)
 Âşık Ömer

...
 Ömer içini gör bakma dışına
 Çektiğin gelmesin kullar başına
 Kimse rahm eylemez çeşmim yaşına
 Ağlayı ağlayı göz elden gitti
 (Elçin, 1999:20)
 Âşık Ömer

...
 Âh etsem âhımdan yerde taş oynar
 Akar gözlerimden kanlı yaş oynar
 Çevgan-ı zülfünde cân ü baş oynar
 Galtânın değildir ya nedir gönül

...
 (Elçin, 1999:24)
 Âşık Ömer

Güzel başın için kıyma bu başa
 Lâyık değil düşmez bu melek sana
 Yine hurûc etmiş yeşil baş suna
 Çalkalanıp yüzdüğü göller hû çeker

...
 (Elçin, 1999:31)
 Âşık Ömer

Ben seni severim tâ ki ezelf
 Takınmış başına fıstık gazeli
 Sereserpe Yenikapu güzeli
 Lângakapusu'nda yâranımız var

(Elçin, 1999:48)
 Âşık Ömer

...
 Bakın hele şu pirenin işine
 Henüz girmiş elli sekiz yaşına
 Topuz ile gül eyledim başına
 Kirpikleri kırılacak hâl değil

...
 (Elçin,1999:55)
 Âşık Ömer

...
 Tavukpazarı'nda aldı beşimi
 Sevdaya uğrattı garib başımı

...
 (Elçin,1999:53)
 Âşık Ömer

...
 Ey Ömer her kim bilürse bu muammâ sırrını
 Başını teller sokunsun gussadan âzâdedir
 (Cevabı : Cenin)

(Elçin,1999:65)
 Âşık Ömer

...
 Mest eden Âşık Ömer'i elde câm-ı Cem değil
 Lâ'l-i nâbın şerbetinden içtiğim zemzem değil
 Râh-ı aşkında eğer serden geçersen gam değil
 Uğruna kurban olayım baş ile cân üstüne

(Elçin,1999:73)
 Âşık Ömer

...
 Lûtfu ile bir inâyet kıla ol Bârî Hûdâ
 Hâl müşkil oldu gayet azr edemem ben gedâ
 Çeşm-i mset uğruna ben başımı fedâ
 Mansûr'um meydana geldim dâra minnet etmezem

...
 (Elçin,1999:79)
 Âşık Ömer

Sevdi gönlüm sen saçı Leylâ'yı şübhen olmasın
 Satun aldım başıma gavgayı şübhen olmasın
 Kendi hâlimde gezerken uğradım derde yine
 Çağırırım Hazret-i Mevlâ'yı şübhen olmasın

...
 (Elçin,1999:84)
 Âşık Ömer

Nevbahâr eyyâmı erdi her taraf buldu revâc
 Asker-i İslâma arsa sahn-i sahrâ-yı Mohac
 Hâzır ol vaktine ey kahbe kıralı gözün aç
 Yanına kalur mu gör bu olunan bî indiraç
 Başına nâr-ı melâmet ola bir gün taht ü tac

...

(Elçin, 1999:92)
 Âşık Ömer

...
 Bir garib iklîme düştüm gezerim üryan melîl
 Vüs'at-i dünyâyı kıldı başıma dar ayrılık

...

(Elçin, 1999:94)
 Âşık Ömer

...
 Açam başım dşkem yaşıım yaka yırtam kılâm zârî
 O yâr ile benim da'vam Hudâ fasleyleye bârî

(Elçin, 1999:101)
 Âşık Ömer

Haber aldık bu râh-ı aşka bizden ön gelenlerden
 İmâmeyn uğruna cân ü serin ifnâ kılanlardan
 Baş açık yalın ayak Kerbelâ'larda yelenlerden
 Biziz ol çâyıyâr'ı bir görüp de hem bilenlerden

...

(Elçin, 1999:102)
 Âşık Ömer

Yine baş kaldırdı Moskof Kırallı
 Kaçma kafir sana meydanımız var,
 Seninle eyleriz ceng ü cidâli
 Bu yolda ölecek kurbanımız var

...

Kalktılar lağamcı, topçu, cebeci
 Düzmüş askerini eyler çavhacı
 Yıkarlar başına tahtını, tacı
 Tâ Kızıl Elma'da nişanımız var

(Köprülü, 1962:409)
 Âşık Rauzî

Çıkarmam toplanım hayvanım yoktur
 Baş olmaz kâfirin askeri çoktur
 Urun babalarım dinimiz Hak'tır
 O gün cengimizi eyledik ziyan
 (Köprülü,1964:641)
 Âşık Rüşenî

...
 Beni Mevlâ gurbetine salalı
 Başa geldi ayrılığın helâtı
 Gördüğün dem ol kaşları hilâli
 Bâd-ı sabâ, bizden selâm ulaştır
 ...
 (Köprülü,1962:484)
 Âşık Süleyman

...
 Süleyman der yorar oldum düşümü
 Hak onarsun cümle müşkil işimi
 Ecel yastığına garîb başımı
 Koyam da eğlenem, belki gelmiyen
 (Köprülü,1940:413)
 Âşık Süleyman

Katî mahzun olma divane gönül
 Ne çare ezelden yazılmış başa
 Mevlâden bu bize kimseden değil
 Bizlere bir şey yok emekler boşa

...
 (Oral,1955:20)
 Ortaköylü Âşık Tahîrî

...
 Tahîrî aşk ile cğer delindi
 Fevtoldu şimdi kadri bilindi
 Nuri'nin elinde şem'a söyündü
 Dar ettin cihanı başıma felek
 (Oral,1955:28)
 Ortaköylü Âşık Tahîrî

...
 Uğruna koysam can ile başı
 Mesteder âlemi ol hilâl kaşı
 Görünce, gözümünden kan ile yaşı
 Aktı revan oldu sel gibi dilber
 (Oral,1955:45)
 Ortaköylü Âşık Tahîrî

Sıladan bir aksi haber işittim
 Yârın perişan bir halde dediler
 Bürümüş başımı gam ile efkâr
 Didesi yaş ile dolmuş dediler

...

(Oral, 1955:46)
 Ortaköylü Âşık Tahiri

Gel bu yolda baş koyanlar dert çeker çekmez mi ya
 Mihnethi renc-i belâyı ser çeker çekmez mi ya
 Sad hezaran adam içre hasta olsa bir kişi
 Sair an almak ne mümkün fert çeker çekmez mi ya

...

(Oral, 1955:65)
 Ortaköylü Âşık Tahiri

...
 Kûşedersen gel nasihat söyleyeyim ahir kelâm
 Fisk ile doldu cihan başını kurtar vessalâm

(Oral, 1955:81)
 Ortaköylü Âşık Tahiri

...
 Çektiğim cefalar yâr senden geldi
 Bana bu sitemler kâr senden geldi
 Başımdaki duman kar senden geldi
 Ben kara bağlayım vala kendine

...

(Uyguner, 1990:67)
 Âşık Veysel

...
 İsterdim hayatta düşmanla savaş
 Milletime kurban olaydı bu baş
 Nasip değilmiş şehitlik kardaş
 İmanım niyetim bana kâfidir

...

(Uyguner, 1990:71)
 Âşık Veysel

Bu aşkın meyinden içip de kanan
 Gendeki başını sevdaya salan
 Yârinden ayrılıp gurbette kalan
 Geçen günlerini sayar iniler

Çağlayıp akıyor bakarsın suya
Yağan yağmurlardan zevk duya duya
Geçer dolaplardan yeter arzuya
Başını çarklara koyar iniler

...

(Uyguner,1990:73)
Âşık Veysel

Bu sevda başımdan ırılmaz dedi
Aşkın deryaları durulmaz dedi
Her güzele meyil verilmez dedi
Bir baktı yüzüme güldü gizlendi

...

(Uyguner,1990:72)
Âşık Veysel

...

Hiç razı değilim ben bu kaderden
Birlikte doğmuşuz sulb-û pederden
Başım hâli değil gamdan kederden
Kusur bende midir yoksa işimde

...

(Uyguner,1990:121)
Âşık Veysel

Genç yaşımda felek vurdu başıma
Aldırdım elimden iki gözümü
Yeni değmiş idim yedi yaşıma
Kayıp ettim baharımı yazımı

...

(Kocatürk,1963:508)
Âşık Veysel

...

Gün ikindi akşam olur
Gör ki başa neler gelir
Veysel gider adı kalır
Dostlar beni hatırlasın
(Ansoy,1985:317)
Âşık Veysel

...

Bâzı devlet kuşu konar başına
Bâzı muhannetlik eder eşine
Yiğidi salan da aşk ateşine
Bâzı sevda çeker yanar bu gönül
(Köprülü,1964:626)
Âşık Zülaî

Acap mıdır duman çökse başıma
 Kara gözlüm gözden nihan oluptur
 Nazar eyle akan çeşmim yaşına
 Cihan suyu gibi revan oluptur

Hercai dilbere gönül vermişim
 Başıma dünyanın gamın almışım
 İstiâre edüp düşte görmüşüm
 Benim hâlim gayri yaman oluptur

Vuslat günlerine irilir m-ola
 Âşıkın hâtırı sorulur m-ola
 Bâd-i sabâ esüp varılır m-ola
 Başım gibi dağlar duman oluptur
 (Nüzhet, 193?)
 Âşık

...
 Başıma karanlılık ettin cihan aydınlığı
 Kara yüzlü kara bulutlu pür bâran felek
 ...

(Baki, 1949:29)
 Aynî

...
 Acebmi bi serû pâ olur isen ey Aynî
 Başımda aşkı nigârın elinde payı kadeh
 ...

(Baki, 1949:42)
 Aynî

Bilmem ne hâl oldu nedir bu hikmet
 Her kulun başında vardır bir sevdâ
 Galibâ esrâr-ı nûr-ı mahabbet
 Olur her âşıkta böyle hüveydâ
 ...

Arzetti ruhsârın âşık-ı câna
 Hak nûr-i hikmetin saldı cihâna
 Fedâ-yi cân için garib pervâne
 Şem'inin başına dolandır hâlâ
 ...

(Ergun, 193?:5)
 Beşiktaşlı Gedaî

Bülbül der ki başım sevdaya saldım
Ne öldüm kurtuldum ne murâd aldım
Hayâl-i vaslında kuş kadar aldım
Ne mihnetler çektim et hele hulyâ

...
Bülbül der ki sensin ey şüh-i tannâz
Dergâh-ı vaslına geçmez mi niyâz
O sendeki nâzik edâ şîve nâz
Aklımı başımdan eyledü yağmâ

...
Bülbül der ki rahmet ey şüh-i tenim
Her seni gördükçe artar şîvenim
Yok halâsım artık başıma benim
Oldu derd-i aşkın püsküllü belâ

...
(Ergun,193?:7-8)
Beşiktaşlı Gedaî

Vasf-ı İstanbul

...
Herkes endâmına verir ziyneti
Baştan çıkardılar bütûn milleti
Batırdılar gitti din ü devleti
Bozuldu resul'ün yolu erkânı

...
Kimse bilmez bu ne haldir ne esrar
Bir amel işleyen yok Hak'ka yarar
Hızır'ın başından külâhın kapar
Şimdi halkın para dini imanı

...
(Ergun,193?:20)
Beşiktaşlı Gedaî

...
Bu Gedaî baş açık abdalın olmuştur heman
Hâkipây-i vaslına rahmeyle ey rûh-i revan
Bize bestir hânkah-ı devlet-i pîrimugan
Hep müsavî indimizde mescid ü meyhaneler

(Ergun,193?:59)
Beşiktaşlı Gedaî

Yamansın hâtırımın kırdın cihan başıma dar oldu
Senin her bir lisânında ne zulmet perdedâr oldu
Seni sen ağlatıp söyletme derdim bîşümâr oldu
Benim hep yâr-ı sâdik sandığım tez âşikâr oldu

...
(Ergun,193?:77)
Beşiktaşlı Gedaî

...
 Okusun rûz-i cezâ mahşer-i divâna vârak
 O şehin perçeminin uçları kanlar akarak
 A Gedaî baş açık yalın ayak ağılıyarak
 Diyeyim işte benim eyle bugün hakkımı hak
 ... (Ergun,1937:88)
 Beşiktaşlı Gedaî

Bûy-ı zülfun getirir başıma sevda zâlim
 Eşk-i çeşmimden olur hâsılı derya zâlim
 Tutuşur âteş-i âhım ile Dünya zâlim
 ... (Ergun,1937:92)
 Beşiktaşlı Gedaî

Yine nef(i)r-(i) 'am oldu uzun saçlılar
 Arkası fer(â)celi, koynu taşlılar
 Yüzleri yaşmaklı, yaprak başlılar
 Vurun aslanlarım, erlik sizdedir
 (Köprülü,1962:488)
 Bursalı Âşık Halil

Sevdiğim girmiştir on beş yaşına
 Boyalar çekinir hilâl kaşına
 Sevdasın düş etti benim başıma
 Bu derdiem çâre olur mu bilmem
 ... (Köprülü,1962:490)
 Bursalı Âşık Halil

Ta ezelden kılıç sala geldi bunlar düşmana
 Bu Cezayir askeriyle kimse başa çıkamaz
 Her kim düşman olur ise kendi gelir pişmana
 Bu cezayir askeriyle kimse başa çıkamaz
 ... (Kocatürk,1963:25)
 Çırpanlı

Dadaloğlu'm sevdası var başında
 Gündüz hayâlimde gece düşümde
 Alışkan tüfekte dağlar başında
 Azrail'den başkasını koman mı
 (Arısoy,1985:240)
 Dadaloğlu

Oturmuş ağ gelin taşın üstüne
Taramış zülfünü kaşın üstüne
Bir selâmın geldi başım üstüne
Alırım kız seni komam ellere

...

(Albayrak,1999:28)
Dadaloğlu

...

Hersi nen mi geldin hey beyin oğlu
Zannettin Hasan'ın kolları bağlı
On beş oğlun vardı başları tuğlu
Yürün asşanlarım dedi Apalak

...

(Albayrak,1999:38)
Dadaloğlu

Yine baş kaldırdı şol Çukurova
Kimi alkış eder kimisi dua
Şahın beyliğine yetmez tülü deve
Kalmadı muradım der Ali oğlu

...

(Albayrak,1999:68)
Dadaloğlu

...

Âşık Yusuf: Nic'âşıklar alamadı sazımı
Koç yiğitler çeker idi nazımı
Yiğit başın için alma sazımı
Hayır duamı al ey Dadaloğlu

...

(Albayrak,1999:85)
Dadaloğlu

Necip Paşa: Yozgat tarafından çıktı bir paşa
Görüneş Avşar-ı yaktı ataşa
Dövüşün dövüşün de çıkaman başa
Sen de gönlünle gel hey Kozanoğlu

...

(Albayrak,1999:86)
Dadaloğlu

Başı burada da de boyu şurda
Koç kolan yetmiyor göbeği yerde
Dün Daharoğlu'nda bu gün şu evde
Ayakları ufak olur güzelin

(Albayrak,1999:87)
Dadaloğlu

Varayım da mezarına varayım
 Baş ucunda el kavuşup durayım
 Biktın mıydı benden deyip sorayım
 Mezarına giden yollar iniler
 (Albayrak,1999:89)
 Dadaloğlu

İp kalmadı salıncağa takacak
 İt kalmadı Binboğa'ya çıkacak
 İskân mıdır başımıza kakacak
 Arkasından yetişiyor sağları
 ...
 (Albayrak,1999:96)
 Dadaloğlu

...
 Gel gidelim Karaman'a yukarı
 Başı telli sanem Ayvaz ağlama
 Bu ağlama başa sevda getürür
 Başı telli sanem Ayvaz ağlama
 ...
 (Öztelli,1962:19)
 Dadaloğlu

Gelin çektirelim karşı varalım
 Ne gemiler ise haber alalım
 Ya başı verelim ya baş alalım
 Çatalım yoldaşlar kadırgamara
 ...
 (Kocatürk,1963:25)
 Dalışman

...
 Gam yiyip ağlama divâne gönül
 Daima bu dünya başa dar olmaz
 Hakk'ın kelâmını bırakma dilden
 Hak'tan özge bir adama yâr olmaz
 ...
 (Köprülü,1964:694)
 Deli Boran

Gam yiyip ağlama divane gönül
 Daima bu dünya başa dar olmaz
 Hakkın kelâmını bırakma dilden
 Haktan özge bir adama yâr olmaz
 (Arisoy,1985:242)
 Deli Boran

...
 Güzeller hep başa çelenk takınca
 Görünmez od iç gönlümüz yakınca
 Çaylar taşıp hızlı hızlı akınca
 Geçitlerin yollandığı zamandır

...
 (Kocatürk, 1963:505)
 Emiri

...
Tutdu Başımın Ağrısı

Ötüşür sonra yavrusu
 Emrah der sözün doğrusu
 Koynuna girmeye geldim.
 (Saraçoğlu, 1999:138)
 Ercişli Emrah

...
 Çıktım yüce dağ başına
 Akar dedim göz yaşına
 Böyle işler kul başına
 Gelecek ben mi bulundum

...
 (Saraçoğlu, 1999:140)
 Ercişli Emrah

...
 Bu Acem'in yolu daşlı
 Güzelleri üçe başlı
 Kara kavak ak ardıçlı
 Bu diyar başka bir diyar

...
 (Saraçoğlu, 1999:138)
 Ercişli Emrah

...
 Bir yiğit gurbete çıksa
 Gör başına neler gelir
 Sılası fikrine düşer
 Yaş gözüne dolar gelir

...
 (Saraçoğlu, 1999:165)
 Ercişli Emrah

...
 Yaşa sefil Emrah yaşa
 Yazılanlar gelir başa
 Bir yiğit sevadaya düşe
 Elbet yade deren olur.
 (Saraçoğlu, 1999:166)
 Ercişli Emrah

...
 Coştı deli gönül coştı
 Sevda geldi baştan aştı
 Dediler Selbihan göçtü
 Emrah halın yaman olmuş
 (Saraçoğlu, 1999:171)
 Ercişli Emrah

...
 Sevda geldi baştan aştı
 Aileme vesvese düştü
 Sefil Emrah dertten coştı
 Yetiş dostlar dostu yetiş
 (Saraçoğlu, 1999:170)
 Ercişli Emrah

Gönül Düştü Bir Güzelin Peşine

Sorup hatırımdan gelmez yanıma
 Umulmadık sevda geldi başıma
 Ahir girecektir benim kanıma

...
 (Saraçoğlu, 1999:179)
 Ercişli Emrah

Kapına gelmişim ey İran Şahı
 Ya ver Han Selbi'mi ya vur başımı
 Suçum var bağışla gel azat eyle
 Ya ver Han Selbi'mi ya vur başımı

...
 (Saraçoğlu, 1999:193)
 Ercişli Emrah

...
 Emrah sarı gülden bağladım desde
 Canım kurban olsun el tutan dosta
 Baş koyup yataram ağ sinen üsde
 Öperem dişlerem yiyer değilem
 (Saraçoğlu, 1999:218)
 Ercişli Emrah

Gine gam gasavat çöktü başıma
 Gününü gördüğüm ilim kal benim
 Yolum gurbet ildir belki dönemem
 Başı al-dumanlı gönlüm kal benim

...

(Saraçoğlu, 1999:223)
 Ercişli Emrah

Başına döndüğüm kurban olduğum
 Ben sana ne dedim kız hele dön dön
 Hicran piltesini bağrım başına
 Özün öz elinle düz hele dön dön

Güzellerde üz bürümek yamandır
 Kayıt üzün görüm Allah-amandır
 Bir kaşın ebrudur biri kemandır
 Ömür başa vardı kız hele dön dön

...

(Saraçoğlu, 1999:239)
 Ercişli Emrah

Başına döndüğüm kurban olduğum
 Bu ne ataş senden cana düşüptür
 Üç yüz altmış altı damarım yandı
 Yüz kırk dört damarım kana düşüptür

(Saraçoğlu, 1999:266)
 Ercişli Emrah

Bâd-ı sabâ bir Mevlâ'yı seversen
 Başın için nazlı yâra di gelsin
 Vücûdum şehrine düştü bir ateş
 Yeter oldu sitemkâra di gelsin

...

(Köprülü:752)
 Erzurumlu Emrah

Kaşların a yosmam çekince yayı
 Beni sâyesiyle sâyelendirdi
 Düşürdü başıma zill-i humâyı
 Gör ne devlet ile pâyelendirdi

...

(Köprülü:754)
 Erzurumlu Emrah

Ela gözlerine kurban olduğum
 Bak ki gönül sana düştü nic(e) olur
 Böyle sevdâ kul başına gelsin
 Müptelâlık belâsıdır güç olur

...

(Köprülü:757)
 Erzurumlu Emrah

...
 Gurbetlerde düştü Mecnun gulânım
 Bari sen gelmezsen gönder selâmın
 Başımızda sevda dilde kelâmın
 Daim aklımızda bu Leylâ Leylâ

Emra der ki başım üzre hümam ol
 Hublar içre karış şirin kelâm ol
 Ben ölürsem cenazeme imam ol
 Kıl kara zûlfunle hu Leylâ Leylâ
 (Kocatürk,1963:323)
 Erzurumlu Emrah

...
 Ay doğa altın başın parlaya
 Gün değe de top zülûfler terleye
 Seni bastırmayım kuru yerlere
 Gül döşeyim yollarına sevdiğim

...
 Benim yârim porsuk bağlar başını
 İnci imiş sedef sandım dişini
 El yanında baksam yıkar başını
 Tenhalarda gülüşünü sevdiğim

...

(Arısoy,1985:249)
 Erzurumlu Emrah

Gene görünüyor yârin illeri
 Başımızda esen sevda yelleri
 Yarın bahçesinde gonca gülleri
 Dersem incinir dersem incinir
 (Arısoy,1985:250)
 Erzurumlu Emrah

Hırsa tabi olma kardeş
 İman sana ola yoldaş
 Yalan ile kurtulmaz baş
 Gerçek çıka falımızdan
 (Özbey,1954:20)
 Fakirî

Kem Kişiler

Arif isen başın çıkart bir berke
 Bu renci zahmete ağlamak nedir
 Bildin ki vefasız meyli yok sana
 Her dem zar eyleyip ağlamak nedir

...

(Özbey,1954:43)
 Fakirî

...

Doğru ol padişahım eğri yıkılır
 Başlarına nice mihlar çakılır
 Din için çalışır yanar yakılır
 Hak yardımcısı olsun Gazi Kemal'in

...

(Özbey,1954:26)
 Fakirî

Bu derdime açre bilmem n'eyleyim
 Kande gider isem medhin eyleyim
 Başım alıp bilmem kande gideyim
 Rakiplerin siteminden dilinden

...

(Kocatürk,1963:76)
 Gedayi

...

Şu garip başımı sevdaya saldım
 Gavvas gibi olup ummâna daldım
 Hak nasîb ederse ben gene geldim
 Giderim sevdiğim elvedâ sana

(Elçin,1984:30)
 Gevheri

Gevheri başıma aceb hâl geldi
 Kendi akl ü fikrim bî-mecal geldi
 Bilmezim gönlümü kangısı aldı
 Beğler şu göle bir kuğu geldi
 Bir kuğu gibi yavru bir suna geldi

(Elçin,1984:96)
 Gevheri

Bir gün başım alır çıkar giderim
 Bize dağlar olsun il deyi deyi
 Kayalar başını mesken iderim
 Mecnun'un gezdiği bel deyi deyi

(Elçin,1984:133)
 Gevheri

...
 Bana sensiz semdir bu nân ü nemek
 Şimdi bana yâdır bu çarh-ı felek
 Bimarlık mecruhluk dersen ne demek
 Başım üzre döner dolab oldu gel

...
 (Elçin, 1984:152)
 Gevheri

...
 Deli gönül geçtim nân-ı nemekten
 Gayrı çaremiz yok Allah demekten
 Cânân Gevheri'yi çıkar yürekten
 Aziz başın için kıl âzad eyle

(Elçin, 1984:58)
 Gevheri

...
 Billâhi ayrılmaz başımdan duman
 Ne kemliğim gördün ey başı keman
 Yok mudur göğsünde zerrece imân
 Bülbül gibi zâre düşürdün beni

...
 (Elçin, 1984:115)
 Gevheri

...
 Arayup bulmadın Gevheri merdi
 Minnet ile çektim çok germ ü serdi
 Râh-ı muhabbete minnetle derdi
 Cem'idüp başıma üşürdün felek

(Elçin, 1984:138)
 Gevheri

...
 Ah elinden zülf-i kemendim benim
 Müjen urdu sinem yaralandı gel
 Güzel başın için ağlatma beni
 Dilber gam başımdan aralandı gel

...
 Gevheri yâr gelir haftada ayda
 Sevüp ayrılması vermeyor fayda
 Başım yastıkdadır gözlerim yolda
 Gözümün beyazı karalandı gel

(Elçin, 1984:150)
 Gevheri

...
 Yürü var bre hey başı belalı
 Müyesser olur mu yârin cemâli
 Kasavet bahrine bahri misâli
 Eskiden kânımız dalamaz mıyım

...
 (Elçin, 1984:191)
 Gevheri

...
 Bilmezlikle düşmüş idim peşine
 Hiç akıllar ermez idi işine
 Aslâ sevda gelmedi mi başına
 Ben ettimse sen itme nazlı cânan

...
 (Elçin, 1984:225)
 Gevheri

...
 Bilmem neylemişin nedir isyânım
 Künc-i mihnet oldu şimdi mekânım
 Düşer mi şânına benim sultânım
 Dünyayı başıma dar eyledin sen

...
 (Elçin, 1984:240)
 Gevheri

...
 Kulların baş açık kapında durur
 Seni gören âşık mum gibi erir
 Zümrüt küpe kulağında şan verir
 Takın hanım takınacak zamandır

(Elçin, 1984:338)
 Gevheri

Cüdalık gelmedi bebnim başıma
 Felek ağı kattı bişen aşıma
 Selâm idin benim kaşıma
 Gitti güzel gitti ellere girmez

(Elçin, 1984:455)
 Gevheri

Sensiz başım gamdan alınmaz oldu
 Hasret yaşı gözden silinmez oldu
 Serv-r kaddim şimdi salınmaz oldu
 Kandesin kadd-i şimşâdım güle gel

(Elçin, 1984:151)
 Gevheri

...
 Gevheri der cânım aşkın da sâdık
 Yoluna can ve baş vermeye lâyük
 Bulagör ben gibi vefâdar âşık
 Gez indi bir zaman dünyayı güzel
 (Elçin,1984:159)
 Gevheri

...
 Yoluna koymuşum can ile teni
 Aziz başın için ağlatma beni
 İzin ver efendim medhetsin seni
 Bu garib Gevheri kulun efendim
 (Elçin,1984:203)
 Gevheri

...
 Bir hûnî bîmâra gönül viresin
 Bakmaya pâýine yüzler süresin
 Başına gelince sen de bilesin
 Herkes ittiğini bula bir zaman
 ...
 (Elçin,1984:227)
 Gevheri

Beddua eylemem başına gelsin
 İl sözüyle bendesinden geçen yâr
 Dilerim ki dâme giriftar olsun
 Hümâgibi yükseklerde uçan yâr
 ...
 (Elçin,1984:309)
 Gevheri

...
 Zamane dilberine mübtelâ olmak
 Cihanın gavgasın başına almka
 Ne lâzım dil verüp ağlenüp kalmak
 Görüp de geçirmek hoşça kâr imiş
 (Elçin,1984:410)
 Gevheri

Başına bir hal gelürse
 Dağlara gel bağlara gel
 Seni saklar vermez ele
 Dağlara gel bağlara gel
 (Elçin,1984:489)
 Gevheri

...
 Ferâgat geldim işimden
 Geçilmez çeşmim yaşımdan
 Benim aklımı başımdan
 Alan benden beter olsun

...
 (Elçin,1984:517)
 Gevheri

...
 Düşenler âşk-ı cânâna
 Bakar mı baş ile cânâ
 İrer maksûda pervâne
 Görenler per yakar derler

...
 (Elçin,1984:533)
 Gevheri

...
 Hasretinle vurdum sîneme taşı
 Yoluna terkettim can ile başı
 Varıp yaslanayım Hacı Bektaş'ı
 Abdalın olayım çullar içinde

...
 (Köprülü,1940:150)
 Gevheri

...
 Gevheri der hayaline daldığım
 Gece gündüz ateşine yandığım
 Baş yastıkta gözüm yolda sevdiğim
 Ağlarım sızlarım yârim gelmedi
 (Köprülü,1940:159)
 Gevheri

...
 Kulların baş açık kapunda durur
 Seni gören âşık mum gibi erir
 Zümrüt küpe kulağında can verir
 Takın hanım takınacak zamandır

...
 (Köprülü,1940:156)
 Gevheri

...
 Diberim harâm(i) olup yola durmuşum
 Cellâd olup cana başa kıymışsın
 Kuzum bugün al hâreler giymişsin
 Göğsü sıra sıra düğmeli değil

...
 (Köprülü, 1940:174)
 Gevheri

Başına bir hâl gelürse
 Dağlara gel, bağlara gel
 Seni saklar vermez ele
 Dağlara gel, bağlara gel

...
 (Köprülü, 1940:178)
 Gevheri

Olur mu?

...
 Eğer bozulmazsa herifin başı
 Uygun olur ise hem arkadaşı
 Gelirse vakilli ununa başı
 Ey buna da kıyl ü kal olur mu ya

...
 (Kocatürk, 1963:470)
 Gufranî

...
 Derdimin dermanı yaramın ucu
 Dört gûruh mevcuttur gûrûh-ı nâcî
 Belinde kemeri başında tacı
 Yüzünde bakıyor nur hacı Bektaş
 (Gölpınarlı, 1972:216)
 Hacı Bektaş

Hayat âbın cânâ gıdâ eyledim
 Canımı başımı fedâ eyledim
 Çok şükür ah-dime vefâ eyledim
 Salat-ı irfânın amâmı oldum
 (Gölpınarlı, 1963:170)
 Harabî

Yarimin sevdası vardır başımda
 Uyansam karşımda yatsam düşümde
 Ne tarafa güsesem bile peşimde
 Benim ile yoldaş oldu hayali
 (Kocatürk, 1963:32)
 Hayalî

Turnam Gider Olsan Bizim Ellere

...
 Çamur dize çıktı kan ile yaştan
 Atlar dalmaz oldu serilen leşten
 Kaleler yığıldı kesilen baştan
 Ak gövdelelr kana battı diyesin

...
 (Arısoy,1985:75)
 Hayalî

...
 Ve gündüz her gece gördüklerim hep hâlet-i rü'ya
 Uyanup bir bakınca başıma çün dar olur dünyâ

...
 (Ergun,193?:36)
 Hengami

Sevdim seni buldum başıma derd ü belâyı
 Sevmezdim eğer bilse idim pîş-i cefayı

...
 (Ergun,193?:47)
 Hengami

...
 Civan da canına böyle kıyar mı
 Hasta başın taş yastığa koyar mı
 Ergen kıza beyaz bezler uyar mı
 Al giy allı balam şalların hani

...
 (Kocatürk,1963:467)
 Hıfzı

...
 Hocamoğlu gideyürür düşüne
 Kara kuşlar konsun benim leşime
 Korktuğum işler hep geldi başıma
 Yazık benim sana düşen gönlüme
 (Kocatürk,1963:200)
 Hocioğlu

...
 Yine zâhir oldu keşf-ü kerâmet
 Arab'ın başına koptu kıyâmet
 Hüccâc-ı müslimîn geçti selamet
 Erişti hacılar emn-ü emâna

...
 (Köprülü,1962:412)
 Hocioğlu

...
 Yüzün sürsem ayağına
 Baş koysam göğsün yanına
 Eşiğine otağına
 Köyüne kurban olduğum

...
 (Kocatürk,1963:489)
 Huzuri

...
 Yüzün sürsem ayağına
 Baş koysam göğsün yanına
 Eşiğine otağına
 Köyüne kurban olduğum

...
 (Kocatürk,1963:489)
 Huzuri

...
 Akıdıp dideden cuy veş hunu
 Digergû n eyledimdağ-ı derunu
 Tar ettin başıma çark-ı gerdunu
 Kasdin nedir bilmem canıma feleki

Hüznî'yim gurbette attım taşımı
 Tükenmez kavgaya koydun başımı
 Perişan eyledin dil nakkaşımı
 Galiba susadın kanıma felek
 (Kocatürk,1963:429)
 Hüznî

Her kim aşkına cefa ederse
 İşini gücünü zâr et ya Rabbi
 Gidip yadler ile ülfet ederse
 Cihani başına dar et ya Rabbi
 (Kocatürk,1963:367)
 İrşadî

...
 Fazıl efendimiz Girid'e geçti
 Küffarın başına ateşler saçtı
 Nice şehitlere hülleler biçti
 Fâtih-i Kandiye ol değil midir

...
 (Köprülü,1962:419)
 Kabasakal Mehmed

...
 Aklımı fikrimi başıma derdim
 Düşünüp giderken bir pîre erdim
 Otuz iki esnaf ahvalin sordum
 Bana ol pîr haber verdi sorarken

...
 Berber oldum doldu dükkana eller
 Şer'an tıraş eder kel başı berber
 Ağustos gelince pek kokar keller
 Uşandım başını tıraş ederken

Hamamcı oldum hamam çöktü başıma
 Tellak oldum bak şu benim işime

...
 (Kocatürk, 1963:249)
 Kamili

Dinle sana bir nasihat edeyim
 Hatırdan gönülden geçici olma
 Yiğidin başına bir iş gelende
 Anı yad illere açıcı olma

...
 Dokunur hatıra kendisin bilmez
 Asilzadelerden hiç kemlik gelmez
 Sen iyilik et de zayı olmaz
 Darılıp da başa bakıcı olma
 (Başgöz, 1997:54)
 Karacaoğlu

...
 Öğlenecek kalkmaz başımın pusu
 Silindi kalmadı kalbimin pası
 Kulağım duymuyor bir ezan sesi
 Minareden salatlar verenler hani

...
 (Başgöz, 1997:80)
 Karacaoğlu

Garipçe garipçe öten ibicek
 Bizim iller yaylasına göçtü mü
 Doğru söyle beş yavrunun baş' için
 Tuzak Kaya bellerinden aştı mı

...
 (Başgöz, 1997:91)
 Karacaoğlu

...
 Her yiğidin devlet konmaz başına
 Yar ağlatan doyar m'ola yaşına
 Göğsü nakış nakış tavus kuşuna
 Benzettim yavruyu seçemiyorum

...
 (Başgöz, 1997:135)
 Karacaoğlan

Başı al valalı sürmeli gelin
 Seherden açılmış güle dönmüşsün
 Başına takmışsın altın çelengi
 Turnadan alınan tele dönmüşsün

...

Karac'oğlan der ki içtim bulandım
 İçip içip aşkın meyinden yandım
 Dünyalar başıma yıkıldı sandım
 Dil ağız vermeyen kula dönmüşsün

(Başgöz, 1997:137)
 Karacaoğlan

Şu yalan dünyaya geldim geleli
 Daha ne gelecek başıma benim
 Eğer sevdiceğim benim omazsa
 Bakın şu gözümün yaşına benim

...

İkrar verdi ikrarını güderim
 İkrarsız dilberi ya ben n'iderim
 Başım alır diyar diyar giderim
 Düşerse sevdiğim peşime düşer

(Başgöz, 1997:85)
 Karacaoğlan

...

Karac'oğlan der ki beyli paşalı
 Aşkın dalgası da baştan aşalı
 Burada bir kıza gönlüm düşeli
 Sevdasın serimden atamaz oldum

(Başgöz, 1997:155)
 Karacaoğlan

Yaşını sorarsan on beş yaşında
 Hile yoktur kirpiğinde kaşında
 Yedi türlü çiçek vardır başında
 Kokar reyhan ile gül karmakarış

(Başgöz, 1997:163)
 Karacaoğlan

...
 Başına bağlamış ibrişim puşu
 Her daim böyledir feleğin işi
 Tırnağın var ise başını kaşı
 Kardaşatan kardaşa fayda yoğimiş

...
 (Başgöz, 1997:164)
 Karacaoğlan

Gam gasavet çekme divâne gönül
 Her zaman da dünya başa dar olmaz
 Yıkılıp düşene gülme sakın sen
 Yiğit düşüp kalkmayınca bell'olmaz

...
 (Başgöz, 1997:168)
 Karacaoğlan

...
 Var git oğlan var git başım dar iken
 Her baktıkça gözlerin kokar iken
 Mahallemde beş on avcı var iken
 Var git oğlan bunda konuk eğlenmez

...
 (Cumbur, 2001:26)
 Karacaoğlan

...
 Yavru keklik gibi kaynar eğlenir
 Mis kokulu yağlar ile yağlanır
 Sabah akşam türlü yazma bağlanır
 Eğip geçer yeşil başın sevdiğim

...
 (Cumbur, 2001:28)
 Karacaoğlan

...
 Bir selam almadım dilin dışından
 Yatamıyom hayalinden düşünden
 Güzelliğin soyha kalsın başından
 Ben ölüp iller kaldıktan geri

...
 (Cumbur, 2001:33)
 Karacaoğlan

...
 Güçüceksin güzel etme bu nazi
 Ciğerime bastım ateşi közü
 Başına sokmuşsun gülü nergizi
 Yüzünü yüzüme süresim geldi

...
 (Cumbur, 2001:48)
 Karacaoğlan

...
 Elvan çiçeklerden sokma başına
 Kudret kalemini çekme kaşına
 Beni unutursan doyma yaşına
 Gez benim aşkımla yar melil melil

...
 (Cumbur, 2001:56)
 Karacaoğlan

Aynasın almış da başını bağlar
 Günde üç beş kere zülfünü yağlar
 Cihanlar elinden bütün zar ağlar
 Cihanı ataşa yakar bu gelin

...
 Karacaoğlan der ki gönül yorulur
 Yâr sevdası bu başıma derilir
 Aklım yetti kimse kalmaz kırılır
 Dünyayı ataşa yakar bu gelin
 (Cumbur, 2001:69)
 Karacaoğlan

...
 Öğlenecek kalmaz başımın pusu
 Silindi kalmadı kalbimin pası
 Kulağım duymuyor bir ezan sesi
 Minareden salât verenler hanı

...
 (Cumbur, 2001:76)
 Karacaoğlan

Ben bugün yârimden ayrı düşeli
 Her günüm bir yıla döndü gidiyor
 Yine zindan oldu dünya başıma
 Sînem ataşlara yandı gidiyor

...
 (Cumbur, 2001:77)
 Karacaoğlan

...
 Başına vurmuş kadife fesi
 Uğrun uğrun çektiğim yârin yası
 Bacaya koymuştur demir kafesi
 Baksam öldürürler bakmasam ölürüm

(Cumbur, 2001:86)
 Karacaoğlan

...
 Gelin der ki benim yüce başım var
 Yüce baş altında hilal kaşım var
 Ey kız senin bir gececik işin var
 İkincisi kervan aşar, yol olur

(Cumbur, 2001:90)
 Karacaoğlan

...
 Karac'oğlan der ki :Hele n'ideyim
 Başım alıp diyar diyar gideyim
 Varıp bir şitile hizmet edeyim
 Dökülmüş yaprağın perin kalmamış
 (Cumbur, 2001:116)
 Karacaoğlan

...
 Yolunu yolumdan ayırdı gani
 Gelin gurbet ile gönderin beni
 Şu başım oldukça unutmam seni
 Ben yarsızım deyi yanıp ağlama

(Cumbur, 2001:123)
 Karacaoğlan

Gezer iken sürüsüne uğradım
 Durmuş sohbet eder beşi güzelin
 Belki dört tanenin misli bulunmaz
 Yüzü çifte benli başı güzelin
 (Cumbur, 2001:135)
 Karacaoğlan

Bitmedik işlere Mevlâ ulaşa
 Daha neler gelir sağ olan başa
 Geçerse bu yaz da kalırık kışa
 Korkarım kapanır yolu sılanın
 (Cumbur, 2001:159)
 Karacaoğlan

Kalk gidelim Balkaman'dan yukarı
 Oturup durana devlet yaramaz
 Yiğidin bir başı gezginci gerek
 Yiğit gezmeyince adam olunmaz

Yiğidin bir başı firaklı gerek
 Sağ yanı sol yana çıraklı gerek
 Beriden benzerden yürekli gerek
 Kötü kervan bozup kumaş alamaz

...

(Cumbur, 2001:171)
 Karacaoğlan

...
 Karac'oğlan talihsiz başın varmış
 Yardan ayrılması ne çetin karmış
 Ala göz üstünü saçlarbürümüş
 Dilber dudakların bal kara gözlüm

...

(Cumbur, 2001:175)
 Karacaoğlan

...
 Her daim böyledir feleğin işi
 Zehirden acıdır engelin aşısı
 Tırnağın var ise başını kaşı
 Kimseden kimseye vefa yoğımı

...

(Cumbur, 2001:183)
 Karacaoğlan

...
 Çöze idim düğmelerin döşünden
 Öpe idim gözlerinden kaşından
 Güzelliğin soyha kalsın başından
 Ben inli boranlı olduktan geri

..

(Cumbur, 2001:190)
 Karacaoğlan

Salını salını vardım köyüne
 Güzeller başıma derilsin deyi
 Herkes sevdiğini almış yanına
 Şeftali pazarı kurulsun deyi

Odanda çalınır alışkın sazlar
Kız seni görünce yüreğim sızlar
Başıma toplanmış gelinler kızlar
Şu bizim davamız görülsün deyi

...

(Cumbur, 2001:211)
Karacaoğlan

...

Akar gözüm yaşı bir dem silinmez
Ko başım sağ olsun yar mı bulunmaz
O yarın yanında kadrin bilinmez
Kadrimi bilmeyen yarda nem kaldı

...

(Cumbur, 2001:234)
Karacaoğlan

...

Dilberi koynuna girsem görmese
Bil dilberi öğüt versem almasa
Bir yiğit kendi miktarın bilmese
Akıbet başına bela getirir

...

(Cumbur, 2001:240)
Karacaoğlan

...

Aman Karac'oğlan aman bunladın
Aşkın çöllerinde şaşırdın kaldın
Bir püsküllü derdi başına aldın
Bu azgın derd seni gurbete saldı

(Cumbur, 2001:242)
Karacaoğlan

...

Karac'oğlan der nâşıma
Çok işler geldi başıma
Mezarımın taş başına
Baykuş konar öter bir gün

(Cumbur, 2001:276)
Karacaoğlan

...

Be felek senin elinden
Ah edüben ben ağlarım
Şam ü seher ağlar gözüm
Başımı döğer ağlarım

...

(Cumbur, 2001:263)
Karacaoğlan

...
 Annacımdan gelen güzel
 Eğri bağlar başını
 Küstünse gel barışalım
 Sil gözünün yaşını

...
 (Cumbur, 2001:288)
 Karacaoğlu

Sevdiğim senin yüzünden
 Neler gelecek başıma
 Sunam seni çok severim
 Her gece giren düşüme

...
 (Cumbur, 2001:321)
 Karacaoğlu

...
 Alagöze sürme çekme
 Başını bir yana eğme
 Sakın yücelere çıkma
 Dokanırsın göze gelin

...
 (Cumbur, 2001:324)
 Karacaoğlu

...
 Beş yaşında akıl geldi başıma
 On yaşında gider oldum işime
 Varıp da değince on beş yaşına
 Bir kur sevdaya yeldirdin beni

...
 (Cumbur, 2001:345)
 Karacaoğlu

...
 Tereviyi yuyup koydular taşla
 Daha ne gelecek sağ olan başa
 Tülbent yağlık vurmuş şu hilal kaşa
 Gelin hiç söylemez kız nazlı güzel
 (Cumbur, 2001:390)
 Karacaoğlu

Sevdam dalgalanıp taşar
 Mevci gelir baştan aşar
 Ahımdan dağlar ad düşer
 Kuru ağlar yaş iniler

Karacaoğlan ağlar gülmez
 Bu dünya fanidir kalmaz
 Başına gelmeyen bilmez
 Bilmiyen de hoş iniler
 (Kocatürk,1963:15-16)
 Karacaoğlan

Yayladan inerken bir güzel gördüm
 Ağlar melil bilmem nedendir
 Ak yerine karaları başına
 Bağlar melil bilmem nedendir
 ...
 (Arısoy,1985:164)
 Karacaoğlan

...
 Arzı hâlim budur efendim sana
 Aşkına düşeli hâlim yaman hey
 Aziz başın için rahmeyle bana
 Aman hey merhamet kânı cihan hey
 (Ergun,19??:24)
 Kâtibî

Kâtibî umma bu dünya vefâsın
 Hiçe sattım zevki ile safâsın
 Çeke çeke her birinin cefâsın
 Benim garip başım gülmedi gitti
 (Ergun,19??:17)
 Kâtibî

Kâtibî canımız kaldı mihnette
 Ciğer kebâb oldu nâr-ı firkatte
 Hak'tan gayri kimsem yoktur gurbette
 Neyleyeyim dersin garip baş ile

Hayırdan haberi bilmeyen kişi
 Ne anlar yalnız bir haberimden
 Rüzigârın gamın görmemiş başı
 Benim yüz bin bela geçti serimden
 (Ergun,19??:17)
 Kâtibî

Kâtibî der rahip alma peşine
 Gam girmesin hâyaline düşüne
 Bir gün lâzım olur kendi başına
 Her bir sözüm dinle bir kitâb eyle
 (Ergun,19??:6)
 Kâtibî

...
 Kâtibî canımız kaldı mihnette
 Ciğer kebâb oldu nâr-ı firkatte
 Hak'tan gayri kimsem yoktur gurbette
 Neyleyeyim dersin garip baş ile
 (Ergun,19???:8)
 Kâtibî

Bad-i sabâ melek yüzlü cânana
 Bizi terk etmesin var selâm eyle
 Rakipler başının ol bîvefanın
 Sözüñü tutmasın var selâm eyle

...
 (Ergun,19???:8)
 Kâtibî

...
 Başımdan bu sevda geçtiği zaman
 Dostlan dostla düşman kaçtığı zaman
 Yanımda hizmeti düştüğü zaman
 Diriğ etme dosta elden geleni

...
 (Ergun,19???:14)
 Kâtibî

Hayırdan haberi bilmeyen kişi
 Ne anlar yalnız bir haberimden
 Rüzigârın gamın görmemiş başı
 Benim yüz bin belâ geçti serimden

...
 (Ergun,19???:22)
 Kâtibî

Behey kanlar içen ey kanlı zâlim
 Beni abdal eden sen değil misin
 Baştan aklım aldın tenden meclâim
 Beni abdal eden sen değil misin
 (Ergun,19???:24)
 Kâtibî

Bulandı aşkımın seli
 Acab artıp durulmaz mı
 Hüznün gördüm oldum deli
 Akıl başa derilmez mi

...
 (Ergun,19???:50)
 Kâtibî

...
 Aklım aldın elâ gözlüm
 Beri gel hey şerbet sözlüm
 Güzel başın için nazlım
 Deyver ismin nedir yavrum

...
 (Ergun,19??:52)
 Kâtibî

Babası anası koyun güttüren
 Dağ başında koyununu öttüren
 Kazma ile başını tıraş ettiren
 Âhır kâr ayak berberin beğenmez
 (Ergun,19??:59)
 Kâtibî

Belalı başımın derd ü belâsın bilmezem yâ Rap
 Perişan hastadır gönlüm devâsın bilmezem yâ Rap

...
 (Ergun,19??:77)
 Kâtibî

Bir kömür gözlünün kahrın çekerim
 Güzel ömrüm telef ettim az kaldı
 Başım alam ne diyâre gideyim
 Güvendiğim üç beş günlük güz kaldı

...
 (Arısoy,1985:254)
 Kemter Baba

Çevrilir başıma cihan dâr olur
 Bana efendimden itâb olunca
 Bûlbûl gibi işim âh-û zar olur
 Gül yüzünden ref-'i nikab olunca

...
 (Köprülü,1962:502)
 Konyalı Şem'î

...
 Sana bir sözüm var, sakın darılma
 Değme başa destar olub sarılma
 Kulun Şem' derdmend'e kurulma
 Gel imdi, ey kaşı kemânım, sen gel
 (Köprülü,1962:504)
 Konyalı Şem'î

...
 Şirvan ilinden Tebriz'e ulaştık
 Nice başlar kestik kana bulaştık
 Acem evlerin seyrettik dolaştık
 Vilâyet Hünkârın seyran bizimdir

...
 Osman Paşa eydür: Gelin varılsın
 Tedbir tedarik senindir görülsün
 Baş alan yiğide mansıp verilsin
 Kendi kulumuzdur ihsan bizimdir
 (Kocatürk,1963:44)
 Köroğlu

...
 Oklar uçup gider şahınlar gibi
 Mert de aşır gider aslanlar gibi
 Kılıçlar aynaşır ceylanlar gibi
 Kesilir ne başlar meydan içinde

...
 (Kocatürk,1963:45)
 Köroğlu

...
 Yaz görmemiş kışa benzer
 Dert görmemiş başa benzer
 İçmiş de sarhoşa benzer
 (Kocatürk,1963:50)
 Köroğlu

Muhanetlik Etmek Değil Kârımız

...
 Yürün beyler yürün şetler kuşanın
 Kılıcı çekin düşmanlara döşenin
 Başın kesin beyler ile paşanın
 Durman hemen çekin göçleri şimdi

Yürüyün beyler n'ettim kestiler başı
 Yedi bin pehlivan bir de binbaşı
 Diri tutun gelin yedi kardaşı
 Ben elimle kesem başları şimdi

Rürün beyler bahar geldi yaz oldu
 Bülbul diye beslediğin baz oldu
 Köroğlu der bu kumanda az oldu
 Ayırın bedenden başları şimdi
 (Arısoy,1985:84)
 Köroğlu

...
 Ben Yusuf bey idim kendi başıma
 Düşürdüm koç yiğidi peşime
 Küçük Ali'm bir gün olur ki

...
 (Öztelli,1962:19)
 Köroğlu

...
 Bir yiğit cidasın almış eline
 Başını koymuş da yiğit yoluna
 Kalkan paralana zırhlar deline
 Kanlı gömlek kaç yiğide don olur

...
 (Öztelli,1962:1269)
 Köroğlu

...
 Gel'e Han Ayvaz'ım bâde içelim
 Koç yiğide kanlı gömlek biçelim
 Hoylu ölmüş candan serden geçelim
 KeselimAcem'i baş baş stüne

...
 (Öztelli,1962:50)
 Köroğlu

...
 Köroğlu'm çıklaım dağlar salına
 At sürelim mal yemezimalına
 Başım koydum arkadaşım yoluna
 Başı dost yoluna koyanlardanız

(Öztelli,1962:38)
 Köroğlu

Deryalar üstünde oynar gemiler
 Dalga vurur inim inim iniler
 Baş kesende aslan gibi ünüler
 Şol Karbre-sığmaz günüdür bugün

...
 (Öztelli,1962:52)
 Köroğlu

Köroğlu'm görmüştür kara düşünü
 Kadir Mevlâ'm ihsan etsin işini
 Herkes ata binsin seven başını
 İmdat gelir deyü gözü yoldadır

(Öztelli,1962:56)
 Köroğlu

...
 Kalender Oğlu'nun beli büküldü
 Bayrakları baş aşağı dikildi
 Yuvarlandı başı gövde yıkıldı
 Al kan saçıldığıın seyran eyledim

...
 (Köprülü,1940:122)
 Kul Deveci

...
 Gâzîler başına takup çelengi
 Kırardı Nemçe'yi, Macar frengi
 Neylesün kulların edemez cengi
 Hâl-û hatırları sorulmayınca

...
 (Köprülü,1940:126)
 Kul Deveci

...
 Kalenderoğlu'nun beli büküldü
 Bayrakları baş aşağı dikildi
 Yuvarlandı başı gövde yıkıldı
 Al kanın saçtığıın seyran eyledim

...
 (Kocatürk,1963:109)
 Kul Deveci

Ey Şahin Bakışım Bülbül Âvazım

...
 Tâ ezeli seven sevend
 Şu iki cihanda kevn ü mekanda
 Nizam başlarında ulu divânda
 Ne sen beni unut ne de ben seni

...
 (Arısoy,1985:88)
 Kul Hüseyin

...
 Özün tasdik edip tevekküle gel
 Şu dünya fânidir evvel ü ezel
 Yüz yigirmi dört bin nebîden evvel
 Kim giydi başına ol nûrdan tacı

...
 (Necdet,1997:341)
 Kul Hüseyin

Her Dem Yüzüme Gül Gibi

...
 Naz ile salan başını
 Oynadıp gözü kaşını
 Rahmedip ben yoldaşını
 Anan dilberin kuluyum

...
 (Arısoy,1985:92)
 Kul Mehmet

Behey Elâ Gözlü Canım

...
 Mehemmet eydür kulunum
 Başı açık bir delinim
 Tâ ezelden muhibbinim
 Kul olmaya geldim sana
 (Arısoy,1985:93)
 Kul Mehmet

...
 Ne gezer bizimle naşı
 Gavgaya uğrattım başı
 Aktıkça gözümün yaşı
 Siler nazları nazları

...
 (Kocatürk,1963:64)
 Kul Mustafa

...
 Gamzesile günde yüz bin kan eden karşımdadır
 Aklımı başımdan aldı beni dîvane-yledi

...
 (Ergun,19???:49)
 Kuloğlu

...
 Ak(ı)l erişmez bu feleğin işine
 Dürlü gâilesin alma başına
 İbretle nazar kıl loru kuşuna
 Evvel ölçer sonra yutar demişler
 (Köprülü,1962:427)
 Levnî

Dediler bu pendî sordumsa kime
 Tuz ekmek bilmese müşkilin deme
 Kül kömür ya nâmert lokmasın yeme
 Gün olur başına bakar demişler
 (Arısoy,1985:212)
 Levnî

...
 Türk de gelmiş der ki Ey peri suret
 Bana gamzen ile etme işaret
 Kopardın başıma türlü kıyamet
 Medet ussum gitti bir geç yamaca

...
 (Kocatürk,1963:253)
 Lezizi

Bugün güzeleri seyran eyledim
 Yükletmiş arabasını göçmüş geliyor
 Nicelerin aklın başından almış
 Nicelerin kanın içmiş geliyor

...
 (Arısoy,1985:216)
 Meftunî

...
 Birisi olmuştur başlar belâsı
 Biri domurlanmış ateş paresi
 Birisi de irem bağı lâlesi
 Ak gül kırmızı gül hele sarı gül

...
 (Kocatürk,1963:476)
 Mesleki

...
 Kabrim üzere diğerler taşı
 Kimin gölgesine saklarsın başı
 Bab oğul görmez kardaş kardaşı
 Gider fğeri dönmez yol yavaş yavaş

...
 (Arısoy,1985:255)
 Mesleki

...
 Akıl yaşta değil baştadır başta
 Kişinin miktarı bilinir işte
 Herkes bir değildir yaradılıştâ
 İnsandan insana imtiyaz olur

...
 Kimisi ışıktır kimisi naşı
 Kimisi geçinir sözde Bektaşî
 Kimisi namazdan kaldırmaz başı
 Kimi taharetsiz beynamaz olur

...

Kiminin gönlünde bin aslan yatar
 Kıyı ükal-i dehri başından atar
 Kimi dünya için kan tere batar
 Kimisi yel kovar şaşkın kaz olur

...
 Öz halinle yaşa insan isen sen
 Dil epsem baş esen demiştir bilen
 Adamın yanazım bilmek istersen
 Kısa köse olur yahut daz olur

Yılan küçükken ez büyütme ha
 Büyütürsen olur başına belâ
 Düşmana merhamet eyleme asla
 Merhametten doğan hep maraz olur

...
 Başa bir bun gelse kolayca gitmez
 Buraları buz yuda söz kabul etmez
 Dert biter denilen ay yıl gözetmez
 Fasım mevsim bilmez kış ve yaz olur

...
 (Kocatürk,1963:416)
 Mesti

...
 Başı selamet mi yoksa hasta mı
 Zülfü perişan mı yoksa deste mi
 Acep benim gibi kara yasta mı
 Kaşı çatma çatışlıdan bir haber

...
 (Kocatürk,1963:450)
 Minhaci

...
 Toy iken ölüme aklılm ermezdi
 Ayrılık ne kulağıma girmezdi
 Şu dert hatırıma bir dem gelmezdi
 Başa ne gelecek bilinmez imiş

...
 (Köprülü,1964:591)
 Minhaci

...
 Minhacî'm da der ki yaşın yaşına
 Acep bir gelir mi başın başıma
 Mevlâm ölüm verse gelin gişine
 Seni bana verirler mi Ağ gelin

(Arısoy,1985:258)
 Minhaci

Gam kasavet cem'olalı başıma
 Bir dem ağlamakla gülmez bu gönül
 Nadan sözü tesir etmez düşüme
 Her kelâmı gûşa almaz bu gönül

...

(Arısoy,1985:333)
 Müdamî

...

Hak emriyle oldu bu iş n'ideyim
 Başım alıp gurbet ile gideyim
 Gel gözünden öpüp nisyan edeyim
 Ettiğin cefayı ey nevcivanım

...

(Kocatürk,1963:187)
 Mülûki

...

Morlu fes başında dursun bir yana
 İster isen takın altın gerdana
 Lâhuri şal kuşan ince miyana
 Altın kemer takma bel incinmesin

...

(Kocatürk,1963:430)
 Nazi

...

Görünce gül yüzün senin ey gülüm
 Eyvah akıl baştan yağmalanıyor
 Nice zâr etmesin dil-i bülbülün
 Vechinde goncalar hamralanıyor

...

(Oğuz,1992:56)
 Nâzî

...

Kaldım mihnet içre garip baş ile
 Nâzî nice döğmez bağrın taş ile
 Öpsem payın yüz eğersen kaş ile
 Âlemde bu günü nam u şan benim

...

Şimdiki zamanda bîvefaların
 Derd ü kahrın çekmek tul-ı emeldir
 Zira fa'idesiz o Leylâ'ların
 Kabendi başına darb-ı meseldir

(Oğuz,1992:65)
 Nâzî

Başın için olsun ey gül-i ahmer
 Nâzî visâlinden bekler bir haber
 Nerede gelirse bir îd-i Ekber
 Ağam paşar şahım kurbanım sana

...

(Oğuz, 1992:66)
 Nâzî

...

Morlu fes başında dursun bir yana
 Dürler takın yakışır sim gordana
 Ya lâhuri kuşan ince meyana
 Altın kemer bağla bel incinmesin

...

(Oğuz, 1992:78)
 Nâzî

Eyvah ağlamaktan gurbet illerde
 Doldu didelerim kanlı yaş ile
 Firkat-i yâr ile dağ u çöllerde
 Dolanırım bu sevdalı baş ile

...

(Oğuz, 1992:108)
 Nâzî

...

Eyledi Nâzî benim zindan alem başıma
 Beyze-i çeşmime vurdu pençe-i şahbazını

(Oğuz, 1992:115)
 Nâzî

...

Var mıdır aşkınla gamdan azade
 Hamuş-ı haberine Nâzî fütade
 Rahm eyle efendim dil-i nâşade
 Koyma garip başım sevdada gel gel

(Oğuz, 1992:130)
 Nâzî

...

Sîhr-ı zülfün başıma dünyayı zindan eyledi
 Gör ne cadu gamze-i fettanın andım ağladım

...

(Oğuz, 1992:135)
 Nâzî

...
 Peyâm-ı vuslatın var mı diriga çeşm-i âfetten
 Dedi hâlî değil bir veçhile lutf u mürüvetten
 Ne denli başıma geldi belâlar şairiyetten
 Reha bulunmaz mı bilmem âh u giryanım bu mihnetten

...
 (Oğuz,1992:154)
 Nâzî

...
 Üsküdar'dan azmeyledik Hak yola
 Bilmedik ki başımıza ne gele
 Gözümüzün yaşı karıştı Nil'e
 Nice bin can telef oldu dediler

...
 (Köprülü,1940:369)
 Neşâtî

...
 Yanımda vardı beş on yeniçeri
 Ağa Kapısı'ndan girdik içeri
 Keçeler serildi âdet üzeri
 Başlarının çıkardılar destanı

...
 Ol zaman başıma düştü bir acı
 Yakamız eldedir yoktur ilacı
 Dediler Zıbbaya al falakacı
 Ol zaman ayağım verdim yukarı

...
 (Kocatürk,1963:269)
 Niyazî

...
 Niyazî'nin sözü Kelâm-ı Haktır
 Allah'ın kuluna ihsânı çoktur
 Âcizin âcize imdâdı yoktur
 Can cana baş başa kim kime gönül
 (Köprülü,1964:660)
 Niyazî

...
 Dilinden mest oldum elinden sarhoş
 Koymuşum yoluna Hünkârım can baş
 Gece gündüz ah ü afgan bir savaş
 A zalim rüyama girdiğin zaman

...
 (Kocatürk,1963:214)
 Öksüz Ahmed

...
 Başına bağlamış al ile sarı
 Arkamızca etme ah ile zarı
 Koca Pir Sultan'ın gül yüzlü yârı
 Dost bizi gönder de var andan ağla

(Aslanoğlu, 1984:91)
 Pir Sultan Abdal

...
 Urum erenleri indirdi başın
 Yürüttü Urum'un kayasın taşın
 Dediler Ali'dir bildiler neslin
 Tanrının aslanı Ali geliyor

(Aslanoğlu, 1984:68)
 Pir Sultan Abdal

...
 Pir Sultan Abdal'ım bahar yaz için
 Kırkların yediği lokma hakkıyçin
 Hasan Hüseyin'in başı hakkıyçin
 Sana medet yoluna mürvet ya Ali
 (Aslanoğlu, 1984:265)
 Pir Sultan Abdal

...
 Pir Sultan Abdal'ım sözüm alâdır
 Terk-i salâtsızlar başa belâdır
 Yarın Hak divanında yüzü karadır
 Musahipsiz kişinin hali nic'olur
 (Aslanoğlu, 1984:346)
 Pir Sultan Abdal

Kani benim ile lokma yiyenler
 Başı canı dost yoluna koyanlar
 Sen ölmeden ben ölürüm diyenler
 Dostlar da geriye kaçtı bulunmaz
 (Aslanoğlu, 1984:371)
 Pir Sultan Abdal

Giderim ben de kendi işime
 Aşkın doluları yağdı başıma
 Ağu kattı benim tatlı aşıma
 Ummanlara gark eyledi sel beni
 (Aslanoğlu, 1984:111)
 Pir Sultan Abdal

Ferhat Şirin'ine tapar
Külüngün havaya atar
Başını altına tutar
Can verir candan ötürü

...

(Aslanoğlu,1984:229)
Pir Sultan Abdal

...
Kuyruğunu gördüm yemen ilinde
Nurdan taç başında kemer belinde
Muhammet kalbinde Ali dilinde
Ben bilemem bilenlere sorayım

...

(Aslanoğlu,1984:284)
Pir Sultan Abdal

...
Lanet olsun ol Yezid'in canına
Kıydı Yezit imamların kanına
Kesti başını götürdü Mervan'a
İmam Hüseyin'in başıdır deyü

Hak onarsın ol keşişin işini
Kesiş görmüş idi onun düşünüy
Yedi bin altın verd'aidi onun başını
İmam Hüseyin'in başıdır deyü

...

(Aslanoğlu,1984:368-369)
Pir Sultan Abdal

...
Ruhsat verse bize el ol ganî Mevlâ
Olurduk başınıza tig-i belâ
Bizi suçlu görme kendine ara
Râfizi mi dersinsöyle bakalım

...

(Aslanoğlu,1984:399)
Pir Sultan Abdal

...
Pir Sultan Abdal'im sevdalı başım
Gözümünden akıttım kan ile yaşım
Kimi sırrım idi kimi sırdaşım
Bülbülleri ötmez oldu Hargün'ün

(Aslanoğlu,1984:429)
Pir Sultan Abdal

...
 Pir Sultan'ım baştan dalga aşırır
 Taşırır da âşıkları çaşurur
 Her bildiğin rehber çiğ mi pişirir
 Yanıp ateşlere kül olmayınca
 (Köklügiller:1984:42)
 Pir Sultan Abdal

...
 Pir Sultan Abdal'ım gönlüm harâbat
 Âşık isen bir gül için hâre bat
 Menzil almaz bu meydanda harap at
 Çevir başın dizginini o yana
 (Köklügiller:1984:43)
 Pir Sultan Abdal

...
 Pir Sultan'ım yüksekte yatan erenler
 Aşık ne kaçarsın seni sevenden
 Ayrılık nı olur seninle benden
 Meğer başım düşse meydan içine
 (Köklügiller:1984:47)
 Pir Sultan Abdal

...
 Pir Sultan'ım geldi cûşa
 Münkirlerin aklı şaşa
 Tâkdir olan gelir başa
 Tevekkeltü teâlallah
 (Köklügiller:1984:50)
 Pir Sultan Abdal

Alçakta yüksekte yatan erenler
 Yetişin imdada aldı dert beni
 Başım alıp hangi yere gideyim
 Gittiğim yerlerde buldu dert beni
 (Köklügiller:1984:53)
 Pir Sultan Abdal

Şu kanlı zalimin ettiği işler
 Garip bülbül gibi zâreler beni
 Yağmur gibi yağar başıma taşlar
 Dostun bir fiskesi yaralar beni

...
 (Köklügiller:1984:54)
 Pir Sultan Abdal

...
 Gider idim ben de kendi işime
 Aşkın doluları yağdı başıma
 Ağu kattı benim tatlı aşıma
 Ummanlara gark eyledi sel beni

...
 (Köklügiller:1984:55)
 Pir Sultan Abdal

...
 Aha bak gözüm yaşına
 Dahi ne gelir başıma
 İndim musalla taşına
 Gidiyorum dertli dertli
 (Köklügiller:1984:65)
 Pir Sultan Abdal

...
 Bilmem küstah mıdır adama tapan
 Adamın başında güllerim kokan
 Dişi kuş değil mi yuvayı yapan
 Erkek aslan ise eşi değil mi

...
 (Köklügiller:1984:66)
 Pir Sultan Abdal

...
 Pir Sultan Abdal'ım dağları aşam
 Aşam aşam ırmaklara karışam
 Hiç başına gelen var mı danışan
 Felek beni nazlı yArdan ayırdı
 (Köklügiller:1984:72)
 Pir Sultan Abdal

Sultan suyu gibi çağlayıp akma
 Durulur gam yeme divane gönül
 Er başında duman dağ başında kış
 Erilir gam yeme divane gönül
 (Köklügiller:1984:84)
 Pir Sultan Abdal

Çekilip Kırklara vardık
 Niye geldin can dediler
 Baş kesip niyaz eyledik
 Geç otur meydan dediler
 (Köklügiller:1984:104)
 Pir Sultan Abdal

Eline dest verem beline kemer
Başına taç vuram sırtına semer
Bir ateş düşmüş de kuyruğun yanar
Seni kar ederim küle ne minnet

...
Karşıma geçip de sallıyor başın
Hiç kimse görmeden bitirdim işin
Nal urmaya gelmiş nalbant kardaşın
Sana mih çakarım nala ne minnet

...
(Köklügiller:1984:166)
Pir Sultan Abdal

Fetva vermiş koca başlı kör Müftü
Şah diyenin dilin keseyüm deyü
Satır yaptırmış Allah'ın lâneti
Ali'yi seveni keseyim deyü

...
(Köklügiller:1984:175)
Pir Sultan Abdal

...
Pir Sultan Abdal'ım hey Hızır Paşa
Gör ki neler gelir sağ olan başa
Hasret koydu bizi kavim kardaşa
Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz
(Köklügiller:1984:177)
Pir Sultan Abdal

Erelim Alî sırrına
Çıkalım meydan yerine
Canı başı Hak yoluna
Koyamazsın demedim mi
(Gölpınarlı,1963:188)
Pir Sultan Abdal

...
Gamdan hisar olur mekânım yurdum
İşitmez avazım dinlemez virdim
Bir değil beşdeğil on değil derdim
Düğümler baş verdi sıralandı gel

Gam elinden benim zülfü siyahım
Peygân değil sinem yaralandı gel
Suna başın için ağlatma beni
Bugün sevda candan aralandı gel
(Gölpınarlı,1963:189)
Pir Sultan Abdal

...
 Pir Sulatn Abdal'im gönlüm harâbat
 Âşık isen bir gül için hâre bat
 Menzil almaz bu meydanda harab at
 Çevir başın dizginini o yana
 (Ansoy,1985:108)
 Pir Sultan Abdal

...
 Çıkalım meydan yerine
 Erelim Ali sırrına
 Can ü başı Hak yoluna
 Koyamazsın demedim mi
 ...
 (Ansoy,1985:110)
 Pir Sultan Abdal

...
 Bend eden zülfündür müptelâları
 Getirir başıma bin belâları
 Seninle mahabbat maceraları
 Dillerde dasitan olsun da seyret
 ...
 (Kocatürk,1963:428)
 Remzi

Onamtiya karar verdim yaşını
 Yenice sevdaya salmış başını
 El yanında yıkar gider başını
 Tenhalarda gülüşünü sevdiğim
 ...
 (Kocatürk,1963:418)
 Ruhsati

...
 Ruhsati der: Ben de serden geçerim
 Kırıldı kanadım nasıl uçarım
 Her saat başına bir fal açarım
 Önü sonu gelmez fallarım yâre
 (Kocatürk,1963:420)
 Ruhsati

Ne acâib dumanlıdır başımız
 Kırk yediye yüz döndürdü yaşımız
 Kerbelâ cengine döndü işimiz
 El'aman bir damla su seher yeli
 (Köprülü,1964:580)
 Ruhsati

...
Başım ayık değil kederden yastan
Ah ettikçe duman çıkıyor festen
Harabe yüz tuttu bezm-i gülistan
Yayla belli değil yurt belli değil

...
(Arısoy,1985:265)
Ruhsatî

...
On altıya karar verdim yaşını
Yenice sevdaya salmış başını
El yanında yıkar gider kaşını
Tenhalarda gülüşünü sevdiğim
(Arısoy,1985:268)
Ruhsatî

...
Sabri derdin ile oldu serseri
Rahme etmeyip güldürürsün elleri
Kuzum sana destur var şimden geri
Başın pınar ayakların göl olsun
(Kocatürk,1963:440)
Sabri

...
Arka göğüs gerdan dil ağız dudak
Bir dane yüz yanak olmada duşak
İki kaş ile baş hem iki kulak
Memeler sinede bir nişan olur

...
(Kocatürk,1963:291)
Seyranî

...
Yeniçeri derdi El'aman n'olduk
Ettiğimiz başa gelince bildik
Padişahım sana biz ası olduk
Koptu başımıza yevm-r kıyamet
(Kocatürk,1963:296)
Seyranî

Başına bağlamış al yeşil çember
Kokuyor ağzında misk ile amber
Seksen bin evliya yüz bin peygamber
Önünde gidiyor iki kul nedir
(Arısoy,1985:278)
Seyranî

...
 El urmadım toprak ile taşına
 Soğuk su katmadım pişmiş aşına
 Seyranî yaratan kulun başına
 Güzel ile çirkin başa kakamak istemez
 (Gölpınarlı, 1972:282)
 Seyranî

...
 Başına tel sokun nişan
 Adûlar olsun perişan
 Solar ol aşkına düşen
 Seni gözleri mestanım

...
 (Kocatürk, 1963:372)
 Sıdkı

...
 Sıdkı der: Efendim ağlatma beni
 Sineme savsamol beyazca teni
 Başından başlasam sevmeye seni
 Nihayet ayağın öpsem okşasam...
 (Kocatürk, 1963:373)
 Sıdkı

...
 Her yanların üryan düşersinyola
 Saçını başını hem yola yola
 Var ise sermayen bir medârda
 Varır dayanırsın sen de Mîzan'a

...
 (Köprülü, 1964:602)
 Silleli Devâmî

Rûz-ü seb sevdiğim figan eyledim
 Çektiğim dertleri beyan eyledim
 Başımı sevdaya nişan eyledim
 Gonce zâr eyledi hâr beni beni

...
 (Köprülü, 1964:611)
 Silleli Nigârî

Her seher vaktinde açarım başım
 Çeşm-i pürhûnumdan dökerim yaşım
 Sürûrî der aceb ol bağı taşıyım
 Zerre hiç korkmaz mı inkisârımdan
 (Ergun, 1937:28)
 Sille'li Sürûrî

Aşk-ı gîsûn ile olmuşum meyhûr
 Aklımı başımdan aldı saçların
 Böyle bir efkâra eyledi mecbûr
 Divâne gönlüme geldi saçların

...

(Ergun,193?:30)
 Sille'li Sürûrî

...

Elinden bir dolu bâde alınca
 Akıl baştan gider meyhûr olunca
 Nihâyet dilberi tenhâ bulunca
 Yanaktan bûsesin al uğrun uğrun

(Ergun,193?:31)
 Sille'li Sürûrî

...

Yıktı yüreğimi şu hasret âbı
 Akıttı gözümünden kan ile hâbı
 Avuçlayıp yerden alın tûrâbı
 Savurun başıma vay beni beni

(Arısoy,1985:290)
 Sümmanî

...

Kol boynumda aklım aldı başımdan
 Neyi görse tüketmenin peşinden
 Daha yol vermiyor ocak başından
 Uzattıkça ayak gerdi züğürtlük

...

Yedi de aksırdı esti savurdu
 Başımıza ters değirmen çevirdi
 Vurdu evin temelini devirdi
 Haçan ki murada erdi züğürtlük

...

(Kocatürk,1963:371)
 Şamili

...

Sana bir sözüm var sakın darılma
 Değme başa destar olup serılma
 Kulun Şem'î derdimende kurulma
 Gel indi ey kaşı kemanım sen gel

(Kocatürk,1963:290)
 Şem'î

Lâzım olur bir gün sakla ya..ğı
Dost başı gözetir düşman ayağı
İssin tutmaz unmadığın orağı
Varır el tarlasın biçer demişler

...

(Kocatürk,1963:132)
Şerifi

Bilmem şu şehirde ne kâr eylesem
Yitirdim aklımı başta dururken
Dedim başım alıp firar eylesem
Bir kimse rasgeldi yolda giderken

...

(Kocatürk,1963:243)
Tahiri

Senin yazın kışa benzer
Bir secvıdalı başa benzer
Çok içmiş sarhoşa benzer
Duman eksilmeyen dağlar

...

(Arsoy,1985:193)
Tamaşvarlı Gazi Âşık Hasan

Hala gönlüm bir güzelde
Saydı müşkil gizli yerde
Mübtelâyım yüz çevirmem
Baş tacıdır aşkı serde

...

(Köprülü,1964:649)
Tanbûrî Mustafa

...

Teslim Abdal eder gözler kanlı yaş
Aradım bulmadım bir sevdasız baş
Herkesin ameli kendine yoldaş
Haramzade olan kul bana neyler

(Arsoy,1985:118)
Teslim Abdal

Ey dil iflah olmam ben bu yardan
Hasretle dağlandım aşk ateşine
Genç ömrümde verdi bana yaradan
Bir dahi vermesin kullar başına

(Arsoy,1985:292)
Tokatlı Âşık Nuri

Görünce gül yüzün senin ey gülüm
 Eyvah aklım baştan yağmalanıyor
 Nice zâr etmesin dil-i bülbülün
 Vechinde goncalar hamralanıyor

...

(Köprülü,1964:643)
 Yozgatlı Nâzî

Âşık şiiri ve âşıklar halkın gözü, kulağı ve en önemlisi dili olmuşlardır. Halkın istek, dilek, heyecan, duygu ve düşüncelerinin kolayca, halkın anlayabileceği bir dille, basit bir ölçüyle, akılda hemen kalabilecek uyaklarla ve yer yer sanatlı bir şekilde dile getirmişlerdir. Halk da bu söyleyişlere sadakat göstermiştir. Bir anlamda halk hayatının bir aynası olan bu şiirlerde günlük hayatın bir parçası olan baş da yerini almıştır. Başla ilgili kalıp sözler ve halk söyleyişleri sıkça kullanılmıştır.

Âşık şiirinde beşeri aşk söz konusudur. Âşık bu aşkın yoluna başını koymuştur. Âşık olduktan sonra aklı başından gitmiş, başını alıp diyar diyar gezmeye başlamıştır. Aşka baş koşalı rahat yüzü görmemiştir. Dertli başına bir çare aramakta, bu arada başa ne yazılırsa onun geleceğine inanmakta ve bu dertle başa çıkılmayacağını düşünmektedir. Başına iş gelmiş, başı belâyâ uğramıştır. Bu derdi başından atamaz. Dua etmek istediğinde böyle bir derdin kulların başına gelmemesini diler; beddua söz konusu olduğunda ise karşısındakinin başına da böyle bir dert açılmasını ister. Zaman zaman başını taştan taş vurur.

Başına gelene razı olur, başını eğer, bazen de başının derdine düşer; başını alıp gitmek ister. Bu uğurda hastalanıp başının yastıktan kalkmadığı da olur.

Âşık, şiirlerde zaman zaman sevdiğinin başından da bahseder. Onun başındaki örtüden, saçlarından söz eder; onu yeşil başlı bir ördeğe-turnaya benzetir. Onun başını bağlayışı şiire konu olur. Sevgiliye “Başın için” diyerek

ondan karşılık bekler, kendi başına güzelin kıymamasını ister. Bazen yüce başlı sevgilinin başına çiçek takar. Bazen sevgili başına kadife bir fes giyer ya da al bir yazma bağlar, âşık sevgiliyi bu haliyle seherde açan güle benzetir. Sevgilinin başında binbir türlü çiçek vardır, gül ve reyhan kokar. Sevgilinin başına gül ve nergizi, elvan çiçekleri taktığı da olur, aynasını alıp başını bağladığı da.

Sevgilinin başının yanına baş koyup yatmak diler. Gurbet ellerde başına olmadık işler geldiği olur. Başına dünya zindân olur. Sevgiliden ayrılınca da aynı duyguları hisseder. Başını gam ile efkâr bürür. Bazen devlet kuşu konar başına, bazen baş açık yalın ayak dolanır, aşkın sevdasını baştan aşırır, başında sevda yelleri eser.

Kahramanlık konulu şiirlerde başları tuğlu, başkaldıran insanlar söz konusu edilir. Düşmana baş eğilmez, onlarla başa çıkacak düşman yoktur zaten. Baş verip baş alınır. Başa bir hâl gelirse dağlara çıkılır. Küffarın başına ateş saçılır.

Öğretici şiirlerde başın yalanla kurtulamayacağı belirtilir. Doğru olmak gerektiği, eğrinin yıkılacağı, eğrilerin başlarına mih çakılacağı söylenir. Başa bakıcı olmamak gerektiği vurgulanır.

Âşık şiirinde başla ilgili bunlar gibi bir çok örneğe rastlamak mümkündür.

III.1.B Anonim Eserlerde Baş

Anonim (anonyme) sözcüğü, Fransızca olup “Adı bilinmeyen, adsız” anlamına gelir. Edebiyatta ise; “söyleyeni, yazarı bilinmeyen edebi eser” anlamındadır.

Geçmişten günümüze kadar varlığını sürdüren ve anonim eserler olarak adlandırılan metinlerin, bir tarihte söyleyeni, yazanı-sahibi belli iken, edebi metin; güzelliği,sağlamlığı, ortak zevki ihtiva etmesi özelliklerine sahipse, kısa zamanda ortaya çıktığı çevrede derhal kabul görmüş ve hızla farklı coğrafyalara yayılmış, zamanla ilk sahibinin adı unutulmuştur. Bu arada eser, farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda nesilden nesile aktarılırken, kimi metinler üzerinde bir takım değişiklikler ve ilaveler yapılarak, ilk şekilden kısmen değişik metinlerin vücuda getirildiği de olmuştur.

Günümüze kadar ele geçirilebilen yazılı kaynaklardan anlaşıldığı üzere çok geniş bir coğrafyaya yayılan Türk ulusu, kendi içinden yetişip adları hatırlanan veya unutulmuş olan yazara, şairlere ve onların eserlerine, eski tarihlerden bugüne kadar büyük ilgi ve sevgi göstermiştir. Bu ilgi ve sevginin yüzyıllar boyu sürmesi, bu eserlerin halkın gözü, kulağı ve en önemlisi “dili” olmasındandır. İstek, dilek, heyecan, duygu ve düşüncelerinin kolayca anlayabileceği bir dille basit bir ölçüyle, akılda hemen kalabilecek uyaklarla sanatlı bir şekilde bir söylendiğini gören halkımız, gerek kişisel eserlere, gerek yaratıcısı zamanla unutulup folklor ürünü haline dönüşen ve böylece anonim bir eser olarak kabul edilen metinlere büyük sadakat göstermiş, ya kulaktan kulağa ve atadan oğla, nineden kıza aktarma biçimiyle, ya da çeşitli cönk ve mecmualara kaydetmek yoluyla bu güzel örnekleri unutulmaktan kurtarma yoluna gitmiştir.

Anonim eserler çerçevesinde ele alınması gereken eserler hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüş, birtakım tasnifler yapılmıştır. Bu hususta nazım

alanında en derli toplu tasnif, Saim Sakaoğlu tarafından yapılmıştır. Sakaoğlu, "Halk Edebiyatı Kavramı Üzerine" adlı tebliğinde (1987:287) anonim şiir içinde irdeleneceğimiz eserleri manzum ve manzume mensur yapıda olmak üzere iki grupta toplamıştır. Türkü, mani, tekerleme, yanılmaca ve ninni manzum; atalar sözü, deyim, bilmece, dua ve beddua ise manzum mensur nitelikte parçalar olarak görülmüştür. Sakaoğlu, Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınladığı İslam Ansiklopedisinde ise aynı gruplandırmayı yapar ve bu defa türkü, mani, tekerleme, ninni, ağıt ve çocuk sevmelerini anonim manzum parçalardan sayar.

Biz, bu tasniften hareket ederek anonim eserlerde "baş"ı, nazım ve nesir olarak iki bölümde inceleyeceğiz. Mani, türkü, ağıt, ninni ve düzgüyü manzum; bilmece, tekerleme, destanı manzum-mensur olmak üzere nazım kısmında, atasözü, deyim, dua, beddua, fıkra, efsane, menkabe ve masal ile halk hikayelerini ise nesir kısmında ele alacağız.

III.1.B.a Nazım

Mânilerde Baş

Mâniler, az sözle çok anlamların ifade edildiği, sevda konusu ağırlıkta olmak üzere hemen her konuda söylenmiş, yedi heceli, müstakil dördüklü anonim şiirlerdir. Daha ziyâde kızlar-kadınlar tarafından söylenir. Mâni, Türkiye dışında farklı kelimelerle yaşatılmaktadır.

Mâniler, dinlenme yoluyla nesilden nesile aktarılır. Kültür ve medeniyet tabakalarımızın maddi ve manevi malzemesini aksettiren mâniler tabii olarak bestesiz ve aşıkler tarafından hususi makamlarla söylenmekte olup anonim halk edebiyatının en tanınmış folklorik ürünlerinden birisidir. Mâniler, halka mal olmuş kıymetli gönül yadigarlarıdır. Türk insanının bu geniş tabakasının, duygularını manilerle dile getirmesi, çeşitli gönül ürperişlerinin böyle kısa öz

ve keskin ifadeyle dile getirilişi; onun sevgi, aşk gibi konulardaki hassasiyetini ve fitri zekasının işlekliliğini gösterir.

Mâniler aşk, sevgi, kıskançlık, hasret vb. konuları en ince noktalarını bularak işler. Bu konuların işlendiği mânilerde sıkça baş sözcüğüne rastlanmaktadır.

Mâni söyleme geleneğinin halen devam ettiği Türkiye'de ve Türkiye dışındaki Türk topluluklarında tespit ettiğimiz "baş"la ilgili maniler şunlardır:

Manice başı mısın	Bağlar başı	Üsküdar bağlar başı
Cevahir taşı mısın	Üsküdar Bağlar başı	Dağların çağlar başı
Sana bir nâme yollasam	Cemâlin ayna olmuş	Yar benim ayinemdir
Başında taşır mısın	Her gören bağlar başı	Her gören bağlar başı
(Çelebioğlu, Tarihsiz:22)		(Eset, 1946:7)

Aya bak yıldıza bak	Dest-mâl işle yolla	Keklik ne gezer taşta
Aklım alan kıza bak	Başın gümüşle yolla	Benbugün yarı gördüm
Başın kaldır bize bak	Birini dişle yolla	Akıl ne gezer başta

Başında	Şallı sarar başına	Mavi horoz başında
Sevda vardır başında	Mâilim yar kaşına	Kalem oynar kaşında
Sana derim mânici	Rahm eyle gel sevdiğim	Ayıplaman a dostlar
Dünya kaç lan yaşında	Gözlerimin yaşına	Henüz on dört yaşında

Ocak başında maşa	Gittim Kuyu başına	Namerde merd
Yaşa sevdiğim yaşa	Başım değdi taşına	Kim diyer namerde merd
Annen niye darılmış	Anası kurban olsun	Önde kıyamet kopar
Başından geçmiş işe	Kızının oynayışına	Baş eğer namerde merd

(Bayrı, 1932:18)

Beni vurdu taş ile
Gözüm doldu yaş ile
Nice gidem a dostlar
Bu yareli baş ile

Beni vurdu taş ile
Gözüm doldu yaş ile
Ya ben nire gideyim
Bu sevdalı baş ile

Sabun koydum leğene
Bak başıma gelene
Ben gönlümü vermişim
Kadir kıymet bilene
(Tezel,1941:84)

Gökte uçan tayyare
Selam söylen yare
Benden ona fayda yok
Bulsun başına çare

Felek vurdu taş ile
Gözüm doldu yaş ile
Yavrum nere gideyim
Bu sevdalı baş ile

Akşamlar oldu gine
Badeler doldu gine
Başı bozuk külah eğri
Efendime n'oldu gine
(Eset,1946:38)

Ahşam oldu karaldı
Şu gül benzim sarardı
Ben yardan ayrı düştüm
Dünya başım(a) daraldı.

Altın yüzük taşını
Kim bağladı başını
Aşıklar kavuşmaz mı

Başında çift hezari
Göğsünde cennet narı
Bilseydim ayrılık var
Kurmazdım bu bazarı

Başında çift hezari
Göğsünde cennet narı
Bilseydim ayrılık var
Kurmazdım bu pazarı

Kaleliyim kaleli
Kaşın altı belâyı
Başın göğ mi yitdi
Oldum gönül veremi

Perçeme bak başa bak
Gerdana bak başa bak
Yarım seyrana çıkmış
Giydiği kumaşa bak

Hilali

Gör bir felek Hilali
Başında tabla perçem
Tende gömlek helali
Harama göz dikme ki
Mevlam versin helali

Şu karşıda tirşeli
Sevda başa düşeli
Benzimde kan kalmadı
Ben bu aşka düşeli

Giderim buradan artık
Baş açık yaka yıktık
İstedim yöre dönem
Gam geldi boydan artık

Naza yanam
Ettiğin naza yanam
Baş koyam diz üstüne
Yaz yatam güz uyanam

Ağlarım zarı zarı
Kötüler almış yarı
Başım alıp gideyim
Gözüm görmesin yarı

Ben eli

Ben elinde ben eli
Geldi başıma sevda
Kınar iken ben eli
Cihan bir yana gelse
Çekmem yardan ben eli

Başında al yemeni
Soldurdun zalim beni
Gam çekme nazlı yarım
Bir gün sararım seni

Sular gelir bulanık
Sevda başa dolanık
Bu ne müşkil sevdadır
El uyur ben uyanık
(Yağmurdereli, 1963:44)

Uykuya doymamışam
Baş yastığa koymamışam
Keserim kirpik seni
Yar geçmiş duşymamışam

Değirmene taş koydum
Bir yastığa baş koydum
Güzel senin öcünden
Adımı Sarhoş koydum
(Akalın, 1972:35)

Ah benim arslan yarım
Başında feslen yarım
Gelip gidip geçerken
Bana da seslen yarım

Gel benim başı sallım
Dağları dolaşalım
Nerede emr edersen
Orada kavuşalım

Ben bir ufak hurmayım
Başı telli turnayım
Senden başka seversem
Gençliğime doymayım

Bend iken
Aramızda ben diken
Ya ben nire gideyim
Başım sana ben diken

Ahşamın arasın gör
Aç sinem yaresin gör
Benden sana fayda yok
(Kuzum işte ben öldüm)
Var başın çaresin gör

Kapun kapuma bahar
Ateşin beni yakar
Ben size çoh mu geldim
Eller başıma kahar

Portakalsın
Geç gönül portakalsın
Muhabbete doyulmaz
Sırrımız burada kalsın
Başka bir yar seversen
Başından arta kalsın

Çay başında çağlarım
Yar yitirdim ağlarım
Yarı ısıtma tutmuş
Isıtmazın bağlarım

Bahçelerde hurmayım
Yeşil başlı turnayım
Başkasını seversem
Gençliğime doymayım

Ben bir garip kuş idim
Aç sineni üşüdüm
Ne tâlihsiz başım var
Sana gönül düşürdüm

Emenimi alladım
Uzaktan baş salladım
Yarım gelsin diyerek
Tenha yerler kolladım

Gözlerin yaşa katlan
İş düştü başa katlan
Her demde bahar olmaz
Bir dem de kışa katlan

Yazılan gelür
Bahar yazılan gelür
Elem çekme sevdiğim
Başa yazılan gelür
Ellerle güler oynar
Bana nazılan gelür

(Köksal,1959:108)

Aslım Tekirdağ'dır
Başım yare bağlıdır
Çözme tabib çevremi
Yar eliyle bağlıdır

Gel benim peçelim
Kesilmiş mecalim yar
Baş koyam sinen üzre
Koy gelsin ecelim yar

Baş üstünde bir gülüm
Öter gurbet bülbülüm
Gözlerim yol çekiyor
Nerde saçı sümbülüm

A benim hacı dostum
Başımın tacı dostum
Eller bana acımaz
Sen bana acı dostum

Bende lazım
Sular çoşkun bende lazım
İki baş bir yastıkta
Arada ben de lazım
Beni mahzun eyleme
Gün olur bende lazım

Başında kişan senin
Yüzünde nişan senin
Şad yüzün melûl tutma
Dönerim başan senin

Bend olsun
Sular gelsin bend olsun
Bir güzele gönül ver
Başı sana bend olsun

Bakışı ceylan gibi
Gezişi levend olsun
Kaş kara kirpik kara
Gerdanına bend olsun

Gözlerim, yaşa katlan
İş düştü başa, katlan
Her biri bir taş vurur
İl vuran taş a katlan

Azizim başa çalar
Dost zülfün başa çalar
Yime namerd etmeğin
Gün olur başa çalar

Bu dağlar meşe dağlar
Baş başa vermiş ağlar
Yarım küsmüş gidiyor
Koymayın aş a dağlar

Karşiki meşe dağlar
Baş başa vermiş ağlar
Şunda bir garip ölmüş
Çenesini kim bağlar

(Çatıkkaş,2001:168)

Yar olur
Cihan başa dar olur
Gönül çeken adamın
İşi gücü zar olur
Gönül benden yar ister
Bana kimler yar olur

Ben ağlarım yar ağlar
Baş başa vermiş dağlar
Felek başıma vurdu
Murad alacak çağlar

Yaz iken gelür
Bahar yaz ilen gelür
Gam çekme gel sevdiğim
Şeftali yaz ilen gelür

Ellerde güler oynar
Bize naz ilen gelür
Elem çekme deli gönül
Başa yazılan gelür

Van'ın yolları kemiş
Yarimden selam gelmiş
Selamı baş üstüne
Neden kendi gelmemiş

Ayva gelmez nar gelmez
Ölüm bana ar gelmez
Baş yastıkta göz yolda
Ecel geldi yar gelmez

Vur kırkiti inlesin
Aşık olan dinlesin
Halının direğine
Koy başın serinlesin

(Önder,1983:15)

Baba der yandan ağlar
Derde boyanan ağlar
İki baş bir yastıkta
Evvel uyanan ağlar

Baş bağlar
Yumuş zülfin baş bağlar
Kimi almış yarını
Kimi bağra taş bağlar

Su akar taşa değer
Kırpikler kaşa değer
Tasa çekme nazlı yar
Bir gün baş başa değer

Hastalandım kar gelmez
Ayva gelmez nar gelmez
Baş yastıkta göz yolda
Ecel geldi yar gelmez

Bu gece ne gecedir
Baş yastıktan ücedir
Yastık kurbanın olam
Yar yatışı nicedir

Karşıda oturanlar
Az derdim artıranlar
Başına çelenk taksın
Sevdadan kurtulanlar

Boz koyun meler gelür
Dağları deler gelür
Sahipsiz adamların
Başına neler gelür

(Caferoğlu, 1994:259)

Üzümü üzüme değer
Hevenk sözüme değer
Baş yastığa koyunca
Kakül yüzüme değer

Böyle bağlar
Yar başın böyle bağlar
Gül açmaz bülbül ötmez
Yıkılsın böyle bağlar

Meler gelür
Kuzular meler gelür
Yiğit aşka düşüncek
Başına neler gelür

Yari ellerle gördüm
Aklıma neler gelür
Hicran oku sevdiğim
Sinemi deler gelür

Deniz dalgasız olmaz
Kapı halkasız olmaz
Dünyada yar sevenin
Başı kavgasız olmaz

Sular baştan bulanır
İner dağı dolanrı
Al sevdanı başımdan
Buna can mı dayanır

Bak feleğin işine
Neler geldi başına
Gökten bir nida irdi
İbrahim'in guşuna

Dere akıyor dere
İki başı bir yere
Başımı bağladılar
İstemediğim yere

Baklavanın sinisi
Kütahyanın çinisi
Başında taçla gezer
Sevgilinin yenisi

Şu dağın ardı meşe
Gün bata gölge düşe
Oğlumu benden ettin
Başına taşlar düşe

Sünnet sünnet dediler
Baş etimi yediler
İşte sünnet oluyom
Bayram etsin kediler

Gözler kanlı yaşa doydu
 Çelik kılıç tuncu oydu
 Ferhat Şirin'in kuludur
 Bu meydana can baş koydu
 (Gürtunca, 1982:62)

Çay aşağı çaptığım
 Ak topuktan kaptığım
 Ak topuğun üstüne
 Baş koyup da yattığım

Mezarımı derin kazın
 İçine halı yazın
 Mezarımın baş ucuna
 Başı gülmedik yazın

Gökten uçan teyyare
 Selam söylen yare
 Benden ona fayda yok
 Bulsun başına çare

Başınıza cennet tacı
 Hak vermesin ağır acı
 Efendimin sağlığında
 Geçinir bekçi duacı

Başıma giydim bir fes
 Bir anda oldum prens
 Korkmuyorum sünnetçi
 İsteddiğin kadar kes

Ne söz isterim en saz
 Güzelde vefa olmaz
 Bir taş olsa dinlenmes
 Başımı koyup biraz

Gül nisanda dikilir
 Mayıs gelir dökülür
 Sevda bir baş belası
 Başa gelen çekilir
 (Aktürk, 1985:94)

Mor goyun meler gelir
 Dağları deler gelir
 Küçükten yetim kaldım
 Başıma neler gelir

Altın toprak başımda
 Kalem oynar kasında
 Karşımda durma gavur
 Cahillik var başımda

Başı saçaklı gelin
 İpekten kuşaklı gelin
 Dün geldin adam oldun
 Leylek bacaklı gelin

Sünnet sünnet dediler
 Başa gelir dediler
 Eğer sünnet olmazsan
 Sana kız yok dediler

Bir şairdir Türk ili

Muzluna bağlı beli

Bu muz bir ahlaktır ki

Baş vermektir temeli

(Tansel,1989:102)

Sevdalıyım duramam

Başımı kaldıramam

Bu belalı başımdan

Nere gitsem duramam

Şu derenin taşları

Ötüşüyor kuşları

Ah! Güzel güzel gelinlerin

Niye gülmez başları

(Yıldız,1960:2193)

Alaylar hoş geldiniz

Yolu nerden kurdunuz

Birer birer baş olmaz

Hep birden hoş buldunuz

Türkiye dışındaki Türk topluluklarında da Anadolu'da mânî olarak bilinen şekle, çeşitli isimlerle rastlarız. Konu ve şekil olarak büyük ölçüde Türkiye'deki mânîlere benzeyen bu mânîlerde bay sözcüğüne rastlamaktayız:

Bulgaristan Türkleri Manisi

Başım dönüyor başım

Gurbettedir yoldaşım

Uğruna ırmak gibi

Akmaktadır gözyaşım

(Dede,1978:32)

Nogay Mânisi

Kırda mahsül iyi olursa

Sıçan taşır

Şın bilmeyen kızlar

Başın kaşır

(Şın: Nogayların karşılıklı olarak söyledikleri maniler.)

Irak Türkmenleri Mânileri

Namede merd
Kim diyer namerde mert
Onda kıyamet kopar
Baş eğer namerde mert

Yar dağıdır
Sinemde yar dağıdır
Başımda gem leşkeri
Dağıtsa yar dağıdır
(Önal, 1985:129)

Gelme benim karşıma
Avan düşer başına
Avan düşerse tok eder
Toz başını yok eder
(Mahmut, 1986:189)

Tatar Mânisi

Çok söyleme başımda
El seni dinler
Ananı eşek tepsin
Babanı filler

Kıbrıs Mânisi
Zehir vardı aşımda
Hani doktor başımda
Biz doktoru kaybettik
Seksen dörtün kışında
(Yorgancıoğlu, 1990:99)

Türkmen Mânisi

Menin cigim yaşında

Yasıl tahya başında

Dostları garışıp dur

Dervezenin daşında

(Azmun, 1966:54)

Ağıtlarda Baş

İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığı kaybetme, korku, telâş ve heyecan anındaki üzüntülerini, feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle dile getiren şiirlere ağıt adı verilir. Kişilerin hastalanması, evden gelin çıkması, delikanlının askere gitmesi, ülke toprağının düşman eline geçmesi veya düşman tarafından tarümar edilmesi, kaza, hasret, tabîî afet, sevilen hayvanların kaybı veya ölüm üzerine söylenen şiirler ve nağmeler de ağıt türünden eserlerdir.

Ağıtlar, tıpkı dua, beddua, dilek ve öğütler gibi insanların bir arada yaşamaya başladığı ilk devirlerden itibaren var olan sözlü ürünlerdir ve insanlığın ortak özelliklerinden biridir; çünkü insanlar hangi inanç, hangi ırk ve hangi dilden olurlarsa olsunlar ilk çağlardan beri ağıt söylemiş, böylelikle ızdırabını teskin etmek yoluna gitmiştir.

Ağıtlar, muhtelif devirlerde, muhtelif Türk toplulukları tarafından değişik şekillerde kullanılmıştır.

Ağıt söyleme çok eski zamanlardan günümüze ulşan bir gelenektir. Bazı bölgelerde ölünün arkasından ağıt söylenmesi için para karşılığı kadınlar tutulur. Ağıt söyleme-yakma geleneği daha çok ölünün başında toplanmayla gerçekleşir.

Çoğunluğu acı, beddua, dua, hayıflanma, gurur, övgü, sabır, şikâyet, tenkit, yakınma gibi duyguları ihtiv eden ağıtlarda baş sözcüğüne sık sık rastlanmaktadır:

Ağıt

Kırlangıç yapar yuvayı
Çamur sıvayı sıvayı
Ah met bana yeğen düşer
Babam başından dolayı

...

(Göğceli, 1943:12)

Ağıt

Elimden burmamı Yörükler aldı
Başımdan yazmamı söğütler aldı
Kadın Ümmü'm görüşmemiz mahşere kaldı

...

Ali'nin Ağıdı

...

Sabahınan iller gelir
Dam başıma zindan olur
Anan baban benden bilir
Uyan Ali'm sabah oldu

...

Gökte yıldız arşın arşın
Sevdalarda kaldı başım
Ali benim bir çift kaşım
Uyan Ali'm sabah oldu

Dedeoğlu'nun Ağdı

...

İşte filcan işte tabak
Dikenin oynar başı kabak
Yağlık çalmazdı fesine
Tamam gezerdi yalpırdak

...

Derviş Bey'in Ağdı

...

Üstümüzde yeşil sancak
Ay tutuldu Bey ölüncek
Başımızdan ateş indi
Gelin ata sarılacak

...

Günlük dutardı başına
Kordon dökülür döşüne
Üç aylık gelin mi gider
Hele feleğin işine

Ark'ın Ağdı

...

Kara Hasan'ımın kaşı
(...)Ömer'in döşü
Hoplar gelir uşakları
Tataroğlu zorba başı

Hacı Hüseyin'in Oğlunun Ağdı

Soğan aldım etmem üskün
Benim oğlum bana küskün
Başında ebrişim püskül
Takınıp gezenim öldü

Başında hünkârı yazma
Kaş eğdirip gözün süzme
Kı.ında kılıklı çizme
Giyip de gezenim öldü

...

(Göğceli, 1943:11)

Kibiroğulları'nın Ağdı

...

Al atım örk ile çıkar
Çifte kazan kaynar
Çıkmiş konağın başına
Düldül ile ırağa bakar

...

Abaniyesi başında
Fermanı bağlı döşünde
Dört oğlumun birinin asman
Yazık olur genç yaşında

...

Altın zarfta gümüş tabak
Geri ardında kaldı bebek
Kızlar Anadolu'ya inmiş
Dördünün de başı kabak

Yaşa padişahım yaşa
Yazılanlar gelir başa
Biz Müftü'yü vermek diye
Mahpuslar düşmüş talaşa

(Esen, 1982:78)

Hüseyin'in Ağıdı(1)

...

Hüseyin yiğit birinci
Başında yağlık turuncu
Hüseyin öldürülünce
Duruldu mu mahalleniz gece

...

Hüseyin'in Ağıdı(2)

Kırlangıç yapar yuvayı
Çamur sıvar sıvayı
Ahmed bana yeğen düşer
Babam başından dolayı

...

Döndü'nün Ağıdı

...

Ezmeyilen üzmeyilen
Baş bağlaar yazmayılan
Kolu boynunda dolalı
Elin yatar özneyilen

...

Kumandan'ın Ağıdı

...

Şu Feke'nin yolu dolaş
İçerime düştü talaş
Öldürmüşler kumandanı
Opruk başı kanlı üleş

...

Halil Oğlu Mehmed Ağa'nın Ağıdı

...

Aziziye'ye vardım
Bal(lar) gelir tabak tabak
Kırılсын Avşar eli
Mehmed gitti başı kabak

Başında güllü yazma
Fermanlısın burda gezme
Kapıyı atlı çevirdi
Gaafil durup kuşak çözme

...

Başında mendili ala
Bülbül konmuş daldan dala
Ben öpmeye kıyamazdım
(...)

...

Erciyas'tan duman kalktı
Herkes harmana koptu
Sabahlayın tan yüzüne
Evimi başıma yıktı

...

Akıll'oğlum sürmel'oğlum
Sırtı başı sırmalı oğlum
Düşman kapıya gelince
Onun biri vurmali oğlum

Şaban Bey'in Ağdı

...

Saklamadı beni dağlar
 Döktü gazelini bağlar
 Açamıyorum gözümü
 Peder baş ucumda ağlar

...

Deli Musa'nın Ağdı

...

Odası yapıldı da mermer daş ile
 Gözlerim doldu da kanlı yaş ile
 Gelinin ağlıyor da her Sarı-Beyim
 Alın sarı altın yüce baş ile

Mustafa'nın Ağdı

...

Kuyuyu kazan kuruldu
 Cümül'âlem başıma dirildi
 Ne ağlıyon garib annem
 Evin direği kırıldı

...

Rediflerin Ağdı

...

Verdim oğlumun hasını
 Başından verdim fesini
 Arabalar koşuluyor
 Dinlen tûfengin sesini

...

Kardaş'ın Ağıdı

...

Haza deli gönül haza
Başımıza geldi kaza
Biz de düğün tutucuyduk
Şu karşiki öksüz kıza

...

Ağıt

...

Ben bir yalnız çınarım
Almadım murad ona yânarım
Tel kâkili dezem oğlu
Baş ucunda ben dönerim

...

Ana başta tac imiş
Her derde ilâc imiş
Bir evlâd pir olsa da
Anaya mutaç imiş

Avşar Ağıtları

...

Düşümde gördüm düşümde
Fesin püskülün başında
Doğan ayın on beşinde
Bekliyorum yârim seni

...

Baş ucunda altı patlar
Üleşin kurtlara attılar
Yarın mahşer kurulunca

Asker Kaçağı Ahmed'in Ağdı

...

Ahmed de olmazsa mali n'iderim
Başım alıp diyar diyar gezerim
Olursa malım da varıp öderim
Göster bir tutacak dal emmimoğlu
(Görkem, 1990:380)

Hüsne'ye Ağıt

Hilâli gönlüm hilâli
Gelinin başı belalı
Öldürmüş yola atmışlar
Belik kolunda dolalı

Nişanlıının Ağdı

Kalaycının başı derin
Atlılar geliyor serin
İller ciride binmişler
Yerin dezem oğlu yerin

...

Ben bir yalnız çınarım
Onmadım ona yanarım
Tel kâkili dezem oğlu
Baş ucunda ben dönerim

Avşar Ağdı

...

Kır attı kırmızı başlık
Sirtında beyaz işlik
Bin atına sür yaylaya
Belki çıkmış arslan taşa

Talihsiz Kadının Ağıdı

...

Göynük yollarında yayla taşında
Gelin ömrüm geçti senin başında
Bir derde tutuldum çok genç yaşımda

...

(Aladağ, 1949:7)

Dört Gence Ağıt

...

Kara Hall'Ağa'mın başı
Enli Tevfik'imın döşü
Ayağın kucağın almış
Keskinlerin deste başı

...

Meryem'e Ağıt

...

Kanadını alayım melek
Bir kız sana çok mu idi
Başın darda ise kızım
Teyzelerin yok mu idi

...

Esir Düşen Kocaya Ağıt

...

Ali'nin doru da demir kır idi
Başının püskülü ipek mor idi
Asker kalktı karlı dağı bürüdü
Dokuz aydır bir mektubu gelmiyor

...

Köroğlu'nun Ağdı

...

Höllü diyerek bugün hanı

Seyret başa gelen halı

Gitti aslan gelmez geri

Gelin ağlaşak Höllü'ye

...

(Alptekin,1992:13)

Dört Çocuğa Ağıt

Aman benim bebeklerim

Oynar başı kabaklarım

Kırk bir gün başın bekledim

Zayi oldu emeklerim

Kele bu böyle olur mu

Bab(a) eline kazma alır mı

Ölüm ile baş olur mu

Baş gelemiyom komşolarım

...

(Şimşek,1993:116)

Türkiye dışındaki Türk topluluklarında da içerisinde başın yer aldığı ağıtlar bulunmaktadır:

Genç Kızın Annesine Ağdı

(Irak Türkmenleri Ağdı)

Develer düzde kaldı

Yükü Tebriz'de kaldı

Nenem baş aldı gitti

Babali bizde kaldı

(Dâkûki,1970:139)

Ağıt

(Azerbaycan Ağıdı)

Eledi mi gl ağlar

Blbl ağlar gl ağlar

Oğlu ler analar

Bağa tker kl ağlar

(Ahundov,1978:66)

Mehll Sultan Ağıdı

(Gagauz Ağıdı)

...

Mehll Sultan'ım neler geldi bağıma

şah babamızın sözü bana aar geldi

Çok yazıktır senin gençliğine

Aman beim nasıl suylerim neler geldi bağıma

Gelin antarım bana dar geldi

...

Mezarımı Beşiktaş'a kazsınlar

Bağımı da güneşe karşı koysunlar

Mehll Sultan'ın neler geldi bağına

(Bali,1997:71)

Ninnilerde Baş

Anne ile çocuğun ahengini, birliğini, yakınlığını ve uyumunu sağlayan ninniler tarih boyu hemen her toplumda var olmuş müzik değerı taşıyan edebî örneklerdir.

Bütün milletlerin ninnileri baz alındığında, Türk ninnilerinin gerek eşnilik, gerekse sayı itibariyle önemli bir yer işgal ettiği görülür.

Ninniler, çocuğun uyumasına yardımcı olmak, şayet ağlıyorsa susturmak için söylenir. Ninni sırasında annenin sesine, beşik veya salıncağın çıkardığı gıcırta da eklenince bu sesleri tanıyan çocuk, daha çabuk uykuya geçer.

Ninni söyleyen kadın, hazır ninni kalıplarını kullandığı gibi kendisine ait sözler de söyleyebilir. İrticalen söylenen ninnilerde, dert, kaderden şikayet ve sitem sözleri ağırlıklıdır. Bu sözler arasında baş sözcüğüne de oldukça sık rastlanır.

Yavrum sağlıklı yat, selâmet uyan,
Büyük, bir insan ol sâhib-i irfan,
Emdiğin süt olsun mâye-i îman,
Başında var olsun ananla baban.

...

(Kemalî)

Ayağ ucum ayva dalı
Başucum sırma dalı,
Yardımcım olsun Hazret-i Ali
Oğlum neni, neni,
Eşrefim neni!

(SİVRİHİSAR)

Baş ucunda gümüş şamdan ninni,
Sana herkes oldu hayran ninni,
Hisar ardı Şeyh Şâban ninni,
O da sana himmet etsin ninni.

(Çelebioğlu, 1982:18)

Ulu çaydan aldım taşı
Güzellerin baştan başı
Çağır olsun baban gelsin
Hû neni, hû neni!

Balan gelir ellerden
Başına sancıp güllerden,
Allah sen balamı sakla,
Yahşi yaman dillerden!

(KARS)

Başımdaki hulle tacı,
Muhammed'in olmuş tacı,
Günahkârlara yardımcı,
Ninni Muhammed'im ninni,
Ninni can Ahmed'im ninni

(Güngör,1945:17)

(KONYA)

Ninni İlâhisi

Hak Taâlâ emr eyledi,
Ak inciden aktu dişi,
Huriler onun yoldaşı,
Seyyid-i sâdâtin başı.

...

(AYAŞ)

Yardım tandırın başına
Başımı koydum taşına
Bak şu Tanrının işine
Dil verdi mermer taşına
Neni bebeğim neni,
Emeklerim boş bebeğim nenni!

(Öztelli,1972:728)

Kara koyun meler gelir,
 Dağı taşı deler gelir,
 Öksüz olan kuzuların,
 Gör başına neler gelir!
 (KONYA)

Başına ben dolanam,
 Ben duram ben dolanam,
 İllerece sen sağ ol,
 Gölgene ben dolanam,
 Laylay balam laylay!
 (KARS)

Pencereden uçtu tavuk,
 Bugün hava pek soğuk,
 Dedemin başında bir yeşil kavuk,
 Mevlâ'm şuna bir uyku hû hû!
 (ISPARTA)

Dandini dandini danalı bebek,
 Elleri ayakları kınalı bebek,
 Kızın istedim vermedi,
 Başına koysun kaynana!
 (BANDIRMA)

Topşini kızım topşini
 Gel babası öp şunu,
 Topla bahçenin taşını,
 Yar komşunun başını,
 Ninni yavrum ninnil
 (MALATYA)

Başına dönüp dönderem,
 Seni mektebe gönderem
 Sen mektepten dönende,
 Özümü taşa dönderem!
 (KARS)

Dağda çiftini işlesin,
 Garip eben başını beklesin,
 Dağda tavşan otlasın,
 Çarşıda kahven kaynasın!
 Oğul ninni, ninni!
 (ÇANKIRI)

Beşiğimin başı bakır,
 Ben sallarım takır takır,
 Bunu adı Hacı Bekir,
 Ninni yavrum ninni!
 (MALATYA)

Al kalemi eline,
 Yaz başına geleni,
 Cahil olan ne bilir?
 Çocuğun kıymetini?
 (BANDIRMA)

Ninni demeye geldim, kaymak yemeye geldim,
 Kaymak başını yesin,
 Lâleyi görmeye geldim!
 (MALATYA)

Bebek girmiş yaşına,
 Papah ister başına,
 Elim değdi kaşına,
 Ninni bebeğim ninni!
 (MALATYA)

Şehirde kaymakamın kızını alası
 Oğlum nenni nenni,
 Kızını vermeyenin başında kalası
 Nenni, nenni!
 (ORTAKAYA-Maruf-ÇANKARI)

Baş olmaz ise taş olsun,
 Kızım memura eş olsun!
 Ninni yavrum ninni!
 (BANDIRMA)

Ninni derim beşiğine,
 Hızır gelsin eşiğine,
 Ulu devletler başına,
 Uyu yavrum ninni!
 (KASTAMONU)

Ninni ninni ninniki,
 Yıldız saydım on iki,
 On olmazsa beş olsun,
 Benim oğlum boş olsun
 Dandini dandini danalı bebek
 Parmakları kınalı bebek
 Babası yavrumun uyuyor,
 Baş ucundu bir melek!
 (Bayrı,1947:52)
 (İSTANBUL)

Elime doğurmuşum,
 Saçların yoğurmuşum,
 Yavrum uyusun diye,
 Baş ucunda durmuşum!
 (BANDIRMA)

Düşmez adın dilimden,
 Ben çekilem yolundan,
 Dolanıram başıya,
 Hiç çözebilmirem (dayanamam) ben,
 Gözlerinin yaşına.

(İĞDIR)

Hopladım girdim bağa,
 Başım değdi yaprağa,
 Ben yavrumu sevmezsem,
 Girmem kara toprağa!
 (BANDIRMA)

Pazarda bal var,
 Nişanlına yalvar,
 Kız başında şal var
 Uyu kızım ninnil
 (Öztelli, 1953:23)

Can ana canım ana,
 Yastığımın yanı ana,
 Baş koyam dizin üstüne,
 Koy çıksın canım ana!
 Balama laylay laylay!
 (KARS)

Kurban olam o başa,
 O baş gider tıraşa,
 Berber diyor keçeldir,
 Keçeli berbere reçeldir!
 Luri, luri, luri, luri!

(DİYARBAKIR)

En gelende men gelende,
 Değirmenden den gelende,
 Başı beyaz boynuzu sivri koçu,
 Kurban kesem oğlum gelende!

(Çelebioğlu, 1983:41)

(ERZURUM)

Kurban olam bir imiş,
 Üstü başı kir imiş,
 Ettim ki yıkayayım,
 Akar sular kurumuş,
 Uyusun da büyüsün,
 Ninni de gülüm ninni!

(MALATYA)

Oğlandır amış
 Başında kemiş
 Oğlana kurban
 Bir sürü camış!

(ERZURUM)

Dandini dandini danası var,
 Burma bıyıklı babası var,
 Postal başlı anası var!
 Ninni bebeğim ninni!

Oğlandır avuk,
Başında kavuk,
Oğlana kurban,
Bir sürü tavuk!
(ERZURUM)

Yağmur yağar toz üstüne,
Kalem oynar kaş üstüne,
Her sözlerin baş üstüne!
Ninni yavrum ninni!

Bebeğim girdi yaşına,
Şapka ister başına,
Dolaşp anası peşine!
Ninni bebek ninni bebek!
(ERZURUM)

Oğlan oğlan oş oğlan
Pazara da buğday taş oğlan,
Oğlan kızları görünce,
Kel başını kaşı oğlan!

Başımdaki tül bendim,
Örtünmeden kirlendi,
Benim küçük yavruma,
Cümle âlem imrendi!

Başındaki poşu mudur?
O da Halep işi midir?
Yavrum herkesten güzel,
Bu da Hakk'ın işi midir?
Ninni!

Benim kızım hana gider,
 Sallana sallana gider,
 Başında sırma telleri,
 Her biri bir yana gider!
 (ERZURUM)

Yaz gününün güz gününün,
 Çatal ayaz güz gününün,
 İpekli yayla otunun,
 Başının bayrağı bebem, ninni!

Aşağı çarşı yukarı çarşı,
 Hep dükkanlar karşı karşı,
 Benim çocuğumun babası,
 Tüccarların başı!
 Ninni, ninni, ninni!

Dandini dandini danası var,
 Bir bitli baş anası var,
 Yumaz başını kırkar saçını,
 Yumru yumru kesesi var!

Dandini dandini danası var,
 Bir kel başlı anası var,
 Hû yavruma hû hû,
 Ninni de ninnisi var,
 Hû yavruma hû, hû!

Day day atın pançağı
 Öz emmilerine yaraşır,
 Kılıç kemer belbağı,

Öz dayısına yaraşır,
 Kurt yemiş keçi başı,
 Öz bibisine yaraşır,
 Sivri başmak dik taban,
 Öz teyzesine yaraşır!

Huylulu huylulu halası var,
 Bir kirlice anası var,
 Yumuş arıtmış başını,
 Yumruk gibi kenesi var!

İnce setik kolbağı
 Bir halası var bunun,
 Çekmiş çırakman başlı,
 Bir ebesi var bunun!

Mellinin kuyuları,
 Çayır çimen kıyıları,
 Emir başlı dayıları,
 Uyu yavrum uyu ninni!

Karşiki dağda kuzular meler,
 Meleyişi bağrımı deler,
 Şu başıma geldi neler!
 Ağlama sen uyu yavrum.

Ocakta kaldı aşım,
 Dinmez senin gözyaşın
 Kaldı anan ortada,
 Sal uykuya sen başın!

Üç yol ağzında kuyu,
 Uyu güzelim uyul
 Başını da beklerken,
 İçemedim bir suyu!

Bahçeye kurdum salıncak,
 Eline verdim oyuncak,
 Oyuncakla oynamaz,
 Başına vurur yumurcak!
 Ninni yavrum ninni!

Ninni demekten tuttu başım,
 Sallamaktan koptu kolum,
 Yırlamaktan ağrıdı başım,
 Ninni benim yavrum ninni!

Akşam etrafa karanlık çöker,
 Bebeğim beşikte kanlı yaşlar döker,
 Melekler üşüşmüş başında döner,
 Tez uyu benim minik bebeğim,
 Tez uyu ninni!

Bahçede incir ağacı,
 Yavrum başımın tacı,
 Her derdimin ilacı,
 Ninni yavrum ninni!

Karşı dağların eteği,
 Başı arslanlar yatağı,
 Yavrum derdimin ortağı,
 Ninni yavrum ninni!

Laylay desem olur mu?
 Aba giysem salar mı?
 Durup başına dönsem?
 Derdin olsam olur mu?

Evine vardım taş ile,
 Kapıyı vurdum taş ile,
 Nere varam garip bağ ile?
 Ninni yavrum ninni!

(ISPARTA)

Hû, hû, hû derim,
 Ben develeri güderim,
 Güdemezsem niderim?
 Başımı da alır giderim!
 Mini mini yavruma ninni,
 Küçücük yavruma hû ninni!

(Sevinç, 1966:199)

(ANKARA)

Şu başıma neler gelir,
 Of, of, of, of, of
 Ağlama sen uyu yavrum,
 Ninni ninni ninni vay!

(Varnacı, 1966:199)

Vardım kuyunun başına,
 Başını koydum taşına,
 Doğan ayın on beşine,
 Senin baban gelir, ninni!

Aşağıdan gelen akbaba kuşu,
 Toplum toplum ine gözümün yaşı,
 Anadan babadan gülmeyen başı,
 Gide de yâd ellerde güle mi?
 Ninni yavrum ninni!

(BULDAN)

Başında hat hazarı,
 Koyu cennet pazarı,
 Bileydim ayrılık var,
 Yapmazdım bu pazarı!
 Laylay balama laylay,
 Körpe kuzuma laylay!

Çıngır çıngır öter yaylanın taşı,
 Garip garip öter sılanın kuşu!
 Kendi sılasına sığmamış başı,
 Elin sılasına sığar mı başım?
 Ninni yavrum ninni ninni!

(ORTAKAYA)

Gurbete gittim de ağrıdı başım,
 Çalındım çırpındım yoktur kardaşım,
 Kim bilir nerede kalırdı leşim?
 Gurbette alanın yârini el alır!
 Ninni yavrum ninni!

(TURHAL)

Kız oynatma kaşını,
 Baban yarar başını,
 Senin baban bey ise,
 Benim babam subaşı

Hû, hû, hû başı
Benim oğlum binbaşı
Binbaşının atları
Kişir kişir ediyor.

Lay-lay dedim adına
Hag yetişsin dadına
Boya başa çatanda
Meni de sal yadına.

Konaklar yaptırdım döşedemedim,
Çiçekler ektirdim yeşerdemedim,
Kahpe felek ile baş edemedim,
Ya ver muradımı ya al canımı.

Beşiğe bir taş koydum hû, hû,
Adını (Bektaş) koydum hû, hû,
Yoluna ben baş koydum hû, hû.

Kara koyun meler gelir,
Dağı taşı deler gelir!
Gurbet elde olanların,
Başına da neler gelir, ninni!

Sen gelende, sen gelende,
Değirmenden sen gelende,
Koçluk kuzu baş tokluyu,
Kurban kesem sen gelende!

Türkiye dışındaki Türk topluluklarında da “baş” sözcüğü olan ninnilere rastlamaktayız.

Ninni ninni narı kuşu
 Niksar'ın sarı kuşu
 Anası hatun kişi
 Babası beyler başı
 Ninni ninni ninni
 (IRAK)

Develer keter geder,
 Baş başa çatar geder,
 Başına dem düşende,
 Balasın atar gider.

(AZERBAYCAN)

Şirin şirin balam,
 Doldı yarama irin,
 Baş koyım diziyize,
 Can verim şirin şirin.

(AZERBAYCAN)

Bağuz veren kassın felek,
 Gülü derene kassın,
 Odi baş aldım gettim balam,
 Heri gelene kassın.

(Çelebioğlu, 1932:48)

(AZERBAYCAN)

Garıblıg yaman olı,
 Gözüm yollar atanda,
 Garıblıg çetin olı,
 Baş yastığa yetende!

(AZERBAYCAN)

Mihribanım gitti de ninni
 Mehri gözümde gitmedi ninni
 Hiç kim beni hatırlamadı ninni
 Ben giderim başımı alıp ninni
 Kara gözüme yaş alıp ninni

(Kaya,1999:395)

(ÖZBEK)

Dandili dandili dan içi
 Yolda vurur on içi
 Benin çocogom baş olsun
 Yavruma uykılar eş olsun

(Hafız,1985:81)

Türkülerde Baş

Halkın ruh halini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı hadiseleri yansıtan; hece ölçüsüyle ve bir veya dörtmısrallı bentlerle çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen;manzum ve ezgili anonim ürünlere “türkü” denir.

Türküler genellikle bir olay, bir arzu ve heyecan üzerine doğarlar. Başlangıçta sahibi belli ürünlerdir; ancak zamanla türkünün asıl sahipleri unutulur ve sonraki nesiller tarafından halkın dilinde dolaşa dolaşs farklı coğrafyalara yayılır. Türküler, böylelikle anonimleşir. Önceleri mahalli hüvviyet gösteren türküler, zamanla mahalli hüvviyete bürünürler. Türkülerin anonimleşmesinde, daha ziyade göçler, kervanlar, askeri sevkler, gurbete iş için gidişler,zengin halk şairlerinin faaliyetleri, yakın zamanlarda ise basın ve yayın faaliyetleri rol oynar. Bunun yanı sıra halk hikayelerinden ve saz şairlerinin şiirlerinden vücut bulmuş türküler de vardır.

Bir fert tarafından ortaya konulan ve zamanla asıl söyleyeni unutilan, şahsa veya topluma ait herhangi bir konuyu aksettiren türküler, doğumdan ölüme kadar insanı ilgilendiren; ayrılık, aşk, düğün, deprem, kıtlık, sel vs. gibi felaketler, öldürme, eşkıyalık, savaş ve daha pek çok hadiseyi ve durumları ihtiva eder mahiyettedir. Bu konuları işleyen gerek Türkiye sınırları içerisinde rastladığımız gerek diğer Türk topluluklarında rastladığımız türkülerde baş sözcüğüne sık sık rastlanmaktadır:

İnce Çayır Biçilir mi

Elinizden elinizden

Kurtulaydım dilinizden

Yeşil başlı ördek olsam

Sular içmem gölünüzden

(Petekçi, 1962:28)

Ağlama Ceylan Balası

Ağlaram yaşım gider

Gülsem yoldaşım gider

Geçemem nazlı yardan

Bilsen de başım gider

...

(Kaya, 1999:168)

Değirmen Oluğu

...

Dama çıkma başı açık yar yareli gelin

Arpalar gara gılçık yar yareli gelin

Kız Allah'ın seversen yar yareli gelin

Bohça al da yola çık başı sevdalı gelin

(Kaya, 1999:169)

Hayriye

Bu dere taş arası
 Kirpiğin kaş arası
 Nerde kaldın gelmedin
 Hey başımın belası

Dağlar

Senin yazın kışa benzer
 Bir sevdalı başa benzer
 Çok içmiş sarhoşa benzer
 Duman eksilmeyen dağlar
 (Öztelli,1959:19)

Çekirgem Uçar Gelir

Çekirgem geldi taşa
 Yazılan gelir başa
 Dümbek de boylu çekirgem
 Dalgalı yeşilim
 Düşünüm kaldı kışa

Sekelim Kızlar

Hay benim başı şallım hay hay
 Dağları dolaşalım hay hay
 Oynayıp koklaşalım hay hay
 Sevişip oynaşalım hay hay

Emine'm Oturmuş

Emine'm oturmuş taşın üstüne
 Taramış zülfünü kaşın üstüne
 Selamın gelirse başım üstüne

Emine'm Emine'm aslan Emine'm
 Gel otur yanıma yaslan Emine'm
 (Kudret,1980:302)

Eğın

Eğın dağlarında güller bitmiyor
 Viran bahçelerde bülbül  tm yor
 Yarimin sevdası baştan gitmiyor
 Gel ağam gel ağam gel de yine git
 Akan yaşlarımı sil de yine git

(Kudret,1980:302-304)

Ezo Gelin

...

Ezo Gelin benim olsan seni vermem feleğe
 Güzel yosmam başın için beni salma dileğe
 Anası huridir de kendi benzer meleğe

...

Ezo Gelin  ık Suriye dağlarının başına
 Güneş vursun da kemerinin kaşına
 Bizi kınayanın bu ayrılık gellsin başına

(Onay,1996:41)

Kemanımın Telleri

...

Kekliğin gözü ela
 Başıma a tı bela
 Igit ona demişem
 Sevdiğini tez ala

(Sarisözen,1962:47)

Sarenc Tesnifi (Azerbaycan)

Bu dağda bir maral var
 Başında tırme şal var
 Adı çıhip yadımdan
 Üzünde gara hal var
 (Namazeliyev, 1993:240)

Üzüntülü Gelin (Karay)

Başım eğilir hepsine
 İlk önce düşen buyruğuna
 (Ketene, 1990:93-94)

Muçila (Mustafa) Türküsü (Irak)

Belini çaldı başıma
 Al kanı tökti kaşıma
 Haber verin gardaşıma
 (Saatçi, 1993:22-23)

Hanaylar Yaptırdım (Kıbrıs)

Hanaylar yaptırdım döşedemedim
 Çifte kumruları eş edemedim
 Zalim felek ile baş edemedim

Gonma bülbül gonma çeşme başına
 Şu gençlikte neler geldi başıma

Hanaylar yaptırdım yüceden yüceye
 İçinde yatmadım üç gün üç gece
 Gurbanlar keseyim döndüğün gece
 Gonma bülbül gonma çeşme başına
 Şu gençlikte neler geldi başıma
 (Fedai, 1997:221)

Yas Kelindin Zari (Genç Gelinin Zari- Nogay)

Baba bana ne yaptın
 Mal gibi sattın zorladın
 Gül çiçeği gibi yavrunu
 Bağımsız başını hakaret ettin
 (Mahmud,1986:192)

Mamoş

Pencereden bir taş geldi
 Ben sandım Mamoş geldi
 Uyan Mamoş uyan Mamoş
 Başımıza ne iş geldi

...
 Di kalk Mamoş , Mamoş di kalk
 Başımıza yığıldı halk

Maharicilik Türküsü

Erzurum'dan çıktım başım selamet
 Erzurum'dan çıktım başım selamet
 Ilıca'ya vardım koptu kıyamet
 Anam ile gardaşlarım sana emanet
 Anam ile gardaşlarım sana emanet

Baş Övme Türküsü

Elime vurduğum pınar
 Sırtımı verdiğim duvar
 Eşim, dostum, arkadaşlar
 Anam sana ne diyorum

Çık yukarı bağlasınlar başını
 Amcan dayın görsün işini
 İşte geldim gidiyorum
 Babam sana ne diyorum

Atladım da çıktım eşiği
 Sofrada kaldı kaşığı
 Büyük kızlar evin yakışığı
 İşte geldim gidiyorum

Sivas Kına Gecesi Türküsü

Ocağa koydular yufka sacını
 Başıma koydular gelin tacını
 Çağırın çağırın kız kardaşını
 (Kaya,1999:185)

Baş Övme Türküsü

Fadime'm oturmuş gınasın ezer
 Fadime'm oturmuş gınasın ezer
 Cem olmuş melekler dünyayı gezer
 Huri kızları da hullesin düzer
 Huri kızları da hullesin düzer

Allahümme salli salli Muhammed
 Muhammed Mustafa'ya ver selavat

Yatmıya gelmedik getmeye geldik
 Yatmıya gelmedik getmeye geldik
 Allah'ın emrini dutmuya geldik
 Allah'ın emrini dutmuya geldik

Allahümme salli salli Muhammed
 Muhammed Mustafa'ya ver selavat

Baş Övme Türküsü

...

Bu gece gızın gınası
Başında mumlar yanası
Hani bu gızın anası
Ayrılık eşim ayrılık ayrılık

Kız Ağlatması

Kız anası :

Yüce dağlarda göttüm goyunu
Susus derelerde verdim suyunu
Şimdi ettin bana oyunu

Kız :

İstanbul sokakları dar mıydı?
Dibindeki ayva mıydı, nar mıydı?
Ana beni neye verdin ellere?
Geride bi kızın daha var mıydı?

Kız Övme Türküsü

İsbap yuduğum ak taşlar
Gölgelendiğim ağaçlar
Aş ekmek yediğim gardaşlar

İşte ben gelin oldum gidiyorum
Silayı terk ediyorum

Elimi soktum astara
Elimi kesti testere
Mevlâm şirinlik göstere

Al yeşil kınan olsun
 Bunda dirliğin bal olsun
 Atladı çıktı eşiği
 Sofrada kaldı kaşığı
 Kız ananın danışığı

İşte ben gelin oldum gidiyorum
 Silayı terk ediyorum
 Biner atın iyisine
 Gider yolun kıyısına
 Selam söylen dayısına
 Dayısız kız gelin mi olur
 Bunda dirlik bal mı olur

Al yeşil kınan al olsun
 Bunda dirliğin bal olsun

Biner atın kalçasına
 Gider yolun incesine
 Selam söylen amcasına
 Amcasız kız gelin mi olur
 Bunda dirlik bal mı olur

İşte ben gelin oldum gidiyorum
 Silayı terk ediyorum

Pazara vardın mı
 Almı yeşilimi aldın mı
 Baba kıymetimi bildin mi

Al yeşil kınan al olsun
Bunda dirliğin bal olsun

Bizim köyün boz ahladı
Ben gittim anam ağladı
Ben anama giderken
Yolları kervan bağladı

İşte ben gelin oldum gidiyorum
Silayı terk ediyorum

Atımın kuyruğu düğüm
Öğün kız babası öğün
Ayrılık günleri böğün (bugün)

Al yeşil kınan al olsun
Bunda dirliğin bal olsun

Baş Övme Türküsü

Elimi soktum astara
Elimi kesti testere
Mevlâm şirinlik göstere
Kız anam kınan kutlu olsun
Yarının ağzı tatlı olsun

Biner atın iyisine
Çıkar yolun kıyısına
Çağırın bey dayısına
Ayrılık anam ayrılık
Ayrılık eşim ayrılık

Kurdular düğün aşını
O da över kızın başını
Çağırın kızın kardaşını

Kız anam kınan kutlu olsun
Yarının ağzı tatlı olsun

Saç ağası saçtan yüce
Görelim ayrılık nice
Sen duracaksın bu gece

Ayrılık anam ayrılık
Ayrılık eşim ayrılık

Atımın kuyruğu saçak
Sineme vurdular bıçak
Ayrılık günlerin gerçek
Ayrılık anam ayrılık
Ayrılık eşim ayrılık
(Köktürk, 1971:5881)

Baş Övme Türküsü

Hani bu kızın anası
Başında mumlar yanası
Gız anam gınan kutlu olsun
Yâreyin azı tatlı olsun

Baban pazara gitti mi
Sana al yeşil aldı mı
Bu da gızıma dedi mi
Gız anam gınan kutlu olsun
Yâreyin ağzı tatlı olsun
Atladı gitti eşiği
Sofrada kaldı gaşığı
Büyük evin yakışığı
Gız anam gınan kutlu olsun
Yâreyin ağzı tatlı olsun

Baş Övme Türküsü

Duvak alın köşk a(ğ)a'cına ulaştı
 Kavim kardeş kuzu gibi meleşti
 Bu ayrılık hep kızlara bulaştı
 Ben gidemem ben gidemem evin şen olsun (Bağlantı)
 Yaranım yoldaşım ağzın tatlı'olsun
 Bbam kır atını çaya bağlasın
 Kırat kişnedikçe anam ağlasın
 Anamın kızı var beni neylesin
 Hayvah hayvah ben anamdan ayrıldım (Diğer Bağlantı)
 Eşim kızlar ben sizlerden yad oldum
 Sel önünden devşirirler odunu
 Yiyen bilir leblebinin tadını
 Bilemedik gelin kızın adını

Bağlantı

Gelinciler salınarak geldiler
 Dolu gibi avlumuza doldular
 Anamın elinden beni aldılar

Bağlantı

Anamı anamı benim anamı
 Sancı tutsun nikah kıyan imamı
 Çarşamba gecesi yaktım kınamı

Bağlantı

Anam kirmenini alsın eline
 Babam dağarcığın sarsın beline
 Çıksın baksın gurbet elin yoluna

Bağlantı

Atlar vurdular yaldızlı gemler
 Anamın gününde sürdüğüm demler
 Sabah olur götürürler zalimler

Bağlantı

Yıldız Dağı derler bir dağ ışılar
 Geyik kuzusunu almış moşular
 Ben'anamdan ayırdılar komşular

Bağlantı

Atlar eğelendi bineğin ister
 Kuşlar havalandı döneğin ister
 Anası babası konağın ister

Bağlantı

Görünüyor bizim elin taşları
 Yaslı yaslı ötüşüyor kuşları
 Anamın babamın ihmal işleri

Bağlantı

Görünmüyor bizim elin söğüdü
 Ben gelirken ekipleri yoğ idi
 Kırıldı mı bizim elin yiğidi

Bağlantı

Kapları yuyamam elim yağ olur
 İrafa koyamam elim yorulur
 Dışarı çıkamam kaynım darılır

Bağlantı

Tuz küleklerini tuzsuz koyan kız
 Anayı babayı ıssız koyan kız
 Evini barkını sessiz koyan kız

Bağlantı

Gurbete gidenin bağı taş gerek
 Altı arap atlı beş gardaş gerek
 Her zaman her daim gönlü hoş gerekss

Bağlantı

(Kaya, 1999:188-189)

Düzgülerde Baş

Halkın günlük hayatında aileyle, esnaflıkla, beldelerle, tarımla, yeme-içme, düşünce ve sözlerle ilgili olarak kullandığı, pek çok manzum söz vardır. Bu sözler, insanımızın kamyon ve taksilerine, fotoğrafların arkasına yazdığı, dükkanının belli bir yerine astığı ve yaşamasını sağladığı meslekle ilgili sözlerdir.

Muhtelif konularda ve daha ziyade ikilik yahut üçlüklerle söylenen; tecrübe ve görüşleri yansıtan; duygu, inanç, düşünce, davranış için düzülmüş özlü ve ölçülü bu sözlerle düzgü denir.

Konu, muhteva, sanat, yapı ve şiir tekniği bakımından diğer şiir şekillerinden ayrılan, kafiye yönünden zengin olan ve hemen her konuda söylenmiş düzgülerde de baş sözcüğüne sıkça rastlamak mümkündür:

Önce baş

Sonra aş

Sonra iş

(Kaya,1999:404)

Giy başına

Git işine

Kabak gibi baş

On paraya tıraş

Yüzüğün kaşı taştan

Muhabbet iki baştan

Tatsız aşı tuz neylesin
Akılsız başa söz neylesin

Söz var iş bitirir
Söz var baş yitirir

Azıcık aşım
Kaygısız başım
Çirkin bürünür
Güzel görünür

Ağaran baş gizlenemez
Gözlerde yaş gizlenemez

Ayağını sıcak tut başını serin
Az ye az iç az uyu düşünme derin
(Kardeş, 1961:69)

Hanım ile çıkma yola
Başa gelir türlü bela

Ne baş ol asıl
Ne ayak ol basıl

Değirmen iki taştan
Muhabbet iki baştan

Yaş keser baş keser
Allah onu taş keser

Başa gelmez iş olmaz
 Ava gelmez kuş olmaz
 (Koç,1954:917)

Ecel geldi cihane
 Baş ağrısı bahane
 Söylenmedik söz olmaz
 Başa gelmedik iş olmaz

Gülme komşuna
 Gelir başına

Ağırlık altın kale
 Hafiflik başa bela

Deliyle gitme yola
 Başa gelir türlü bela

Söyleme yalanı
 Yeme haramı

Kıl beşi
 Kurtar başı

Hatıra hatıra dedin
 Başımın etini yedin
 Al sana bir hatıra
 Bakıp bakıp hatırla

Çok emek verdim gitti boşa
 Neler geldi geçti şu garip başa
 Daha söyleyecektim sığmadı taşta
 (Kartal,1983:13-16)

Bakın ahbablarım mezar taşıma
 Zalim tren birden çıktı karşıma
 Kaçamadan vurdu benim başıma
 Vurma zalim vurma böyle m'olacak
 Üç tane yavrum da yetim kalacak
 (Kartal,1983:13-16)

Fazla değil kırk yaşıım
 Ecel düşürdü başım
 Toprak oldu naaşıım
 Fatiha oku kardeşim
 (Kartal,1983:13-16)

Okuyunuz taşımda
 Soldum 22 yaşımda
 Beni rahmet ile anın
 Ağlamayın başımda
 (Kartal,1983:13-16)

Tevhitte ördürdüm kabir taşını
 Hatm ile işlettim mezar taşını
 Göğsüne koydum bu öksüz başımı
 Ben gibi eşine yanan görmedims
 (Kartal,1983:13-16)

Feleğin sillesini yemeyen baş
 Elini demir sanır yumruğunu taş
 (Kaya,1999:453)

Trene bindim de ağrıdı başım
 Sılada tükenmiş ekmeğim aşım
 Mektubumu da yazacak yok gardaşıım

Erine göre bağla başını
Tencereye göre kaynat aşını
(Koşay,1994:344)

Mermer iyi taştan
İylilik iki baştan
(Üçer1998:199)

Bilmecelerde Baş

Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; eşyayı; akıl, zeka veya güzellik nevinden mücerret kavramlarla dini konu ve motifleri vb. Kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıp sözlerdir.

Türk halkının zeka ve ince zevklerinin parıltısı olarak ortaya konulmuş olan bilmeceler, eğlence vasıtası olmakla birlikte, kişilerde muhakeme gücünü, düşünce derinliğini geliştirmesi bakımından da önemlidir.

Bilmeceler, doğrudan insan psikolojisiyle ilgili olup, onun kişiliğini geliştiren ve güçlendiren bir yapıya sahiptir.

Bilmeceler, dünyayı henüz tanımaya başlayan, nesneleri ve objeleri yeni yeni kavrayan çocukların kelime hazinelerinin ve muhakeme güçlerinin artmasında önemli rol üstlenirler. Bir bakıma insanlar bilmecelerle zihin sporu yaparlar. Bilmeceleri çözmek hüner ister. Bunun için kişide önce tecrübe ve muhakeme yeteneğinin üstün olması gerekir. Kişi, bu işten hoşlanmalı, zevk almalıdır. Cevap aranırken, bilmecenin içindeki şekil, madde, ses, seci, renk, hece, kelime, anlam ve çeşitli çağrışımlar gibi ip uçlarını iyi değerlendirmek gerekir.

Bilmece sorma geleneği Türkiye dışındaki diğer Türk devletlerinde de yaşatılan bir gelenektir. Sözelgeşi, Türkmənistan'da bilmecele gece sorulur. Bunun sebepleri; civardaki düşmanların ani saldırılarına karşı uyanık kalmak veya çalışma sırasında işi engelleyebileceği düşünceleridir.

Bilmecelerin bir kısmında soruda baş kelimesine rastlarız; bunun yanı sıra cevabı baş olan bilmeceler de vardır:

Sorusunda Baş Sözcüğü Yer Alan Bilmeceler

- Baştan bir, dipten iki.(Adem-İnsan)
- İnce belli, molla başlı, uzun boylu, imam başlı; Allah'ın işi başındadır dişi.(Afyon-Haşhaş Çiçeği,Afyon Kabalağı)
- Papa Yakuplar,onu yer kuşlar, dibinden su içer, başından yumurtlar.(Ağaç-Kavak)
- Evvel biz ne idik, yeşil başlı bey idik, felek beni şaşırdı, sığır tersine düşürdü.(Ahır Küreği-Kürek)
- Alemi döndürür felekten, dünyayı geçirir elekten, her başta bulunmaz bu yüksek dilekten.(Akıl-Fikir)
- Büyük baş, içi boş, tut kulağından çiftte koş.(Anormallik)
- Küçük bir kuşum var çiçek gider hoşuna, uğrar her çiçeğin başına,emek çeker boşuna.(Arı)
- Yolda gider izi yok; başı var, kanı yok, saçı yok.(Arı)
- Başı kesilmez, eti yenilmez, yaptığı yenilir.(Arı)
- Baş aşağı manşırak, bunu bilmeyen eşek.(Arı)
- Ben ne idim ne idim, yeşil başlı bey idim, Allah beni şaşırdı at b..una düşürdü.(Arpa)
- Dağda dayımı gördüm, başını sarılı gördüm.(Aşı-Aşılama)
- Ayaksız başsız binmiş,başsız seni götürürüm demiş.(Aşı-Aşılama)
- Kaba çam baş aşağı.(At Kuyruğu)
- Hin çabuk, hin çabuk, baş aşağı bin çabuk.(At Kuyruğu)
- Kış olunca cümle aleml başına toplar.(Ateş)

- Dedem eve girmez, kes başını girsin eve.(Ay Çiçeği)
- Şım şım ağacı, şım boy ağacı, şım kara başlı, şım ayna başlı.(Ay Çiçeği)
- Haşarı haşarı,başı damdan dışarı.(Baca)
- Kevidir başı, akıtır yaşı.(Baston-Değnek)
- Başı ananın karnında, kökü eşeğin karnında.(Buğday)
- O kimdir gendi başını keser.(Bulut)
- O yanı taş, bu yanı taş, içinde var yüz elli baş.(Cami)
- Altı tahta üstü tahta, sekiz ayak beş kafa.(Ölü-Cenaze)
- Bir acayip nesne gördüm sekiz ayak üzredir, dört canı var beş kafası, yüzde onun parmağı.(Ölü-Cenaze)
- Sekiz ayak, dört can, beş kafa.(Ölü-Cenaze)
- Bir ufacık Arapçık, başındadır tablacık.(Ceviz)
- Kağıl kağıl kaz gider, kağıltısı tez gider,ayağı nallı gelin,başı çullu gelin.(Ceviz)
- Uzaktan baktım helil melil yanına vardım:Kitli demir, var başına otur gevir.(Ceviz)
- Dağdan düştü dangır mangır, çal başına, kır gemir.(Ceviz)
- Halep içinde başı dışında.(Civciv-Piliç)
- Çarşıdan aldım Fatma'yı, başına bağladım mor çatmayı, geberesice anandan mı öğrendin gerdan kırıp göbek atmayı?(Hindi)
- On beş yaşında peştemal başında.(Hindi)
- Deli deve girmez eve, kes başını girsin eve.(Hindi)
- İç fiçi tahtası, kuyruğunda hüllesi, başında buğday küllesi.(Çekirge)
- Kara başlı, Mehmet Ağa.(Çengel Kafası)
- Kırk dağlı, kırkının da başı semere bağlı, çoluk çocuk on iki, masal başını bağlamış, döne döne ağlamış.(Çıkrık-Çark)
- Bütün içeri başı dışarı.(Çivi-Mıh)
- Hep içeri başı dışarı.(Çivi-Mıh)
- Hanım içinde, başı dışında.(Çivi-Mıh)
- Bir ufacık Arpacık, başında var tablacık.(Çivi-Mıh)

- Başına vurdum kayboldu, durdum.(Çivi-Mıh)
- Eve bir doktor geldi; ayağı girer, başı girmez.(Çivi-Mıh)
- Başına vurdum, belini yordum.(Çivi-Mıh)
- Demet başı bağladım, döne döne ağladım.(Değirmen)
- Dağı başı dolandır, para gader izi var.(Değnek-Baston)
- Tek kaşlı papak başlı.(Divit)
- Boyu bir karış, başı yarık,budur bitiren dünyanın işini.(Divit)
- Uzun dur boyu, kertiktir (kızıldır-kesiktir) başı,sürttükçe dürttükçe akıdır yaşı, geldikçe gittikçe bitirir işi.(Divit)
- Uzun dur çataldır (sivridir, yarıktır,kürtüktür) başı, altına yaymış beyaz kumaşı, gidip geldikçe akar gözyaşı.(Divit)
- Ol nedir yoktur cisminde can, karnının içi dolu yılan çıyan, dili yoktur yetmiş iki dil bilir,başını kessen söyler o ayan.(Divit)
- İki tahta, iki baş, üstü tahta altı daş.(Döğen-Düven)
- Altı taş üstü tahta, iki baş sekiz bacak.(Döğen-Düven)
- Ol nedir ki cismi onun karedir, teni baştan başa paredir, ayağından asıyor Tanrı onu, yapışacak üstüne damlar kanı.(Dut)
- İç ateş üstü taş, üzerinde binbir baş.(Dünya)
- Bir ağacın bin dalı var, bin dalının bin başı var.(Ejderha)
- Ortası ateş üstü taş, içinde milyonla baş.(Dünya)
- Boynu var başı yak, kolu var bacakları yok, ne yer ne içer.(Entari)
- Başı belalı, etrafı karalı.(Erciyes)
- Çıldır çılsız, baldır kılsız, başı sarıksız, bıyıklı hırsız.(Fare)
- Yürümesi tatsız, baldırı etsiz, hovarda bıyıklı, başı talihsiz.(Fare)
- Başı yanar, ucu yüzer.(Fıtil)
- Üç ayaklı, başı papaklı.(Gaz Ocağı)
- Gider gider izi yok, başı kara gözü yok.(Gemi- Kayık)
- Kıs kısarına, baskıcılar basarına, başı tomarına.(Gülle)
- Dibi kalın başı ince, anayın paçasına girince, hem saz çalar hem kemeçe.(Hallaç Yayı)

- Altı mermer, üstü mermer,içinde binbir (bin) baş gezer (oynar-kaynar).(Hamam)

- Altı taş, üstü taş, içinde binbir baş.(Hamam)

- O yanı daş bu yanı daş, içinde binbir karabaş.(Hamam)

- İşte orası, dört duvar arası, cana kıyan baş kesen, insanların yuvası.(Hapishane)

- Başı tarak, kuyruğu orak.(Horoz)

- Başı tarak gibi, sakalı tarak gibi.(Horoz)

- Eli oraklı, başı taraklı.(Horoz)

- Kafası tarak, kuyruğu orak.(Horoz)

- Başında tacı var, gelin değil; ayağında mahmuzu var, süvari değil, kırk çocuğu var, evli değil.(Horoz)

- Uzunduruk başında var beş on koruk, çayır gibi bitmiş, torba gibi sarkmış.(Hurma)

- Bir karış ya bir sere, tin tin oynar acayip maskara, okşadıkça başını, vara gele hem bitirir işini sonra sokar hırkaya başını.(İğ-Kirmen)

- Dibi kıllanır, başı sallanır.(İğ-Kirmen)

- Başı fırlanır, başı sallanır.(İğ-Kirmen)

- Sapı sallar, başı sallar.(İğ kirmen)

- Masal masal başını bağlamış, döne döne ağlamış.(İğ-Kirmen)

- Bir karıştan artacak, başı var kertecik, ellersen kabarır, ellemezsen zıbarır.(İğ-Kirmen)

- Bir baş bin baş (da) devirir.(Hoca-İmam)

- Başı kitli, içi bitli.(İncir)

- Dört küp yağım var, hepsinin başı aşağı; ne dökülür ne damlar.(İnek Memesi)

- Ol nedir ki vardır onun bir başı, fırsat buldukça dolaşır dağı taşı, ol başın vardır dört kardeşi, dördü de bir yere akıtır gözyaşı.(İnek Memesi)

- Hey hidini hidini, dala çıkar didini, başı aşağı, sapı yukarı.(Kabak)

- Bir küçücük heykel, dibi yassı başı kel.(Kabak)

- Üç başlı altı göz, on ayak.(Kağrı)

- Altı taş, üstü köşk, sekiz ayak iki baş.(Kağrı)
- Üç ayahlı, dört başlı, yarısı yenir, yarısı yenmez.(Kağrı)
- Başı benzer eriğe, girer çıkar deliğe.(Kahve Dövülen Dibek Demiri)
- Başında tabla, tablacı değil; altında tahta, tahtacı

değil.(Kaplumbağa)

- Karşıdan baktım taş, yanına vardım dört ayaklı baş.(Kaplumbağa)
- Eze koydum, büze koydum, ocak başına çize koydum.(Kar)
- Dağ başında iki omuz çalı.(Kaş)
- Başı kalın beli ince, mübarek deliğine girince, rahat edersin bir

gece.(Kaşık)

- Başı toparlak beli ince, her damar hazzeder mübarek deliğine

girince.(Kaşık)

- Başı kalın dibi ince, şifa bulur derine girince.(Kaşık)
- Kuru girdi yaş çıktı, ağlar gözlü baş çıktı.(Kaval)
- Ol nedir ki kubbe-I alaya benzer başını kessen gümüş kayaya

benzer, yenince şeker helvaya benzer.(Kavun)

- Ol nedir ki kim takılıp bir yere anınla gezer; başı meyvalı heva elleri

deryada gezer.(Kayık Küreği)

- Başı sakar, havaya bakar.(Kazık)
- Kikiri kikiri kikirdeşirler, kikiri kara başlılar, sürahi papuçlular.(Keçi)
- Dağdan gelir taştan gelir, başı püsküllü enişten gelir.(Keçi)
- Bir dam oğlum var, başı değnekli.(Keçi)
- Bir sürü çocuğum var, kara başlı başlı.(Kibrit)
- Bir ufacak odada saklı, başı sanki sarıklı.(Kibrit)
- Bir acayip nesne gördüm, alem bilir ismini başını sürter, kendi

öldürür cismini.(Kibrit)

- Küçücük adamcıklar, başında şapkacıklar.(Kibrit)
- Bir odam var içinde siyah başlı çocuklarım var.(Kibrit)
- Ol nedir ki bir kavmi acep, haymende sakın olurlar ruzu şeb,

haymenin her birinde yüz nefer cümlesi saim kaim kimseler, anların her biri bir renktedir, kimi al, kimi mavi, kimi sarı renktedir; ses çıkarmaz başını

kessen eğer, başına değmekten sen eyle hazer, dokunsan başına hiddetlenir, püskürür ateşi hiddetlenir.(Kibrit)

- Bir yerde kırk baş kırkı da kara baş.(Kibrit)
- Kara bir baş, dokunma çıkar ataş.(Kibrit)
- Başa bağlı bir yemiş.(Kiraz-Vişne)
- Hanişer hanişer ağaç başında kan işer.(Kiraz-Vişne)
- Çim çim ibrik, bim bim ibrik, baş başa bin ibrik.(Kiremit)
- Başındadır sarığı, elindedir sırığı, bunu bilmeyen eşeğin

kürüğü.(Bostan Korkuluğu)

• Eğmeli üğmeli, başı gümüş düğmeli; ya bunu bilmeli ya bu gece ölmeli.(Bostan Korkuluğu)

• Ahmet Bey'den aldım Fatma'yı, başına bağlamış kirli çatmayı, a kızım annenden mi belledin gerdan kırıp göbek atmayı?(Körük)

- Başa yapışık, iki sapsız kaşık.(Kulak)
- Başa yapışak bir sapsız kaşık.(Kulak)
- Başı bağlı kilise kızı.(Küp)
- Evvel biz ne idik, ne idik, yeşil başlı bey idik; felek bizi şaşırdı,

bo..una düşürdü.(Kürek)

• Çayır mıdır çimen midir ol ciğerler paresi, kadife midir keman mıdır etrafının lalesi, bahtiyar bir çeşme yaratmış, taşı yoktur suyu var, bak şu Hakk'ın hikmetine, başı yoktur saçı var.(Kürk)

- Yer altında babam başı.(Lahana)
- Bak Allah'ın işine, iplik takmış dişine, külah vurmuş başına.(Lamba)
- Bak şu şeytanın içine, iplik takmış dişine, fes vurmuş

başına.(Lamba)

• Ali Bey'in ne kavağı ne dalı var, ne budağı.Başına bir kuş konmuş, ne dili var ne damağı.(Lamba)

- Bizim evde deli var, başında da gülü var.(Lamba)
- Benim bir kızım var, başında bir demet gülü var.(Lamba)
- Sonradan icat olmuştur, içi ruh ile dolmuştur; alınınca külahı

başından gül benzi hemen solmuştur.(Lamba)

• Bir havuz içinde bir ilan, başında kırmızı bir kuş. Su biter, ilan durur, kuş ölür.(Lamba)

• Başı yanar ucu yüzer.(Lamba)

• Ayakta makas, başı hokkabaz, bunu bilmeyen kiliseye papaz.(Leylek)

• Başı yeşil, kökü kırmızı, odur doyuran karnımızı.(Madımak)

• Alçacık boylu, kapil başında simit satar.(Mantar)

• Dört yaşında peşkir başında.(Masa-Sofra)

• Salkım sorgucu var başında, uçları sarkar kaşında, getir püskülü piştarların, hamursuz bayramı yapalım aşında.(Mısır)

• Kavidir başı, akıtır yaşı.(Mızrak)

• Giyince altın külahı başına, durmaz akar gözünün yaşı.(Mum)

• Gur gur öter kurbağa değil, kıvrılır yatar, yılan değil, başında sini, helvacı değil.(Nargile)

• Başında tabla tablacı değil, belinde gayış, zurnacı değil, gıvrılır yatar, yılan değil.(Nargile)

• Su içinde durmakişi, başında yanar ateşi.(Nargile)

• Guh guh eder, kurbağaya benzemez, başında var kethüdası, Osmanlıya benzemez.(Nargile)

• Bir oğlum var haşarı, başı damdan dışarı.(Su Oluğu)

• Çatır çatır başlar, çıtır çıtır işler.(Otomobil)

• Yüksek tepede başını (başın) yolar.(Öreke)

• Bir karıştan artıcak , başcağızı kerticek, hem sinirdir hem deri, cümle alem lezzetine müşteri.(Paça)

• Sapı yeşil başı beyaz, ölüye sünnet diriye farz.(Pamuk)

• Yer altında kanlı baş, üstü kızıl içi aş.(Pancar)

• Önü önlüklü, başı keçikli, mor fistanlı, yeşil kaftanlı.(Patlıcan)

• Ayaklarım uzundur, başım da mini mini, bir dönüşte gösterdim dünyanın biçimini.(Pergel)

• Benim bir sürü çocuğum var, ak başlı.(Pırasa)

• Dibi kıllanır, başı sallanır.(Pırasa)

- Sivri başlı bir dede, şeytana uyar her gece.(Pire)
- Dört köşedir beş değil, başı sudan hoş değil.(Sabun)
- Sop dede, sap aşağı, kara gürgen aş aşağı.(Sakal)
- Karşıdan gördüm bir taş, yanına gittim dört ayaklı bir baş.(Sandık)
- Dağdan gelir, taştan gelir, başı boş aslan gelir.(Sel-Dere)
- Çektikçe başı kızarır.(Sigara)
- Üç ayaklı bir karınlı canı yok, boynu uzun başı yok.(Soba)
- Lale rengi desdeğirme, adı lili, başı kıllı.(Soğan)
- Yazın yersin yaşını, kışın yersin başını.(Soğan)
- Bir küçücük başı var, dam dolusu leşi var.(Soğan)
- Karşıda uşacıklar, başında tablacıklar.(Soğan Tohumu)
- İnce uzunadalar, ak sakallı babalar, baş aşağı ayaklar, baş yukarı çabalar.(Soğan-Yeşil Soğan)
- Masal masal matladı, kel dereye atladi, be kel sana ne oldu başımı güveler otladı.(Berber)
- Obalar obalar, başı beyaz babalar, başı yerde, ayakları gökte çabalar.(Soğan-Yeşil Soğan)
- Geriden baktım, bir kişi, iki omzu, bir başı.(Su Bardağı)
- Belalı başım, tuzsuz pişer aşım.(Süt)
- Delik başı, gözü yaşlı.(Süzgeç)
- Yer altında kadı başı.(Şalgam)
- Giderim giderim, o gider, başımda gölge eder.(Şapka)
- Sekiz köşe beş değil, başı sudan hoş değil.(Şeker)
- Damdan geldi bir ayak, şimdi değil, bir elde üç baş, altı ayak.(Terazi)
- Başı yeşil değil, üstü kara kömür değil, içi beyaz peynir değil, kuyruğu var, fare değil.(Turp)
- Ol nedir ki iki başlı bir yılan, her başında türlü türlü nakşı var.(Uçkur)
- Gökten iner çocuklar, başında kalpacıklar.(Yağmur)
- Dağdan gelir, taştan gelir, başı yularsız aslan gelir.(Yağmur)
- Dağdan gelir, daşdan gelir, başı pürçekli enişden gelir.(Yaprak)

- Yatağa yoldaş, başına kardaş.(Yastık)
- O başı kertli bu başı kertli, ananın önünde gider dertli dertli.(Yayık)
- Başında talafesi, yandan alır nefesini.(Yayık)
- Bir kalbur cevizim var, sayarım sayarım baş olmaz.(Yıldızlar)
- Başı kapı yanında, sonu dünya ucunda.(Yol)
- Ana bir kız doğurur, ne ayağı var ne başı, kız bir ana doğurur, hem ayağı var hem başı.(Yumurta)
- Kırk oğlan bir ağaca binmiş, baş aşağı düşüyorum diye bağırırlar.(Zeytin)
- Dalda asılı gara baş.(Zeytin)
- Biri dedi: "Vay belim!" Biri dedi: "Vay başım!" Biri dedi: "Dünya benim!"(Çivi-Tahta)
- Vay belim, vay başım, en üstünde ben hoşum.(Çivi-Tahta)
- Of belim, of başım, ben hoşum.(Çivi-Tahta)

Cevabı Baş Olan Bilmeceler

- Yedi (altı) delikli tokmak, bunu bilmeyen ahmak.(Baş-Kafa)
- Yedi delikli tokmak, gözleri çakmak çakmak, bunu bilmeyen ahmak.(Baş-Kafa)
- Yedi delikli tokmak, sende de var, bilmiyon mu ahmak?(Baş-Kafa)
- Yedi delikli bir tokmak.(Baş-Kafa)
- Yedi delikli tokmak, bunu bilmeyen ahmak, ya bunu bileceksin ya burdan gideceksin.(Baş-Kafa)
- Yedi delikli tokmak, bilmeyen ahmak.(Baş-Kafa)
- Yedi delikli tokmak, onu bilmeyen ahmak.(Baş-Kafa)
- Bir tokmağım var yedi delikli.(Baş-Kafa)
- Yedi tane kapısı var, ne de sağlam yapısı var.(Baş-Kafa)
- İki çatal sırik, onun üstü tuluk, onun üstü mışıl mışıl, onun üstü ıslı ıslı, onun üstü çayır çimen. (Ayak-Karın-Baş)
- Altı aşçı dükkanı, üstü horhor çeşmesi, daha üstü aynacılar, daha üstü kemancılar, daha üstü çayır çimen, içinde kuzular otlar.(Baş)

- İki sırik, bir tuluk, üst tarafı şapırtak, daha üstü mışıldak, daha üstü dana buzağı yaylası.(Baş)
- Çatal, çatalın üzerinde küp, küpün üzerinde altın top, altın topun üzerinde fışılta, fışılta'nın üzerinde çayır çimen, çayır çimenin üzerinde koyun kuzu.(Baş)
- Altı sivri kaya, üstü bakkal dükkânı, sonra horhor çeşmesi, aynacılar, kemancılar, kıl yokuşu, hastane çayırı.(Baş)
- Çukur tepe, bakkal dükkânı, horhor çeşmesi, aynacılar, kemancılar, ağa yokuşu, bitli çayır.(Baş)
- Mışıldak mışıldak, mışıldağın üstünde ışıldak, ışıldağın üstünde düz alan, düz alanın üstünde gür pınar, gür pınarın içinde güdük canavar.(Baş)
- Paralar paralar, paraların üstünde çaralar, çaraların üstünde çırılar, çırıların üstünde garalar.(Baş)

İnsanlarda düşünce, zeka, dikkat ve muhakeme gücünü ölçen bilmeceler, gerek klasik gerekse halk edebiyatımızda kendisine yer bulabilmiş türlerdendir.

Bazı bilmecelerin sahipleri bellidir ki, bunlar, muamma ve lügaz olarak bilinen şekillerdir. Muamma ve lügazlar divan şairleri arasında yaygın olarak kullanılmakla beraber, halk şairlerinin de zihnini meşgul etmiştir. Muamma ve lügazlerde de da baş sözcüğüne rastlamak mümkündür:

- Muamma

Hekimin başını kesip ko kabre

Ki kalmadı benim derdime çare

Hekimin başında "ha" harfi bulunur. Bu harf, kabir kelimesinin Türkçesi olan "sin" in başına getirilirse HASAN elde edilir.

- Muamma

Sefinenin başı girerse limana

Çıkar ismi o şuhun da ayana

(Kaya,1999:518)

Sefinenin başında bulunan “sin” harfinin liman kelimesinin başına getirilmesiyle SÜLEYMAN kelimesi elde edilir.

- LÜGAZ

Ol şey yüzdür onun parmağı

Sekiz ayak üzerinde durmağı

Beş başı var dört canı

Mürşid-i kamil gerek bile anı

(Cenaze)

- LÜGAZ

Ol ne ejderdir kim iki başı var

Kuyruğu bir cism iki çün Zülfikar

Kuyruğun alsa eline bir kişi

Ol zaman ağzından ateşler yakar

(Maşa)

- LÜGAZ

.....

Başı bağlı ağzı bağlı bir pelid

Gahice ağzına vururlar kilid

(Mektup)

Türkiye’de olduğu gibi diğer Türk topluluklarında da bilmeceler önemli bir yere sahiptir.

- İki başlı iki yürekli, dört gözlü altı ayaklı, bir kuyruklu, bu ne bil? Bulamadın mı?(Atlı Adam-ALTAY) (Ergun,1994:217).
- Dört köşedi beş döğü, suydan başı hoş döğü.(Sabun-IRAK) (Saatçi,1984:56).
- Başı tarak, kuyruğu orak, o nedir?(Horoz-KARAÇAY) (Ercilasun,1993:270)
- Ayağı var başı var, arkasında taşı var.(Kaplumbağa-KAZAK) (Alptekin,1996:196).
- On ayaklı beş başlı, dörtlür canı, on iki ayda bir damlar mübarek kanı.(NOGAY) (Mahmut,1986.189).
- Yerden peş peşe çıkar, başı benzer hocanın sarığına.(Mantar-TÜRKMENİSTAN) (Koçar,1991:173).

Tekerlemelerde Baş

Tekerleme; vezin, kafiye, seci, veya aliterasyonlardan istifade ederek hislerin, fikirlerin, hal ve hayallerin abartma, tuhafılık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanım yahut çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu manzum nitelikli basmakalıp sözlerdir.

Anonim halk şiiri içerisinde değerlendirilen tekerlemelerin pek çoğu, mani ninni, ağıt gibi müstakil kullanıma sahip olmayıp, masal, hikaye, bilmece ve halk tiyatrosu gibi bazı türler içinde de ortaya çıkmaktadır. Çeşitli vesilelerle bir araya gelindiğinde, oyunlar sırasında, bir dilek-dua sırasında ve daha birçok ortamda, kullanım alanı bulmaktadırlar. Tekerlemelerin belli konuları yoktur, bu özelliklerinden dolayı metin olup olmadıkları dahi tartışılmaktadır. Tekerlemeler yapı olarak manzum özellik gösterdiğinden, anonim şiir çerçevesinde ele alınmaktadır. Tekerlemelerin kullanım alanı oldukça geniştir ve herhangi bir ana konusu yoktur. Tekerlemeler gerek bağımsız olarak kullanılabilmesi gerekse diğer türlerden şekil ve muhteva yönüyle farklılık göstermesi dolayısıyla, ayrı olarak değerlendirilmektedir.

Tekerlemeler, genellikle uydurma sözlerle söylenmiş hayali durumları, tavır, düşünce ve olayları ihtiva ederler.

Türk dünyasında rastladığımız pek çok tekerlemeler arasında çok olmamakla birlikte bazı farklılıklar vardır. Bu da çoğu zaman o bölgeye ait kelimelerin yer değiştirmesi şeklindedir. Tekerlemelerin farklılaşmasında zaman, nesil ve coğrafyanın çok önemli rolü olmakla beraber, günümüzde, çocukların kültür dünyasında televizyonun da rolü azımsanmayacak kadar fazladır. Ayrıca televizyonun ve teknolojinin etkisiyle günümüze ait pek çok nesne ve kuruluşlar çarçabuk tekerleme olarak karşımıza çıkabilmektedir. Böylelikle toplumdaki hızlı değişmeden tekerlemeler de payını almaktadır. Yine de ortak kültür mirasımızın taşıyıcısı olma görevini sürdüren tekerlemeler, neredeyse hayatın bir parçası durumundadır.

Yapı, fonksiyon ve muhteva olarak oldukça çeşitlilik gösteren tekerlemelerin bazıları kısmen aynı sözlerle başlar ve ilerleyen kısımlarda farklılaşır. Tekerlemelerde, birbirine yakın seslerle ahenk sağlanır. Zaman zaman kafiyeli kelimelere yer verilir. Bu arada ilgisiz kelimelerle, mantık dışı sonuçlara ulaşılır. Her nasıl olursa olsun tekerlemelerde de vücut organ adları ve bu organlardan biri olan baş kendisini bulur. Tamamıyla başın konu edildiği tekerlemenin yanı sıra içerisinde baş kelimesinin yer aldığı tekerlemeler de vardır:

Kafam (Masal Tekerlemesi)

Var varanın, sür sürenin

Çok baykuşu olur viranenin

Destursuz bağa Hali yaman dediler

Enteşten, menteşten

Üç oğlan çıktı çirleştten

İkisi şallak mallak
 Birinin gömleği yok çıplak

Çıplak oğlanın cebinde üç kuruş buldum, aldım çarşıya gittim. Bir karpuz satıyorlar ki, mazi kadar, kaldırılmaz, koltuğa sığmaz.

Karpuzu aldım, keserken çakım içine kaçiverdi. Çakımı çıkarayım derken elim içine kaçtı. Elimi çıkarayım derken kendim içine kaçtım...

Karpuzun içinde başımı kaldırdım, o yana bu yana bakarken, bir adam bana bir tokat vurdu, kafam koptu. Odun pazarına soğan sarmısak satmaya gitti. Ben de arkasından koştum kafama eriştim. Orda "Kafamsın", "Kafan değilim" diye onunla epey patırtı ettik, sürtüştük, mürtüştük, kadının kapısında buluştuk.

Kadı evinde yok, karşıdaki mercimek ağacına çıkmış mercimek toplarmış.

Kafamla oraya gittik. Ağacın tepesinden bize bağırdı, sesi güç duyduk.Dedi ki: "Sizin davanız büyük dava... Kırk tabaka kağıt, kırk kucak kamış getirin... Sonra da kırk ayak merdiven bulun da ben buradan ineyim."

Gittik kırk tabaka kağıt aldık, kırk kucak kamış getirdik. Kırk ayaklı merdiven aramaya çıktık. Onu da bulduk, getirdik, mercimek ağacına dayadık. Kadı inerken merdiven bir kırıldı...

Kadı öldü kafam da bana döndü (Boratav,1992.69-70).

Tekerleme

...

Kaçtım kaçtım, derken bir deveci çıktı. Bana iki sopa indirdi, ayaklarım Üsküdar'a başım İstanbul'a... Soğan, sarmısak satıyormuş... Vurduk gittik... Ayaklarım dedi: "Ben seninim"; başım dedi: " Ben seninim"...

Ali dos Veli dos; tekkede kalmış bizim eski pos. Ben dikerim o sökölür, arasına bitler sokulur.

Var varanın, sür sürenin; destursuz bağa girenin başında okka şişesi patlar. Pommm...

Var varanın, sür sürenin... Destursuz bağa girenin vay başına, vay haline.

...

Bir tekme vurdum; ayakları soğan iskelesine, başı sarmısak iskelesine gitti. Açtım kapıyı, çıktım dışarı (Boratav, 1992:121-122).

Kişî Kızdırma Tekerlemeleri

Saniye sandalye	Bir – iki
Babam gitti camiye	Tombul tilki
Caminin kapısı kitli	Camiye vardım cama kitli
Saniyenin başı bitli	Şu kızın başı bitli
(Aydın, 1998:11)	(Kaya, 1999:573)

Tekerlemeli Mektup

...

Candan azizim şekerden lezizim
Başımın tacı gönlümün ilacı
Bahtımın aynası devletim güneşi
Dilde füturum kalpte huzurum
(Dumluca, 1980:20)

Yağmur Tekerlemesi

Bulgur verenin kızı olsun

Ver Allah'ım ver

Sulu sulu yağmur

Başım yağmur ister

Ayağım çamur ister

(Kardeş, 1961:36)

Yağmur Tekerlemesi

Ayağımızı yer yaktı

Başımızı gün yaktı

Ver Allah'ım ver

Selli sulu yağmur

(Başoğlu, 1981:19)

Yaş Tekerlemesi

Yaşın yetmiş

Aklın gitmiş

Yaşın doksan

Aklın başından noksan

(Kaya, 1999:630)

Esnaf Destanı

Bilmem şu şehirde ne kar eylesem

Yitirdim aklımı başım dererken

Dedim başım alıp firar eylesem

Bir kimse rast geldi çıkıp giderken

...

Dellal oldum hayli alış eyledim

Kehle Bazarı'nda savaş eyledim

Berber oldum bir kel tıraş eyledim

Başı koptu sakalını tararken

Hamamc(ı) oldum hele hasil-ı kelam
 Bir sabah başıma yıkıldı hamam
 Bir topal kafirdi külhancı cudam
 Kendi kendin yakmış ateş yakarken
 ...

Saka oldum vardım çeşmeye hele
 Başım gözüm yardı bir gürcü köle
 Şair oldum aldım sazı elime
 Tellerini kırdım çöğür çalarken

Cambaz oldum edemeden taltayı
 Balıkç(ı) oldum balık yuttu oltayı
 Kasab oldum ele aldım baltayı
 Başım yardım bir gerdanı kırarken
 ...

(Boratav, 1992:138-140)

Seyyah Bir Âşıkın Serencamı

...
 Dedim seyyahım, kendime şahım
 Başta külahım.
 Bildirdim halim
 Dediler kanden gelirsin?
 Dedim ben şahım başıma.
 ...
 Başı aba yapağı ,
 Burnu dolma kapağı,
 Kış gününün nevruzu,
 Baş ucunda horozu,

...

Kapıyı açtım,
Hemandem kaçtım,
Kuş gibi uçtum,
Durmamım orda,
Asla Kırım'da,
Giderim şarka,
Eskidi hırka,
Başta bir külâh,
Kurtardı Allah.

(Uraz,1993:422-423)agavuz Tekerlemesi

...

Altından canından
Başından saçının
İçinden, tırnaandan,
Tırnaanın altından

...

(Babaoğlu,1969:101)

Irak Türkmenleri Tekerlemesi

Zara zara zambura
Hak başımda tambura
Yel gele yandıra
Yağış gele söndüre

(Terzibaşı,1975:7429)

Destanlarda Baş

Destanlar, toplumların, özellikle de uzun süre sözlü geleneğe ağırlık vermiş toplumların hem "millî hafızası" hem de millî şuuru"nu ihtiva eden miraslardır. Destanlar, bireyden aileye, aileden topluma ve toplumdan da devlete uzanan bütünlüğün, bir halı motifinin işlenişi gibi motiflerle anlatılan eserlerdir. Bu motif yapıların her bölümünde Türk boylarının insanlık değerleri

vardır. Bu temel yapıların oluşturduğu çerçevede Türk insanının, eşyayı, doğayı ve dünyayı, evreni algılayışı ve yorumlayışı vardır.

Türk destanlarında yer alan şahıslar da belli bir devrin özelliklerini taşıyan yaşantının ve kendine özgü bir toplumun mahsulüdür. Türk destanını, yaşantıları etrafında geliştiren kahramanlar belli özellikleri kişiliklerinde toplamış ve ALP unvanı ile tanınan kişilerdir.

Alp'lar büyük bir mücadele ruhuna sahip kişilerdir, Türk edebiyatında destan bu mücadele ruhundan, var olma kavgasından doğmuştur (Öztürk,2000:40).

Dede Korkut'ta yer alan Segrekle Ters Uzamış'ın konuşması o günkü Alp'ların toplum içindeki yerini ve kişiliğini açıkladığı gibi Alp'ların "baş kesip kan dökme" hünerlerinin olduğuna da işaret eder:

"Mere Uşun Oğlu! Bu oturan beylerin her biri oturduğu yeri kılıç emeği ile oluπτur, Mere baş kestın, kan mı döktün? Segrek sorar, mere Ters Uzamış, baş kesip kan dökmek hüner midir? Ters Uzamış, belli hünerdir ya, diye cevap verir." (Ergin,1958:25).

Ters Uzamış'ın sözlerinden de anlaşıldığı gibi destanların iç yapısında baş kesmek davranışı destanın genel yapısının kurulmasına katkıda bulunmakta ve bu davranış biçimi Alp'in kendi kişiliğini kazanmasında rol oynamaktadır. Bu davranış biçimi hüner ve erdemın nelere dayandığını, Alp'in hangi hüner ve erdemle kendisini topluma kabul ettirdiğini işaret etmektedir.

Bu ve şu sözler, o günkü toplum arasında değer kazanmanın nelere bağlı olduğunu ifade eder:

“Kani ol kim ister Alp’lık adını
Almak ister düşmanından dadını,

Düşmani kahreyleyip basmak diler,
Başını (düşman) at yanına asmak diler.

...”

Âşık Paşa’nın Garipnâme adlı eserinde de belirttiği gibi “Düşmanı kahreyleyip, öcünü almak, düşmanın başını atının yanına asmak” gibi ifadeler bu mücadeleci ruhta baş kesmenin aldığı önemli yeri anlatmaktadır.

Dede Korkut’ta Alp Kanturalı yoldaşlarına “Hey kırk yiğidim, kırk yoldaşım, kurban olsun size başım” diyerek aradki dostluk bağının ne denli güçlü olduğunu başını ortaya koyarak gösterir.

Urzu boyunda da aynı nitelik göze çarpar. Saldırı sırasında Uruz, başını, baş kesen Kazan Han uğruna fedâ etmeye hazırdır.

Türklerin yaşantısını şekillendiren mücadeleci ve savaşçı karakter, islamiyetle birlikte Alp Gazi şeklini almıştır. Tasavvufun Türkler arasında gelişmesiyle Alp Gazi Alp Eren şeklini almış, “baş kesme” diye adlandırılabilir hünere de düşünce anlayışına bağlı olarak ortadan kalkarak yerini “düşmana baş vermeme” anlayışına bırakmıştır. Milli edebiyatımızın öncülerinden Ömer Seyfeddin de “Başını Vermeyen Şehit” isimli hikâyesinde Alp Eren tipinin savaştaki mücadelesini anlatmıştır.

Baş, Türk destanlarında daha çok kalıplaşmış sözler içerisinde yer alır. Oğuz Kağan destanında başla ilgili olarak aşağıdaki kalıp sözler yer verilmiştir (Öztürk,2000:145-153):

...

Keserek kılıcı ile hemen başını aldı

Döndü, gitti evine iline haber saldı

...

Sizlerin başınıza ben oldum artık kağan

Elinizden düşmesin ne yayınız ne kalkan

...

Bana kim baş eğerse alırım hediyesin

Dost tutarım onu ben her zaman bana gelsin

Kim ki ağzıma bakmaz, baş tutar olur bana

Ordumu çıkarırım, o düşman olur bana

...

En iyi hediyeği sunarak dostluk kıldı,

Baş eğip Oğuz Han hem de mutluluk kıldı

...

"Yarlık gönderdi Oğuz, yarlığın dinlemedi

Oğuz başına koydu, yok edeyim ben" dedi

...

Dedi: "Baş ol beglere, sen de artık burda kal

Sana "Karluk" diyeyim, ölmeyen adını al"

...

Oğuz yürüyüp gitti, Suriye'nin (Şagam) yoluna

Baş kesti, savaş yaptı, kattı kendi yurduna

...

Dedi: "Hey gönlüm benim, avlansana haydi der

Başa geldi ihtiyarlık, cesaretin hani?" der

...

Altay Destanları : Altay Türklerine ait olan, Türkiye Türkçesine de aktarılan Altay destanları da bu yapının büyük bir parçasını oluşturur.

XIX. yüzyıldan itibaren Hristiyanlaştırma çalışmalarına maruz kalan Altay Türklerinin Kamlık dinine bağlılıkları da belli ölçüde devam etmiştir. Bu nedenle destanlar eski Türk inançlarından ve mitolojisinden izler taşır.

Baş, diğer türlerde olduğu gibi hem organ adı olarak hem de kalıplaşmış söz grupları içerisinde destanlarda da yerini almıştır:

Er Samır

....

Arip kalgan baatır uul.
Arakıdap oturat.
Ćatkan kursaktan toyoćip,
Ćaman-ćakşızın aydıp turat.

....

"Ćargak tondu, ćaman attu,
Kadır baskan bñdñstñ
Kaydan kelgen Tas edin?"-dep,
Kaarıp, surap turgulayt.
Erlñ bñtken Er Samır

....

Zayıf dñşmñş bahadır oğul
Oturup rakı içti.
Yemekten doyana dek yiyip,
Başından geçenleri anlattı

.... (Dilek, 2002: 42)

"Deri elbilesi, kötñ atlı,
Uyuz, kel görünñşlñ
"Nereden gelen Kel'sin?" diye
Kızarak sordular.
Er yaratılışlı Er Samır

Ermekke udura karvuzun aydat:

"Kooko baskan baştu da bolzom,
Koomoy er bolbogon edim.
Taakılıu attu da bolgon olzom,
Ćerimde kaan kiji edim"-dep,

....

"Başım kepekli de olsa,
İşe yaramaz er değilim.
Atımın tüyleri dökñlmñş de olsa,
Yerinde kağan kişi idim" diye.

.... (Dilek, 2002: 50)

Er Samırdı elektey berdi:
 "Bajınnın kookızı burkurap,
 Baatır bolgon bñdñjindi! -deşti

Baatır kijige komıdap turat,
 Bajın éaykap, ıylap turat.

....
 Katan Mergen karındajın
 Tenekle sabay berdi
 Budınan ala bajına ııgara,
 Bajınan ala budına tñjñre,
 Kalaktadıp, sıktadıp,
 ...

Ak Tayçı

...
 Altın ılrap tiş sargarganda,
 Koyon ılrap baş kajayganda,
 Bir uul bala taptı.
 ...

Ak Tayçı baatırdı
 Enezi bajınan tudup okşoyt.

"Amır bolzın" dep éakřılařtı
 Kasa kumduş bñrñktñ
 Keptey tartıp kiydi.

Er Samır'la alay ettiler:
 "Başının kepekleri dñkñlñyor,
 Bahadır kılı! Dediler.
 (Dilek, 2002: 56)

Bahadır kişiye sitem etti,
 Başını sallayıp, ağladı.
 (Dilek, 2002: 106)

....
 Katan Mergen kardeşini
 Dikenle dñvdñ
 Ayaklarından alıp başına kadar,
 Başından alıp ayağına kadar,
 Ahlatıp, inletip,
 ... (Dilek,2002:107)

...
 Dişi altın gibi sarardığında,
 Başi tavşan gibi aklaştığında,
 Bir erkek çocuk doğurdu.
 ... (Dilek,2002:114)

Ak Tayçı bahadırdı
 Anası tutup başından öptñ.
 (Dilek, 2002: 133)

"Hoşçakalın" diye vedalaştı.
 Kara kunduzdan bñrñđñññ
 Başına yan taktı.
 (Dilek, 2002: 146)

Mındagı érdin kaandarı
 Kiji kanı suuzındı,
 Kiji edi kuusaktu,
 Kiji bajı ayaktu,
 Kaléu bütken albatı.

....

“Ak Tayçı baatırım,
 Bu tabıştan éaltanba,
 Odus baştu Ok éılan dep
 Menin uulım kelip éat.

....

Calmajigarga töjök salarım,
 Bajigara éastık salarım,
 Men baza slerdıy ok

....

Kandıy mindıy ırıs boydı!
 Kün éarığı başkatıydı!” –dep,

....

Kökin Erkey

....
 Üy kiji sen albas,
 Éastığına senin baş éatpayt
 Töjögın senin sook éadat.

....

Ay-kün çalıganda,
 Ay sanaazın uguşkanda,

....

Bu yerin kağanlarının
 Suyu insan kanı,
 Yiyeceğı insan etidir,
 Kadehi insan başından,
 Zalim yaratılışıdır.

.... (Dilek, 2002: 150)

Ak Tayçı bahadırım,
 Bu sestén korkma,
 Otuz başlı Ok éılan adlı
 Benim oğlum geliyor.

.... (Dilek, 2002: 156)

Altınıza yatak döşerim,
 Başınızın altına yastık koyarım,
 Ben de sizin gibiyim.

.... (Dilek, 2002: 167)

Bu ne büyük mutluluk!
 Gün ışığı başımıza değdi! –diye

.... (Dilek, 2002: 170)

....
 Sen evlenmiyorsun,
 Senin yastığında baş yatmıyor,
 Senin yatağın soğuk kalıyor.

.... (Dilek, 2002: 173)

Ayın, güneşin ışığı vurduğunda
 Akılları başlarına geldiğinde,

.... (Dilek, 2002: 199)

Altay Buuçay

....
Togus baştu Ćelbegen
Eer kara örgöözinen
Togus baştarı çaykanıjıp,
Togus sagalı barbayıjıp,
Çıgıp kelbey kanayttı.
....

Aranay, Şaranaydın adazı
Koydıy bajı kajaygan,
....

Emegenile ekü ıylaştı,
Balazına çanı kileştı,
Baştarın çara sogundılar.
....

....
Dokuz başlı Ćelbegen
Kara sarayından
Dokuz başını sallayıp
Dokuz sakalı dikleşip,
Çıkıp geldi.
.... (Dilek, 2002: 215)

Aranay, Şaranay'ın babası
Başı koyun gibi ağarmış,
.... (Dilek, 2002: 221)

Eşiyle ikisi ağlaştı,
Çocuğuna üzöldü,
Başlarını vurup yardılar.
.... (Dilek, 2002: 225)

Malçı Mergen

....
"Öçbösti öçödip, kulugur,
Ölümün menen alar turun,
Bazınbastı bazındın sen,
Bajındı üzöp çaçarım" –dep,
....

Altın orın aldına kurgender,
Sagıştarı çıgıp kalgandar.
....

Malçı Mergenge çuuktap keldi,
Bajın araay sıymap,
Kara ünile çakardı.
....

Bazınbastı bazındıgar,
Bajagardı mege üstireriger.
....

Kozın Erkeş

....
Bajındı senin bazarga sanangan
Oga barba, menin ejim.
....

....
"Sönmezi söndüren, alçak,
Ölümün benden olacak,
Senin güçsüze saldıran
Başını kesip atarım" diye
.... (Dilek, 2002: 230)

Altın yatağın altına girmişler,
Akılları başlarından çıkmış.
.... (Dilek, 2002: 246)

Gelip Malçı Mergen'e yaklaştı,
Başını yavaşça sıvazlayıp,
Müşfik sesisle öğüt verdi.
.... (Dilek, 2002: 247)

Ölmezi öldürdünüz,
Başınızı ben keseceğim.
.... (Dilek, 2002: 250)

....
Senin başını yok etmeyi ister
Oraya gitme benim eşim.
.... (Dilek, 2002: 280)

Baatır uytka kalgaŋça
Bajımdı menin bazıp bar,
....

Bahadırılığın utançda kalandı
Benim başımı kes de git,
.... (Dilek, 2002: 289)

Közüyke

....
Kuu çılap baş kajaygan
....

....
Başı kuğu gibi aklaşmış
.... (Dilek, 2002: 320)

"Bilbezim" –dep bajın çaykadı.
....

"Bilmiyorum" diye başını salladı.
.... (Dilek, 2002: 357)

Kesik Baş Destanı

Kesik Baş Destanı Anadolu Türk folklorunda kesik baş motifinin işlendiği en eski örnektir. Bu destan, dini destanların da en tanınmış örneklerindendir.

Destanın diğer Türk toplulukları arasında da bilindiği ortaya çıkarılan nüshalar göstermektedir. W. Radloff (1956:1,2,508), bu destanın Kazaklar arasında halk inançlarının esaslarından sayıldığını belirtmiş, Fuat Köprülü de (1930:46) Kırım Türkleri ve Başkurtlar'da kesik baş rivâyetlerine rastlandığını kaydetmiştir.

Kesik Baş Destanı da aynı özellikleri taşıyan diğer destanlar gibi uzun olmayan, ezberlenmesi kolay, halka dinî heyecan vermek, bazı İslâmî fazîletleri öğretmek maksadıyla yazılmış didaktik bir eserdir. Yazarı, öteki dinî destanlar gibi belli değildir. Zikredilen isimlerin destanı yazan mı, söyleyen mi, anlatan mı olduğu tartışılmaktadır.

Destanın yazıya geçiriliş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. XIV. yüzyılda yazıya geçirildiği bununla birlikte destanda anlatılan hikâyenin XIII. yüzyılda belki de daha erken bir dönemde teşekkül ettiği düşünülmektedir.

Nüshalarda ufak tefek noksanlıklar veya fazlalıklar bulunmakla birlikte hikayenin konusu aynıdır:

Bir gün Hz. Muhammed dört yakın dostu (Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) ve öteki sahâbesi ile Mescid-i Nebvî'de oturmuş sohbet etmektedir. O sırada kapıdan yuvarlanarak ak sakallı, kesik bir insan başı girer; az ilerde durur. Gözlerinden yaşlar akmaktadır. Hz. Ali yerinden kalkarak *Kesik-Baş*'ı alıp Hz. Muhamed'in yanına getirmek ister, ama bir türlü yerinden kıpırdatamaz; şaşırıp kalır. Bunun üzerine Kesik-Baş başından geçenleri, kendini tanıttıktan sonra anlatmaya başlar.

Vaktiyle Kal'a-i Zerrin (Altın Kale) denilen bir şehirde oturmaktadır. Elli bir defa hacca gitmiş ve pek çok hayır işlemiştir. İsm-i Âzam duasını bildiği için, hârikulâde işler yapabilmektedir. Fakat bir gün bir dev peydâ olarak oğlunu ve kendinin vücudunu yer; karısını ise kaçırıp yaşadığı kuyuya götürür.

Kesik-Baş bunları anlattıktan sonra, ağlayarak Hz. Muhammed'den, Dev'den intikamını almasını rica edip aksi halde Kıyamet gününde dâvacı olacağını söyler. Bu sözü duyan Hz. Ali hemen ileri atılır ve Dev'i öldürmeye gitmek üzere müsaade ister. Hz. Muhammed, Dev'in onu öldüreceğinden korkarak bırakmak istemezse de, beriki ısrar eder. Atı Döldül'ü ve kılıcı Zülfikar'ı hazırlayıp yola çıkar. Kesik-Baş da kendisiyle beraberdir. Kesik-Baş dağ taş, dere tepe demeden yuvarlanarak kuş gibi gider. Yolda namaz vakti geldikçe Hz. Ali durup namaz kılmakta, Kesik-Baş da göz ucuyla ibadet etmektedir.

Nihayet Dev'in kuyusuna gelirler. Hz. Ali kemendini çıkarıp kuyudan aşağı inmeye başlar, ama kemend yetişmez. Bunun üzerine Allah'a sığınarak İsm-i Âzam duasını okur ve kendini aşağı bırakır. Tam yedi gün yedi gece dibe doğru iner; lâkin kuyunun dibi bir türlü görünmez. BU müddet esnasında namaz vakti geldikçe Hz. Ali imâ ile namazını edâ etmekten asla geri kalmaz. Sonunda sekizinci gün ayağı yere basar. Karşısında bir demir kapı görür. Bir hamlede kapıyı söküp açar ve bir sarayla karşılaşır. Sarayda nur yüzlü genç bir kadının gözleri yaşlı olduğu halde namaz kıldığını görür. Bu kadıncağız Dev'in kaçırdığı Kesik-Baş'ın hanımıdır Hz. Ali odalardan birini açıp bakar; zincirlerle bağlanmış beşyüz müslümanın durduğunu görür. Dev hergün bunlardan beş tanesini yemektedir. Esirler Hz. Ali'yi görür görmez tanırırlar. Zira Hz. Muhammed mânevi âlemde kendilerine görünmüş ve onun buraya gelerek kendilerini kurtaracağını müjdelemiştir.

Hz. Ali hemen oradan Dev'In bulunduğu yere gelir; Dev uyumaktadır. Korkunç nâra atarak onu uyandırır. Bir minare boyundaki Dev Hz. Ali'yi görür görmez öfkelenir. Onu yiyeceğini ve yer yüzünde bir tek müslüman bırakmayacağını haykırır. Bin batmanlık gürzünü kapıp saldırırsa da bir şey yapamaz. Hz. Ali evvelâ onu imana dâvet eder, fakat iltifat görmez. Bunun üzerine Zülfikar'la hamle edip Dev'in başını keser ve vücudunu iki parçaya böler. Sonra Kesik-Baş'ın hanımını ve müslümanları kurtarır. Hep birlikte Dev'in hazinesini de alırlar ve kuyu dibine gelirler. Hz. Ali orada bir dua eder; kendilerini derhal kuyunun ağzında bulurlar (Bazı nüshalarda duayı yapan Hz. Muhammed, bazılarında ise onları kuyunun ağzına çıkaran Cebrâil Aleyhisselâm'dır). Hz. Ali burada bir dua daha yapar; Kesik-Baş'ın gövdesi derhal peydâ olur ve genç bir delikanlı hâlini alır. Sonra da memleketlerine giderler. Hz. Ali ise dönüp Medine'ye gelir (Bazı nüshalarda da Hz. Ali'nin Kesik-Baş ve yanındakilerle beraber Hz. Muhammed'in yanına geldikleri, burada Hz. Muhammed'in duasıyla tekrar eski durumuna kavuştuğu anlatılır.⁽¹⁾

¹ Bu özet Türk Tarih Kurumu Kitaplığı nüshasından yapılmıştır.

Kirdeci Ali tarafından 13. Yüzyılın sonlarına doğru yazıya geçirilmiş olan bu destan, bütün Türk dünyasına yayılmıştır, destanın orta asya'da da varyantları vardır.

Destanın didaktik yanı hemen göze çarpmaktadır. Destanda her ne şart olursa olsun, Müslümanların namazlarını asla terk etmemeleri gerektiği anlatılmaktadır.

Destan Anadolu Türkleri tarafından o kadar benimsenmiştir ki, bugün Türkiye'nin bazı yerlerinde, bu destanda anlatılan kesik başa ait olduğuna inanılan türbeler ve yanlarında deve izâfe edilen kuyular gösterilmekte, bunlar halk tarafından çeşitli maksatlarla ziyaret edilmekte ve adaklar adanmaktadır.

HÂZA DÂSÎTÂNÎ-İ KESİK BAŞ

Bismillâhirrahmânirrahim

Başlayalım söze Bismillâh ile

Duruşalım dün ü gün Allah ile

Bu hikâyet geldi dilüme ârî

Mustafâ mu'cizâtın söyle arî

Hak yâri kılsun bu sözi söyleye

Mustafâ muizâtın şerh eyleye

Ki mü'minler işidüb kala tana

Çok salavât vireler dâyim ana

İdem eğer aşk ile dinlerisen
Aşk ile dinle ger erisen

Oturmuşdı Mustafâ dört yâr ile
Otuz üç bin sahâbe cümle bile

Bakarlardı Resûl'ün mah yüzine
Kulak urmuşlardı şeker sözine

Gördiler geldi bir kesük âdem başı
Girdi içeru döküb kanlu yaşı

Gövdesi yok bir acâib baş-durur
Şehîd olmuş iki gözi yaş-durur

Ne gövde var ne ayak ne hod eli
Bir kesük başdur hemân söyler dili

Sakalı ağıdır yüzinden nûr akar
Nûra batar her kim yüzine bakar

Toprağa urdı yüzün kıldı zârî
Zâilıkda ağlatdı Peygamber'i

Sahâbeler kamû göyündi dili
Geldi ol dem Tanrı Aslanı Ali

Dutdı yerden Ali ânı götire
Mustafâ'nın manzarına yetüre

Ol ki kuvvet Ali'ye vermişidi
Tanrı âna Aslanım dimişidi

Dutdı Ali ol Baş'ı alamadı
Misli zerre yerinden ayramadı

Kakdı kim kan ile doldu gözi
Tanrı adı hem salavât oldu yüzi

Girü dutdı alamadı ol gâzi
Na'ra urdı çıkdı sahrâ yüzi

Ğayret ile Ali'nin aklı gider
Ol Baş ider yâ Resûl Ali nider

Kuvvet mi sınıdı Ali ana
Dahi zahmet virmesün Ali bana

Ali gibi bin kişi olur ise
Kamûsı da've kılub gelür ise

Hiç beni kimse yerimden ırmaya
Hiç dahi kimse beni götürmeye

Zîra kim Hak benümlüdür bile
Söyleşürem dün ü gün Allah ile

Murâdıma mâksudıma ırmışem
Bîkâmân (bî-gümân ?) ben Hak didârın görmüşem

Elli def'a varmış idim ben hacca
Çok timar itmişem yalın aça

İsm-i A'zam duâsın bilür idim
İsâ ile ben namaz kılur idim

Kal'a-i Zerrîn idi şehrim benim
Şeyh Abdullah idi adım benim

Bir hûb oğlum bir hâtunum var idi
İkisi de benim ile yâr idi

Oğlum ile gövdemi bir dîv yidi
Yâ resûlellah meded eyle didi

Avretimi aldı gitdi kuyuya
Kayğu komaz gözlerimi uyuya

Dâdımı ger alıvirmezsen benim
Kıyametde da'vacınam ben senin

Bu sözi işitdi çün Ali tur
Zülfikar bağladı geldi ilerû

Dir Resûl'e destur vigil varayım
Zülfikar ile Dîv'i öldireyim

Yâ ben ölem yâ Dîv'in başın kesem
Yer dibinde görürsem ânı basam

Beni erenler mahfilinde durmuşam
Ayrık erlik da'vasını kılmışam

Resûl ider çâre yok variserem
Başıma yazılanı göriserem

Dîv elinden alayım ol avreti
Almaz isem kanî İslâm ğayreti

Ali'yi gönderdiler ol menzile
Otuz bin sahâbe cümle bile

Bindi Düldül'e takındı Zülfikar
Hem Hüseyin ile Hasan eyledi zâr

Gitdi Ali dahî Kesük-Baş ile
Döndi ashablar kamû göz yaşile

Şol Ali sürer idi Düldül atı
Al Kesük-Baş gider Düldün'den katı

Dağ u daş dimez yuvarlanır geçer
Sanasın kim kanadı vardır uçar

Ok atımı Ali'den önce gider
Yedi Mushaf'ı Kur'an'ı ezber ider

Kande kim Ali namaz kılı idi
Ol Kesük-Baş göz ile kılur idi

Ali öper ol Kesük-Baş'ın yüzün
Mendil ile hem siler yüzün gözin

Yedi gün dün dimeyüb sürdiler
Âkıbet bir murğizâre geldiler

Vardı ol yeride bir derin kuyı
Çıkar ol kuyıdan cehennem suyu

Ol baş ider bu aradır bu ara
Kuyu ırak' değe buna ne çare

Ali bakdı gördi bir derin kuyı
Cehennem kapûsı hem yok suyu

Ali girü döndi baksa Düldül'e
Beşyüz kulaç kemend vardı bile

Kemend ucın bir kayaya bağladı
Düldül ile Keüşk-Baş çok ağladı

Ali secde kılûben Hakk'a döner
Kemendine yapışur az az iner

Kemend ucın aldı Ali eline
Nîz getürdi tanrı adın diline

İsm-i A'zam duâsın okudı
Ali kemend ucunı elden kodı

Bakdı gördi kuyının dibi yırak
Yukarı bakdı ağzı hem dahi yırak

Ali ider kendüye kemend uzak
Sen dahi er isen elinden bırak

Bir gazâyise Dîv'le hoş ola
Bırakırsın Ali adın ne ola

İner idi kuyuya yavlak katî
Getürürdi tekbîri salavâtı

Yeddi gün iner idi
Kâh ayağın kâh başın döner idi

Sekizinci gün Ali indi yire
Vir salavât kim Ali aklın dire

Geldi akli başına durdı uru
Yüzini secdeye kadı ol girü

Karşı bakdı gördi bir demir kapu
Kıblaya döndi Hakk' kıldı tapu

Kapu açdı gördi bir altun seray
Ol serayda bir hâtun var yüzi ay

Görklü yüzi serâyı nûr eylemiş
Tanrı aşkı canına kâr eylemiş

Namaz kılar ol âhiret hâtunı
Ah ider kim göğе çıkar tütünü

Seccâdesin göz yaşından ısladı
Ol Kesük-Baş halâli bu idi

Anı koydı geçdi içeri serâya
Gördi beşyüz müselman sünni bile

Kamûnın eli ayağı bağıldur
Dîv elinden cigerleri dağıldur

Çünkü gördi Ali müselmanları
Tanrı Arslanı ol cömerd velî

Çağrışurlar yâ Ali feryad deyu
Bu Dîv alinden bizi kurtar deyu

Beşbin idik günde beşimiz yedi
Yiye yiye beşyüzümüz kodı

Ali ider beni kim didi size
Bunlar ider Mustafâ gldi bize

Şimdi Ali irişür gelür didi
Dîv elinden sizi kurtarır didi

Zihî ankim geldi sırrı gelür
Cümle gizli işleri ma'lûm olur

Anı koydı geçdi içeri serâya
Gördi bir dîv yatar benzer minâreye

Künbete benzer idi ânın başı
Hiç bulunmaz dünyada ânın eşi

Bin yaşını gemişidi ol âsi
Barmakları hem bir âdem gövdesi

Ali ol dem elurur Zülfikar'e
Didi uyurken kılâm iki pâre

Ali ider kendûye hem yâ Ali
Tanrı'nın Aslanı hem cömerd veli

Dîv uyurken öldürmek erlik değil
Er adıyla yürümek dirlik değil

Na'ra urdı bir kerre uyanmadı
Na'ra aşkı canına boyanmadı

Kakıyuben ikinci na'ra üzre
Dîv uyuriken serseri (?) dura gelir

Gözin açub Ali yüzine bakar
Kakıyuben dişine dişin kakar

Sen mi geldin yâ Ali düşmanımız
Senin elinden yandı canımız

Sen kesesin kamû dîvlerin başın
Sen akıtdın kau dîvlerin yaşın

Kim viribdi seni bunda bana
Ben dahî varam dirdim anda sana

Ali ider ol viribdür beni
İki pâre eyleyem şimdi seni

Ali ider seni şimdi öldürem
Kanın ile serâyı dolduram

Ol Dîv ider şimdi ben seni yiyem
Dünyada sünnî müselman komayam

Dünyada hem götüreyim adınız
Ne danışmanınız koyam ne kadınız

Yıkayım Mekke Medîne şehriniz
Yiyeyim hem şeyhiniz hem hacınız

Gürzin alub eline hamle kılur
Ali dahi eline kalkan alur

Bir gürz urdı Ali'nin kalkanına
Hergiz zeval irmedi kalkanına

Üç hamlede Ali'yi alamadı
Kakıdı kim nidesini bilmedi

Sıçradı kedemin urdı taşa
Kedemin kademine urdı ol paşa

Çünkü nevbet Ali'ye değdi yârâ
Elin urdı ol sâat Zülfikar'a

Alidir Dîv'e iman getür
Tanrı'nın birliğine ikrar getür

Ol Dîv dir ben ki yaşadım dimedim
Kamû ömr içinde kayğu yimedim

Ölür isem ben bu sözü dimeyem
Ömr içre din kayğusın yimeyem

Çün ki işitdi Ali bu sözleri
Kakdı kan ile doldı gözleri
Zülfikar'ı saldı ol Dîv başına
Kesdi başın indi serây taşına

Çünkü öldürdi Ali mel'un Dîv'i
Hem yıkıldı kamû İblîs'in evi

Çözdi beş sünni müselman elin
Üleştirdi anlara ol Dîv malın

Her biri götürdiğince aldılar
Birbirin kuyu dibine geldiler

Anlar ider yâ Ali biz nidelüm
Kuyu derin nice tedbir idelüm

Kuş değülüz kanad urub uçalım
Yakın değül nerdübanla çikalım

Ali ider size hümâdır ârî
Cümlenize Hak kılıcıdur yâri

Secdeye vardı yüzün yüzün
Kapûnun ağzında gördi kendözin

Gördi beşyüz sünni müselman bile

Salavât getürdiler tekbir ile

Haber oldu Resûl'e Ali gelür
Tanrı'nın Aslanı ol velî gelür

Karşu çıkdı Ali ile görüşdiler
Sanasın kim ay ü gün görüşdiler

Duâ kıldı ol Kesük-Baş'a
Bir şerif yiğit oldu ey paşa

Ol ağılancuğu kim yemiş idi
Kubkuruca soyucak komuş idi

Ana dahi Hak Çalab can bağısladı
Zihî âna padişah lûtf işledi

Mevlânâ Fâkih Ahmed üzerine
Sen değür hâzırları muradına

Yâ İlâhî cümle îman ehline
Rahmet eyle bakma yavuz fi'line

İşidenler âzad olsun damûdan
Ucmağa evvelden varsun kamûdan

Çünkü hatın oldu işbu gazâ
Sen sevab vir gazâmızda bize

Fâilâtün fâilâtün fâilât
Vir Muhammed Mustafâ'ya salavât

Bum yazdım bî-vefâdur rûzigâr
Ben ölürsem kala hattım yâdigâr

Başını vermeyen Şehit

Ömer Seyfettin'in (1970:3-17) Başını Vermeyen Şehit isimli hikayesine kaynaklık eden Grijal Kalesi Destanı, XVI. yüzyılda Macaristan'da Osmanlı Ordularının daha Sigetvar Kalesini almasından önceki yıllara ait olup, bu kale yakınlarında bulunan Grijal Kalesinin düşman tarafından kuşatılmasını anlatmaktadır.

Hikâye olduğuna göre etrafı düşman palankalarıyla çevrili bulunan Grijal kalesi Komutanı Ahmet Beğ, seçme askerleriyle yakındaki Kopuşvar palankasının fethine gitmiştir. Orayı aldıktan sonra Sigetvar Kalesinin fethine de hazırlanmışsa da, vakit ve durum elvermediğinden , Budin taraflarına geçer. İşte bunun fırsat bilen Sigetvar Kalesi Komutanı Kraçin bütün kuvvetleriyle Grijal Kalesini kuşatmaya gelir. Lâkin asıl kuvvetler Ahmed Beğ'le beraber gittiğinden içerde az bir asker kalmıştır. Kraçin bir adam göndererek eğer kale mücadelesiz teslim olursa içerdekilere zarar vermeyeceğini, çekip gitmelerine müsaade edeceğini bildirir. İçerdeki Türk askerleri, kale kadısının başkanlığında bir durum değerlendirmesi yaparlar ve teslim olmaktansa bir huruç kareketi yapmanın zaferi sağlayabileceğine karar verirler.

O gün hem Cuma hem de Kurban Bayramı arifesidir. Hep birlikte Cuma namazını kılarlar; zafer için dua ederler. Namazdan sonra kapılar açılır ve hep bir uğurdan hücûma geçilir. Askerler arasında iki kişi vardır ki Deli Mehmed ve Deli Hüsrev adını taşımakta olup son derece cengâverdirler. Aynı ayrı birer bölüğe komuta eden bu yiğitler, ellerindeki yalın kılıçlarla örnek bir mücadele verirler. Onlara yakın kılıç sallamakta olan kale kadısı, bir düşman süvarisinin aniden Deli Mehmed'in kellesini uçurduğunu görür. Süvari düşen başı alıp uzaklaşmak üzereyken, vaizyeti farkedenden Deli Hüsrev'in arkadaşına

“Canını verdin, başını vermel!” diye haykırdığına şahit olur. Başsız yatan Deli Mehmed, kadının gözleri önünde hemen fırlar ve bir hamlede süvariye yere yıkarak başını elinden alır, oraya uzanır.

Bütün bu olanları kadından ve Deli Hüsrev’den başka kimse farketmemiştir. Nihayet akşam olur. Düşma gelen imdat kuvvetlerinin de yardımıyla yenilerek kaçırılır. Türk askerleri, meydandaki şehit arkadaşlarının cesetlerini bir araya getirip toplarlar. Bu arada Deli Mehmed’i de yanında kesik başı ile bulurlar ve ötekiler gibi namazını kılıp oraya defnederler. Sonra askerler çekilip kaleye girerler. Fakat kadı hâlâ gördüğü hâdisenin şaşkınlığını üzerinden atamamış, mezar başında kalakalmıştır. Birden kendisine kabrin içi görünür. Hûriler, gösterdiği yararlıktan dolayı Deli Mehmed’i tebrik etmektedirler. Kabrin içi nurla dolup taşmaktadır. Gördüğü bu hârikulade manzara kadının bayılmasına yetmiştir.

Karanlık çökerken kaledekiler onu zorla kendine getirip içeri alırlar. Kadı biraz toparlanıp odasına giderken Deli Hüsrev’in yanına uğrar. Aynı şeyleri kaleden o da görmüştür. Kadı bunun üzerine daha da şaşırır. Bunu farkedenden Deli Hüsrev, aynı şeyleri sürekli görmek istiyorsa, gördüklerini aslâ söylememesi gerektiğini, aksi halde bir daha göremeyeceğini ihtar eder.

Ne var ki Kadı, şahit olduğu esrara fazla dayanamaz ve ona buna anlatmağa başlar. Ama Deli Hüsrev’in dediği gibi olur ve artık kabir ahvalini bir daha göremez. Bunun üzerine Deli Hüsrev kendisini azarlar ve yalnız ikisinin bu duruma şahit olmasının yakında şehit olacakları anlamına geldiğini söyler. (Peçevi, 1283: I-356-363)

III.1.B.b Nesir

Atasözlerinde Baş

Her dilde atasözleri vardır. Toplumbilim, ruhbilim, eğitimbilim, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak, folklor... gibi birçok konuları ilgilendiren ve birçok yönlerden inceleme konusu edinmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından pek önemli dil yapılarıdır.

Bizim, gelenekle yerleşmiş bir atalarsözü anlayışımız vardır. Bu anlayışa göre atasözleri, ulusal varlıklardır. Ruha işleyen bir etki taşırlar, inandırıcı ve kutsaldırlar. Nitekim eski bir atasözü şöyle der: "Atalarsözü Kuran'a girmez, yanınca yelişir." (Birlikte koşup gider ondan geri kalmaz.) Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözüyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözü en büyük yargıcıdır.

Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözlerden bir kısmı da baş sözcüğüyle ilgilidir (Aksoy,1988:105).

Acıklı başta akıl olmaz: Büyük bir sıkıntı içinde bulunan kimsenin yaptığı işte mantık aranmamalıdır.

Ağaran baş, ağlayan göz gizlenmez: Belirtileri ortada olan yaşlılık da izleri ortada duran üzüntü de ne yapılsa gizlenemez.

Ağırlık altın kale hafiflik başa bela: Ağırbaşlı kimselere herkes hayran olur, saygı gösterir. gereksiz işler yapan, gereksiz laflar eden, her şeye burnunu sokan kişiler aşağılanırlar, hep başlarına dert açarlar.

Ağrımayan baş yastık istemez: "Sağ baş yastık istemez."

Ağrısız baş mezarda gerek (olur), (gâilesiz baş,yerin altında), (rahat ararsan mezarda): Yaşayan her kişinin derdi vardır. dertsiz kimse ararsanız ancak mezarda bulursunuz.yani kişinin derdi ancak ölmesiyle biter. krş. "dertsiz baş terkide gerek."

Akıl olmayınca başta,ne kuruda biter ne yaşta: "Bant olmayınca başta..."

Akılsız başın cezasını (zahmetini) ayak çeker: 1)İyi düşünmeden verdiğimiz kararın kötü sonuçlarını düzeltmek için şuraya buraya koşup yorulmak zorunda kalırız. 2)baştakilerin yanlış tutumlarından ileri gelen sıkıntıyı buyruk altında çalışanlar çeker.

Akıl yaşta değil baştadır: Bir kimsenin yaşı büyümekle akıllı da büyümeyebilir.nice gençler vardır ki kendilerinden çok yaşlı olanlardan daha akıllılardır.

Akla gelmeyen (gelen) başa gelir: İnsanın başına öyle şeyler gelir ki daha önce böyle bir şey olacağı düşünülemez.

Alında yazılı olan (alna yazılan) başa gelir: "Alna yazılan başa gelir."

Alna yazılan (alında yazılı olan) başa gelir (başta yazılan gelir): Kişi kaderi ne ise onu görür.

Aşk başa gelirse akıl baştan çıkar: Aşkın gücü,aklı yener.aşka düşen kişi düşünceden uzaklaşır.

Ava gelmez kuş olmaz başa gelmez iş olmaz: Kuşlar,geniş bir özgürlük dünyasında, insanlardan uzak yaşamalarına karşın avlanmaktan kurtulamazlar.insanlar da böyledir:hatıra hayale gelmeyen çeşit çeşit felakete uğrarlar.hiçbir kimse kendini kazadan,tehlikeden,dertten kurtarmanın yolunu bulamaz.

Ayağa değmedik taş olmaz,başta gelmedik iş olmaz: "Ayak almadık..."

Ayağını sıcak tut,başını serin,gönlünü ferah tut,düşünme derin: Hastalıktan korunmak,vücudumuzu yıpratmamak istiyorsak ayağımızı sıcak,başımızı serin tutmalıyız; olur olmaz şeyleri sıkıntı konusu,yapmamalı,geniş yürekli olmalıyız.

Ayağı yürüten baştır: İşçinin iyi iş yapmasını, halkın iyi bir düzen içinde çalışmasını baştakiler sağlar.

Ayak almadık (ayağa değmedik) taş olmaz başa gelmedik iş olmaz (baş gelmez iş olmaz, ayağa değmez taş olmaz): İnsan yaşlandıkça türlü türlü engeller, güçlüklerle karşılaşır; çeşitli sıkıntılara, felaketlere uğrar.

Azıcık aşım, kaygısız (ağrısız, kavgasız) başım: 1)Evimde kalabalık olmazsa işim az olur, uğraşma, didişme de olmaz. 2)didişmesiz orta halli bir geçim, türlü uğraşma ve didişmelerle dolu zenginlerin yaşayışından daha iyidir.

Baht olmayınca başta, ne kuruda biter ne yaşta: Kişi talihsiz ya da akılsız olursa girdiği hiçbir işten olumlu sonuç alamaz.

Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir: İnsan tedbirsizliği yüzünden bir yıkıma uğradıktan ve iş işten geçtikten sonra neden şöyle yapmadım, neden böyle yapmadım diye üzülür.

Balık baştan avlanır: Bir şeyi ele geçirebilmek için onu yönetenleri ele geçirmek gerekir.

Balık baştan kokar: Baştakilerin tutumu bozuk olan toplumda her şey bozuk olur.

Baş gelen çekilir: Uğradığımız kaçınılmaz yıkımlara katlanmaktan başka elimizden ne gelir? sabırlı olmalıyız.

Baş gelmeyince bilinmez: Başkasının uğradığı bir yıkımın ne kadar acı olduğunu, başımıza böyle bir felaket gelmeyince gereği gibi anlayamayız. başa gelmez iş olmaz ayağa değmez taş olmaz:

Baş ağır gerek kulak sağır: Kişi ağır başlı olmalı ve dedikoduları dinlememeli, ya da işitmemiş gibi davranmalıdır.

Baş yazılan gelir: "Alna yazılan başa gelir."

Baş başa bağlı baş da şeriatı (yasaya, padişaha) : Bizim başarımız, başımızda bulunan yöneticiye, onun başı da dine, yasaya bağlıdır. biz yöneticinin buyruğu altındayız ama; yönetici de toplum için konulmuş olan kanunlar ne buyuruyorsa onu uygular; onun dışına çıkamaz.

Baş dille tartılır: Kişinin aklı söylediği sözlerle ölçülür.

Başına gelen başmakçıdır: Başından bir iş geçmiş olan kimse o işte deneyimli olur. uğradığı zarara bir daha uğramamak için önlem alır.

Başın başı, başın da başı vardır: Toplum içinde hiç kimse başına buyruk değildir. başta bulunan her kişinin üstünde daha büyük bir baş, onun da üstünde kendisinden büyük bir baş vardır.

Başını acemi berbere teslim eden, pamuğunu eksik etmez (etmesin): İş başına deneyimsiz yöneticiler getirenler, onun yaratacağı sıkıntı ve zararları çekmeye hazır olmalıdırlar.

Başını sallamayan kavak olmaz: Kendini bir sürü eğlenceye, çapkınlığa kaptırmamış genç yoktur.

Başın sağlığı dünya(nın) varlığı: Dünyanın en büyük zenginliği, beden sağlığından başka bir şey değildir.

Baş kes yaş kesme: "Ağaç kesmek, insan öldürmekten daha büyük bir suçtur." demeliyiz ki ağaç kesmenin ne kadar kötü ve zararlı bir iş olduğuna dikkati çekebilelim.

Baş nereye giderse ayak da oraya gider: Başta bulunan nasıl bir yol tutarsa onun yönetimi altında bulunanlar da o yolu tutarlar.

Baş olan boş olmaz: 1)Bir topluluğa baş olan bir kimse, taşıdığı değer dolayısı ile bir yere gelmiştir; boş bir kişi değildir. 2)iş başında bulunan kişinin boş zamanı olmaz; işi çoktur.

Baş ol da eşek (soğan başı) başı ol: Başta bulunanların, yetkisi geniş, saygınlığı büyük, olanakları çok olur. en önemsiz işlerde bile baş olmak , buyruk altında olmaktan iyidir.

Baş sağ olursa börk çok bulunur: Kişinin en önemli işi, sağlığını korumaktır. sağlığı yerinde olan kişi işsiz kalmaz.

Baş sallamakla kavuk eskimez: Bir kimsenin suyunca gitmekten, söylediklerine "evet, peki" demekten zarar gelmez.

Baş yarılır börk içinde, kol kırılır k rk (yen) içinde: Bir aile içindeki kişilerin kusurları, anlaşmazlıkları, kavgaları sır olarak aile içinde kalmalı, dışarıya duyurulmamalı, sızdırılmamalıdır.

Baş yastığı baş derdini bilmez: İnsanın derdi içindedir. en yakınları bile onu anlamaz.

Berber berbere benzer ama, başın allah'a emanet: Kendisini uzman gibi gösteren her kişiye güvenmemeli. uzman diye i e ba lar da malınızı, canınızı tehlikeye sokabilir.

Bir başa bir göz yeter: Nimet ne kadar bol olsa o kadar ho a gider, geri çevrilmez; ama bunun hepsi zorunlu gereksinimleri karşılayan şeyler değildir. birçoğu "fazladan" denebilecek şeylerdir. bunun - gerçek gereksemeyi karşıladığı için - vazge ilmeyecek bir miktarı vardır. azla yetinmeyi bilenler bu miktarı yeter g r rl r.

Bir baş soğan bir kazanı kokutur: Kötü bir kişi, kötü bir davranış, kötü bir söz, büyük bir topluluğun havasını bozar.

Bir s r en atın başı kesilmez: Şimdiye değin sizi memnun etmiş olan kişi bir kez yanlış bir i  yapmışsa onun için eskiden edindi iniz kanıyı hemen de i tirmeyiniz ve kendisine ağır bir ceza vermeyiniz.

Böyle baş böyle tıra : Kişilere de durumlara da yara an işlemler uygulanır.

B kemedi in (ısıramadı ın) eli  p, başına koy: "Isıramadı ın eli  p..."

Büyük başın derdi büyük olur: Büyük i lerin başında bulunan, geniş sorumluluklar yüklenmiş olan kimselerin derdi çok ve büyük olur.

 er i başındakini satar: 1)Alım satımla para kazanan kişi, iyi müşteri bulursa -yalnız satmakta olduğu malı değil- başına giydi i  apkayı bile satar. 2)satıcı elinde ne varsa onu satar.

Da ba ına kı  gelir, insanın başına i  gelir: Da  başında kı ın nasıl fırtına eksik olmazsa kişinin yaşamında da yıpratıcı olaylar öylece eksik olmaz.

Değirmen iki ta tan, muhabbet iki baştan: Karı koca gibi i  ortağı gibi birlikte yaşayacak, birlikte i  görececek kimseler arasında karşılıklı sevgi

bulunmalıdır. biri ötekini sever de o, berikini sevmezse dirlik, düzen olmaz. kurulan birlik sarsılır.

Deli ile çıkma yola, başına getirir bela: Deli, kendisiyle arkadaşlık edenin başına çeşit çeşit dert açar.

Deliye taş atma, başını yarar (başına taş yağdırır): Davranışlarında denge bulunmayan kimseye dokunma. sonra sana öyle çılgınca saldırır ki yaptığına pişman olursun.

Dert deli Ahmet'in başında: Herkes bir yolunu bulup sorumluluktan kurtulur. sorumluluk kimsesizin üstünde olur.

Dertsiz baş bostan korkuluğunda: Can taşıyan baş dertsiz olmaz. dertsiz başlar ancak canı olmayan başlardır. bostan korkuluğu gibi.

Dertsiz baş, mezara (mezarda) taş: İnsanın başı ancak mezara girdiği zaman dertten kurtulur. mezar taşıyla temsil edilen baş da dertsizdir. dertsiz baş (kul) olmaz: herkesin az çok derdi vardır. derdi olmayan kimse yoktur.

Dertsiz baş terkide gerek: Yaşayıp da dertsiz olan kimse yoktur. bir başın dertten kurtulabilmesi için, kesilen düşman kellesi gibi terki heybesine konulmuş olması gerekir. yani bir baş; ancak öldükten sonra dertten kurtulabilir.

Dil ebsem (olsa) baş esen(-dir): Kişi dilini tutar, her şeyi söylemezse, başını belaya sokmamış olur, rahat eder.

Dilim seni dilm dilim dileyim, başıma gelini senden bileyim: Dilini tutmaması yüzünden başına iş açan kişi pişmanlık duyar ve "dilim dilinseydi de söyleyemez olsaydım" der.

Dost başa bakar, düşman ayağa : Dosta karşı da düşmana karşı güzel giyinmek gerekir, çünkü dost yükselmesini görmek istediği başa düşman kaymasını beklediği ayağa bakar.

Dost evinde başını bağla düşman evinde tırnağını kes: Baş bağlamak, süslenmek, dost evinde yapılmaya yakışır temiz, neşe artıran bir iştir. oda içinde tırnak kesmek ise kirli ve dirlik bozan bir iştir.

Dostun attığı taş baş yarmaz: dostumuzun bizi hırpalaması, gücümüze gitmez; çünkü bunun iyi niyetle ve iyiliğimiz için yapıldığını biliriz.

dünyada tasasız baş bostan korkuluğunda bulunur:bu dünyada tatsız olan canlı baş yoktur. tasasız baş, ancak bostan korkuluğunda, cansız olarak bulunur.

Dünyanın iki başı (ucu) bir (araya) gelmez: İnsan dünya işlerinin hepsini istediği gibi yürütemez. birini yoluna koyar; bu sırada başka birinin bozuk gittiğini görür. onu da düzeltir, bu kez daha başkasının düzensizliği belirir. yani hepsini bir arada düzenli bulamaz ve rahat edemez.

Ecel geldi cihane baş ağrısı bahane (bahanesiz ölüm olmaz): Kişi nasıl olsa ölür; ama her ölüm bir nedene dayanır. kimi ölümlerin nedeni olarak gösterilen şeyler ölüm sonucunu doğuracak şeyler olmaktan uzaktır. bunlar bahanedir; asıl neden, kişinin yaşama süresinin sona ermiş olmasıdır. eğilen baş kesilmez: kusurunu anlayıp özür dileyen ve büyüklüğüne sığınan kişi affedilmelidir.

El el için ağlamaz, başına kara bağlamaz: Herkes derdinin çaresini başkasından beklememeli, kendisi bulmalıdır. elin adamı, derdinize sizin gibi yanmaz.

Erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat aşını: Davranışlarını içinde bulunduğu koşullara uydur. kocan nasıl istiyorsa öyle giyin kuşan. gelirin nasıl yaşamanı gerektiriyorsa harcaman da o sınırı aşmasın. krş. "evine göre pişir aşını, erine göre bağla başını."

Faydasız baş mezara yaraşır: Yaşayan kimse bir işe yaramalıdır. bir işe yaramayan kişi, ölü kişi gibidir.

Gallesiz baş yerin altında: "Ağrısız baş mezarda olur."

Gülme komşuna gelir başına: İnsan başkasının başına gelen yıkımla alay etmemelidir. gün olur, öyle bir yıkım kendisinin başına gelir.

Hekim kim, başına gelen: Bir hastalığın en iyi hekimi, bu hastalığı geçirmiş olan kimsedir. toplumsal alanda da böyledir: bir konuyu en iyi sonuca ulaştırmasını bilen kimse, başından böyle bir olay geçmiş olan kimsedir.

Her delinin başına bayrak dikilse bedestende bez kalmaz: Çevrede o denli çok dengesiz var.

Her taş baş yarmaz: Her korkulan şey tehlikeli değildir.

ısıramadığın (bükemediğin) eli öp başına koy: düşmanını yenemiyorsan ona hoş görünmeye çalışarak kötülüğünden kendini koru.

İki baş bir kazanda kaynamaz: Aynı ayrı düşünceleri ve kişilikleri bulunan iki kimse, bir arada yaşayamaz, birlikte yapılacak iş üzerinde birleşemezler.

İki el bir baş içindir: Tanrı insana çalışıp kazanarak yaşayabilmesi için güç vermiştir. bunlar iyi kullanılmalı, başkasının yardımına muhtaç olmamalıdır.

İki kişi başında fes yok derse başını yokla: Çevrendekiler sende düzelmesi gereken bir durum bulunduğunu söylerlerse hemen yok deme, söylenenin doğru olup olmadığına sen de dikkat et.

İnsan bilmediğini ayağının altına alsa başı göğşe erer: İnsan ne denli bilgili olursa olsun bilmedikleri bildiklerinden binlerce kez çoktır.

İstenmeyen aş, ya karın ağrıtır ya baş: "Gönülsüz yenen aş.."

İş anlatıncaya kadar baş elden gider: Kızıışmış bir kavgada, ya da bir tarafın büyük zarara uğrayacağı bir işlemde meram anlatmaya fırsat kalmadan olacak olur.

İyilik (muhabbet) iki baştan olur (değirmen iyi taştan, iyilik iki baştan): Birbiriyle ilişkileri bulunan iki kişinin iyi geçinebilmeleri için yalnız birinin iyi olması yetmez. ötekinin de iyi olması gerekir.

Kel ilaç bilse kendi başına sürer (kelin ilacı (merhemi) olsa başına sürer): Kendi derdine çare bulamayan kişiden aynı durumda olan başkası yardım beklememelidir.

Kem dileme komşuna, kem iş gelir başına: "Hayır dile komşuna..."

Kesilen baş bir daha yerine konmaz: Kesin olarak yapıp sonuçlandırılan iş, eski durumuna getirilemez. onun için her davranıştan önce, bunun nasıl sonuç doğuracağını iyi hesap etmek, ondan sonra işe girişmeye, ya da girişmemeye karar vermek gerekir.

Kol kırılır yen içinde baş yarılır börk içinde: "Baş yarılır börk içinde..."

Kocana göre bağla başını harcına göre pişir aşını: Kişi tutumunu çevresindekilerin durumuna göre düzenlemeli ve kendi varlığına uygun bir yaşayış sürdürmeli, gücünün üstünde işler yapmaya kalkışmamalıdır.

Körler memleketinde şaşılar baş (padişah) olur: “Koyunun bulunmadığı...”

Mermer iyi taştan iyilik iki baştan: “İyilik iki baştan olur.”

Ne dilersen eşine o gelir başına: “Hayır dile eşine...”

Nefesin elverirse borazancı başı ol (nefesine güvenen borazancı başı olur): Başarabileceğinize inanıyorsanız büyük işlere girişiniz.

Ölüm gelmiş bu cane baş ağrısı bahane: “Ecel geldi cihane...”
sabreyle işine, hayır gelsin başına: bir işi yaparken ivmez, sabrederseniz hayırlı sonuçlara varırsınız.

Sağ (sağlam) baş yastık istemez: Sağlam insan durup dururken yatmak istemez. yatmak istiyorsa herhalde hastadır.

Sarmısak içli dışlı, soğan yalnız başlı: Anlaşan kimselerin –aynı aileden imişler gibi- birbirlerinden saklısı, gizlisi yoktur. başkasıyla böyle bir yakınlık kuramamış olan kimse, tek başına kendi yaşantısı içindedir.

Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir: Sözün insanlar üzerindeki etkisi büyüktür. akılcıca söylenmiş sözler, karşıdakini inandırır, yumuşatır; işlerin olumlu yola girmesini sağlar. ölçüsüz, sert sözler ise karşıdakini sinirlendirir, söyleyenin öldürülmesine bile yol açabilir.

Şeytanla kabak ekenin kabak başında patlar: Kurnaz ve hileci kimse ile ortaklık eden kişi, hilenin kurbanı olur.

Tatlı söz can azığı, acı söz baş kazığı: “Acı söz insanı dinden çıkarır.”

Tatsız aşı tuz neylesin, akılsız başa söz neylesin: İşe yaramayan nesneyi küçük çabalarla bir şeye benzetmek boş olduğu gibi aptal kişiyi de sözle akıllandırmak olanaksızdır.

Terziye “göç” demişler “iğnem başımda (yanımda)” demiş: Kendisine gerekli olan şeyler kolay taşınır olan kimsenin bir yerden başka yere göçmesi işten değildir.

Tırnağın varsa başını kaşı: Hiç kimse başkasından yardım beklememeli, kendisinin olanakları varsa bir işe girişmeli, yoksa girişmemelidir.

Tokmağı baş kazık yer: Birçok kişinin katılmasıyla yapılan işin en büyük sorumlusu başkanlardır. cezayı o çeker.

Ummadığın taş baş yarar: Elinden iş gelmez sandığımız kişi, kendisinden umulmayan önemli işler yapabilir.

Yaş kesen baş keser: Ağacın çeşit çeşit yararları vardır. bunları düşünmeyip sadece odununu sağlamak için ağaç kesen, insan canına kıymış gibi büyük bir suç işlemiş olur.

Yazın başı pişenin kışın aşı pişer: 1)Yazın güneş altında çalışan, ailesinin kışlık zahiresini kazanır. 2)Gençliğinde çok çalışıp varlıkedenen, hastalığında ve ihtiyarlığında sıkıntı çekmez.

Yiğit başından devlet irak değildir: Bir gencin zengin olması her zaman beklenebilir.

Türk toplulukları arasında belli bir dil, kültür, mantık, tecrübe, zevk ve muhakeme seviyesinde meydana gelmiş olan atasözleri önemli bir yer teşkil eder. ortak bir halk dili ve zevkinin kolaylıkla aşınmayan bu mahsullerinin türk dünyasında benzer şekillerde kullanılması ortak dil ve kültür birliğimizin en önemli göstergelerindendir:

Başla İlgili Kırgız Atasözleri

Baş akıl için başlı adam halk içindir.

Baş ayrılrsa börk içinde, kol kırılrsa yen içinde.

Başçı olmak kolay, sonunu getirmek zordur.

Baş iki olmaz, mal iki olmaz.

Baş çalışmazsa, ayağa zor gelir.

Baş kesmek var, dil kesmek yok.

Baş çoğalsa rızık, düşman çoğalsa kavga olur.

Kafan sağ ise börk buunur.
 Baş eğerin terkisinde; kelle koltukta.
 Kafası yerleşmeyenin baldırı sığmaz.
 Başı b tęn, karaciğeri sağlam adam yoktur.
 Başı ağrımayanın allah ile işi yoktur.
 Başı ağrıyan tabibe gider, serveti toplayan iyi birine gider.
 Başı ağrıyıp baldırı sızlamayanın hiç bir işle ilgisi yoktur.
 Kafası yuvarlak olan adamın hepsi insan değildir.
 Başımdan geğmeyince  ocuk gibiyim.
 Başının geğtiği yerden kendin geğersin.
 Başını  rtse ayağına yetmiyor, ayağını  rtse başına yetmiyor.
 Başına iş gelirse takla atarak oynarsın.
 Başına iş gelse, tepen ile kuyu kazarsın.
 Başına iş geldiğinde iyi adam üzülür, kötü adam gülüp geçer.
 Başına güç gelse tepen ile takla atarsın.
 Kafana dağ düşse, baytal kanatlı olur.
 Başına dağ düşerse sinek kadar, sinek düşerse dağ gibi g r.
 Başından bahtı kağandan insan da kağar.
 Kafanı kim sıvazlarsa, uğraşacağın adam o, yanında kim oturursa güzelin o.

Başına gelen belaya, kulağın-burnun feda olsun.
 Başına iş gelirse, pamuklu kumaş ipekli kumaş olur.
 Başına geleni g z n görür.
 Başa düşeni göz görüyor.
 Başımdan fazla zahmet (Güngör, 1998:98-101).

Başla İlgili Azerbaycan Atasözleri

Baş ağır, papak yengil olmalı.
 Baş ağrıdığında allah hatırlanır.
 Baş başa vermeyince taş yerinden kopmaz.
 Baş bedeninin tacıdır, gözler onun kaş taşıdır.

Baş bostanda (bahçede) bitmez.
 Baş eğmekle baş ağrımaz.
 Baş kırılır bel içinde, kol kırılır kürk içinde.
 Baş namert elindedir, ne kesiyor ne bağışlıyor.
 Baş nereye giderse ayak da oraya gider.
 Baş ol istarsen soğan başı ol.
 Baş olsun börk bulunur.
 Baş verilir, sır verilmez.
 Baş yürekten su içer.
 Başağığın kaçacağı yer papakçı dükkanıdır.
 Öndersiz iş olmaz.
 Başımı kes gururuma dokunma.
 Başın büyüklüğü devlettir (zenginliktir) ayağın büyüklüğü aksaklık.
 Başın kel, gözün kör, peki senin neren iyidir?
 Başına gelen bilir.
 Başından büyük konuşmamalı.
 Başını kel etme, her kelin talihi bir olmaz.
 Başını yitiren tüyü için ağlamaz.
 Başlı başını korusun.
 Başta oturan baş olmaz (Musaoğlu, Gümüş, 1995:82-85).

Başla İlgili Kırım Atasözleri

Başa bin lira başlatana yedi yüz elli.
 Başa gelen çekilir.
 Başaran baş kurban ister.
 Baş başkanın akli başka.
 Baş kalpağına sığmıyor.
 Başımdan dökülen su, ayağımdan çıktı.
 Başımın sadakası olsun.
 Başımın tacı gönlümün ilacı.
 Başına düşerse başmakçı da (çoban da) olursun.
 Başına devlet kuşu konmuş.

Başına göre tarağı.
 Başında kavak yeli esiyor.
 Başını takiye (takke) sıktı mı yoksa?
 Başım yastıkta oldukça bastılar.
 Baş on kuruş, asker sekiz kuruş.
 Baş üstüne yerin var.
 Baş yarılrsa kalpak içinde, el kırılrsa yen içinde.
 Baş yazısını gönül görür.
 Baş govgalı gerek.
 Baş malın yahşısıdır.
 Baş yoldaşı yoktur, aş yoldaşı çoktur.
 Başiaçığin kaçacağı börkçü dükkanıdır.
 Baştaki başa gelir.
 Başına gelen başmakçı olur.
 Başsız asker basılır (Bayat,1994:92).

Başla İlgili Makedonya-Kosova Türklerinin Atasözleri

Baş eder ayaklar çeker.
 Baş var mı takya ne kadar istersen var.
 Başa gelen mala gelsin.
 Başa göre tıraş olur.
 Başını bırakır yalanlarını bırakmaz.
 Başında kavak yelleri eser.
 Başını kessen başka biter (Hasan,1997).
 Başa gelen mala gitsin.
 Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz.(acaroğlu,?:525)
 Baş ol da soğan başı ol.(hasan,1997)
 Başa gelen çekilir.
 Başına gelmeyen inanmaz.
 Başını kaldıran başını yer.

Başla İlgili Tatar (Dobruca-Kırım) Kazan Atasözleri

Baş başa vermeden taş yerinden oynamaz (kalkmaz).

Baş nereye giderse ayak da oraya gider.

Baş ol da soğan başı ol.

Baş olan boş olmaz.

Baş sağlığı dünya varlığı.

Baş sallamakla takke tozmaz.

Baş üstünde yeri var.

Baş yarılrsa börk (takke) içinde, kol kırılrsa yen içinde.

Başı başkanın aklı başka.

Başım rahat eder dilim durursa.

Başına devlet kuşu kondu.

Başına gelen başmakçı (ayakkabıcı) olur.

Başına gelen bilir.

Başına gelmeyen bilmez (Acaroğlu:655).

Başı havada olana karşı sen de başını göğe değinceye (dek) yüksek tut; eğilene (alçak gönüllüye) karşı sen de başını yere değinceye (dek) alçak tut.

Başı kel olsa da gönlü aydın olsun.

Başıma tay değmemiş ya!

Başına gelirse başmakçı (kunduracı) da olursun.

Başını taş vursan da dönmez artık (Acaroğlu:691).

Başla ilgili kerkük- türkmen atasözleri

Baş başa vermeyince taş yerinden çıkmaz.

Baş gidince ayak payedar (başarılı) olmaz.

Baş sağlığı dünya varlığı.

Baş verir, sırdaş vermez.

Başa dolanmak yaşı azaltmaz.

Başa gelen çekilir.

Başa gelen dilden gelir.

Başa yazılan gelir.

Başı ağrıyan şapalak yer, karnı ağrıyan topalak yer.

Başı bir, dili bin.
 Başım taş altındadır.
 Başına gelen başmakçıdır (Acaroğlu:467).
 Baş bilmeyen oğul-kız başa bela getirir.
 Baş olmazsa gövde leş (Acaroğlu:712).

Deyimlerde Baş

Deyimler de tıpkı atasözleri gibi her milletin milli zenginliklerinden biri sayılır. milletlerin örf ve adetlerini, medeniyetini, kimi zaman tarihinin özelliklerini kısa ve aynı zamanda net bir şekilde ortaya koyan bu birleşimler, yüzyılların bir meyvesidir.

Türkçe organ adlarıyla yapılan deyimler açısından oldukça zengin bir dildir. bu deyimler arasında başla ilgili olanların sayısı da oldukça fazladır (Aksoy,1988).

Ağır Başlı: İşlerini düşünerek taşınarak yapan, kendini hafifliklere kaptırmayan, ciddi kişi.

Ağzımı yaktığına göre aş olsa, başımı yadığına göre taş olsa: Bana dokunan uygunsuz bir iş yaptı ama onu da gereği gibi yapamadı.

Ahfeş'in keçisi gibi baş sallamak: Söyleneni anlamadan başıyla doğrulamak. (Öyküsü şöyle: Ahfeş adında bir çömez, öğrendiği dersi bir arkadaşına anlatıp onun doğrulamasını almadan edemezmiş. Arkadaşları bu angaryadan usandıkları için hep ondan kaçarlarmış. Ramazanda ahfeş cerre çıkmış. köyden ayrılırken kendisine bir keçi vermişler. Keçi ile birlikte şehre dönerken bir ağacın altına oturup yüksek sesle dersini okumaya başlamış. Görmüş ki keçi ona bakıyor ve başını sallıyor, sevinmiş "hah!" demiş, "keçi beni dinliyor." bundan sonra dersi hep o keçiye anlatmış.)

Aklı başına gelmek: 1)Bayginken ayılmak, kendine gelmek. 2)Yanlış davranışlarının zararını görerek doğru yolun ne olduğunu anlamak.

Akıl başına yar olmamak: Akıllıca iş yapamaz durumda olmak.

Aklı başında: 1) Davranışları akıllıca olan. 2) Doğru dürüst.

Aklı başından bir karış yukarı (yukarıda) olmak: Aklına gelen şeyleri düşünmeden yapan.

Aklı başından gitmek: 1) Bayılmak. 2) Çok sevinçten ya da korkudan ne yapacağını şaşırarak.

Aklı başında olmamak: 1) Bayılmış olmak. 2) Kafası çok yorulmuş olduğundan iyi düşünemez durumda olmamak.

Aklına gelen başına gelmek: Olmasından korktuğu durumun kötü etkisine uğramak.

Aklını başına almak (toplamak, devşirmek): Daha önceki delice, çılgınca düşünceleri, davranışları bırakıp akıllıca bir yol tutmak.

Aklını başından almak: Düşünemez, ne yaptığını bilemez duruma getirmek.

Ali kiran baş kesen: Çevrenin tek ve sorumsuz zorbası.

Ayağının papucunu başına giymek: 1) Dengi olmayan birisiyle evlenmek. 2) Değersiz bir kimseye üstün değer vermek.

Ayaklar baş, başlar ayak olmak: Değersiz kimseler buyurucu, değerli kimseler buyruk altında olmak.

Ayrı baş çekmek: Topluluktan ayrılıp kendi başına iş yapmak.

Ayrı başına: Başkasıyla birlikte olmayarak.

Başa baş gelmek: birbirine denk gelmek.

Başa çıkarmak: 1) Bir işi sona erdirmek. 2) Bir kişiyi şımartmak.

Başa çıkmak: Gücü yetmek, gücünün daha üstün olduğunu göstermek.

Baş açık, yalın ayak: Telaş dolayısı ile giyilecek şeyleri giymeden, perişan kılıkta.

Baş açmak: Bir işi yapmaya büyük bir istekle koşmak.

Başa geçmek: 1) Bir kişi, en üstün yeri almak. 2) Bir konu, önemce ilk sıraya geçmek.

Başa gelmek: Kötü bir duruma uğramak.

Başa güreşmek: Yarışmada birinciliği almak için uğraşmak.

Baş ağrısı: Uğraştırıcı, rahatsız edici konu.

Baş ağrıtmak: Çok konuşarak birini rahatsız etmek.

Başa (başına) kakmak: Yaptığı iyiliği yüzüne vurarak birini üzme.

Baş alamamak: İçinde bulunduğu uğraştırıcı durumdan yakasını kurtaramamak.

Baş aşağı: Başı aşağıya dönük olarak.

Baş aaşğı gitmek: Durmadan kötüleşmek.

Baş bağlamak: 1)Baş vermek. 2)Kendini bir yere bağlamak.

Baş başa bırakmak: Bir şey konuşmak için, görüşmeleri için iki kişiyi yalnız bırakmak.

Baş başa kalmak: Bir şey konuşmak için yalnız kalmak isteyen kişilerin yanlarından başkaları gidip ikisi kalmak.

Baş başa (kafa kafaya) vermek: Birbirlerinin düşüncesinden yararlanmak üzere birkaç kişi toplanıp bir konuyu görüşmek.

Baş belası: Bir kimseye musallat olup sıkıntı veren ve bir türlü uzaklaştırılamayan kişi ya da şey.

Baş beyin kalmamak: 1)Gürültüden ya da çok konuşanı dinleme zorunluluğu dolayısı ile kafası pek yorulup rahatsız olmak. 2)Sıkıntılı durumlara çare araya araya düşünme gücünü yitirmek.

Baş bulmamak: Satılacak şey için müşterinin önerdiği fiyat, kazanç sağlanacak ölçüde olmamak.

Baş çekmek: 1)Ön ayak olmak. 2)Halayın başında bulunup oyunu yönetmek.

Baş döndürücü: Çok hızlı, izlenmesi olanaksız denebilecek ve insanı şaşırtacak bir hızla.

Baş edememek: Bir kimseyi yola getirmeye ya da bir şeyi başarmaya gücü yetmemek.

Baş eğmek (boyun eğmek): Güçlünün buyruğuna uymayı kabul etmek.

Baş elde iken: Sağ iken, ölmeden.

Baş göstermek (yüz göstermek): Belirmek, ortaya çıkmak.

Başgöz etmek: Evlendirmek.

Başı ağrımak: Bir işten dolayı sorumlu duruma düşmek.

Başı altından çıkmak: Kötü bir şey, bir kişinin düşünüp planlamasıyla ortaya çıkmak.

Başı bağlı olmak: 1)Nişanlı ya da evli olmak. 2)Başka bir işte çalışmakta olduğundan oradan hemen ayrılamayacak durumda olmak.

Başıboş bırakmak: Denetimi altında bulunması gereken kimseyi denetlemeyerek kendi bildiğini yapmaya bırakmak.

Başıboş kalmak: Kendisini yöneten ya da denetleyen kimse kalmamak.

Başı bozulmak: Kocasını ölmek.

Başı büyük olmak: Her şey (özellikle kötü şeyler) kendisinden bilinmek.

Başı dara düşmek: Çok sıkıntılı, çare bulunması güç bir durumda kalmak.

Başı derde girmek: Daha önce güçlüğünü düşünemediği ya da isteği dışında olarak sıkıcı, üzücü bir işle uğraşma zorunda kalmak.

Başı dertte olmak: Çok sıkıntılı bir durum içinde olmak.

Başı dinç olmak: Huzur içinde olmak, kaygısı, tasası bulunmamak.

Başı dönmek: 1)Çevresi dönüyor, kayıyor duygusu içinde dengesini yitirir gibi olmak. 2)Çok hareketli, yorucu durum karşısında düşünme gücü dağılıp olup bitenleri kavrayamayacak duruma düşmek.

Başı dumanlı: 1)Üstünü sis kaplamış (dağ). 2) "kafası dumanlı."

Başı göğze ermek (değmek): Uğraşa uğraşa layık olmadığı şeyi elde ettiğinden çok sevinip böbürlenmek.

Başı göl ayağı sal: Kimseden izin alma gereği duymadan gezer.

Başı hoş olmamak: (Bir şeyden) Hoşlanmamak.

Başı için : İsteddiğimi yapmazsan... ölsün.

Başı kalabalık olmak: Yanında iş dolayısı ile çok kişi bulunmak.

başı kazan olmak: "Kafası şişmek."

Başım ile beraber: Saygı ile memnurlukla karşılarım.

Başına belayı satın almak: Sıkıntı ve üzüntü verici olduğu sonradan anlaşılan bir işe isteği ile girişmiş olmak.

Başına bir hal gelmek: Kötü bir duruma uğramak.

Başına (tepesinde) bitmek: İstenmediği halde birinin yanına gelip ayrılmak bilmemek, ondan isteklerde bulunmak.

Başına buyruk: Kimseden izin almaksızın dilediğini yapan.

Başına çalmak: Bir şeyi birine öfke ile, sert davranışla vermek.

Başına çıkmak: "Tepesine çıkmak."

Başına çorap örmek: Birini felakete sürüklemek için belli etmeksizin plan hazırlamak.

Başına çökmek: 1)Altına alıp dövmek. 2)Yerde yapılacak bir işi, çarçabuk bitirmek üzere oturup ele almak. 3)Büyük bir iştahla yemeğin (sofranın) başına oturmak.

başına dert açmak: hiç gereği yokken, sıkıntılı, güç bir işe girmek.

Başına devlet kuşu konmak: Beklemediği büyük bir nimete kavuşmak.

Başına dolamak (sarmak, yıkmak): Kendisine uğraşıp duracağı bir iş yamamak, zor bir işi onun üzerine bırakıp gitmek.

Başına ekşimek: Başkalarının istemediği kimse ya da şey, kendisinin üstüne kalmak.

Başına hal gelmek: Bir işi yaparken büyük güçlük çekmek.

Başına iş (dert) açmak (çıkarmak), (iş açmak): İyi sonuç alacağını düşünerek, kendisini büyük sıkıntılara, üzüntülere düşüren bir işe girişmek.

Başına kakmak: "Başına dolamak."

Başına karalar bağlamak: Kederlenmek, yas tutmak.

başı nara yanmak: "Ateşine yanmak."

Başına sarmak: "Başına dolamak."

Başına toplamak: Bir şey konuşmak ya da birlikte iş yapmak için başkalarını etrafına toplamak.

Başına (kafasına, eline) vur, ekmeğini elinden (lokmasını ağzından) al: Sessiz, zavallı, aciz, pısrık, miskin.

Başına vurmak (içki, zararlı gaz): hasta ya da ne yaptığını bilmez duruma getirmek.

Başına yıkmak: "Başına dolamak."

Başında (başına) beklemek: Hastanın ya da korunması gereken şeyin yanında durup gözetmek.

Başında değirmen çevirmek: Çok gürültü yaparak, çok söyleyerek bir kimsenin başını döndürmek, bir kimseyi rahatsız etmek.

Başında durmak: Bir işin iyi yapılmasını sağlamak için yapılırken orada bulunup denetlemek.

Başında kavak yeli esmek: 1) Bir genç, yükümlülük duygusundan uzak, zevk ve eğlence peşinde koşmak. 2) Gerçekleşmeyecek şeyler düşünerek vakit geçirmek.

Başından atmak (savmak): 1) İstekte bulunan kimseyi bir bahane ile yanından uzaklaştırmak. 2) Zor bir işi yapmamanın ya da başkasına yüklemenin yolunu bulmak.

Başından büyük (halt etmek) işe kalkmak: Kendisini kötü duruma düşürecek, ya da beceremeyeceği bir işe girişmek.

Başından büyük işlere girişmek (karışmak): Gücünün yetmeyeceği ya da aklının ermediği işler yapmaya kalkışmak.

Başından geçmek: Vaktiyle böyle bir durumla karşılaşmış olmak.

Başından kaynar sular dökülmek: Çok utandırıcı ya da sıkıntı verici bir durum karşısında vücudunu sıcak bir ter basmak.

Başından korkmak: Yapacağı işten dolayı canına kıyılacağından ya da büyük bir cezaya çarptırılacağından korkmak.

Başından savmak: "Başından atmak."

Başında torbası eksik: Eşek gibi bir adam.

Başına ağrıtmak: 1) Bir yığın gereksiz sözlerle bir kimseyi sıkıp yormak. 2) Bir iş, bir kimseyi rahatsız edip uğraştırmak.

Başını alamamak: Uğraşmayı gerektiren işlerden bir türlü kurtulamamak.

Başını alıp gitmek: Kimseye danışmadan ve nereye gideceğini kimseye bildirmeden çevresindekilerle ilgisini kesip bulunduğu yerden uzaklaşmak.

Başını bağlamak: Evlendirmek.

Başını beklemek: "Başında beklemek."

Başını belaya sokmak: Durup dururken onu ağırsonuçlar ve sorumluluklar doğuran bir durum içine itmek.

Başını boş bırakmak: Bir kişi ya da bir şeyi denetimsiz, kendi haline bırakmak.

Başını derde sokmak: Pek gerekli değilken yorucu, sıkıcı, üzücü bir işe girişmek.

Başını dinlemek: Kalabalıktan, gürültüden ve işten uzaklaşıp sukunet içinde vakit geçirmek, dinlenmek.

Başını ezmek: Birini kımıldamaz, canlanamaz, kötülük yapamaz duruma getirmek.

Başını gözünü yararak yapmak (baş yarıp göz çıkarmak): Bir işi eksik, yanlış, kusurlu olarak yapmak.

Başını gün, ayağını yer yemek: (Toprak işçisi) Yakıcı güneş altında, yıpratıcı toprak üstünde çalışmak.

Başını kaşımaya (kaşıyacak) vakti olmamak: Elindeki işleri yapılması gereken zamanda yetiştiremeyecek ve arada en küçük başka bir iş yapamayacak kadar sıkışık durumda bulunmak.

Başını koltuğunun altına almak: "Kelleyi koltuğa almak."

Başının altından çıkmak: Kötü bir işi, gizlice ve kurnazca kendisi hazırlamış olmak.

Başını nara yakmak: 1)Birini ağır, dayanılmaz bir zarara uğratmak.
2)Kendi kendini ağır, dayanılmaz bir zarara sokmak.

Başının çaresine bakmak: Kimsenin yardımı olamayacağı anlaşıldığından içinde bulunduğu güç durumdan kurtulma yolunu kendisi aramak.

Başının (canının) derdine düşmek: Büyük bir sıkıntı ya da ölüm tehlikesi ile karşılaştığından başkalarıyla uğraşmaktan vazgeçip içinde bulunduğu duruma çare aramak.

Başının etini yemek: Bir kimseden sürekli olarak ve rahatsız edercesine bir şey istemek.

Başını sokmak: Yeterli olmasa da barınabilecek bir yere yerleşmek.

Başını (kafasını) taştan taşa vurmak (taşlara çarpmak): Fırsatı bir daha ele geçiremeyeceği ya da çaresiz kaldığı için çok üzülüp dövünmek.

Başını vermek (baş vermek): Ülküsünü gerçekleştirmeye çalıştığı için öldürülmek.

Başını yemek: Ölmesine ya da büyük bir zaraz görmesine yol açmak.
başın için: tanrı'dan sağlığını sürdürmesini dilerse, canının sadakası olarak.

Başın sağ olsuna gitmek: Yakınlarından biri ölen kimseye "sen sağ ol." "üzüntünü paylaşıyorum." demeye gitmek.

başı önünde: 1)Sağına soluna bakmayan, uslu, terbiyeli. 2)Utangaç.

Başı taşa değmek: Sert bir karşılık, yenilemeyen bir durum kendisine ders olmak.

Başı sıkılmak: Bir güçlük karşısında kalmak.

Baş taşa değmek: Sert bir karşılık, yenilenemeyen bir durum kendisine ders olmak.

Başı taşa, taşı başa vurmak(taşı başa, başı taşa vurmak): Her türlü çareye baş vurarak yapılması güç bir işi başarmaya çalışmak.

Başı tutmak: Gürültüden, çok konuşma dinlemekten başı ağrımak.

Başı yastık yüzü görmemek: 1)Hiç hastalanmamış olmak. 2)Yatağa yatıp uyumamış olmak.

Başı yerine gelmek: Kafası dinlenmiş, zihin yorgunluğu geçmiş olmak.

Başı yumuşak: Uysal, söze yatar olan, inatçı olmayan.

Baş kaldırmak: Buyruğa, yönetime karşı gelmek, ayaklanmak.

Baş kaldıramamak: Durup dinlenmeden çalışmak.

Baş kaşımamak: İş yapmaktan çekinmemek.

Baş kış belli değil(baştan kıçtan haber yok): Sözü edilen toplulukta kimlerin yönetici, kimlerin yönetilen olduğu anlaşılmayacak kadar düzensizlik var.

Baş komak: Bir amaca varmak için ölümü göze almak.

Baş koşmak: Bir işi başarmak için özveriyle çalışmak.

Baş köşe: Bir toplantıda büyüklerin oturması için ayrılan yer.

Başlı başına: Başka yerlerden ayrı, yalnız o yer yeter olarak.

Baş sağlığı dilemek: ölen kimsenin yakınlarına, acılarını paylaşma sözleri söylemek.

Baş sallamak: Karşısındakinin sözlerini onaylar davranışlarda bulunmak.

Baş tacı etmek(başta taşımak): Çok değer verip üstün saygı göstermek.

Baştan aşağı(a'dan z'ye kadar) (baştan ayağa) (baştan başa): Birine çok değer verip üstün saygı göstermek.

Baştan aşmak(iş, dert): Bunaltacak kadar çok olmak.

baştan ayağa: "Baştan aşağı."

baştan başa: bkz. "baştan aşağı."

Baştan çıkarmak: Ayartmak, doğru yoldan saptırmak, kötü yola sürüklemek.

Baştan kara gitmek: Sonunu düşünmeyerek tehlikeye, felakete doğru gitmek.

Baştan kışa haber yok: "Baş kış belli değil."

Baştan savma(iş): Özen gösterilmeden üstünlük yapılan.

Baştan savmak: "Başından savmak."

Başta taşımak: "Baştacı etmek."

Baş üstünde yeri var:Büyük bir saygı ile konuk edilir ve en yüksek yer kendisine ayrılır.

Baş üstüne: Buyurduğunuzu yaparım, emredersiniz, peki efendim.

Baş vermek: 1) "Başını vermek." 2)Buğday, arpa gibi bitkiler büyüyüp başakları belirlemek.

Baş vurmak: 1)Bir işin yapılmasını bir kimseden ya da bir kuruluştan istemek, müracaat etmek. 2)Gereksinmesini karşılamak üzere, yararlanacağı şeyle ilişki kurmak.(ansiklopediye başvurmak gibi.)

Baş yarıp göz çıkarmak: "Başını gözünü yararak yapmak."

Belli başlı: 1)Belirli, başlıca. 2)Önemli.

Bir (tek) başına: "Kendi başına."

Bir yakadan baş çıkarmak: Bir çatı altında dirlik ve düzenlik içinde yaşamak.

Bir yasığa baş koymak: Karı koca birlikte uzun ömür yaşamak.

Bizim geli bizden kaçır, tutar ele başın (kıçın) açar: Eylemlerinde bir dengesizlik var.

Bokyedî başı: Kötü bir düzende her iş kendisinin buyruğu ile yapılan; karışık ve kötü işler, buyruğuna göre düzenlenen kişi.

Boş gezenin boş (baş) kalfası: İşsiz güçsüz dolaşan bir adam.

Can cana, baş başa: Birbirini çok seven iki kişi, bir arada yalnız olarak.

Canla başla: hiçbir özveriden kaçınmayarak, bütün yorgunluklara göğüs gererek, var gücü ile.

Çıban başa: Her an bir rahatsızlık doğurmaya elverişli olan durum.

Çıbanın başı koparken: Rahatsızlık veren durum un ortaya çıkmasına yolaçmak.

Çocuklar başı deli ömer: Çocukların oyunlarına karışmayı, onları başına toplayıp çocuksu işler yapmayı seven yaşlı adam.

Darısı (dostlar) başına: Dilerim ki bu güzel duruma sen de kavuşasın.(bütün dostlar kavuşsun.)

Dertsiz başını derde sokmak: Bir derdi yokken, gereksiz yere, üzüntü veren bir işe girişmek.

Dik başlı: 1)Kurumlu. 2) "Dik kafalı."

Dik kafalı: İnatçı, büyüklerinin sözüne uymayan.

Dostlar başından (dostlardan) ırak: Dilerim, dostlar böyle kötü bir duruma düşmesin.

Dünya başına dar olmak (gelmek): Çok sıkılmak, büyük bir çaresizlik içinde kalmak.

El elde baş başta: Gereken harcamalar yapıldı, eldekiler tükendi.

Elini sallasa ellisi (başını sallasa tellisi): Gerekseme duyduğu bir kişi bulmak için işaret etse, uygun nitelikte pek çok istekli çıkar.

Hangi taş pekse(katıysa) başını ona vur:1)Haksızsın. haklıyım diyorsan en güçlü, en yüksek yerlere baş vurabilirsin. 2)İşini kendin berbat ettin. şimdi en çetin yollara başvurarak çare ara bakalım.

Harı başına vurmak: Bir tutkunun etkisi ile delice işler yapmak.

Hırkayı başına çekmek: Bir köşeye çekilip kimse ile görüşmemek, çevresiyle ilgisini kesmek.

İki baştan olmak: Her iki yanın aynı şeyi istemesiyle gerçekleşebilir olmak.

İş başa düşmek: Başkasının yardımından umudunu keserek işi kendisi yapma zorunda olmak.

İşi başından aşmak (aşkın olmak): İş pek çok olmak, yoğun iş içinde bunalmak.

Kabak (birinin) başına (başında) patlamak: Birçok kimsenin ilgili olduğu bir olaydan dolayı sadece bir kişi zarar, ceza görmek.

Kafa büyük içi boş, tut kulağından çifte koş: Kılık kıyafet neye yarar? akılsızdır, öküzbibidir.

Kafadan atmak: Bir konu üzerinde inceleme yapmadan rastgele söz söylemek.

Kafadan gayrı müsellah: "Kafadan sakat."

Kafadan kontak: "Kafadan sakat."

Kafadan sakat: Akılsız, akli eksik, düşüncesi kıt, delice iş yapan.

Kafa dengi: Anlayışları, tutum ve gidişleri birbirine uygun arkadaşlardan her biri.

Kafa kafaya vermek: "Baş başa vermek."

Kafa kağıdı: Nüfus cüzdanı.

Kafa patlatmak: "Kafa yormak."

Kafası (aklı) almamak: 1)Akıl erdirememek.2)Olabileceğine inanmak. 3)Zihin yorgunluğundan anlayamaz duruma gelmek.

Kafası bozulmak: Düşüncesine, isteğine uygun olmayan duruma canı sıkılmak.

Kafası çalışmak: "Kafası işlemek."

Kafası (başı) dumanlı: Hafif sarhoş.

Kafası durmak: Zihni yorulduğundan ya da çok beğendiğinden, çok şaşıtığından... Düşünemez olmak.

Kafası işlemek (kafası çalışmak): Bir konu üzerinde iyi düşünebilir olmak.

Kafası kazan gibi olmak (kafası şişmek): 1)Çok gürültülü şeyler dinlemekten rahatsız olmak. 2)Zihni yorulmak.

Kafası kızmak: Öfkelenmek.

Kafasına dank etmek (demek): Bir olay dolayısı ile birden ayılmak, doğruyu anlamak.

Kafasına girmek: "Beynine girmek."

Kafasına koymak: Yapmaya karar verip zamanını beklemek.

Kafasına vura vura: Zorla.

Kafasına vur, ekmeğini elinden al: "Başına vur..."

Kafasını taştan taşa vurmak: "Başını taştan taşa vurmak."

Kafası şişmek: "Kafası kazan olmak."

Kafası taşa çarpmak: Büyük bir zarara uğrayarak gerçeği anlamak. krş. "kafasına dank etmek."

Kafası yerinde olmamak: Gereği gibi düşünecek durumda olmamak.

Kafa tutmak: Boyun eğmeyip karşı gelmek.

Kafayı üşütmek: Delilik belirtisi göstermek.

Kafayı (yere) vurmak: Uyumak için yatmak.

Kafa (zihin) yormak: Bir şey üzerinde çok düşünmek.

Kan başına (beynine) sıçramak (çıkma): Çok sinirlenmek, çok öfkelenmek.

Kalın kafalı: Bir şeyi güç anlayan, güç öğrenen. **kaz kafalı:** bkz."et kafalı."

Kel başa şimşir tarak: Züğürt kimsenin durumuna uygun olmayan pahalı şeyler alması, değeri çok düşük şeyin yüksek değerde şeylerle süslenmesi durumu.

Kelle götürür gibi: Bir utku muştusu ulaştırıracakmış gibi çok hızlı koşarak.

Kelle kulak yerinde: Beden yapısı gösterişli.

kelleyi koltuğa almak: ölümü göze alarak bir işe girmek.

kendi başına (kendi kendine): 1)kimseye sormadan.2)başkasının yardımı ve ortaklığı olmadan.

Kırk yılın başı (başında), (ömürde bir): Pek uzun süre içinde bir kez.

Korktuğu başına gelmek (korktuğuna uğramak): Şöyle olmasından korktuğu iş, öyle olmak.

Kuru başına (kafasına) kalmak: Kimsesiz, yalnız kalmak.

Kuyruğunun almadığı yere başını sokmak: "Sıçan deliğe sığmamış; bir de kuyruğuna kabak bağlamış.

Küçük deli, büyük deli, beşikteki başını sallar: İçlerinde akıllı tek kişi yok. bebeğinden yaşlısına değin hepsi deli.

Öpüp de başına koymak: Teşekküre değer bir şey olarak karşılamak, lütuf saymak.

Pişirdiği aş olaydı, başımı yaran taş olaydı: Yaptığı iş, olumlu olumsuz bir şeye benzemiyor.

Pişmiş kelle gibi sırtmak: Dişlerini göstererek anlamsız anlamsız gülmek.

Saçı başı ağarmak: Yaşlanmak.

Saçına başına bakmadan: İlerlemiş yaşına yakışmayacak biçimde.

Saçını başını yolmak: Üzüntüsünden dövünmek.

Saç saça baş başa (dövüşmek): Kapışıp birbirini çok hırpalayarak (Dövüşmek).

Saç tava geldi, hamur kalmadı; Akıl başa geldi, ömür kalmadı: İş yapmak için gereken koşullar hazır; Deneyimlerim de var; Ama yapılacak iş de yok, yaşamım da bitmek üzere.

Tavan başına yıkılmak: Aldığı acıklı bir haber ya da karşılaştığı çok üzücü bir durum dolayısı ile büyük bir ruh sıkıntısı içine düşüp ezilmiş gibi olmak.

Tek başına: "Kendi başına."

Tepesine (başına) çıkmak: Şımarıklık edip istediğini yaptırmaya çalışmak.

Üst baş: Giyim kuşam.

Üstü başı dökülmek: Kılık kıyafeti pek pejmürde olmak.

Üstüne başına yapmak (etmek): 1)Birine ağır küfürlerle hakaret etmek. 2)Büyük abdestini tutamayarak giysilerini kirletmek.

Ya devlet başa, ya kuzgun leşe: Öyle bir işe girdim ki beni ya imrenilecek bir duruma yükseltir ya batırır, mahveder.

Yanı başında: Hemen yanında.

Yemin etsem başım ağrımaz: Bunun gerçek olduğuna, hiç korkmadan yemin edebilirim.

Yeni baştan: Bir daha, baştan.

Yumuşak başlı: İtiraz ve direnme huyu olmayan, söyleneni kabul eden.

Baş sözcüğü, tasavvuf edebiyatında da yerini almıştır. Günlük dilde kullandığımız başla ilgili deyimlerden bir kısmı tasavvuf edebiyatı kaynaklıdır.

Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nde (Uludağ,2001:196) baş "itrak-ı re's", "baş eğme, önüne bakarak yürüme" anlamıyla kullanılmıştır. Zahid ve sûfiler lüzûmsuz bakıştan sakınırlar, önlerine bakarak yürürler, Rab'larında hayâ ettiklerinden dik başla yürümezler.Hal ve hareketleriyle alçak gönüllü olmaya çalışırlar.Nakşîlikte buna, "nazar ber-kadem" adı verilir.

Tasavvuftan dilimize geçen kalıplaşmış sözlerden birkaçı şunlardır:

Baş açmak: Sûfilerde, bir işin olması için edilen duâda baş açmak, başındaki tacı, fahri çıkararak Allah'a yalvarmak bir gelenektir.Meselâ Sultan Veled'in yağmur duâsı için türbeye baş açık giderek niyaz ettiği bilinmektedir.

Eskiden, suç işleyenlerin, kendisini bağışlama yetkisine sahip kişilerin huzuruna, kefen giyip yalın ayak, baş açık gittiğini de tarihî kaynaklardan öğrenmekteyiz.

“Baş açık ilenmek” halk deyiminin bu davranış biçiminden kaynaklandığını söylemek mümkündür (Baş gözü-gönül(can) gözü: Baş gözü görür, ama gördüğünü anlamak, değerlendirmek bu gözün harcı değildir; onu değerlendiren gönül gözüdür; can gözüdür.

Yunus imdi Hakk’a er, dün-ü gün gönlün Hakk’a ver
Gönül gözü görmeyince hiç baş gözü görmeyiser
(Gölpınarlı,1977:46)

Baş kesmek: Sûfîlerin ve özellikle Mevlevî ve Bektaşîlerin uygulamalarından biri de sağ ayağının baş parmağını sol ayağının baş parmağı üzerine koymak, eller düz ve parmaklar açık olarak sağ kol sol kolun üstüne gelmek üzere elleri omuz başlarına çaprazvarî götürmek, sonra da belini bükmemek şartı ile başını öne doğru göğse eğmek, böylece niyazda bulunmaktır.Mürşidin, tarîkat ulularından birinin önünde, ya da bir yatırın türbesinde, sandukaya karşı baş kesilir.

Yeniçerilerin selamları da aynı şekildedir(Gölpınarlı,1977:47).

Baş koymak: Canını, başını verircesine çalışmaktır.

Evvel eşiğine koydum başımı
İçeri aldılar döktüm yaşımı
Erenler yolunda gör savaşımı
Koç kurban dediler inana geldim
(Alevî-Bektaşî Nefesi)
(Gölpınarlı,1977:48)

Baş okutmak: Bektaşîler her yıl, Muharrem; yani hicrî yılın ilk ayı, matem ayı çıktıktan sonra, bir cuma gecesi mürşidinin huzûrunda onlardan rızalık diler; meydanın ortasına gelerek başındaki tacı çıkararak sağ elinde tutar ve şöyle der:

“Allah Allah, Muhammed Alî divanında, erenler meydanında, pir huzûrunda, elim erde, özüm darda, erenlerin dar-ı Mansûr’unda, canım kurban, benim terceman, bu fakıyrın elinden, dilinden ağrınmış, incinmiş can karındaşı varsa dile gelsin, hakkını Hakk’ından dilesin; Hakk’tan gelen hakkıma râzıyım, Allah eyvallah.”

Baba salavat verip razılık diler; onlar da oturdukları yerde dua eder, eğilip yeri öperler; bu râzı olduklarını bildirmektedir. Bunun üzerine o can babaya gidip niyaz ederek arakkıyesini, yahut tacını verir; baba onu tebrikler, böylece de o can, bey’atini yenilemiş olur. Bu törene “baş okutmak” denir (Gölpınarlı, 1977:48).

Baş yarılır börk içinde, kol kırılır kürk içinde: Börk başa giyilen, kenarı pamuk ya da yün tüylü şapkadır. Olan bir olayın çevreye yayılmaması gerektiğini, her şeyin gizli tutulması icap ettiğini belirtir. Tasavvuf ehline söylenegelen bu söz, sonra genelleşmiş, “Baş yarılır fes içinde...” şeklini almıştır.

Binbir Dondan Baş Göstermek: Don şekil, sanat anlamındadır. Kudretini, hikmetini sayısız mahlûkatından, sayıya sığmaz varlıklardan izhâr etmek anlamına gelir (Gölpınarlı, 1977:56).

Bir gömlekten baş göstermek: Beraber tarîkate giren iki can, âdetâ bir gömlekten, yâni bir bedenden iki baş göstermiş gibidir. Canları, îmanları, ırkları birdir. Her zaman birbirlerinin halini görüp gözetmek zorundadırlar. İslâmda bu birlik geneldir, müminler tek bir kişi gibidir (Gölpınarlı, 1977:58).

Ser-pa etmek: Derviş büyük bir kusur işlemişse, yâni Mevlânâ dergâhındaysa ser-tarıyk tarafından meydanda sikkesi alınır ve papuçları dışarıya doğru çevrilir, hırkası sırtına verilir. Bu, o adamı tarîkatten düşkün etmektir. Ser-pa edilen kişi, yere niyâz eder, arkasını dönmeden kapıya gider, ayakkabılarına içer, ye çevirip giyer, eşiği öpüp yine arkasına dönmeden gider. Kendini haklı görüyorsa ve Mevlânâ dergâhında değilse, Mevlânâ dergâhına gidip tarîkatçıya hâlini anlatır; haklı görülürse tarîkatçının verdiği karara uyulur, başka bir dergâha gönderilir ve sikkesi verilir, Haklı değilse bir müddet tarîkatten uzaklaştırılır; sonunda bir ayn-ı cem yaparak gene dergâha alınır (Gölpınarlı, 1977:291).

Başa toprak savurmak: Tarih kitaplarında da yerini almış olan ve daha sonra anlam değişikliğine uğramış bir söz grubudur. Başa toprak savurmak bir kimsenin çok zor durumda bulunduğu zaman yaratıcıya, padişaha, yalvarırken bu durumu bildirmek için başına toprak serpmesidir. Erzincan ve Erzurum'da "başına toprak" bedduası söylene de bu; "Öl, geber" anlamı taşımaktadır. Naima tarihinde de bu deyim rastlanır :

On yedinci yüzyılda, altına bakır karıştırılmış bu yüzden İstanbul esnafı zor durumda kalmıştır. Halk toplanır, yanlarına Şeyülislam'ı da alarak saray bahçesine dolar ve adalet isterler. "Başlarına toprak savurup, feryat edip, "Padişahım, zulm ve âlem harab oldu sana bildirmezler" derler (Naima, Tarihsiz:100).

Türk Dil Kurumu tarama sözlüğünde XV. yüzyılda Tuhfe-ül Letâif adlı eserde bu deyim, "Toprak ol kutluzun başına kim, ol padişah dergâhına kendüzün toprak eyleye" şekliyle geçtiği bildirilmektedir.

Fuzûli ve Enderinî Fazıl da eserlerinde bu deyme yer verirler : ⁽¹⁾

Muharremdir gönül feryada gel, ah ile efgan kıl

Azâ tut, başa topraklar saçup çâk-i giriban kıl

Fuzuli

Bu da sinemde benim dağ olsun

Be, senin başına toprağ olsun

Enderûni Fazıl

İbn-i Batuta, seyahatnâmesinde (XIII.yy.) İzec sultanı Efrasyabin veliahdı öldüğünde orada bulunduğunu, saray halkının toplanarak rengarenk keçeler ve hayvan çuvalları giydiğini, başlarına toprak ve saman koyduklarını kaydeder (Batuta, Tarihsiz:211).

1071 yılında Malazgirt Savaşı'na başlamadan önce Alp Arslan atından inerek yere diz çöküp ellerini göğse kaldırıp dua etmiş yerden bir avuç toprak alarak başına saçmıştır.

Bütün bunlar "başa toprak savurmak"ın tarama sözlüğünde kaydedildiğini gibi yalnızca "Öl, geber! yazıklar olsun!" anlamını taşımadığını belki de şamanlıktan kalma bir inanış olduğunu ve bugün artık uygulama alanını bulmakta zorlandığını söyleyebiliriz (Öztelli,1959:116).

Türk dillerinde somatik adlarla (organ adlarıyla) yapılan deyimler geniş bir yer kaplar. Özellikle baş sözcüğü ile yapılan deyimler epeyce bir grubu oluşturmaktadır. Özbek dili ile ilgili yapılan çalışmalar bize bu konuda ışık tutmaktadır. Özbek dili somatik deyimleri hakkında yapılan çalışmalarda, baş kelimesiyle kurulan deyimlerin yüz elli sekiz sayısını bulduğu görülmüştür.

¹ Hadika-tus-Suadâ, Tasvir-i Efkâr Matbaası, (1268), 317.

Türkçede de baş kelimesiyle yapılan deyimlerin sayısı oldukça fazladır. Özbekçede “kelle” türkçede “kafa” ve “kelle” kelimelerinin de başla ilgili deyimlerin kuruluşunda yer aldığını görüyoruz.

Eski ve orta Türkçe dönemi metinlerinde görülen başla ilgili deyimlere Özbek ve Türkiye Türkçelerinde de aynı şekilde rastlanır:

Bedüg işte tensiz baş agrı bolur.

Baş agrıgi kötürmese beglik galur. (Kutadgu Bilig, 4646)

Toplantı oluncaya kadar bir sıkıntı bulursunuz. (Özbek)

Köyün baş ağrısı olmaya başladı. (Türkçe)

Özbek ve Türk dillerinde baş kelimesiyle yapılan deyimler şekil ve anlam olarak da benzerlik gösterir. Özbek dilinde de “bir yastığa baş koymak” deyimini “evlenmek” anlamına gelir. “Başa çıkmak” ibaresi; gücünü göstermek, birini yönetmek anlamına gelir. Bu deyim Türkçedeki karşılığı “başına çıkmak” deyimidir. Özbekçede “başığa urmag” deyiminin Türkçe karşılığı “başına çalmak” olup anlamca da benzerlik gösterirler. Özbek dilinde “baş açık” deyimini, “evlenmemiş veya kocasından ayrılmış kadın”, Türkçede “başında herhangi bir baş giyeceği bulunmamak” anlamına gelir; Bunun gibi öge bakımından eşit, anlam olarak farklılık gösteren ya da öge sayısı eşit olan ama ad ögeleri farklı olan deyimler de vardır. “Baş tacı etmek” deyimini her iki dilde de “saygı göstermek” anlamında kullanılmaktadır (Usmanova,1997:547).

Örneklere de görüldüğü gibi içinde organ adları, özellikle baş kelimesi olan Özbekçe ve Türkçe deyimlerin çoğu ortaktır, bu ortaklık diğer Türk dillerinde de bulunmaktadır. Üstelik bu deyimlerin bir kısmı ögeleri ve gramatik şekilleri yönünden de aynıdır.

Dua ve Beddualarda Baş

Dua ve beddualar, atasözü deyim, yemin sözleri, yanıltmacalar, tekerlemeler, yakıştırmalar ve benzetme sözleri gibi klişe sözlerdendir.

Bölgelere göre ufak bazı farklılıklar bulunmakla beraber, bu yapı genelde değişmez özelliktedir. Ne var ki bu hüküm manzum ürünler için geçerli değildir. Yaygın olarak bilinen bir beddua, manzum ifade edildiği zaman bazı değişikliklere uğrar, farklı kelime ve kalıplar içinde söylenir. Bu farklı mecaz, teşbih ve istiarelerle daha da zengin ve ahenkli hale getirilir.

Beddualar beldeler, yapılar, ırmak, dağ gibi tabiat parçaları, hayvanlar ve felek için söylenmekle beraber, daha ziyade insanlar hedef alınarak söylenir, Bu da insanın uzuvları, malı mülkü, yaşantısı, ahiret hayatı, inancı, zürriyeti, ölüm dileği ve ölüm şekliyle ilgilidir.

Söyleniş sebeplerine göre beddualar, zamana, şarta, çevreye, kişilerin karakteristik vasfına göre değişiktir; fakat ortak vasıf, çaresizlik sonucu bu yola başvurulmuş olmasıdır.

Her yönüyle kullanılan ortak beddualar olmakla beraber, yalnızca belli bir yöreye ait beddualar da vardır. Bunun yanı sıra, kişinin ruhi yapısına ve olayın özelliğine göre, akan zaman içerisinde, yeni bedduaların da ortaya çıkması elbette ki mümkündür.

Türk kültür coğrafyasında benzer şekillerde rastladığımız dua ve beddualardan bazıları şunlardır:

Dualar

Allah başını ağrıtsın.

Allah başını bozmasın.(Evli hanımlara)

Allah başını bunaltmaya.

Allah başını yastığa düşürmeye.

Başına gün doğsun.
 Başın sağ olsun.
 Başın selamette ola.
 Başın sıkılmasın.
 Başına devlet kuşu kona.
 Başına devlet tacı kona.
 Başına hayır gele.
 Baş ucun pınar ayak ucun göl olsun.(Artan,1963:3054)
 Darısı başına.(Özen,1980:24)

Beddualar

Ağrıları başa alsın.
 Aklın başından gitsin.
 Azrail başında şaşkın kalsın.
 Alem başına yıkıla.
 Alem başına yığıla.
 Bacanın başında baykuşlar ötsün.
 Başın ağrısın, vücudun sallansın,
 Başın belaya uğrasın.
 Başın boran sarsın, yolun kapansın.
 Başın dertten kurtulmasın.
 Başın yansın, ayakların yaş olsun.
 Başına baykuşlar dikele.
 Başına baykuşlar konası seni.
 Başına baykuşlar konasica.
 Başına berk nüzle insin.
 Başına hore pangor gele.
 Başına toprak gele.
 Başına yedi herkendaz haloşor döküle.
 Başından elem rüzgarları essin.
 Başından dert bela eksik olmasın.
 Başını bin türlü bela bürüsün.

Başını **taştan** taşa çalasica.
 Başını **bağrını** yesin.
 Başınıza **türlü** alamet gelsin.
 Başın **darala**.
 Başın **kopsun**.
 Başın **paralansın**.
 Başın **taşa** dokuna.
 Başın **ucunda** ak duman göremeyesin.
 Başın **yastık** görmeye.(Uyku için)
 Başına **ateş** döküle.
 Başına **ateş** yağa.
 Başını **baturayasica** (yiyesice).
 Başına **benim** kadar taş düşsün.
 Başına **bit** düşsün.
 (Beni kınayanların da) Başına gelsin.
 Başına **him** (temel) taşı düşsün.
 Başına **karalar** bağlana.
 Başına **kül** elene.
 Başına (**mezar**) taş(ı) dikile.
 Başına **taş** düşe.
 Başına **taş** yağa.
 Başına **toprak** elene.
 Başına **yıldırım** düşsün.
 Başına **zift**.
 Başına **kızdırma** çırası (ateşli hastalık) yana.
 Başından vurulasın.
 Başını (**pişmanlıktan**) taşlara vurasın.
 (Kendi) **Başını** yersin inşallah.
 Başını **yitiresin**.
 Başının **derisini** yüzerler.
 Başının **derisinden** davul ederler.
 Başka **yar** seversen, başından arta kalasın.

Başsız kolsuz vilayete düşesin.
 Başucunda şişe dura.
 Belalı başın aşktan kurtulmasın.
 Dumanın başından çıka.
 Dünyada tek başına kalasın.
 Ciğerinin başına kurtlar düşsün.
 Dar-ı dünya başına kapkara zindan olsun.
 Derdin hepsine baş olsun.
 Dert ile bela başından gitmesin.
 Dilerim beladan başı kurtulmaz.
 Dünyası başına dar olasıca.
 Gam kasvet başından hiç gitmesin.
 Görgüsüz başın hiç bolluk görmesin.
 Her dem başın beladan kurtulmasın.
 İnşallah başını sokacak yuva bulama.
 Kabirde başına topuzlar vuralar.
 Köhne dünya başına dar olsun.
 Kocaman taşlar düşsün başına.
 O hırsızın başı davalı kalsın, bir iş yapacak pir bulamasın.
 Ya Rabbi! Başına dünyayı dar et.
 Ya Rabbi! Cihanı başına dar et.
 Yalnızca bir başına kalasın.
 Yarım ağrı hiç başından gitmesin.
 Yedi yerden başı kendire geçsin.
 Evin başına yıkılsın.
 Millet başına üşüşe, seyrine baka.
 Başını (mezar) toprağ(ın)a koyayım.
 Öz başını yersin inşallah.
 Sünger düşsün, başın yarılsın.

Türk halk şiirinde de başla ilgili beddualara rastlarız:

Ya Rabbi

Her kim aşıklara cefa eylerse

Başına dünyayı dar et Ya Rabbi

Koyup yad ellere meyil verirse

Başına dünyayı dar et Ya Rabbi

.....

Ahmet

(Yalçın,1959:1984)

Boyun Devrile

Dünyayı başıma dar ettin benim

Devrile devrile boyun devrile

Özün ile sözün ayrıymış senin

Devrile devrile boun devrile

...

Ali Kızıltuğ

(Kaya,2001)

Beddua

Dilerim Allah'tan dertlerin artsın

Ağla da gözlerin sil yavaş yavaş

Sen bu memleketin başına dertsin

Halk için Hak yola gel yavaş yavaş

Kırk gece kalasın boranda kışta

Aklın başına al yolun yokuşta

Dertli der yatasın yıllarca hasta

Bedenin der çürü öl yavaş yavaş

Aşık Dertli

(Atılğan,1998:38-39)

Kara Kız

...

Evli desem daha çok küçük yaşı
Evli isen yılan ola yoldaşı
Hiç bolluk görmesin görgüsüz başın
Ömür boyu varlık ara kara kız
Aşık Duran Bebek
(Kaya,2001)

Dilim Varmıyor

Ehrami'nin zehir ettin aşını
Taştan taşa çalasınca başını
Mevla'dan bulup kanlı yaşını
Dökesin demeye dilim varmıyor
Ehrami
(Kaya,2001)

Sevdiğim

Bileydim bu işin sonu ayrılık
Kapılmazdım bu sevdaya sevdiğim
Verdiğin o sözler hep önen gelsin
Kurtulmasın başın deritten sevdiğim
Zeki Erdali

Beddua

...

Boran sarsın başın kapansın yollar
Kururya filizin kırılsın dalın
Evlat mürvetinden olasın balın
Kundakta bir çocuk belemeyesin

Eseri

(Sevindik, 1998:63)

Beddua

...

Her kim sevdiğine cefa ederse

Neşeli gününü zar Ya Rabbi

Eller zevk ü sefa sürerse

Cihanı başına dar et Ya Rabbi

...

Arzu ettiğine eli yetmesin

Gam kasvet hiç başından gitmesin

Gelene gidene seyir etmesin

İki gözünü de kör et Ya Rabbi

Ferahî

(Atılğan, 1991:32-33)

Bulamasın

...

Başıma toplandı ufak irisi

Bu buğdamı illa çaldı birisi

Dilleri

Allah'tan ölsün karısı

Dahi evlenmeye yar bulamasın

...

Buğdam için kime edem sualı

Buğday dursun kayıp ettik çuvalı

Ohırsızın başı kalsın davalı

Bir iş danışacak pir bulamasın

Dünyada başına her bela gelsin
 Sürünü sürünü imansız ölsün
 Kabrinin içine yılanlar dolsun
 Mezarda yatmaya yer bulamasın

Feryadi
 (Pürlü,1996:92)

Beddua

Ansızın onu da kahretsin Hûda
 Yıkılsın başına onun mekanı
 Cihanda vermesin derdine deva
 Dilerim Hûda'dan sürünsün canı

Feşani bu işlere destan eylese
 Başından geçeni bir bir söylese
 Olan macerayı fasıl eylese
 Duyan aciz kalır böyle destanı

Feşani
 (Gençosman,1972:528)

Ya Rabbi

Daima tersine gitsin işleri
 Başına dökülsün hışım taşları
 Kurtlansın çürüsün bütün dişleri
 Lokmasını gayet sert ver Ya Rabbi

Feymani
 (Artun,1999:307)

Batasıca Yar

Damağın sızlasın dişin ağrısın
 Nefesin kesilsin döşün ağrısın
 Vücudun sallansın başın ağrısın
 İlaç diye zehir yutasıca yar

Gürünlü Gülhani
 (Kaya,2001)

İntizar

...

Mahrur gözün pınar olsun yaşlara

Eyvah deyi başını vur taşlara

Medet dile gökte uçan kuşlara

Belki o an affederim yar seni

Gevheri

(Elçin,1984:518)

Beddua

...

Ayakların taşa değe

Ettiklerin başa gele

Kurşunların kaşa değe

Yarı yolda yorulasın

...

(Aslan,1987:39)

Beddua

...

Ne diyeyim Allah'ından bulasın

Suratını aç köpekler yalasın

Dar gününde yapayalnız kalasın

Dünyası başına dar olasıca

...

(Soyver,1997:69)

Sebep

...

Her nefeste sızı gelsin döşünden
Yarım ağrı hiç gitmesin başından
Sofranızda akrep çıksın aşından
Yutasın da görmeyesin sen sebep

İsmeti

(Kaya,2001)

Sen Gurbet

...

Bir lokma ekmeğe başım belada
Anam babam ne yaparlar sılada
Dilerim ki sende deprem ola da
Beşik gibi sallanasın sen gurbet

...

Yüzü gülmez yad ellere gidenin
Kaptanı sarardı soldu bedeninin
Seni başımıza bela edenin
Başlarına çalinasın sen gurbet

Kaptanı

(Kaya,2001)

Hazret-i Mevlam

...

Sıracalar çıksın nazik teninde
Dilerim ölesin tatlı deminde
Yüzün kara olsun Hak divanında
Kıyamet gününde başın dar olsun

Karacaoğlu

(Cumbur,1985:345)

Düşesin

...
 Tabipler derdine derman bulmasın
 Dert bela başından eksik olmasın
 Dünyada ahrette yüzün gülmesin
 Sürüne ayaktan ele düşesin
 ...

Kul Hasan
 (Kaya,2001)

Beddua

...
 Zalim olmuş geceleri yastığım
 Yara ulaşacak nedir eksiğim
 Yetmedi mi gam elinden çektiğim
 Başına baykuşlar dikile senin
 ...

Kul Mehmet
 (Kaya,2001)

Hırsıza Beddua

İnşallah ayağında yırtılmaz
 Malamat olunup suçu örtülmez
 Bir saniye başı dertten kurtulmaz
 Kahrolsun camiye gelen o hırsız

Talip Kılıç

Emi

Sen de sev yüreğin çöllerde pişsin
 Elem rüzgarları başında essin
 Bedenin gün görmez kuyuya düşsün
 Geceleyin gündüzü göreme emi

Şevki Dinçal

Gargış

...

Kimseşi olmasın gelbin dindire
Yeddi yerden başı keçsin gendire
İstekli balası düşsün tendire
Könül mülkü boran olsun gar olsun

Mani

Ocak başı yan başı
Ben yemem bulgur aşı
Teneşirde yıkansın
Kaynanamın kel başı

Mani

Portakalsın
Geç gönül portakalsın
Muhabbete doyulmaz
Sırrımız burda kalsın
Başka bir yar seversen
Başından arta kalsın

Türkü

.....

Başın pınar ayakların göl olsun
Az doldur sevdiğim içemiyom ben
Ne kadar yüz çevirsen geçemiyom ben

.....

Ninni

Çıkayım dağlar başına
 Güneş vurdu kemerimin kaşına
 Beni kınayanların gelsin başına
 Ninni bebek ninni bebek ninni
 (Çelebioğlu, 1982:53)

Oğula Beddua

Kasıptın belengazdın
 İşahken ne tırın dazdın
 Mademki bu kadar azdın
 Toprağ gele başan oğul
 ...

Rezil ettin meni ele
 Oğul boynun altan kala
 Başan hore pangor gele
 Yürüdün be yurt ole oğul
 (Zülfikar, 1972:20-21)

Fıkralarda Baş

Kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâyeler içerisinde de başla ilgili olanlar ya da içerisinde başın yer aldığı bölümler olanlar vardır. Türk düşünce ve mizah anlayışına evrensel bir boyut kazandıran, Türk boyları arasında da sayılıp sevilen, tanınan, benimsenin, Türk dünyasını birleştiren bir şahsiyet olan Nasreddin Hoca fıkraları da bu fıkralar arasında yer almaktadır. Gerek Nasreddin Hoca fıkralarında gerek diğer fıkralarda baş, kalıplaşmış söz grupları içinde oldukça sıkça yer almaktadır.

İnsan Kendi Kulağını Isırabilir mi?

Hoca, kadıyken iki davalı kişi gelir.

Onlardan biri:

- Kadı Efendi, bu adam benim kulağımı ısırdı, diye şikâyetçi olur.

Hasmı :

- Hayır der, o kendi kulağını ısırdı, bana iftira ediyor. Hoca:

-Siz bir müddet sonra gelin. Ben bir karara varayım, der. İçerideki odalardan birine girerek, "Adam kendi kulağını ısırabilir mi?" diye denemek ister. Bir eliyle kulağını yakalar, başını çevirir, ısırmaya çalışır, bir türlü ısırılmaz. Bu çabalama sırasında paldır küldür yere düşer, başı yanılır.

Mahkemeye gidince, davacı ve davalı gelirler.

Başı sarılmış olan Hoca, davayı tekrar dinler.

-Kadı efendi, adaletle iş görün! İnsan kendi kulağını kendisi ısırabilir mi? Diyene;

-Isırır oğlum ısırır!Hatta düşer de başı bile yanılır der (Özkan,1999: 57).

Başı Var mıydı?

Hoca, bir gün dostu ile kurt avına gider. Onlar yeleli, iri bir kurt görürler. Derisini beğenip peşine düşerler. Kurt inine girer. Arkadaşı arkasından ine dalar. Hoca, dışarıda epeyce bekler fakat arkadaşısı çıkmaz. Sonunda delikten bakar ki, arkadaşısı kımıldamadan yatmaktadır. Onu, inin deliğinden çekip çıkarır. Görür ki, onun başı yerinde yok! Hoca, biraz oyalandıktan sonra şehre doğru koşar. Arkadaşının evine varır. Karısına:

-Sabah kocan evden çıktığında başı yerinde miydi? diye sorar (Özkan,1999:149).

Başım Un Ufak Olurdu

Bir gün Hoca yaz ayının sıcak günlerinde eşeğine binip bir yere giderken yolda bir ceviz ağacının dibinde mola verir. Başlığını çıkarıp kollarını açar. Terini silerek ferahlar. O sırada gözü etrafında yatan iri kabaklara düşer. Başını kaldırınca da ağaçtaki cevizleri görür.

-Hayret! Allah'ım büyüklüğü dana gibi kabakları bu kadarcık ince saplı tereklerde yaratmışsın fakat dalları göğe kadar uzanan, kolları göğün derinliklerine giden gövdesine iki adamın kolunun kavuşmadığı bu ulu ağaçta ise küçücük meyve bitirmişsin. Bunların yerini değiştirmiş olsaydın uygun olurdu, der.

Aniden ağaçtaki karga cevizi gagalamaya başlar. Ceviz, sapından kopup Hoca'nın tam alınına düşer. Hoca'nın gözlerinden ateş çıkar. "Ahh" diye inleyerek başını tutar:

-Allah'ım sen daha iyi biliyormuşsun. Eğer ağaçta kabak bitmiş olsaydı, benim şu kel başım un ufak olurdu (Özkan, 1999: 287).

Aklı Başındadır

Nasreddin Hoca, bir gün, devesine binip, tüccarlarla beraber yola çıkar. Devesi yolda, ürkererek onu düşürür. Hoca, deveyi çökertir, kılıcını başının üzerinde çevirir ve hayvanın başını vurup düşürür.

Yoldaşları:

-Yahu Hoca, ne yaptın böyle? diye sorarlar.

Hoca, onlara:

-Bunun akli başındadır! Aklını almazsak, beni yine düşürür! Der (Özkan, 1999: 299).

Efsânelerde Baş

Baş motifinin en çok kullanıldığı tür kahramanlık temasını işleyen efsânelerdir. Özellikle kesik başlı kahramanları işleyen efsâne ve destanlar Türkler arasında oldukça yaygındır. Bu efsâneler, Anadolu'da oldukça hızlı bir biçimde yaygınlaşmıştır.

Bu efsânelerin ve destanların kahramanlarına evliya gözüyle bakılması ve bu çerçevede teşekkül eden evliya mezarları dikkat çekicidir. Uzun süre şifahi olarak yaşayan bu efsâneler, araştırmacılar tarafından derlenerek yayımlanmıştır.

Anadolu'nun ilk İslâm fetihleri dönemini yansıtan bir efsâne, Sinop'la alâkalıdır. Bugün Sinop'ta Seyyid Bilâl Türbesi'ndeki mezara raptedilmiş bulunan levhada da yazılı efsâneye göre, Seyyid Bilâl Hz. Hüseyin soyundandır. Emevî halîfesi Ömer Abdülâziz devrinde İstanbul kuşatmasında gemilerle Karadeniz sahillerinde bulunurlarken, bir fırtınaya yakalanırlar. Sinop limanına sığınmak zorunda kalırlar. Ancak şehrin tekfuru kendilerinden kuşkulananarak ordugâha gece bir baskın düzenler. Müslümanlar şiddetle karşı koyarlarsa da pek çoğu şehit düşer. Geri kalanlar Seyyid Bilâl emrinde düşman çemberini yarıp çıkmak isterken, tekfurun bir kılıç darbesiyle Seyyid Bilâl'in başı kesilir. Seyyid Bilâl derhal yere düşen başını koltuğuna alarak bugün türbesinin bulunduğu yere kadar gelir ve orada vefat eder. Bu kerâmete hem Müslüman askerler hem de başlarında tekfur olduğu halde Rumlar görürler; şaşkınlıktan ne yapacaklarını bilemezler. Tekfur korkup çatışmayı durdurur; Müslüman askerlerin çekip gitmelerine mâni olmayacağını söyler. Sonra da ölümüne sebep olduğundan dolayı pişmanlık duyduğu Seyyid Bilâl'in üzerine türbe yaptırır. Kendisinin de öldüğü zaman, türbenin kapısı önünde gömülmesini vasiyet eder.

Yine ilk İslâm fetihleri dönemine ait efsânelerden biri de, Antakya'nın fethini hikâye etmektedir. Kahramanı ise, aslında, Hristiyanlığın yeni çıktığı ve yayıldığı dönemlerde yaşadığı sanılan ve İslâmi literatüre Habîb-i Neccar adıyla geçen zattır. Efsâneye göre Hz. Ömer zamanında Ebû Ubeyde Cerrah komutasındaki ordu Anadolu'ya gazâyâ çıkmış ve Antakya önlerine gelmiştir. Ordunun bayraktarı Habîb-i Neccar'dır. Kahraman bir cengâver olan bu zat, surların önündeki muharebelerde pek çok Müslüman askerlerinin imdadına yetişir. Bir ara Ebû Ubeyde'nin "Yetiş yâ Habîb!" dediğini duyar ve hemen fırlayarak elindeki sancağı bir tepeye diker. Ancak kâfirler Habîb'in başını

kılıçla kesip bir mızrağa saplayarak burçlardan birine yerleştirirler. Şehrin fethi uzar ve savaş kızışır. İşte tam bu sırada, burçtaki mızrak üzerinde dikili Habîb-i Neccar'ın kesik başından Müslümanları coşturan nâralar ve teşvikkâr sözler işitilir. Şevke gelen mücâhitler hep birden hücum ederek nihayet şehri fethetmekte başarılı olurlar. Ebû Ubeyde Habîb-i Neccar'ın kesik başını defnedip üzerine bir türbe, yanına da bir câmi yaptırır. Gövdesi ise Nur Dağları'nda bir yere gömülür (Önder, 1972: 74-75).

Gaziantep'in eski adıyla Ayıntab'ın fethi efsânesi de şöyledir: Şehrin kuşatılması sırasında Hz. Muhammed'in sahâbesinden pek çoğu, bu arada Pir Sefa da şehit olurlar. Orduda bulunan başka bir sahâbe Karaçomak, bunu görünce hırsla çarpışmaya devam ederek bir tepenin eteğine kadar gelir. Burada düşmanlar başını vücudundan ayırırlar. Ama Karaçomak'ın başsız vücudu vuruşarak tepenin başına kadar çıkar. Sonra orada yıkılıp ruhunu teslim eder. Fetih tamamlandıktan sonra Karaçomak'ın başı ve gövdesi ayrı ayrı, bulundukları yerlerde defnedilirler. Bunun için Karaçomak'ın bugün iki türbesi bulunduğu söylenir. Bunlardan başına ait olduğuna inanılanı, Gaziantep'de Karatarla Câmii yakınında; vücudunun bulunduğu sanılan türbe ise şehit düştüğü, adını taşıyan Karaçomak köyünün üstündeki tepededir (Güzelbey, 1964:26-27).

Çorum'un fethiyle ilgili bir efsânede de, yinir Hz. Peygamber'in sahâbesinden Suub-u Rûmî (Suheyb-i Rûmî) ile Übüdü Gazî (Ubeydullah b. Cahş)'nin kahramanlıkları anlatılmaktadır. Efsâneye göre bu iki shâbe Anadolu'yu islâmlaştırmak için gelmişler ve Çorum'da kâfirlerle savaşmışlardır. Bu esnâda düşman tarafından başları kesilmiş, ama onlar "kellelerini koltukaltlarına alarak" mücadeleye devam etmişlerdir. Türbelerei Çorum'da, bugün Hıdırlık denilen semtte bulunmaktadır (Tanyu, 1967: 191).

Bir efsâne ise İznik'in İslâm orduları tarafından fethini dile getirmektedir. İslâm orduları Anadolu'da birçok şehri fethederek nihayet İznik

önlerine gelmişlerdir. Şehir kuşatılır ama bir türlü alınamaz. Ordunun sancaktarı olan Abdülvahhab Gazî, yakışıklı, genç bir mücahittir. Kaledeki Bizanslı kızlardan biri, savaşı seyrederken onu görür ve âşık olur. Bu hücum sonucu burca tırmanmaya ve sancağı oraya dikmeye muvaffak olan Abdülvahhab Gazî de kızı fark eder ve o da ona âşık olur. Ama ne yazık ki kıza bakarken, düşman askerlerinden biri delikanlının başını uçurur; surlardan aşağıya yuvarlar. Tam o zaman garip bir şey olur: herkesin şaşkın bakışları önünde Abdülvahhab Gazî aşağıya atlar ve başını yerden alıp koltuğunun altına yerleştirerek tek eliyle savaşımaya devam eder. Savaşa savaşa şimdi türbesinin bulunduğu yere gelir ve orada can verir. Şehir fetholunduktan sonra üzerine türbe yapılır. Bugün Bayraklı Dede diye tanınan türbe, halk tarafından büyük bir saygıyla ziyâret edilmekte, aday olarak da her ziyâretçi bir bayrak getirip türbeye bırakmaktadır.

Ankara'nın ilk İslâm fetihleri döneminde kuşatmasına ait bir efsâne ise, Battal Gazî'nin babası Hüseyin Gâzi'nin başına gelenleri anlatır. Efsâneye göre, kuşatma sırasında düşmanlar Hüseyin Gazî'nin başını keserler. Ama o, başını koltuğuna alarak doğuda şehre yaya bir buçuk saat mesafedeki bugün türbesinin bulunduğu tepeye kadar gelir ve ancak orada rûhunu teslim eder. Evliyâ Çelebi burada zengin vakıflara sahip bir tekke bulunduğu, senede bir defa toplanarak binlerce kişilik kalabalık bir cemaat huzurunda Gazî'nun ruhuna mevlid okunduğunu yazar (Hulûsî, 1928: 95).

Hüseyin Gazî'nin bir türbesi de Sivas'ın Divriği kazası yakınındaki Iğımbat tepesinde bulunmakta olup halk arasında anlatılan ve yukarıdakine benzer efsâneye göre, kendisi tek başına düşmanla savaşmış ve çoğunu kılıçtan geçirmiştir. Namaz vakti gelince namaza durmuş, bunu fırsat bilen kafirler de arkadan gelip başını uçurarak kendisini şehit etmişlerdir. Buna rağmen Hüseyin Gazî ölmemiş, namazını başsız tamamlamıştır. Namaz bittikten sonra başını koltuğuna alarak Iğımbat tepesine tırmanmış ve zirvede ruhunu teslim etmiştir. Bugün bu türbe çok saygı görmekte, muhtelif vesîlelerle adaklara ve ziyâretlere sahne olmaktadır (Özen, 1987: 148).

Erzincan'ın merkeze bağlı Binkoç Köyü yakınlarında türbesi bulunan Seydi Sultan efsânesi ise şöyledir:

Rivayete göre Seydi Sultan askerleri ile burada bulunurken, kafirlerle şiddetli bir muharebeye girişmek zorunda kalır. Çarpışma esnasında düşmanlardan biri kılıcıyla Seydi Sultan'ın başını vücudundan ayırır. Ama o derhal başını alıp koltuğunun altına yerleştirir; hiçbir şey olmamış gibi savaşıma devam eder. Ne var ki, bu kerâmeti gören bir kadın onu etrafındakilere gösterir. İşte o anda Seydi Sultan kılıcını yere diker ve orada canını teslim eder; askerleri de ardıç ağacı haline gelir (Sakaoğlu, 1976: 99-100).

Biraz farklı mâhiyette bir efsâne de Tokat'ın kazası Turhal'ın adını açıklamaktadır. Buna göre, bir zamanlar şehri düşman kuşatmıştır. Savaş günlerce sürüp gider; pek çok Müslüman şehit düşer. Savaşın iyice kızıştığı bir gün, Türk askerlerinden biri şiddetle düşman safları içine dalar ve yakın kılıç akşama kadar savaşı. Güneş battığı sırada arkadan gelen bir kılıç darbesi bu cengâver yiğidin başını uçurur. Yere düşen kesik baş, yuvarlana yuvarlana şehir dışındaki köprüye gelir. Yoluna devam edecekken gelen bir ses:

"Dur! Kal!" diye kesik başa emreder; o da oracıkta kala kalır. Türkler muharebeyi kazandıktan sonra oraya bir türbe ile mescit yaptırırlar. Böylece şehrin adı "Durkal"dan bozma Turhal olur (Önder, 1996: 129).

Yozgat havalisinde anlatılan bir kesik baş efsânesi ise, Akdağmâdeni kazasına bağlı Çalışkan Köyü'ndeki Muşalim kalesinin adını hikâye ediyor. Efsâneye göre kalenin adı, burasının Bizanslılar'dan fethe gelen Muşlu Ali'den gelmektedir. Muşlu Ali komutasındaki bir bölük askerle kaleyi kuşatmış, bu sırada başı uçurulmuştur. Ama o yılmayarak başını koltuğuna

almış ve savaş devam etmiştir. Nihayet Bizanslıları kovalayıp mağlûbiyete uğratarak kaleyi fethetmiş ve sonra düşüp ölmüştür.

Bugün Konya'da önemli bir ziyâret mahalli olan Kesikbaş Türbesi hakkında da şu efsâne anlatılır: Rivayet olduğuna göre, Selçuklular zamanında Konya şehri düşmanlar tarafından kuşatılır. Kaledekilerin canla başla savunmalarına rağmen düşman kapılara dayanır. İşte bu tehlikeli vaziyet üzerine kalenin ak sakallı yaşlı komutanı yalın kılıç kapıdan çıkıp nâra atarak düşmana saldırır. Bu hakaret ötekilere de cesaret verir; onlar da hücumla geçerler. Lâkin bir ara düşmanlardan biri ak sakallı komutanın başını uçurur. Fakat komutan düşüp öleceği yerde hemen başını yerden alıp mücadelesini sürdürür. Bu hayret ve dehşet verici manzaradan ürken düşmanlar kuşatmadan vazgeçip selâmeti kaçırmakta bulurlar. O zaman başsız gövde koltuğundaki başını yere koyar; kibleye dönerek secdeye kapanır ve canını teslim eder. Selçuklu sultanı bu türbeyi işte onun için yaptırmıştır (Önder, 1996: 127-128).

Bu tür efsânelerin daha geç bir devre ait bir örneği de Fatih devrine aittir: Trabzon'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethini anlatmakta olan bu efsâneye göre, Sultan şehri kuşattığı zaman, imparatora teslim olmasını ister. Ancak imparator teslim şartı olarak kuleyle Ayasofya arasına gerilmiş zincirin kırılmasını ileri sürer. Sultanın topçuları gülle ile kırmayı denerlerse de başaramazlar. Derken, meçhul bir asker bir atışta zinciri parçalar. Hemen kendisini padişahın zuhuruyla çıkarırlar. Bu bir yeniçeridir. Padişah topçularının kıramadığı zinciri bir yeniçerinin kırmasına içerleyerek boynunun vurulmasını emreder ve yeniçerinin başı kesilir. Padişahın askerleri surlarını kapılarından sel gibi içeri akarken, en ön safta, koltuğunda kesik başı olduğu halde birinin koştuğunu görürler. Bu, sultanın başını vurdurduğu yeniçeridir. Ama görülür görülmezde oraya yığılır kalır. Padişah bu kerâmeti işittiği zaman hata ettiğini anlar ve oraya bir türbe yaptırarak yeniçeriye defnettirir (Önder, 1996: 119-120).

Kesik baş motifli efsânelerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı fetihlerinin Rumeli topraklarında altın devrini yaşadığı, büyük meydan savaşlarının olduğu XV-XVI. Yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Macaristan, Yugoslavya ve Avusturya toprakları ile diğer ülkelerde de kesik baş motifli efsâneler ve kesik baş mezarları bulunmaktadır.

Türkiye'nin pek çok kasaba ve köyünde, şehirlerinde, kültür tarihi ve folklor açısından oldukça önemli bir yer alan kesik baş türbeleri ve bunlarla ilgili efsaneler vardır. Bu türbelerle ilgili olarak çeşitli ziyaret ve adak usulleri geliştirilmiştir. Bu yerleri ziyaret eden insanlar, türbelere büyük saygı duymakta ve efsanelerde anlatılanların doğru olduğuna inanmaktadırlar.

Kesik baş kültü, Anadolu tarihinde neolitik devirlerden bu yana çeşitli şekillerde sürüp gelmiştir. Bugün, insanları kurban ederek başlarını kesmek bahis konusu değildir; ama geçmişten günümüze kadar gelen ve düne ışık tutan eserler ile arkeolojik kazılar sonucu elde edilen bulgular, geçmişte Anadolu sahasında da kesik baş kültürünün olduğunu düşündürmektedir. Kesik baş kültürünün sonucu olarak günümüze taşınan ziyaret yerlerinin Türk döneminde İslâmiyetleştirilmiş bir tarzda yeniden tezahür ettiği söylenebilir.

Bugünkü modern antropoloji araştırmaları ve yapılan arkeolojik kazılar sonucu elde edilen veriler, dünyanın çeşitli yerlerinde daha neolitik dönemlerden beri insan başı (kesik baş) kültürünün var olduğunu şüpheyi yer veremeyecek biçimde ortaya koymuştur. Anadolu coğrafyasında yine tarih öncesi çağlara kadar inen insan başı kültürü ile alakalı bulgular yakın dönemlerde ele geçirilmiştir. Bu bulguların Anadolu coğrafyasında ele geçirilmesi ve kesik başa sonradan yüklenen kıymetin kültür ve folklor açısından arz ettiği önem bizim de konuya dikkatimizi çekmiştir.

"İnsan başı genel olarak faal prensibin şiddetini temsil eder. O, yönetme, emretme ve aydınlatma yetkisini de kapsar. Ayrıca maddenin bir

yansıması olan vücuda oranla ruhun yansımasının da timsalidir. Yuvarlak biçimiyle insan başı, Eflâtun'un dediği gibi bir kâinata benzer. Gerçekten de o, âdeta küçük bir kainattır.”⁽¹⁾

İnsan başına yüklenen bu sembolik anlam, tarihin en eski devirlerinden beri hemen hemen dünyanın en ilkel kültür ve dinlerine mensup insanlardan, en gelişmiş kültür ve din çevrelerine mensup toplumlara gelinceye kadar yeryüzünde tarih öncesi çağlardan beri zaman zaman ve yer yer insan başıyla ilgili değişik inançlar ve kültürlerin oluştuğu görülmektedir.

Kesik başın iki kaynaktan geldiği söylenebilir. Bunlardan biri, savaşlarda yenilen düşmanlar; diğeri bizzat kabilenin kendi üyeleri ya da genellikle vefat eden atalar ya da başkalarıdır.

Baş tabiat üstü güçlerin, sihirli kuvvetlerin barınağı olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple, hem ona sahip olana hem de onun çevresine yardımı veya zararı dokunabilir. Onun için kutsal, tabulu yerlerde, en seçkin odalarda muhafaza edilmesine özen gösterilmiş, bazı usullerle kesik başın ve biçiminin bozulması önlenmiştir.

Kesik başın ata başı olması, atalar kültürünü de hesaba katmayı gerektirir. Muhafazası için uygulanan işlemler birbirinden farklı olabilmekle birlikte kesik başa sunulacak adaklar, yapılacak merasimler benzerlikler göstermektedir.

Anadolu'da kesik baş kültürü gösteren ilk bulgulara orta taş devrinden kalma iskân yerlerinde rastlanmıştır. 1980'li yıllardan sonra devam eden kazılar sonucu çok daha ilgi çekici bulgulara rastlanmıştır.

¹ "Tete", Dictionnaire des Symboles, ed. Jean Chevalier-A.Geheerbian, (1975),IV,287.

Diyarbakır'ın Ergani Kazası sınırları içinde yer alan Çayönü tepesinde ele geçirilen kalıntılar karbon 14 tekniği ile incelenmiş ve zamanımızdan 9200 yıl öncesine ait olduğu tespit edilmiştir. Çayönü tepesi 1980'de kazılmaya başlanmış olup 1984 yılında üç oda ve bunlara bağlı bir avludan ibaret bir yapı çıkarılmış, bu üç odada 71 adet insan başına rastlanmıştır. Şiddetli bir yangın geçirdiği tespit edilen binadaki kafataslarının bazılarının, bu yangından değişik oranlarda etkilendikleri gözlenmiştir. Dikkati çeken bir başka yan, yapılan incelemeler ve kimyevi tahlillerin, bu kafataslarının aynı zamanda bu odalara konulmadığını, birer ikişer, belki biraz fazla sayıda olmak üzere yerleştirilmiş olduğunu meydana çıkarmasıdır. Daha çarpıcı olanı, bu başların başka bir yerdeki vücutlardan alınıp buraya bırakılmadığı, bedenler henüz sağlamken, herhangi bir şekilde çok muhtemelen kesilmek suretiyle alınıp yerleştirildiğidir (Özbek,1987:19).

Kafataslarının 53 yetişkine ait olduğu, %83'ünün 30 yaşın altındaki gençlere ait olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca kafataslarının bulunduğu odaların bağlandığı avlunun içinde bir kurban taşı olması muhtemel olan yassı bir taş, odaların durumu ve diğer hususlar, binanın sırf bu kesik başları koruma ve bununla ilgili başka işlemleri yerine getirme amacıyla yapıldığını ortaya koymaktadır (Özbek,1987:30).

Ünlü dinler tarihçisi Mircea Eliade (Paris,1975) Anadolu'da özellikle tarihi devirlerde, hasat mevsimi nedeniyle düzenlenen insan kurbanı ve kafa kesme ayinine örnek olarak Frigyalıları göstermektedir. Bu konuda şu Frigya efsanesini anlatır:

Kral Midas'ın oğlu Lityerses, korkunç iştahı ile tanınmakta ve buğdaylarını bizzat biçmeyi çok sevmektedir. Tarlada ekin biçerken oradan kim geçerse, kendisiyle ekin biçme yarışına zorlamaktadır. Yolcu bu yarışmada yenilirse, Lityerses, ellerini bağlar ve tırpanla başını keserek

vucüdunu tarlaya atar. Günün birinde, bir yolcu kılığında Herkül oradan geçer ve Lityerses tarafından yarışmaya davet edilir. Kendi âdetine kendisi kurban gider (Eliade,1975:290).

Kesik baş kültürüne işaret sayılabilecek bu ve bunun gibi efsaneler özellikle Doğu Akdeniz'i çevreleyen memleketlerde oldukça yaygındır fakat bizim için daha çok önem teşkil eden Anadolu sahasıdır.

Anadolu'da Çayönü'nden uzak sayılamayacak Harran'da da çok daha yeni devirlere ait (Ms.III. veya IV. Yüzyıldan IX.yüzyıla kadar-bu dönemde burada Müsevilik-Hristiyanlık karışımı bir dine sahip olan sâbiler ve Mezopotamya ve İran dinleri kalıntılarının Helenistik devirde Yunan inanç ve efsaneleriyle birleşmesinden ibaret bir çeşit karma dine mensup olan Harranlılar yaşamışlardır) başka bir kesik baş kültüne rastlanmıştır (Rice,1952:45).

Harran'daki kesik baş kültüne dair izleri çeşitli eserlerde görmek de mümkündür. İbnü'n-Nedim Kitabü'l-Fihrist adlı eserinde Harran'dan bahsederken şu hikâyeyi anlatmaktadır:

"Bu, bir insan başı olup, yıldızlar hakkında besledikleri inançlarına uygun olarak Utarid (Merkür) sûretini temsil etmektedir. Onlar Utarid'e benzediğini zannettikleri birini buldukları zaman, onu hile ve aldatmaca ile yakalayıp kendisine pek çok şey yaparlar. Mesela bunlardan biri, adamı, başı çekildiği zaman kesmeden kendiliğinden kopabilecek ve eklemleri birbirinden ayrılacak hâl oturtmamalarıdır. Bunu ben kendim görmedim ama, "filan adam zeytinyağında" diye çok eski bir darb-ı mesel vardı... bu işi her yıl, Utarid gökyüzünde en yüksek noktasına eriştiği vakit yaparlar. İnançlarına göre, o zaman kurban edilen bu insanın rûhi Utarid'den kesik başına inecek, onun ağzından konuşacak, Zirâ onlara göre, diğer canlı mahlûklar içinde en fazla insan tabiatı Utarid'inkine benzer ve ona daha yakındır; konuşmaya ve

temyiz etmeye daha elverişlidir. (Harranlılar'ın)Kesik Baş'a saygıları, onu en gibi hilelerle elde edecekleri, gövdeden ayırmadan önce ve sonra ne yapacakları uzun uzun el-Kitabü'l-Hâtifi adındaki kitapta anlatılmış olup... şekiller de bulunmaktadır." (Nedim,Tarihsiz:459).

Harran'daki insan başı kültü hakkında klâsik Müslüman kaynaklarının biraz ölçülü olmak kaydıyla verdikleri bilgilerden birini de Şemseddin Eddımaşki kaydetmiştir.

"(Harranlılar'ın) tuhaf ve fakat güzel mâbedlerinden biri de Utarid Mâbedi olup altıgen şeklindedir ve kare bir zemine bina edilmiştir. Her yüzeyi, ellerinde yeşil dal parçaları ve altın yıldız ile yazılmış sahifeler tutan güzel çocuk resimleriyle süslenmiştir.....

Ay, semada en yüksek noktasında olduğu zaman, (Harranlı rahipler) beyaz elbiseler giymiş oldukları halde, yanlarında gümüşten mâmul ateş ve yiyecek kaplarıyla, balık ağlarıyla (Kurban edilecek kişinin kaçmasını önlemek amacıyla kullanılır.) Mabedin önüne gelirler. Beraberlerin de büyükçe yüzlü bir adam bulunmaktadır. Putun önünde hep bir ağızdan: "Ey Tanrı'nın habercisi! Ey parlak güneşin kardeşi! Ey yüce beş seyyarenin en süratlisi! Sana geldik ve senden, şu sana benzeyen kişi sayesinde yakınlık bekliyoruz.! Gibi sözler söylerler: arkasından raksederler, sonra ellerini arkadan bağlayarak adamı putun önüne dikerler ve ölünceye kadar okuturlar. Sonra kanını putun üzerine sürerler. Bu benim anlattıklarım, onların kurban işlemleri hakkında hikâye olunandır. Doğrusunu Allah bilir." (Dımaşki,1923:43).

Klâsik İslâm kaynaklarının çoğunlukla eski kitaplardan pek az da kendi görgülerine ve duyduklarına dayanarak verdikleri bu bilgiler, bazı uzmanlarca kültün olduğu toplumları sevmeyenler tarafından söylenen yakıştırmalar olarak da kabul edilmektedir. Her nasıl olursa olsun bizim açımızdan önemli

olan kesik baş kültüne ait izlerin günümüze dek bu coğrafyaya taşınmış olmasıdır. Böyle bir kültü günümüze aktaran kaynaklarda abartmalar olmakla birlikte yadsınamayacak ayrıntılar, kesik baş kültürünün varlığını reddedebilmenin zorluğunu ortaya koyar.

Tarih açısından Harran'da gerçek anlamda böyle bir kesik baş kültü olmamış olsa bile, konumuz açısından bu o kadar önemli değildir. Zira, bizi ilgilendiren efsanelerin çıkmış olması ile bu efsaneler ve efsanevi yerler etrafında teşekkül eden kültürdür.

Hız.Hüseyin'in kesik başıyla alâkalı menkabe de Harran'daki kültür etkilerinin doğruluğuna örnek gösterilebilir. Buna göre Kerbelâ'da şehit edilen Hız.Hüseyin ve yakınlarının kesik başları Şam'a götürülürken yolda Harran'da konaklanır. Kalabalık olayı ve kesik başları seyretmeye çıkan Harranlılar arasında adı Yahya olan bir de Yahûri vanrın,'da şehit edilen Hız.Hüseyin ve yakınlarının kesik başları Şam'a götürülürken yolda Harran'da konaklanır. Kalabalık olayı ve kesik başları seyretmeye çıkan Harranlılar arasında adı Yahya olan bir de Yahûri vardır. Yahya kesik başlara bakarken gözü Hız.Hüseyin'in başına ilişir. O arada başın dudaklarının kımıldadığını fark eder. Hemen yanına yanaşır. Kulak verince, Kurân-ı Kerim'den "zâlimlerin yakında pişman olacakları" meâlinde ayetler okuduğunu duyar. Bu olay karşısında hayrete düşer ve başın kime ait olduğunu sorar. Hız. Muhammed'in torunu Hız.Hüseyin'in başı olduğunu öğrenir öğrenmez kelime-i şahadet getirerek Müslüman olur. Kafilâ içindeki Hız. Hüseyin'in yakınlarına yardım etmek ister. Ancak askerler engel olurlar. Sonunda büyük bir tartışma çıkar, askerler Yahya'yı şehit ederler. Türbesinin Harran'da hâlâ "Yahya-yı Şehit" diye bilindiği gibi rivayet edilmektedir (Atalay,1987:198).

Binbir Gece Masalları içinde yer bulmuş olan Hekim Duban Masalı da İslâmî folklordaki kesik baş motifli türler arasında olan önemli bir belge niteliğindedir.

Masalda anlatıldığına göre, Rum meliki onulmaz bir hastalık olan cüzama tutulur. Hiçbir hekim derdine çare bulamaz. O sırada Duban isminde bir filozof hekim gelir; meliki iyileştirir. Buna karşılık melik onu mükâfata, servete ve ikrâma boğar; ama melikin kıskanç olan ikinci veziri hekimi kıskanır. Devamlı sûrette melike telkinlerde bulunup onu kötüler. Vezir sonunda meliki, hekimin tahtta gözü olduğuna ve kendisini öldürmek isteğine inandırır. Melik bu telkinlere o kadar kapılır ki, hekimin başını kestirmeye karar verir. Bu şaşırtıcı karar karşısında hekim masumiyetini ispatlamaya çalışırsa da faydasızdır. Bunun üzerine, melike, söyleyecekleri aynen yapıldığı taktirde, kesilen başının kendine sorulan sorulara cevap vereceğini, istikbale dair kehanetlerde bulunacağını haber verir. Bu haber meliki büsbütün körükler; ancak hekim sorulacak soruların kendisinde bulunan bir kitaba bakılarak sorulması gerektiğini ilâve eder. Dediği aynen yapılır. Hekim Duban'ın kesilen başı, ilâçlı bir tepsi üzerine konur, kesik baş hemen gözlerini açar ve soruları beklediğini söyler.

Melik kitabın sayfalarını açmaya başlar; ama sayfalar birbirine yapışmış gibidir. Onları ayırabilmek için parmağını ağzına götürüp ıslatarak çevirmek zorunda kalır; lâkin her ıslatıştan sonra melik'in benzi sararıp solmaya başlar. Nihayet yere uzanır, zehirlendiğini anlamıştır. Nitekim tam ölmek üzereyken hekim Duban'ın kesik başı, melikin kendisine böyle bir muameleyi reva göreceğini tahmin ettiğinden kitabın sayfalarına zehir sürdüğünü söyler. Bu melikin işittiği son söz olur ve uzandığı yerde kaskatı kesilerek ölür. Arkasından da kesik baş rûhunu teslim eder (Ocak,1989:76).

Türkler Anadolu'ya geldikten sonra bu kütle karşı karşıya kalmışlardır. Onlar da kendileriyle birlikte bir takım evliya kütlerini getirmişlerdir. Bu iki kütün birleşmesinden, zaman içinde, Müslüman Anadolu Türkleri arasında tahminen daha Anadolu Selçukluları devrinden itibaren-kesik başlı yeni evliyâ kütleri doğmaya başlamıştır.

Türkiye'nin pek çok kasaba ve köyünde, şehirlerinde kesik baş türbeleri ve bunlarla ilgili efsaneler meydana gelmiş olup çeşitli ziyaret ve adak usûlleri geliştirilmiştir. Halk bu türbelere büyük bir saygı duymakta, efsanelerde anlatılanların gerçek olduğuna inanmaktadır. Bu, Anadolu tarihinde mevcut olan yukarda anlattığımız kesik baş kültünün Türk döneminde İslâmiyetleştirilmiş bir tarzda yeniden ortaya çıkmasıdır.

Günümüzde insanların kurban edilerek başlarının kesilmesi şeklinde bir uygulama söz konusu olmamakla birlikte daha önce de üzerinde durduğumuz gibi bizim açımızdan önemli olan; bu kesik başların kimi zaman bir İslâm gazisine yüklenerek mukaddes sayılması, ziyaret edilmesi, adaklar adanması ve bunların kültür tarihimiz ve folklorumuz açısından önemlidir.

Menkabelerde Baş

Evliyâ Menkabelerinin büyük bir kısmı Hz. Hüseyin'in başıyla ilgili menkabelerdir. Bunlarda, destan ve efsânelerden farklı olarak kahramanlık teması değil, zulme, haksızlığa uğramışlık teması ağır basar.

Menkabeler, Kerbelâ'da başı kesilerek öldürülen Hz. Muhammed'in Hz. Ali'den olma torunu Hz. Hüseyin'in kesik başı etrafında oluştuğuna inanılan bir takım olayları yansıtmaktadır.

Bunlardan birine göre: Emevî askerlerinin komutanı Şimr, öldürülmeden önce kendisinden namaz için müsaade isteyerek namaza duran Hz. Hüseyin'in başını, namaz bitmeden sabredemeyip kesince, o anda etrafı simsiyah bulutlar kaplar; her taraf karanlıkta kalır; şiddetli bir fırtına çıkar; şimşekler çıkar; o kadar ki, herkes kıyâmet kopacak sanır (Atalay,1987: 188).

Bir başka menkabeye göre ise, Hz. Hüseyin'in başını önce Kerbelâ'dan Kûfe'ye götürmüşlerdir. Başın muhafazasıyla görevli olan zât, Kûfe dışındaki evinde mukaddes başı saklamak için âzami gayreti göstermektedir. O gece bu zâtın karısı, Hz. Hüseyin'in başının bulunduğu odanın nurla dolup taşıdığını, duvar yarılarak dört tane melek gibi kadının çıktığını ve başın etrafında dolanarak ağlaştıklarını görür. Kadınlar daha sonra mukaddes başı öperek geldikleri gibi kayıplara karışırlar. Korku ve şaşkınlıktan bir kenara büzülerek olanları seyreden kadının kulağına o esnâda gâipten bir ses, gelen kadınların Fâtımatü'Zehrâ, Hadîcetü'l-Kübrâ, Hz. Meryem ve Hz. Âsiye olduklarını haber verir (Atalay, 1987: 192).

Bir diğer menkabeye göre de, Hz. Hüseyin'in başını ve ailesi efrâdını Şam'a götüren Şimr, yolda Musul'da mola verir. Şehrin ahâlisi gelenleri seyre çıkar. Ancak komutan, halk arasında karışıklık doğmasından korktuğu için esirleri ve kesik başı şehir dışında bir yerde konaklatır. O sırada Hz. Hüseyin'in başını da bir taş üzerine koyup dinlenmek ister. İşte o zaman, mukaddes baştan bir damla kan aktığı ve üzerinde bulunduğu taşın kıpkızıl yakuta dönüştüğü görülür (Atalay, 1987: 198-199).

Bir başka menkabede anlatıldığına göre, Hz. Hüseyin'in ve diğer şehitlerin başlarını bekleyen Emevî muhafızlarından biri şöyle bir olaya şahit olduğunu nakletmiştir: Kesilen başları her gece elli asker beklemektedir. Kendisinin de nöbette bulunduğu bir gece, nur yüzlü, bir zat peyda olarak iki gözü iki çeşme , Hz. Hüseyin'in başına yüzünü gözünü sürer. Asker engel olmak isteyince, gök gürültüsü gibi bir ses, yerinden kımıldamamasını, nur yüzlü zâtın Hz. Âdem olup yas tutmağa geldiğini ihtar eder. Sonra sırasıyla Hz. Nuh, Hz. İsmail, Hz. İshak ve diğer peygamberler gelirler. ONlar gittikten sonra da arkasında Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Câfer Tayyar ve Hz. Hamza olduğu halde Hz. Muhammed görünür. O esnâda gökten nurlar içinde bir kürsü ve üzerinde elinde yalın kılıç olan bir melek iner ve kesik başların yanındaki muhafızların üzerine saldırır. Ertesi sabah elli muhafızın yerinde bir kül yığını görülür (Atalay, 1987: 202).

Hız. Hüseýin'in kesik başı etrafında teşekkül eden asıl ilgi çekici menkabeler, onun konuştuğunu anlatanlardır. Bunlardan birinin Halep'te geçtiğı nakledilir. Rivâyete göre, Hız. Hüseýin'in ailesi efrâdı ve kesik başı Halep'e geldiğı gece, kale kapısının bekçiliğini yapan Üzeyir adındaki Yahûdi, rüyâsında Hız. Musa ve Hız. Hârûn'u görür. Peygamberler ağlayarak Hız. Hüseýin'in şehid edildiğini bildirirler. Ertesi sabah heyecan içinde uyanan Üzeyir, yanına yiyecek, içecek ve elbiseler alarak esirlerin yanına varır ve Hız. Hüseýin'in başını ziyaret eder. Yüzünü yüzüne sürer ve rüyâsında gördüğü peygamberlerin selâmını iletir. İşte o zaman Hız. Hüseýin'in kesik başının selâma mukabele ettiğı ayan beyan duyulur. Bu hârikulâde olay karşısında heyecanlanan Yahûdi derhal kelime-i şehâdet getirerek oracıkta Müslüman olur (Atalay, 1987: 200-201).

Buna benzer bir diğer menkabe ise, yine Hız. Hüseýin'in kesik başının konuştuğunu duyan bir Hristiyan râhibin Müslüman oluşunu anlatmaktadır: Rivâyete göre, Hız. Hüseýin'in başını ve ailesini getiren asker kafilesi Şam'a iki günlük mesafeye geldiğı zaman, baskına uğrayacakları haberi ulaşır. Askerler hemen yakınlardaki bir manastıra sığınmak isterler. Baş râhip kim olduklarını, yanlarındaki esirlerin ve kesik başların kimlere ait bulunduğunu sorar. Kafile başkanı Şimr soruları cevaplar ve sığınmak için izin ister. Râhip, yalnız esirleri ve başları içeri alabileceğini, askerlerin manastıra sağlamayacağını söyleyince Şimr râzı olmak zorunda kalır. Kesik başları büyük bir sandık içine koyup manastıra yollar. Baş râhip esirleri yerleştirir; sandığı da bir odaya koyar. O gece bir ara uyanır ve odadan tarafa baktığında, nurlar saçıldığını görür. Derhal merak ve şaşkınlıkla odaya gider. O sırada odanın içine semâdan nurdan bir taht iner. Üstünde Hız. İbrahim, eşleri Sâre ve Hâcer, Hız. Hatîce, Hız. Meryem ve Hız. Âsiye ile Hız. Fâtıma oturmaktadır. Bu mukaddes kadınlar sandığın etrafında mersiyeler okuyarak gözyaşı dökerler; sonra da geldikleri gibi semâyâ çekilirler. Râhip hayretle olanları gözlemektedir. Akli başına gelince sandığı açar; içinden Hız. Hüseýin'in başını tanıyıp çıkarır. Başı gül suyu ile yıkayarak bir tabağı koyar ve saygı

dolu sözler söyler. Bunun üzerine nurlar saçan baş ağzını açıp konuşmaya başlar. Zulüm eseri olarak öldürüldüğünü Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali'nin oğlu olduğunu söyler. Bu hayret verici olayı gören râhip hemen manastırdakileri toplar ve gördüklerini bir bir anlatır. Hep birlikte Müslüman olurlar (Atalay, 1987: 202-203).

Hz. Hüseyin'in kesik başı etrafında oluşan menkabeler Müslümanlar arasında oldukça hızlı bir biçimde yayılmış, konuyla ilgili olarak sayısız menkabe anlatılmış ve bu tarihî şahsiyet çepeçevre kuşatılmıştır.

Evliyâ menkabelerinden biri de Mevlânâ'nın mürşidi Şems-i Tebrîzî'yi anlattığı menkabedir:

Rivâyete nazaran, Mevlânâ bir gün Hacı Bektaş-ı Velî'den bir dede ister. Halîfelerden gönüllü çıkmayınca Şems kendisinin gitmek istediğini söyler. Onun tevâzû göstermemesinden rahatsız olan Hacı Bektaş, "Benlik ile meydâne geldin. Başlı git, başsız gel!" der. Şems gider ve Mevlânâ ile dost olarak onu kendisine mürid edinir. Şems'i çekemeyenler, kendisini öldürerek ortadan kaldırmak isterler. Bunun için de, Mevlânâ'nın oğlu Velid (Bahâeddin Veled)ji kandırırlar. Velid pusu kurarak Şems'i halvethânenin dışına çağırır. Beriki durumu anlarsa da, kaderine râzı olarak dışarı çıkar. Tam o esnâda "... Velid kılıcın salub re's-i şerîflerin kesdi. Yere düşmezdin Şems-i Tebrîz kellesin eline alub tut beni yâ Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî deyüb feryad eyledi". Şems, kellesi koltuğunda uçarak şeyhinin dergâhına gelir, özür diler. Hacı Bektaş'a durum zâten mâlûm olmuştur. Şems'e başını alıp memleketi Tebriz'e gitmesini emreder. Bu arada, Şems'in ortadan kaybolduğunu gören Mevlânâ, araya sora Tebrîz'e gelir. Ama Şems, onu asıl irşad edecek kişinin Hacı Bektaş olduğunu, onun yanına gitmesi gerektiğini söyler. Bunu söyler söylemez de, başını yere koyup oracığa uzanır ve ruhunu teslim eder (Çelebi: 287).

Bu menkabe daha çok Bektaşî tarîkatı içinde ve bu tarîkatın husûsiyetlerine göre oluşmuş zamanla dîvan ve halk şiirinde de yankı yapmıştır. Seyrânî de menkabeye telmihte bulunmuştur (Polat, 1975: 7).

Seyrânî düşünme sîm ü zerini

Bilse 'innî enellâh'ın sırrını

Er bırakmaz yerde serini

Şems-i Tebrîz gibi baş kapar kaçır

XIV. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Âşık Paşa'nın kerâmetleri arasında anlatılanlara göre, Hızır Aleyhisselâm Âşık Paşa'ya kerâmetlerle birlikte bir de "Ulu Kafa" vermiştir, Âşık Paşa istediği her şeyi bu kafadan öğrenebilmektedir (Erünsal, 1984: 109).

Fatih devrinin meşhur ülemâsından olan bir ara onun kütüphânesinin başına da geçen Molla Lûtfî'nin, 1494 yılında zındıklık suçundan idam edildiğini anlatan bazı Osmanlı kaynakları, ilgi çeken satırlar ihtiva eder. Bunlardan biri, Molla Lûtfî'nin idam sehпасına götürülürken sürekli Kelime-i Şehâdet getirdiğini, hattâ cellad başını uçurduktan sonra yere düşen kellesinin bir müddet daha Kelime-i Şehâdet getirmeye devam ettiğini, bu yüzden de halkın onun suçsuz olduğuna inandığını yazmaktadır. O kadar ki, "Mâte şehîden" (Şehid olarak öldü) diye tarih bile düşürülmüştür (Mecdî, 1269:298).

Menkabenin asıl metin kısmı şu şekildedir:

Molla Lûtfî'nin Şehâdeti

"Müşârün ileyhin katline hâzır olan sikat-ı tükatdan menkûldür ki Mevlânâ Lûtfî mahall-i katle gider iken yolun iki cânibinde duran müselmanları kendünün Hallâk-ı Âlem'in vahdâniyyetine ikrama ve inkârı lâzım olanların inkârına ısrarına işhâd idüb muttasıl sâha-i derûn-i pâkini gerd-i sû-i îtikaddan tebrie ve akîdesini keder-i ilhâddan tasfiye eyledi. Kelimeteyn-i şehâdeti mükerrer girdar tekrar be-tekrar ve tizkâr idüb İslâm ve

îmanını tasdîk ve tahkîk eyledi. Hattâ rivâyet olunur ki dem-i katl ve hîn-i hîn ü helâkde mübarek başı müntehây-i zirây-ı bedenden hadîd-i vech-i arza sâkıt oldıkda lîsân-ı pâkinden tevhîd sâdır olub kelime-i şehâdeti tekellüm eyledi” (Mecdî, 1269: 298).

Daha tipik bir menkabe, XVI. Yüzyılda Şeyhülislâm İbn Kemal fetvâsıyla yine zındıklık suçundan on iki müridiyle birlikte başı kesilerek idam edilen on dokuz yaşındaki Melâmî şeyhi İsmail-i Mâşûkî (Oğlan Şeyh) hakkında anlatılmaktadır. Hemen bütün Melâmî kaynaklarında tekrarlanan bu menkabeye göre, genç şeyhin kesilen başı ve gövdesi denize atılmış; o gece müridlerden biri rüyasında şeyhi görmüştür. Şeyh kendisine, gövdesi ile beraber Rumeli Hisarı yakınındaki Kayalar mevkiinde sahile çıkacağını, kendisini karşılamasını ve oraya defnedilmesini bildirmiştir. Gerçekten de mürid ertesi gün, denilen yere gittiğinde, önce şeyhin başsız cesedi denizden çıkıp gelmiş, bir gün sonra ise, kesik başı nurlar içinde denizden çıkarak kendisine ulaşmıştır. Mürid rüyâdaki tâlimata uyarak her ikisini de oraya defnetmiştir ki bugün mezar orada bulunmaktadır.

Menkabenin asıl metin kısmı şu şekildedir:

Şeyh İsmail-İ Mâşûkî'nin Şehâdeti

“... İttifâkan kürsîde baz'ı şathiyyat söyler deyû müddeîler envâ-ı isnâd idüb vâkıa ğayr-i mutâbık lâkin takrîrlerine mevâfık fetvâlar ile At Meydanı'nda Çınarlı Mescid önünde câm-ı şehâdeti seyf-i şerîat sûretinde ihzar itdiler... Ve kâne zâlike fî senet'i hams ve selâsîn ve tis'a mie... Cesed-i şerîfleri bahre ilka olundıktan sonra re's-i şerîfleri dahî ilka olunmuş. Fukarâsından birine rü'yâsında buyurmuşlar: Rumili Hisarı'nda Kayalar nam mezâristanda cesedime muntazır ol. Başım cesedimden sonra varır. Ol mahalle ikisini dahî def eyleyesin dimişler. Ol kimse dahî emr-i şerîflerine imtisâl ve Kayalar nam mahalde müterakkıb-ı hıdmet-i seâdet-meâl oldıkda

mekal-i kerâmet-iştimaleri müfâdınca ibtidâ sadef-i şerîfleri ol mahalde zuhûr, bir gün sonra re's-i şerîfleri emvâc-ı envâr ile rûy-i deryâda mahall-i mezbûrda mûrûr eyledikde bervech-i me'mûur vedîa-i kabr-i pûr-nûr oldu" (Abdülkâkî, 1156: 28-29).

XVII. yüzyılda Manastır'da padişah IV. Murad'ın emriyle idam edilen Hasan Keşfi Efendi'nin bir menkabesini, Manastırlı Mehmed Tevfik şöyle anlatıyor: Hasan Keşfi Efendi, genç yaşında Ciğer Baba adındaki bir şeyh tarafından irşad edilmiştir. Zamanla şeyhinin makamına geçer; onun sûretine girer. Hakkında padişaha ihbarlarda bulunurlar. Padişah bu asılsız ihbarlara kanarak şeyhin idamı emrini gönderir. Ciğer Baba sûretindeki Hasan Keşfi Efendi gelen emre tevekkülle boyun eğer. Dergâhın yarım saat aşağısındaki bir meydanda halkın gözü önünde başı vurularak idam edilir. O anda herkesi şaşırtan bir kerâmet zuhur eder. Şeyhin başsız vücudu, sehpadaki başını alır ve doğrularak dergâhtaki makamına doğru yürümeye başlar. Bu olağanüstü durumu gören memurlar, hayretten donakalırlar ve yaptıkları işin yanlışlığını idrak ederler; bin pişman olurlar. Zira suçsuz bir velînin hayatına kastetmişlerdir. Ama iş işten geçmiştir. İstanbul' a döndükleri zaman gördüklerini padişagha da anlatırlar. IV. Murad dedikodulara ldanarak verdiği haksız idam emrinden dolayı çok pişmanlık duyar. Günahını hafifletmek için kendi parasıyla Hasan Keşfi Efendi'nin mezarı üstüne bir türbe yaptırır; yanına da bir câmi ve bir zâviye inşâ ettirir.

Menkabenin asıl metin kısmı şöyledir:

Sâhibü'l-Keşf Ve'l-Kerâmât Hasan Keşfi Efendi Hazretleri

"Manastır'ca Hasan Baba namıyla mâruf ve (şerefü'l-mekân bi'l-mekîn) mantûkınca ve Manastır ahâlisince mevcûdiyyetleriyle iftihar olunur bir velî-i kâmil ve ummândır.

Ciğer Baba Hazretleri'nin enfâs-ı kudsiyesiyle genç yaşında irşad edilerek hâiz-i mertebe-i kemal olan bu zât-i âlî (mûtû kable en-temûtû) sırrına mazhar olarak fedây-ı ser ü cânı câna ve belki cihâna minnet addile âtîde ber-tafsîl beyan kılınacağı vechile mürşidinin yoluna kurban ve... râh-ı aşka pûyan oldu.

Ciğer Baba'nın idamını görmek için hazır olan ahali bir idam fermanını hâmlen Dersaâdet'den vürûd eden memurlar elyevm Ta'biye denilen mahaldeki dergâha gelüb ferman-ı hümayunu orada tilâvet eyledikleri sırada mîrî çayırlarında binlerce ahali toplanarak âkıbete intizar etmekte idiler. Ve Ciğer Baba Hazretleri'nin makamında oturub mütevekkil olan Hasan Keşfî Efendi Hazretleri netîce-i emre inkıyad ile şehâdete âmâde ve muntazır oldu. Dergâhın aşağısında ve eski hastahâne yani süvari alayının ikâmet eylediği kışla civarında Müşârûn ileyh Hazretleri'nin götürüb şehîd eylediklerinde kendisinden Hallâc-ı Mansûr ve Eşref-i Rûmî gibi câlib-i hayret bir sûretde hârikulâde bir takım alâmât ve kerâmât zuhûr eyledi ki... ahâlî-i memleket ve husûsiyle İstanbul'dan gönderilmiş olan memurları taaccüb ve hayret içinde bıraktı ve şaşkınlıktan herkes yere mihlanmış gibi kaldı. İşbu emri îfa eylediklerine bin defa nedâmet eylediler zira Müşârûn ileyh Hasan Baba Hazretleri ser-i mübârekini koltuğu altına alub neşhedinden tâ türbe-i mübârekisi olan makam-ı mahsûsına kadar -ki yarım sâat bir mesafeden ibarettir- yürümeğe başladı. Bu kerâmet-i bâhireyi ve bu vak'a-i hayret-bahşâyı müşahade eyleyen ahali ve memurlar fevkal'ade me'yûs ve mükedder oldular. Olvakt Drahor Nehri Hasan Baba Hazretleri'nin türbe-i şerîfelerinin bulunduğu makamdan güzerân itmekde olduğu cihetle, yed-i mübarekiyle vâkî olan bir işaret-i rûhaniyye ve ma'neviyyesi üzerine nehir elyevm hâlihazırdaki hatt-ı cereyânına rûcû ederek ittihaz eylediği makam-ı mübarekinde şehîdin târik-i kârzâr-ı âlem-i fânî ve vâsıl-ı rahmet-i Yezdânî oldu. Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsia" (Tevfik, 1327: 54-56).

Bir başka menkabe de Sarayevoda yaşayan yedi Türk dervişi ile ilgilidir. Dervişler hırsızlık yaptıkları iddiasıyla sancak beyine şikâyet edilirler,

sancak beyi de başlarını vurmak sûretiyle onları idâm eder. Cellatlar işlerini bitirdiğinde yedi başsız gövde doğrulup başlarını yerden alırlar ve bugün türbelerinin bulunduğu yere kadar gelip orada düşüp ölürler. Sancak beyi ve halk gördükleri manzara karşısında onların evliyâ olduklarını anlarlar ve üstlerine bir türbe inşa ettirirler.

Kesik baş etrafında oluşan bu menkabelerin varyantları oldukça fazladır. Bugün Anadolu Türkleri ve diğer Türk toplulukları arasında türbe ve mezarlarda yatan din ulularıyla ilgili olarak ortak motifler taşıyan bu menkabelere sıkça rastlanmaktadır.

Masallar ve Hikâyelerde Baş

Başla ilgili masallar ve hikâyeler arasında kesik baş motifinin tipik örnekleri daha çok öze çarpmaktadır. Baş, hikâye ve masallarda betimlemelerde sıkça kullanılan bir organ olmuştur. Günlük konuşma dilinde sıkça yer alan başla ilgili atasözü ve deyimler de masal ve hikâyelerde yerini bulmuştur.

Sırmalı Papuç adlı masalın tekerlemesi “Bir gün başımdan kavak yelleri esti” kalıp sözleriyle başlar. Masalların girişinde olduğu kadar sonunda da baş önemli bir yer teşkil eder. Gökten başa elma düşmesi hemen her masalın sonunda yer alır. Türk kültüründe elma üreme sembolüdür. Başına devlet kuşu konmak, ya devlet başa ya kuzgun leşe gibi pek çok deyimde olduğu gibi baş talihin, mutluluğun, kısmetin insan vücudundaki sembolü olarak kullanılır. Başa düşen elmanın da kişiye üreme, bolluk, bereket, kısmet, talih ve mutluluk getireceğine inanılır.

Kesik başla ilgili masallardan biri de Altındağ’ın Padişahı adlı masalıdır. Bu masalda başı kesilen ama hayat suyu sayesinde yeniden dirilen bir çocuk söz konusu edilir.

Vaktiyle çok zengin olmak isteyen bir tüccar vardır. Günün birinde önüne bir cüce çıkar ve oğlunu kendisine vermesi şartıyla dileğini gerçekleştireceğini söyler.

Tüccar kabul eder ; oğlunu cüceye verir. Fakat çocuk cüceyle kavga eder. Cüce ceza olarak onu cinlerin sarayına bırakır. Oğlan orada beyaz bir yılanla rastlar. Bu aslında cinlerin büyü ile bu hale soktuğu genç ve güzel bir kızdır. Kız oğlana kendini tanıttıktan sonra, eğer cinlerin başını kesmelerine razı olursa o zaman büyüünün bozulacağını ve eski durumuna geleceğini söyler. Oğlan razı olur ve cinler gerçekten gelip başını keserler. Oğlanın başı yere düşer düşmez, beyaz yılan genç ve güzel bir kız olur. Genç kız oğlanın başını alır ve gövdeyle beraber Hayat Suyu'nun bulunduğu yere götürür. Su değer değmez oğlan diriliverir ve evlenip mesud olurlar (Tezel,1938:156-158).

Son derece ilgi çekici bir diğer masalda ise konuşan bir kesik baş bahis konusudur. Bu kesik baş, aynı zamanda sihirli güçlere sahiptir. "Sihirli Kafa" ismindeki bu masal şöyle özetlenebilir : vaktiyle İstanbul'da boğaz kenarındaki küçük kulübesinde iki kızıyla beraber yaşayan bir kadıncağız vardır. Onların dokuduğu peçeleri satmak ve yiyecek parası kazanmak için her sabah erkenden kalkıp şehre pazara gider. Yine böyle bir sabah giderken, yolu Galata köprüsüne düşer : Alaca karanlıkta ayağına bir şey takılır. Eğilip baktığında, kesik bir insan kafası görür ; korkarak geri çekilir. Ama Kesik-Baş konuşmaya başlar. Kesik –Baş da peşinden katip eder. Kadın dehşet içinde evine sığınıp kapıyı kilitlemek isterse de, beriki bir sıçrayışta içeri dalar ve doğruca gidip ocağın yanına kurulur. Evdekiler ne yapacaklarını şaşırılmış bir haldeyken Kesik-Baş yiyecek ister. Yiyecek alacak para olmadığını cevabını alınca, kadına hemen köprüye, kendisini bulunduğu gitmesini ve orada "Ahmed" diye üç defa seslenmesini, karşısına çıkacak zenciye, efendisi Kesik-Baş'ın sandığın içindeki yeşil keseyi kendisine vermesini emrettiğini söylemesini bildirir.

Kadıncağz söylenenleri aynen yapar. Gerçekten de her şey Kesik Baş'ın dediği gibi cereyan eder. Kadın yeşil keseyi alıp içini açar ve parayla dolu olduğunu görünce çok mutlu olur. Hemen yiyecek içecek alarak eve döner. Evi tamir ettirip dayayıp döşer. Kısaca paraya her ihtiyaç olduğunda aynı işlem tekrarlanmakta ve her seferinde başka bir zenci çıkarak kadına para olu keseler vermektedir. Böylece bir müddet işler yolunda gider.

Günün birinde Kesik-Baş kadından evlenmek istediğini, gidip padişahın kızına kendisi için dünür olmasını bildirir. Kadıncağz şaşırır masalın bundan sonraki kısmı, tıpkı "Alâeddin'in sihirli lambâsı"ndaki gibi gelişir. Bir çok denemeden sonra padişahın kızıyla evlenen Kesik-Baş aslında büyü ile o hale sokulmuş bir şehzadedir. Ondan sonra da başından bir çok maceralar geçer.

Kesik başla ilgili halk hikâyeleri de oldukça yaygındır. Bu hikâyelerden biri de XVIII. Yüzyılda Bozak havalisinde güç kazanmış Çapanoğulları etrafında oluşan konuşan bir kesik başla ilgili olan Dertli Kaval isimli hikâyedir : hikâyede Necip isimli bir gencin başından geçenler anlatılmaktadır. Rivayete göre, Çapanoğlu'nun oğlu Karabey meçhul biri tarafından vurulup öldürülür. Çapanoğlu, oğlunun katilinin bulunması için hemen harekete geçer ; katilin başını getirene üç göz bir değirmen, iki subasar tarla, bir çift öküz ve bir de aray tay vereceğini vadeder. O devir için fevkalâde cazip olan bu ödül herkesi teşvik eder. Daha o günün akşamı kösenin biri bir kesik baş getirir. Köseyi kestiği bu başla birlikte Çapanoğlu'nun huzuruna çıkarırlar. "Hikmet-i Huda Kesik-Baş divan odasında dile geldi : ben vurmadım vuruldum, cennet köşküne kuruldum dedi. Çapanoğlu, ya kim vurdu oğlumu? Diye gürledi. Kesik-Baş, ben biliyorum. Bilse bilse, Dertli Kaval bilir, dedi, bir daha demedi ; dili dışarı düştü".

Kesik baş motifli türlerin birçoğunda gerçek olaylar ve kişiler konu edilmektedir. Bu türlerin bir kısmının kahramanı kesilmiş baş, bir kısmının kahramanı ise başsız gövdedir.

IV. BÖLÜM : BAŞLA İLGİLİ İNANMALAR

Folklor, bir ülke ya da bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir birleşime vardırmaı amaçlayan bir bilim dalıdır.

Bir ülkenin, bir yöre halkının, bir etnik gurubun yaşayışının bütününe kapsayan ve temelinde o halkı oluşturan insanların ortak ve yaygın davranış kalıplarını, yaşama biçimini, belirli olaylar ve durumlar karşısındaki tavrını, çevresini ve dünyayı algılayışını açıklar. Geleneksel ve törensel yaşamı düzenleyen zenginleştiren, renklendiren bir dizi beceriyi, beğeniyi, yaratıyı, töreyi, kurumu, kurumlaşmayı göz önüne sermede; bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla zamanımıza uzanan gelenekler, görenekler, adetler zincirini saptar. Bu zincirin köstekleyici ya da destekleyici halkalarını tek tek belirlemede; halk kültürünün atardamarını yakalayarak bunlardan özgün ve çağdaş yaratımlar çıkarmada birinci derecede rol üstlenir (Örneğ,2000:15). Bu yüzden yapacağımız tespitler folklorik ve kültürel açıdan önemlidir.

Maddi ve manevi kültür ürünlerinin, oluştuğı toplulukların yaşadığı coğrafyaya, bu ortamdaki yaşayış tarzına, faaliyetler bütününe, dünya görüşlerine, insan anlayışlarına, tarihlerine ve sahip oldukları değerler kültürüne bağılı olarak çeşitlilik ve farklılıklar göstermesi doğaldır.

Bir kültür için vazgeçilmez kıymetler arz eden unsurlar, diğere bir kültür için hiçbir kıymet taşımayabilir ya da ayrıntı kabul edilebilir. Ayrıca hayatımızın her alanında var olan dinamizmden kaynaklanan değişim ve gelişim sebebiyle kültüre ait unsurlar yapı, biçim , muhteva ve fonksiyon bakımından değişikliğe uğrar. Toplum devamlı bir yaratma faaliyeti içindedir.

Bu açıdan bakılacak olursa, bu dinamik ve çeşitlilik nedeniyle folklor unsurlarının tamamını tespit etmek olanaksızdır, sürekli yeni unsurlar eklendiği gibi bir unsur unutulmakta ya da varyantlaşmaktadır.

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana önce yakın çevresiyle ilgilenmiş, yaşam biçimini, duygu, düşünce ve hareket dünyasını bu çevreye bağlı olarak kurmuştur. Kişinin kendisine en yakın unsur yine kişinin kendisi olmuş, folkloru oluşturan maddi ve manevi öğelerin oluşumunda insan ve insan vücudu; insan organlarıyla ilgili unsurlar oldukça sık kullanılmıştır. Bu organlar etrafında teşekkül eden inanmalar, bu organlarla ilgili olarak yapılan pratikler, uygulamalar, folklorumuzda önemli bir yer teşkil etmiştir.

Sembolik olarak derin bir anlam taşıyan, Eflatun' un da dediği gibi adeta bir kainata benzeyen baş ve etrafında oluşan kültürel birikim yadsınamaz. Orta Asya' dan başlayarak Anadolu' ya uzanan çizgide bu açıdan yaptığımız tespitleri sunacağımız bu bölümde Türkiye dışında yaşayan Türk toplulukları ile aramızdaki kültür birliğini de gözler önüne sermeye çalışacağız.

Bilindiği gibi insan yaşamının başlıca üç önemli geçiş dönemi vardır. Doğum, evlenme ve ölüm. Bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, adet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluşturur (Örnek,2000:131). Bu üç önemli "geçiş" in çebresinde oluşan âdet, ayin, tören, dinsel ve büyüsel işlem büyük bir küme oluşturarak, söz konusu "geçiş" leri yönetmektedir.

Bunların hepsinin amacı insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak aynı zamanda onu, "geçiş" sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve etkilerden korumaktır.

Geleneksel halk hayatının başarılı bir birleşimine varabilmek için bu dönemlerin sistemli bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

Vücut organlarından başın çevresinde oluşan inanmaları, uygulama ve pratikleri öncelikle bu üç önemli geçiş döneminde inceleyeceğiz.

Doğum

Doğum, üç önemli geçiştten ilkidir. Dünyaya gelen her çocuk, aile ocağını tütürecektir. Doğum gerek sayı artışı oluşu ile güç ve dayanışmanın artması, gerek doğumu gerçekleştiren kadına duyulan saygının artması sebebiyle mutluluk verici bir olaydır. Kadın ve erkek doğumla birlikte toplumda saygın bir yeri olan ana – baba rollerini üstlenirler. Doğum anneye benlik ve bütünlük, babaya güven, akrabaya, soya sopa güç kazandıran ve yaşamın başlangıcı sayılan bir olay olarak, gerek söz konusu çiftin gerekse yakınlarının gözünde büyük önem kazanmıştır.

Doğum da bir “geçiş” olduğuna göre, inançlar, gelenekler, gebe kadını daha doğum öncesinden, hatta çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak birtakım adetlere uymaya, bu adetlerin gerektirdiği işlemleri yerine getirmeye zorlamaktadır. Böylece doğum, annenin gebe kalma isteğinden başlayarak, yüzlerce adetin, inancın, dinsel de büyüsel özlü yüzlerce işlemin hücumuna uğrayarak adeta onlar tarafından yönetilmektedir.

Baş etrafında oluşan doğum dönemiyle ve çocukla ilgili inanmalardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

1. Sivas’ ta hamile hanımın başına biraz tuz dökülür (Kalafat,1997:13).
2. Türkmenistan’ da kesilen koyunun başı temizlenirken çene kemiklerine bakılır. Çene kemiği temiz ise bebeğin erkek olacağına, otlu ise kız olacağına yorumlanır (Kalafat,1997:13).

3. Türkiye'de hamile kadına bazı yerlerde, çocuğu zeki olsun diye beyin yedirilir (Kalafat,1997:138).

4. Türkmenistan' da çocuğu yaşamayan kadınların yeni bir çocukları dünyaya geldiği zaman kadının başının üzerindeki taşa tavuk kesilir ve bu tavuğun eti çocuğun yoldaşı (eşi) ile birlikte toprağa gömülür. Türkmenistan' da çocuğu olmayan kadının çocuğu olması için, aslanın yelesini berk eyleyip başına sarıp bağlamasının yararına inanılır (Kalafat,1997:141).

5. Türkmenistan' da çocuk yaşamıyorsa daha önce çocuğun ayağının altına ve alına ateş basılır Türkmenistan'daki bu uygulama ateş/ od kültü ile ilgili olmalıdır. Halk sufizminde "alın" insanların gelecekteki kaderlerinin, "alın yazılarının" yazıldığı yerdir; bu nedenle baş da ayrı bir önem arz eder (Kalafat,1997:142).

6. Güney Türkistan yani Kuzey Afganistan' da hamile kadının erkek mi kız mı doğuracağını tahmin etmek için bazı pratikler yapılır. Bu, bir bakıma gelecekte haber alma uygulamasıdır. Benzerleri Anadolu Türkleri arasında da vardır. Hamilenin haberi olmadan başına bir şey konur, bu şey ön tarafa düşerse çocuğun erkek, arka tarafa düşerse kız olacağına inanılır (Kalafat,2000:8).

7. Özbekistan' da hamile hanımın başına haberi olmadan biraz tuz dökülür. Kadın elini burnuna götürürse oğlu, ağzına götürürse kızı olacağına inanılır (Kalafat,2000:31).

8. Doğu Anadolu' da Alkan Aşiretin' de evli kadın çocuk doğuruncaya kadar ailede sosyal yer almaz. Kadının toplum içindeki yerini başına tülbent / puşi bağlaya bilmesi tayin eder. Çocuğu yaşamayan kadının bu hakkı yoktur. (Beşikçi,1969:181).

9. Çocuğu yaşamayan anneler, yeni doğan çocukları ölmesin diye onları üç yaşına gelince, bir kuyunun başına getirerek ayaklarından tutup baş aşağı kuyuya sarkıtır ve çocuk bu esnada, “ Kelle yemem, hiç yemem, valla-billa yemem!” der, çocuğu annesi geri çeker. Böylece onun ölmeyeceğine inanılır (Kalafat,2000:300).

10. Mardin’ de hamile kadın kelle paça arzulaması iyiye alamet sayılmaz, başına bir uğursuzluk geleceğine inanılır. Kazayı belayı savması için bir “ tavuk” veya “horoz” kesilir. Buna “uğursuz aşerme” denir (Güler,1981:26).

11. “Kelle” ve “kelle- paça” ile ilgili inançlar halk inançlarımızda hayatın bir çok safhasında vardır. Irak Türkmenlerinde de hamile kadın ile kelle yemeği arasında ilişki kuran inançlar vardır. İnsanın başına uğursuzluk getireceğine inanılır (Kalafat,2000:300).

12. Kimi destanlarımızda çocuk sahibi olmak isteyenlerin elmalı yerlerde, kutlu pınar başlarında, ata mezarlarında bir yere baş koyup yatmaları gerektiği vurgulanır (İnan,1966:160).

13. Türbe başındaki fanusa eşarbını bağlayan kadın, eğer o orada durursa çocuğu olacağına inanır (Kalafat,1995:84).

14. Doğumu kolaylaştırmak için, hamile kadının başı üstünde bütün bir ekmek bölünerek köpeklere yedirilir (Yardımcı,1999:383).

15. Doğacak çocuğun annesi işkembe yerse başının tüysüz olacağına, başı büyük doğanın da ilerde devlet kapısında önemli bir makama ulaşacağına inanılır (Kalafat,1997:61).

16. Kırgız Türklerin' de yeni doğan bebeğin başını kindik enesi (göbek annesi- ebe) yuvarlak olması için eliyle şekillendirir. Bunu yaparken, "Tokurduk, tokurduk, tokurduk", der. İnanca göre dünya yuvarlaktır, insan vücudu ile dünya benzeşmelidir. Kafasının yuvarlak maşı ile dünyaya benzetilmiş olan çocuğun çalışkan olacağına, önemli yerlere gelebileceğine inanılır. Kindik ene çocuğun başını yuvarlarken ona hayır duaları okur (Kalafat,1999:13).

17. Özbek Türklerin'de bala doğarken annenin baş ucuna konulan nan, tuz, bıçak ve sarımsaktan anneye ısırtılır, üzerlik koklatılır (Kalafat,1999:62).

18. Bebek beşiğe konulurken korkmaması için; "Baban atan eşikten bağırırssa korkmayasın." denir. Beşiğin bebeğin başının konduğu tarafına ceviz çakılır, nöbet şekeri ezilir, bazı yerlerde oklava döndürülür, keser, balta, çapa gibi madeni aletler vurarak ses çıkartılır. Böylece çocuğun korkması önleneceği için beşiğinde iyi uyuyacağına inanılır (Kalafat,1999:73).

19. Özbekistan'ın birçok yerinde çocuğun başının altına yaşlı kimseler tarafından ekmek, ayna, bıçak konur. Bıçak koyulunca çocuğun büyüyünce keskin olacağına, bıçağın onu korkutmayacağına, koyun soyması için (kesmesi) bıçağı kuyruk üstünde (belinde) olacağına inanılır. Ayna ile güzellik ve baht açıklığı, ekmek ile de rızıklı olması dilenmiş olur (Kalafat,1999:84).

20. Özbekistan' da bebeği nazardan korumak için onun başına nazarlık olarak kurt kemiği, kurt dişi, acı ısırık (üzerlik), sarımsak ve iğne konur muska yapılır (Kalafat,1999:85).

21. Özbekistan' da kırk döneminde çocuklar beden veya ruhi rahatsızlıklar taşırlarsa kutlu – mukaddes dut ağacından şifa bulacaklarına

inanılır. Yaşlı kadınlar hasta çocuğun erkek ise (dopunu) başlığını, kız ise (ramalını) baş örtüsünü dut ağacının dibine gömerler, yahut dalına asarlar. Böylece hastalığın dut ağacına geçeceğine, hasta-kırkklı çocuğun iyileşeceğine inanılır. (Kalafat,1999:87).

22. Türkmenistan' da çocuğun başına giydirilen ve bağlanan giysilerin fazla bol ve gevşek olması istenmez. Aksi halde çocuğun büyüyünce başının ağrıyacağına inanılır (Kalafat,2000:145).

23. Türkmen elinde doğumdan sonra kırk gün kelle – paça yenilmez; yenilirse evden ölü çıkacağına inanılır (Kalafat,2000:8).

24. Kırklı çocuğu arvah cinlerden korumak için birçok yöntemle başvurulur. Çocuğun başının altına cevher, bıçak, tuz, ekmek konur (Acıpayamlı,1961:71).

25. (Alkarasından korunmak için) Lohusanın başına yedi veya kırk gün al kurdele bağlanır. Yastığının baş ucuna at gemi takılır.(Yörükler) Yine baş ucuna kılıç koymak, makasın ucuna soğan sokarak yatağının başına asmak (Toroslar-Yörükler) adettendir (Öztelli,1966:4263).

Albastı basan lohusanın baş ucunda kadınlar toplanıp demiri demire vurarak çıkardıkları sesle alkarasını korkutmaya çalışırlar (Öztelli,1966:4263)

26. Hacdən getirilmiş yazılı baş örtülerinin kadının başına konulması doğumu kolaylaştırır (Özder,1967:4390).

27. Kara iyelerden alkarası, Erbil Kerkük'te Kırmânç ve Türkmenler arasında "alaparma" olarak bilinmektedir. Alkarasından anneyi ve çocuğu korumak için kırmızı bir bant annenin başına bağlanmaktadır (Güngör-Argunşah,1991:18)

28. Bazı ailelerde yaşamayan çocukların yaşamaları için kırk bekardan para toplanır. Bu para ile bir başlık ve altın küpe alınıp çocuğa takılır, bunlar uzun bir süre çocuğun büyümesine rağmen muhafaza edilir (Kalafat,1994:27).

29. Türkiye’de çocuğun kötü güçlerden korunması için başının altına bıçak, ekmek, tuz konur. Bazen Kur’an-ı Kerim, sarımsak gibi şeylerin bulunduğu da olur. Al aparmaması için lohusanın başını koyduğu yastığın altına iğne batırılır(Kalafat,1994:50).

30. Türkmenistan’da çocuğun ilk dişi çıkınca yakınları toplanır, onlara ve çocuklara ikramda bulunulur. Çocuğa hediye alınır ve başından patrak (mısır patlağı) dökülür. İlk diş toyunda patrak yapılmasındaki amaç; dişlerin patrak gibi patlaması, mısır taneleri gibi dizilmesi, sağlam olması içindir (Kalafat,1994:51).

31. Türkmeneli’nde küçük çocuk yığlarsa (ağlarsa) başını asmana (gökyüzüne) kavzasa (kaldırsa) atasının (babasının) başını yiyer (ölümüne yol açar). Anadolu’da da çok ağlayan çocuğun babasının ölümüne işaret ettiğine inanılır.Böyle çocuklar ağlayınca; “yaşın başın yesin” denir (Kalafat,1994:60).

32. Kuzey Afganistan Türklerinde kurt dişi çocukların nazardan korunması için kullanılır. Türkmenler çocuğun kalpağına, özbekler kelepçesine (başına) ve omzuna kurt dişi takarlar. Kurt dişi Türkiye Türklerinde de nazar boncuğu olarak kullanılır. Mavi boncukla birlikte kızların saçına başına, erkeklerin omzuna, yakasına takılır (Kalafat,1994:71).

33. Yaşamayan erkek çocuklarının başı tıraş edilirken arkalarında belli bir kısım tıraş edilmez.Bu saç uzar ve arkalarından örük yapılır. Çocuk yedi

veya dokuz yaşına gelince çocuğun adanmış olduğu yatıra gidilir, kurban kesildikten sonra bu saç kesilir. Bazen bu saç saklanır, çocuk damat olunca baş yastığının altına konur (Önal,1998:262).

İnanca göre uzatılan saç ile çocuğa zarar verebilecek karanlık güççe:"Bunun sahibi var, bu saç sahibine ait nişandır." mesajı verilmektedir.

34. Kazaklarda çocuğun başının tepesinde girdap gibi çember şeklinde saç varsa ve bunlar iki taneyse o çocuğun iki kez evleneceğine delalet eder.

35. Lohusa ile çocuk ilk defa anneanneye, teyzeye; yani ailesine, yakınlarına gider. İlk kez sokağa çıkarken çocuğun başının üzerinde üzerlik döndürülerek ateşe atılır, başında kurşun dökülür. Bunlar göz ve nefes değmesine karşı alınan tedbirlerdir (Nahya,1983:78).

36. Lohusa ve bebek yalnız bırakılmaz; bir zorunluluk sebebiyle yalnız kalırlarsa, baş ucuna Kuran konur. Gece yalnız yatarsa baş ucuna süpürge konur, baş yastığının altına çuvaldız batırılır (Nahya,1983:78).

37. Yeni doğan çocuğu kötü gözden (nazardan) korumak için bir diş sarımsak, gergedan boynuzundan yapılmış küçük bir haç , eski bir altın para ve bir horoz mahmuzundan oluşan bir küme çocuğun başlığına dikilir (Adıgüzel,1973:14).

38. Erzurum ve çevresinde kadını doğum sırasında al basmasın diye baş yastığının altına bir parça kurt derisi konur. Bu pratiğin izleri Ataruhu inancına dayanır. Türk inançları arasında kurttan türemiş olmak, kurdu bir ata gibi görme inancı, onu bir koruyucu kabul etme ve ona inanma yaygındır (Başar,1972:95).

39. Afganistan Türklerinde (Özbek, Türkmen, Hazara Afşarlar) çocuğu yaşamayan ailelerin çocuklarının yaşamaları için onları kurt (börü) ağzından geçirirler.Kurt kafasından soyulmuş deri, suda esnetilip genişletilir ve kurduğunda geniş derin bir delik meydana gelir.Çocuk , bu delikten üç kez geçirilir.Çocuk erkek ise ,Börü, Börübay, Börübek, Cinbörü;kız ise, Börü Halı, Börü Nisa, Börücan adı konur (Kalafat,2000:76).

40. (Üsküp'te-Makedonya'nın birçok Türk köyünde) Bazı ailelerde yaşamayan çocuklar için kırk bekardan para toplanır,bu para ile bir başlık ve altın küpe alınıp çocuğa takılır.

41. Özbekistan'da beşiğin çocuğun başını koyduğu tarafına ceviz çakılır,nöbet şekeri ezilir.Bazı yerlerde oklava döndürülür, keser, balta, çapa gibi madeni aletler vurularak ses çıkartılır,böylece çocuğun korkmaması sağlanır.

42. Özbekistan'ın birçok yerinde çocuğun baş yastığının altına yaşlı kimseler tarafından ekmek, ayna ve bıçak konur.

43. Özbekistan'da bebeği nazardan korumak için onun başına nazarlık olarak kurt kemiği, kurt dişi, sarımsak, iğne konur, muska yaptırılır.

44. Başında çıkıntıları olan çocuk haylaz olur.

45. Diş hediği sırasında çocuğun başından aşağı buğday dökme adeti yaygındır.Bu adet çocuğun dişlerinin daha kolay çıkması için yapılır.Ayrıca çocuğun başına dökülen ve eteğine düşen buğdaylardan yedi tanesi ipe dizilip nazar değmesin diye (Çorum) çocuğun boynuna da asılır.

46. Çocuklar köpek ulur gibi uzun uzun ağlarsa uğursuzluk olacağına inanılıp, babalarının ayakkabılarının altı ile uğursuzluğun uzaklaşacağına inanılarak çocuğun ağzına ayakkabı ile vurulur, ayrıca çocuğun gözyaşı, kendi başına sürülür.

47. Özbek Türklerinde beşik toyuna başından iki nikah geçmiş kadın katılamaz. Bu toyda bebeğin baş yastığının altına bıçak, ekmek parçaları konur, beşiğe üzerlik, muska asılır; böylece çocuğun görünmeyen güçlerin vereceği zarardan korunacağına inanılır.

48. Karaçay –Malkar Türklerinde bebeğin kesilen göbeği annesinin başındaki saçla bağlanır. Çocuk ılık su ile yıkanır, bu sırada bebeği kötü gözlerden korumak için leğene bir demir parçası atılır.

49. Diş köllesinde kölleye kimsenin dişi değmeden; çocuğun başına yazma konur, ağzında hiç çürük dişi olmayan biri, bir genç, çocuğa üç kez gulfalla okur, ağzına bir avuç kölle alır, çocuğun başına serper.

50. Çocuk ve annenin kırklanması sırasında anne ve çocuk banyo yaptırılır, son durulama tasının içine anne ve çocuk için ayrı ayrı olmak üzere kırk bir kez altın batırılır. Dualar okunarak çocuğun ve annenin başı üzerinden ayrı ayrı dökülür.

51. Çok ağlayan çocuklara ; dört beş yaşına kadar olur olmaz ağlayan çocukların başı, komşunun tavuk kümesine, cumartesi günleri öğle vakitleri üç kez sokulur. Ayrıca başı yedi kapıya vurulur ya da dört yol ağzında başından aşağı kaşık sepetindeki kaşıklar dökülür.

52. Kış ise lohusanın başına boyalı krep veya kaz adı verilen ipek bir eşarp sarılır. Bunun üstüne bir mavi dolak dolanır ve sağ tarafına nazarlık asılır.

53. Türkiye’de ve Türkiye dışındaki diğer Türk topluluklarında çocukla ilgili geleneksel işlemlerden en önemlilerinden biride sünnettir. Sünnet oldukça yaygın bulunan bir pratiktir; çocuk sünnet yoluyla İslam topluluğuna katılmaktadır. Sünnet düğünleri ya da törenleri sırasında da başla ilgili birtakım uygulamalar göze çarpar. Sünnet olacak çocuğa alınan elbisede başlığın özel bir yeri vardır.

Düğünde ailenin durumuna göre çocuk sırmalı, işlemeli başlık, ipekli yakalı, kurdeleli elbise giyer. Bazılarının başlarına veya göğüslerine “Maşallah” yazılı kurdele asılır. Sünnet olacak çocuğun yatağının baş ucuna genellikle işlemeli muhafaza içinde Kur’an asılır. Sünnet işi bitince “sünnet sünnet dediler, başımın etini yediler, işte kesildi gitti, bayram etsin kediler.” denir.

Sünnet olacak çocuğa alınan elbisenin başlığı bazen elbiseden daha çok süslenir. Başlığın üzerine altın takılır.

Evlenme

Geleneksel yapının daha çok hakim olduğu yerlerden kentlerimize kadar evlilikle ilgili tören, töre, âdet, gelenek ve göreneklere rastlamaktayız.

Türk kültürü unsurları arasında hayatımız ve yaşayışımız üzerinde tarih boyunca dini inançlar ve bunlara bağlı uygulamalar etkin olmuştur. Evlenme döneminde de gerek Türkiye’de gerek Türk toplulukları arasında bu inançlar ve bunlara dayalı uygulamalar hâlen devam etmektedir. Bir bölümünü sıralayacağımız bu inanç ve uygulamaların Türk toplulukları arasında geçmişten bugüne dek yaşıyor olması ve bunlardaki benzerlikler ortak kültür mirasımızın en önemli göstergelerindendir.

Evlilik geçiş döneminde başla ilgili inanç ve uygulamalardan bir kısmı adını da baştan almıştır. Başlık, başa kına yakma, baş övme, baş bağlama adı altında inceleyeceğimiz bu uygulamalar dışındakilerden başla ilgili olanların bir kısmı şunlardır:

1. Akdeniz’de kız, kız evinden istenmez. Kızın yakın bir akrabasının evinden istenir. Kıza haber verilir, fikri sorulur. Kız evet derse “başlık bozma” diye kıza altın ve elbise almaya gidilir.

2. Irak’ta erkek tarafı kız ailesine başlık öder.

3. Kırgız Türkleri’nde Küya bala (güvey) hayvan soyunca (kesince) hayvanın başı saygı duyulan kimseye verilir. Küya balaya soyulan malın baş etinden verilmez. Zira evlilikte kıymetli olan kız, yani gelindir. Gerçek baş olan odur. Güveye kız verilmek suretiyle zaten bir baş verilmiştir. Bir baş verilene bir baş daha verilmez. İkinci bir baş verilirse kıyamet gününe kadar ailenin nurunun gittiğine inanılır. Bir erkek, eşi hayatta iken baldızı ile evlenemez.

Kırgız Türklerinde bu inancın Oğuz Ata’dan geldiğine inanılır. İnanca göre Oğuz Ata güvey olunca kesilen hayvanın başı ona verilmiş ve onun eşi ölmüştür.

Yoruma göre güveye hayvanın başını vermek, gelinin kız kardeşinin de o güveye verilmesine yola ar. Güveyin eşi; yani gelin bu uygulama ile öleceği için ikinci bir eş alması söz konusu olacaktır. Böylece hayvanın başı verilemeyerek tek evlilikte mutlu olunsun duası yapılmış olur. (Kalafat,1997:25).

4. Kırgız Türklerinde gelinin başının süslenmesinin özel önemi vardır. Gelinin süslü başına “sökölö” denir.

(Bayır-Bucak Türkmenlerinde) Gelinin duvak telinden alan genç kızlar bunu saklayarak kendi kismetlerinin açılacağına inanırlar.

Gelinlerin başına “beşibirlik, urubuya” altınlarla süslü bir fes giydirilir. Ona uyum sağlayan güzel, açık renkli bir yağlıkla başını kapar. Yaşlı ve orta yaşlı kadınların bir kısmı fes üstüne siyah bir tülbent sarık sararak giyer. Siyah ya da koyu renkli güllü çiçekli bir yağlıkla başını kapar. Dul kadınlar için özel bir başlık türü yoktur (Kalafat, 1997:22).

5. Kız birisiyle evlenmeyi kabul ederse, bu fikrini komşusuna söyler. O kız, evlenmeyi kabul ettiğinin bir nişanesi olmak üzere, aracı olan komşusuna yüzük veya baş örtüsünü verir. Komşusu da bu nesneleri alıp, evlenmek istediği gence verir. Evlenecek delikanlı yavuklusunun yolladığı yüzük veya baş örtüsünü kızın komşusundan aldığı zaman evleneceği günü de yine onunla kararlaştırır.

6. Gelin almadan önce baş yaptırmaya gidilir- eskiden bu yoktu - baş yaptıranlar gelir ve halk kız evinde toplanır.

Kız evinde pek beklenmez, gelinin babası kızının başına al duvağını örter ve kız evden çıkar.

7. Anadolu'da gelini almaya giderken gelin atının başına bir mendil bağlanır. Bu mendili ata binen sağdıç alır (Kalafat,2000:129) .

8. Türkiye’de, Türkmenistan ile Balkan ve Ortadoğu Türklüğünde de olduğu gibi gelinin başına saç yapılır.Çeşitli kuru meyveler ve şekerler, bozuk para serpilir; amaç gelinin bereket getirmesini sağlamaktır.

Anadolu'nun bazı yörelerinde bölünmüş ve bir beze bağlanmış elmaları gelinin başına atarlar, konfeti serperler (Kalafat,2000:156).

9. Yeni gelin, güvey evine geldiği zaman oğlan evinin çağrılıları, gelinin başından aşağı kuru yemiş, şeker, buğday, darı saçarlar. Bu adetin temelinde bereket simgesi yatmaktadır. Bekar kızlar ve erkekler için kullanılan "darısı başına" deyiimi de buradan gelmektedir. Gerek başa saçılan, gerekse akrabalar ve komşularca geline verilen çeşitli hediyelerle paraların tümü "saçı" adıyla yaygınlık kazanmıştır (Örnek,2000:199).

10. Gelinin bahtının açık olması, yeni evine bağlanması, uğur ve bereket getirmesi yumuşak huylu olması amacıyla bazı şeyler yapılmaktadır. Bunlar arasında başı üstünde ayna tutulması , başından aşağı saç yapılması vardır (Örnek,2000:203).

Anlam olarak ayna aydınlık gelecek, baht açıklığı olarak kabul edilir.

11. Gelin ata binip giderken gelinin başına su kabağı bırakılır, ayrıca bir kurukafa suya ıslatılır; amaç yağmurun yağmasıdır (Yardımcı, 1999:383).

12. Valondova Türkmen Türklerinde gelinin başını kaynana, damadın akrabası olan iki erkek çocuğa gül dalı ile açtırır. Buna "duvak açma" denir. (Kalafat,2000:239)

13. Üsküp'te bazı yörelerde gelinin başının üstüne ayna konur. Bu aynanın üzerine akrabaları para atarlar (Kalafat,2000:243).

14. Özbekistan'da gelin baba eşliğinden dışarı çıkarken başının üzerine pamuk ve ekmek konur pamuk aklığı, ekmek ise bereketi temsil eder. Bu ekmek ve pamuk yere düşürülmemelidir, düştüğü takdirde gelinin kısmetinin kesileceğine inanılır.

Türkistan'da gelin, babasının evinin eşliğinden çıkmadan babasının sağ omzuna başını koyar, ağlar. Sonra babasının her iki dizini üçer defa öper. Gelin eşikten çıkmadan babası kızın başına mürüvvetli olması için buğday serper.

Anadolu Türklerinde'de gelin atı veya arabası süslenir. Gelinin arabasının önünü keserler. Anadoluda gelin başının üzerinde Kur'an-ı Kerim, ekmek ve ayna ile çıkarılır.

Makedonya'nın Çalıkli Köyünde kayınpeder gelinin başına konfeti serper. Gelinin iki koltuğunun altına iki ekmek, başının üstüne de renk renk takkeler giydirilir. Yüzü renkli tülbentlerle örtülür ve dışardan gözükmez. Başına bir at yuları takılır; böylece koca ocağında kumanda altına gireceğine inanılır (Kalafat, 2000:245).

15. Adıyaman'da gelinin eve gelmesi uğurlu ve bereketli olsun diye gelin eşikten içeri girmeden önce oğlan tarafı başının üstünden taş duvara gelecek şeklinde yumurta fırlatıp atar (Kalafat, 1995:46).

16. Gelinin yeni evine bereket getirmesi için, gelin yeni evine girmeden önce başına buğday ve konfeti serpilir (Kalafat, 1998:25).

17. Makedon Türkleri'nde kızın verilesi kesinleşince "sözleşme" veya "küçük nişan" yapılır. Büyük nişanda def çalan kadınlara "davracı", gelini süsleyen kadına "tella" denir. Kızın başına, duvağının üstüne büyük bir

ayna konur. Aynaya hediyeler bırakılır, para atılır. Bu törene nişan atma da denir (Kalafat, 1994:31).

Gelinin başının üzerine bir şey koyarak nişan atma törenine Anadolu'nun birçok yerinde de rastlanır.

18. "Gelin Selamı" "Yüz Akı" ailenin fertlerinin geline tanıtılması onun da aile fertlerine başıyla selam vermesi şeklinde yapılır. Ailenin her ferdi için hazırlanmış dörtlükler gelin için okunur ve gelin her defasında adı geçen yeni ailesini başı ile selamlar (Kalafat, 2000:229).

Anadolu'nun birçok bölgesinde de diğer Türk topluluklarında örneklerine rastladığımız "Duvak Merasimi" yapılır.

19. Muş'ta gelin kapıdan sağ ayağını atarken kurban kesilir. Bu hareket, gelinin başına bir kötülük gelmesini engellemek, eve uğur gelmesini sağlamak içindir. Bu hareketin arkasından ev iyesini memnun etme fikri ve inancı yatar.

20. Kastamonu'nun Azdavay bölgesi Türkmenlerinde, gelinin erkek kardeşi gelinin kuşağını bağlarken, kuşağı üç defa kendi başının üç defa da gelinin başının üzerinde havaya/göğe kaldırır.

21. Üsküp'te kına gecesinde çalgıları kadınlar çalar, gelinin hamamında gelinin başına bakır sahanda getirilen kuruyemiş serpilir (Kalafat,2000:242).

22. Güney Türkistan'ın bazı yörelerinde de gelin konuşmadan evvel "selâmlama" olur. Yenge maniler okuyarak ayrı ayrı "Byükbabaya selâm" der, gelin selâm verir. Gelin bütün evin halkını başı ile selâmlarken tek tek onu öperler (Kalafat, 2000:232).

23. Özbekistan Türklerinde damat gittikten sonra “Ramal Yazdı” merasimi başlar. Damadın babasının ve annesinin bulundukları odalara bir bekar kıs yazma baş örtüsü sere ve ona para atılır. Bu paralar o kıza verilir. Gerdek gecesi yakılmış mumlar gelin ve güveyin başı etrafında dolandırılır, odanın kapısından girerken geline ayna tutulur (Kalafat, 2000:212).

24. Gelinin akrabalarından yaşlı kadınlar, güvey için kırk kadar kuşak dikerler. Bunların üzerine dikilen motiflerin yarı ayrı mânaları vardır. Temenni mesajları verirler. Güveyin başına “ak sarık” sarılır. Sarıktaki motiflerin de özel anlamlarının yararına inanılır (Kalafat, 2000:212).

25. Söz kesmeye giderken oğlanın annesi daha önceden hazırladığı terlik, altın ve yemeniyi götürür. Oğlanın annesinin elini öperken kadın gelinin başına yemenisini örter.

26. Nişana tüm köylüler davet edilir, eğlence, şenlik yapılır. Oğlan tarafı kıza ne aldıysa kızın başının üzerinde çevirirler, sandığa koyarlar, herkes duyar.

Düğün tarihi kararlaştırıldıktan sonra oğlan evi “ağırlık, başlık kesmeye gidiyoruz” diye kız evine gider.

27. Gelin hamamında genç kız ve gelinler ellerinde mumlarla def ve ud eşliğinde havuzun çevresinde maniler söyleyerek dönerler, “saçkı” saçılır. Verilen hediyeler başlara konarak teşhir edilir. Gelinin başı yıkanırken göbek taşında leğen çalınarak maniler okunur.

Yaşamın ikinci geçit dönemi olan evlenme gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve

düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay gözüyle görülmüştür. Ailenin, toplumsal yapının temeli olması, bu birliği sağlayan evlenme müessesesine evrensel bir karakter kazandırmıştır. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme, özellikle tören, töre, adet, gelenek ve görenek bakımından zengin bir tablo çizmektedir. Bu geçit döneminde de başla ilgili uygulama, pratik ve inanmalar oldukça fazladır

Başlık: Evlenme işine girildikten sonra kız istenir. Başlık bu süreçte, “ana hakkı”, “süt hakkı”, “baba hakkı”, “ağırlık”, “kalın” gibi adlarla anılan, Türk geleneklerinde önemli bir yer edinen, kız evinin erkek evinden talep ettiği paradır.

Gelin ağırlığına Anadolu’nun birçok yerinde “yüz görümlüğü” de denir; damat tarafının gelin tarafına hediye vermesidir. Bu daha ziyade kız çeyizinden noksanları tamamlamak üzere kız evinin istediği paradır. Başlık miktarı, tarafların fakirliğine ya da zenginliğine göre değişir. Türkiye’nin bazı bölgelerinde bu ağırlık tarla, at, davar, (Elazığ) ve hatta çift (Adana) şeklinde verilir (Erdentuğ, 1997:69).

Günümüzde bu görenek eskisi kadar yaygın değildir; özellikle kent kesiminde ekonomik ve sosyal olayların etkisi ile az rastlanır hale gelmiş olsa da kırsal kesimin bazı bölgelerinde eski katı, kuralcı haliyle devam etmektedir.

Başlık veya ağırlığın verilmesinde kız tarafına biraz olsun mali yardımda bulunma amacı vardır, Türk toplumunda ailede kadının kocasına eşlik etmek, çocuk doğurmak, büyütmek gibi kutsal görevlerinin yanı sıra hane ekonomisinin sağlıklı şekilde devam etmesinde de büyük rolü bulunmaktadır. Bu sebeple kızın evden ayrılması aynı zamanda maddi kayıptır.

Türkiye’de iki ailenin birbirinden kız ve erkek değiş tokuş etme göreneği birbirine başlık vermekten kurtulmak için vardır ve eskidir.Buna “mübadele usulü ile evlenme” ya da “berder” adı verilir.

Özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da uygulanan bir evlenme biçimi olan berder, başlık sorununu ve yükümlülüğünü ortadan kaldıran bir tür evliliktir. Berder, hem kız hem de oğlu bulunan iki ailenin, karşılık olarak hem kızlarını hem de oğullarını birlikte evlendirmeleri suretiyle gerçekleşmektedir (Beşikçi,1969:163). Başlık ödeme konusunda güçlük çeken aile, evlilik çağındaki kızını ve oğlunu evlendirmek istediği zaman, aynı durumda bulunan aileleri arayarak bunlardan birini seçmektedir (Balaman,1975:7221).

Başlık sorunu ve yükümlülüğünü ortadan kaldırma nedeniyle yapılan evliliklerden biri de kız kaçırma yoluyla evlenmektir. Öte yandan bu yolla evlenmek zorla ya da gönüllü olarak kaçan kızın ailesinin başlık isteğinden vazgeçmesi anlamına gelmez.Kız ailesinin bu durumda bile yine de karşı taraftan belli bir miktarda başlık aldığı olaylar da bilinmektedir.

Başlığın ödenmesi veya “evlenme ödeneği”nin bir satış olmadığına ısrar edilir.Başlık, çeyiz karşılığı olarak alınmaktadır. Evlenmede daha ziyade oğlan tarafı mali yükü yüklenir ve çok sarsılsa da her şerefli babanın bunu uygulaması gerekir.Başlığın büyük bir kısmı geçmişte hane kadınları tarafından yapılan işlemleri karşılayacak ölçüde olmalıdır.Başlık ödeme göreneği farklı şekillerde görülür;mesela bazı yerlerde bu, uyuşulan fiyat üzerinden altın, ziynet eşyası şeklinde de verilir; fakat bunlar kızın malı olarak kalır ve onunla birlikte yine kocasına gider.

Türk geleneklerinde başlık, boşanma sırasında geri verilebilmektedir. Gelin tarafının başlık almasına karşılık oğlan tarafına hediyeler verdiği de görülür.

Başlık kıymeti kızı isteyen ailenin durumuna göre de ayarlanabilmektedir.

1. Kızı isteyen aile, zengin ve tanınmış aile değilse veya köye yeni gelmiş ise yüksek bir başlık istenir.

2. Kızı isteyen hane zengin ve tanınmış ise bu hususta yumuşak davranılır; çünkü kızları orada rahat edecek ve zengin bir aile ile akraba olmuş olacaktırlar.

3. İki aile arasında evvelden kız alınıp verilmişse “başlık verme pazarlığı” olur. Şehre gelin verilirse çok kere başlık alınmaz; çünkü köylülere göre bu, sevinilecek bir olaydır.

Bazı yörelerde başlık miktarı belirlenirken adeta bir mal alınıyormuş gibi kızın pazarlığının yapıldığı da olur. Ağır başlık karşılığında alınan gelinden iş hususunda her şekilde faydalanmak düşünülse de gelin çoğu kez bundan şikayetçi olmaz. Kız çeyizi hazırlamak için alındığı da söylenen başlığın en az kısmının kız için kullanıldığı, geriye kalanın çoğunun kız evinin cebine girdiği de olur. Bazen kız almak için malını mülkünü satan oğlan evi, kız tarafının mali yönden ferahlaması pahasına uzun yıllar bunun acısını çekebilir.

Başlık verme gün geçtikçe unutulmuş bir uygulama olsa da halen gerek Türkiye’de gerek Türk toplulukları arasında görülen bir uygulamadır.

Uluğ Türkistan'ın birçok yerinde olduğu gibi Kuzey Afganistan Türklerinde de "başlık" vardır. Başlık Anadolu'da bilhassa Doğu Anadolu'da kendisini bariz bir şekilde hissettirir. Başlık parası pazarlığı yapılırken hatırlı kimselerin hatırı, bu arada yatırıların da adının zikredildiği olur; mesela "Veysel Karani aşkı için" ikram istenir. İran'ın Caferi Türklerinde de başlık uygulaması vardır. Anadolu Türklerinde müstakbel gelin için kalın pazarlığı yapılır. Bu nakdi ve ayni olur. Kız babası bu geliri kızına masraf eder (Kalafat,1979:85).

Makedon Türklerinde görülen "baba hakkı" türünden uygulamalardan biri de başlıktır. Türkmenlerde koca tarafından kız tarafına verilen bu miktara "kalın" da denir (Kalafat,1994:31).

Toplumun büyük kesiminde değişen sosyal ve ekonomik şartlarla birlikte bu uygulamanın yıkılacağı hatta günah olduğu inancı da hakimdir (Erdentuğ,1997:52).

Her ne surette olursa olsun oğlan evine kız vermek suretiyle verilen başın bir karşılığı olan başlık, evlenme aşamasında bağlı bulunulan kültür tipinin öngördüğü kurallara ve kalıplara uygun olarak halen gerek Türkiye'de gerekse Türk toplulukları arasında hayat bulmaktadır. Başlığın temelinde hem ekonomik etmenler hem de saygınlık etmeni yatmaktadır. Evlenme yoluyla evden ayrılan kızın iş gücünü karşılamak ve ekonomik boşluğunu doldurmak karşılığında alınan para veya paraya çevrilebilecek değerli hediyeler dengeyi sağlamaya yöneliktir. Öte yandan başlık geleneğinin geçerli olduğu yerlerde, töreye uyarak, toplumun değerler sisteminin dışına düşmemek de önemlidir. Bu bakımdan, saygınlığı korumak için başlığın miktarıyla kızın toplumsal yeri eşit bir oranda tutulmaya çalışılır.

“Süt parası”, “süt hakkı” da denilen , çeyiz ve düğün harcamaları için kullanıldığından başlığın yüksekliği, saygınlık ölçütü olarak görülür.

Kimi yörelerde ve bölgelerde etkinliğini sürdüren başlık, bazen toplumsal ilişkilerde önemli sürtüşmelere yol açmaktadır.

Kadının geleceğini güvence altına alma amacıyla da sürdürülen bu gelenek, gelişen ve değişen şartlara bağlı olarak eski ağırlığını kaybetmekle beraber halen toplumumuzun yadsınamaz bir gerçeğidir.

Başa Kına Yakma ve Baş Övme

Evlenmeyle ilgili yaygın geleneklerden birisi de “kına gecesi”dir. Kına gecesi düğünden bir gün önce yapılır. Kız kınası kadar yaygın olmamakla birlikte damada da kına ⁽¹⁾ yakılır. Gerek kıza, gerekse erkeğe kına yakma gelenekselliğin ağırlığını hissettirdiği yerlerde daha sık uygulanmaktadır.

Kına koça, askere ve geline yakılır. Koça yakılmasındaki amaç; koçun Allah’a kurban olması, askere yakılmasındaki amaç; askerin vatanına, milletine kurban olması, geline yakılmasındaki amaç ise gelinin evine, ocağına ve eşine kurban olması; yani bağlı kalmasıdır.

Kına daha çok gelinin eline yakılmakla birlikte başa da yakılmaktadır.

Samsun ve çevresinde kına gecesinde gelinin eline kına yakıldıktan sonra başına da yakılır. Hatta başına para konur. Sabahleyin gelinin başını yıkayan kişi bu parayı alır.

¹ Kına: Arapça “hınna” sözcüğünden gelmektedir. Arabistan’da yetişen ve yapraklarından kına yapılan bir cins ağaçtır.

Eskişehir’de yaşlı kadınlar gelinin etrafında daire olurlar, duvağı kaldırarak gelinin başına kına koyarlar (ÖNAL,1998:134).

Su şehri köylerinde geline iki kere kına yakılır. Düğün başlamadan yirmi yirmi beş gün önce kız evinde kına yakma adeti yapılır. Kız evinin yakınları ve akrabaları gelin olacak kızı kına yakmak için evlerine davet ederler. Bu kızla beraber gelinlik yaşına gelmiş kızlar da bu merasime katılır, kına yakma töreninde bütün komşular hazır bulunur. Kınacı kızlar bir halka yaparlar ve gelinlik kızın yanında bulunan bir kadın kınayı gelinin başına yakmaya başlar , sonra yemekler yenir ve herkes evine dağılır. Yirmi yirmi beş gün sonra düğünün üçüncü günü, çarşambayı perşembeye bağlayan gece erkek evinden kız evine ikinci bir kınacı heyeti giderek gelinlik kızın bel açma törenini yaparlar. Bundan sonra kızın başına ikinci kına yakılırken gelin kızın etrafını çevirmiş olan kızlar onu ağlatmak için şu türküyü söylerler (Polat,1953:822).

Altın tasta yeşil kına ezilir
Gümüş tarak ile zülfün çözülür
Gelin kızlar başına dizilir
Her birisi nazlı nazlı süzülür

A kızım hanım kızım
Yanan kınan kutlu olsun
Vardığın şirin evde
Dillerin tatlı olsun

Kına gecesinde konuklara kız evince yemek verilir, buna “kına yemeği” denir. Eğlenceler düzenlenir, maniler , türküler söylenir, oyunlar oynanır. Kına yakılırken gelinin başına al örtü, pullu kıvrak adı verilen örtüler örtülür. Kına yakılırken genç kızlar al yazmayı gelinin başından indirip kaldırır, hepsi yazmanın bir ucundan tutarlar.

Düğün evine getirilen gelinin başının üzerine para atıldığı gibi, kızın başına yakılan kınanın üzerine de para bastırılır.

Kına gecesinde oynanan oyunlardan biri de “elekli oyun”dur. Bu oyunda kadınlardan biri başına un eleği geçirir. Eleğin üzerinden ayaklarına kadar uzanan bir örtü örtünür. Eline iki kaşık ya da şişe alır, bunları çalarak çeşitli gösteriler yapar.

Kına gecesinde yerine getirilen âdetlerden birisi de “baş övme” ya da “gelin övme”dir. Halk deyimiyle “başı bütün” olan, yani başından ikinci bir nikah geçmemiş bulunan, mutlu bir evlilik sürdüren bir kadın, ortada kınası yakılan kıza bu amaçla düzenlenmiş ve kalıplaşmış türküyü söyler.

Baş övme ya da duvak türküsü olarak da bilinen bu türkü gelin türkülerinin bir başka çeşidi olup, gelin evden ayrılmadan birkaç saat önce giydirilirken ve süslenirken birkaç kadın tarafından da söylenebilmektedir. Kına gecesinde söylenen baş övme türküleri ile gelin evden çıkarken söylenen baş övme türküleri yapı ve muhtava olarak birbirine benzemektedir.

Gelin evden ayrılacağı zaman iki kadın tarafından başı bağlanır, kadınlardan birisi gelini giydirir, başını bağlar; diğeri de alını-yeşilini verir. Bu sırada içeri kimse alınmaz. Gelini süsleyip giydiren kadınlar bir yandan da ağlaya ağlaya baş övme türküsünü söylerler. Nihayet baş bağlanır. Kadınlar geline sarılıp tekrar ağlarlar. Burada gelinin başını bozmamaya gayret ederler (Kaya,1987:21).

Bazı yörelerde baş övme bittikten sonra kızın sağ eline ve ensesine kına yakılması gelenektir. Damat tarafının aldıkları kızın başında çağırılır.

Baş övme güzel sesli ve koşmaları iyi bilen birkadın tarafından yapılır. Bu kadın bazen eline def gibi bir tepsi alır ve türküyü bunun eşliğinde söyler.

Baş övme süresince kına özenir (Ulusoy,1973:6721).

Baş övme ya da kına türküsü söylenirken amaç gelin kızı, anasını ve misafirleri ağlatmaktır.

Kına gecesi gelinin başına serpilene para, bolluk nişanesi olarak saklanır. Türk inanç sisteminde adanmış olmanın işareti olan asker adayına kurban edilecek hayvana, evliliğe aday olan gençlere yakılan kına özel bir yere sahiptir. Belki de yaşlıların başlarına yaktıkları kına bu mânâda ahiret adaylığının simgesidir (Belekoğlu,1971:122).

Baş Bağlama

Baş bağlama, yeni gelinlere uygulanan bir törendir. Bazı yörelerde gerdeğin ikinci günü, bazı yörelerde, kaçarak evlenmelerde, gelinin hamile kalmasından sonra, bazı yörelerde ise (bu çoğunluktur) ister kaçarak ister düşünle evlenilsin, kadının genç kızlıktan ayrılıp kadınlığa adımını attığında yapılır. Kadın evlendikten sonra evinin kadını olacaktır. Hele işin içine çocuk da girince bu tören kadın için çok önemlidir. Çocuk, kadını eve bağlayan en güçlü unsur olduğu için, hamile kalamayan veya hamile kalıp çocuğu canlanmayan (örneğin düşük tehlikesi olan veya ölü doğabileceği ihtimali olan hallerde) gelinin başı bağlanmaz.

Tahtacı Türkmenlerinde hamile kalan gelinin çocuğunun rahminde canlandığını haber alan kaynana sevinçlidir. Hemen hazırlığa girer. Gerekli olan giysi ve takıları temin edebileceği zamanı hesap ederek, baş bağlayacağı günü ev halkıyla birlikte kararlaştırır.

Baş bağlama törenini arabacı, o yoksa kocası sağ, ilk çocuğu ölmemiş, sözü dinlenir, görmüş geçirmiş, kişilik sahibi bir kadın da yönetebilir. Bu nitelikleri olmayan kadın baş bağlama töreni yönetemez.

Törene salt evli kadınlar katılırlar. Bir yandan o gün için özel hazırlanmış yemekler pişerken, bir yandan da baş bağlama törenine geçilir. Gelinin bütün iç giysileri yeni dikilmiştir. Başı bağlanacak olan gelin uzun elbisesiyle ortaya gelir. Endamı güzel olanlar için, o orta gelirken sağdan sola “Maşallah” sesleri duyulur. Giydirici kadın sırayla şunları giydirir :

1. İç köynek.
2. Üç etek.
3. Kuşak ; belin ısınması ve dik durmasına yarar.
4. Bağ ; bele iki kez dolanacak uzunlukta el genişliğinde kumaştan yapılır.
5. Ternik ; önü altın paralarla süslenir.
6. Yırtma ; kalınca kumaştan dokunmuş yazmadır. Genellikle sarı renktedir. Üzeri simle işlenmiştir. Boyun altından geçip kulakları da örtecek kadar büyüktür. Çene altından geçirilip başta düğümlenir. Üç düğüm atılır, selavatlanarak başa bağlanır.
7. Anılık ; alna bağlanır.
8. İlmeçer ; çenenin altından alınarak, yanlarda bir çengelle tutuşturulan ve üzerinde yer yer madeni paralarla boncukların sallandığı bir parçadır.
9. Tomaka ; başın sağ ve sol yanından çene hizasına kadar sarkıtılan büyük gümüş paralar takılı iki ayrı parçadır.
10. Karanfil dizisi ; gelinler boyunlarına asarlar, karyolasının baş kısmına asanlar da vardır.
11. Boy dizisi ; hoş kokulu bir çiçek tohumudur, baş bağlanırken (genellikle Akdeniz ve Ege Bölgesi Tahtacılarında) karanfil dizisi ile birlikte takılır.

12. Ağza yaşmak ; baş bağlama töreni gelinin ağzına yaşmak bağlama ile sona erer. Anlamı gelinin az konuşmasının istenmesidir. Ağzındaki yaşmağı kocası akşam bir armağan vererek açar. Artık gelin, çeneli olmayacak, kocasına bağlı olacaktır.

Baş bağlama töreni bittikten sonra, baş bağlayıcı kadın çeşitli çocuk giysilerini eteğine doldurur, üç kez gelinin eteğine boşaltır geri alır. Sonunda gelinin başından arkasına doğru eteğindeki giysileri havaya fırlatır. Hazır bulunanlar kapışırlar. Eline erkek giysisi geçen erkek, kız giysisi geçen kız olacağına inanılır.

Gelin bir köşeye çekilir, ortaya sofrası serilir.

Gelinin kaynanası baş bağlanacağını aynı günün sabahı ev ev dolaşarak komşulara haber verir. İşi olmayan mutlak katılır. Zira “bugün sana ise yarın bana”dır. Gelenlerin kalabalık olması durumunda birkaç sofradan kurulur, ilk önce kurban kesilmişse veya et pazarından alınmışsa kelle yemeği yenir. Yemekten sonra hoşça vakit geçirilir, herkes evine dağılır. Giderken herkes “Bir yastıkta koçamaları”, “Sağ salim doğum yapması” gibi dualar ederler.

Baş bağlama törenine Anadolu’da da rastlanmaktadır.

Erzincan’da da ayrıca baş bağlama töreni yapılır, damada sorularak gelinin zülfü kesilir (Kalafat,1995:214).

Anadolu coğrafyasının birçok yerinde düğünden sonra yapılan uygulamalardan biri de “duvak” adı verilen törendir. Bu tören düğünden bir gün sonra yapılır.

Gelin gelen misafirleri "hoş geldiniz", diyerek karşılar, el öper. Daha sonra eğlence olur, analı babalı bir kadın çıkar, ortaya bir yastık koyarlar, gelini bu yastiğe oturturlar. Bu yastiğin etrafından ihlas suresi okuyarak üç kez dolaşırlar. Daha sonra iki küçük çocuğun eline kız evinden gelen bir oklava, ağaç kaşık verilerek çocuklara gelinin duvağını üç kez kaldırıp indirtirler, gelinin kakülünü keserler. O oklavayı kıza, ağaç kaşığı da oğlana hediye verirler. Böylece duvak açılmış olur. Kızın çeyizinden bir mendil veya birer çorap gelen misafirlere verilir, yiyecek, içecek ikram edilir, bu uygulama ile düğün sona ermiş olur.

Evlenme geçiş döneminde başlangıçtan bitişe kadar başla ilgili birçok uygulama mevcuttur. Bunların çıkışında başın adeta insan vücudunun ve ruhunun bir simgesi olması, başın kutsal sayılması önemli rol oynamıştır. Baş bu uygulamalara kendi adını vermiştir.

Ölüm

Ölüm metabolizmanın; yani canlı varlıkların özelliği olan değişmez alışverişlerin kesin ve geri dönüşsüz olarak durmasıdır.

İnsanoğlu için ölüm, kaçınılmaz bir sondur ve dünyanın her tarafında ölüm çevresinde toplanan adetler ve işlemler evrensel bir karakter kazanmıştır.

Aralarında gerek coğrafi konuyla gerek kültürel bakımdan, adet ve işlemleri arasında çoğu zaman şaşırtıcı benzerlikler vardır (Örnek:1979:218).

Ölüm korkusunun bilinç altındaki baskısıyla tedirgin olan halk alışagelmışin dışındaki birtakım davranışları, araç-gereçlerin şu ya da bu biçimdeki kullanışlarını, meteorolojik olayları, hayvanların hareket ve seslerini, düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik

değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işareti ön belirtisi saymışlardır. Ölüm korkusundan kurtulmak, daha doğrusu ölümü uzaklaştırmak, saptırmak ve etkisiz kılmak için, halk inanmaları ortaya çıkmış, bir takım uygulama ve kaçınmalara dikkat edilmiştir.

Bütün bunlara rağmen kaçınılmaz son olarak adlandırdığımız ölüm gerçekleştiğinde bir kısmı ölümden hemen sonra bir kısmı da ölümün ardından gelen belirli gün ve haftalarda bir takım işlemlere başvurulmuştur. Toplumsal, ekonomik, biyolojik ve duygusal yönden bağlı bulunduğumuz bir insanın kaybindan duyulan acı oldukça insancıl bir tepkidir. Bu acıyı azaltmak amacı ile “Baş sağlığı dileme” ve avutucu sözler söyleme adet olmuştur. Ölünün ardından ağıtlar söylenmiş, mezarlık, mezar taşına yazılanlar ve simgeler toplumdaki yerini bulmuştur.

İnsanoğlu için en son geçiş dönemi olan ölüm çevresinde oluşan başla ilgili inanmalar ve uygulamalar mevcuttur:

1.Ölümü düşündüren ön belirtilerden biri hayvanlarla ilgilidir. Evcil, sadık ve sezi yeteneği çok gelişmiş olan köpeğin sadece uluması değil, uluma biçimi, uluma zamanı ve uluduğu yer de yaklaşan bir ölümü haber verir, diye inanılır. Köpeğin bu türden ulumasını önlemek için köpek kovalanır, taşlanır, önüne ekmek doğranır “Başını ye!”denir (Örnek,2000:209).

2. Ölümden hemen sonra ölünün başı kibleye çevrilir, baş ucunda Kuran okunur. Başı kibleye çevrilen ölünün ayakları yan yana getirilir, elleri yan yana göbek üstüne konur. Bu ölünün tabuta kolay girmesi, kabirde yatacağı biçimi alması, Allah'ın huzuruna düzgün gitmesi amacıyla yapılmaktadır (Örnek,1979:45).

3. Fırat/Elazığ çevresinde ölenin ardından kırk gün yas tutarlar. Ölenin ardından daha çok kadınlar ağlar, acılarını ifade etmek için saçlarını, başlarını yolarlar, başlarını taşlara vururlar (Gerçek,1985:83).

4. Van'ın Karahan köyünde bir ölen varsa kadınlar başlarına kara yazma bağlarlar (Gerçek,1985:132).

5. Kazaklarda ve Kırgızlarda ölümün ardından kızlar ak giyinir, kırmızı baş örtüsü sarınırlardı. Cenaze namaz-ı muhakkak baş örtülü kılınır, başını örtmeden cenaze namazına yeltenen kimse cemaatten atılır. Kırım ve Tatar Türklerinde başı açık namaza niyetlenen kimseye; "Rus gibi oldun" denir (Kalafat,1998:25).

6. Özbekistan'da kabrin baş ucunda ve cenaze evinde mum yakılır.

7. Anadolu Türklerinde ölüm içerikli değişler oldukça boldur. Mesela "Baş kestin yaş kestin rızkın kem olsun" denir (Kalafat,2000:296).

8. Malatya'nın Darende kasabasında ölünün defnedilmesinden itibaren üç gün mezarı başında ateş yakılır. Bunun dini bir vecibe olduğuna inanılır (Gerçek,1985:132).

9. Tabut mezarın başına götürülür. Orada ölünün başının altına bir çevre, ayaklarının altına da bir çevre koyularak ölü mezara koyulur (Dede,1978:117).

10. Türkmenlerde kan davasından ölenin anası, babası, kardeşleri siyah giyinir, yalın ayak, baş açık gezer, saç ve sakal uzatır. Yas yedi sene devam eder, kan davasının intikamı alınınca yas kalkar (Kalafat,2000:274).

11. Romanya'daki Türklerde kadınlar saçlarını tararken tarağa gelen saçları biriktirirler, bu saçlardan öldükleri zaman mezarda başlarının altına konması amacıyla yastık yaparlar (Silistre-Huşova) (Önal,1998:247).

12. İmam, mezarın baş tarafına oturarak ölenin sorgucu meleklerle vereceği cevapları kolaylaştırmak amacıyla ona birtakım sözler söyler, buna "telkin" ya da halk deyimiyle "tövbe talkın" denir (Bilmen,1962:337).

13. Cenaze namazının kılınabilmesi için ölünün bütün vücudunun ya da başı ile beraber vücudunun yarısının tabutun içinde olması gerekir (Örneke,1979:54).

14. Van'ın Muradiye İlçesine bağlı Karahan Köyü'nde yas bitince "ölünün yas tutan yakınları" köyün ileri gelenlerinden birinin evine çağrılır. Yemek yenilmeden önce, kadınların ters giysileri düzeltilir, başlarındaki kara yazmalar alınır, yerine al veya ak bir yazma bağlanarak yas kaldırılır (Örneke,1979:85).

15. Hakaslar ölü yıkandıktan sonra yüzünü baş örtüsüyle kapatırlar, kış mevsimi ise şapkasını, eldivenini giydirir, keçeye sarar başı evin ortasına gelecek şekilde uzatırlar (Özkan,2000:296).

16. Hakaslarda ölü ata yüklenirken baş tarafı arkaya, ayakları ise ata gelecek şekilde konur, ölüyü at arabasından indirip başını batıya doğru koyarlar.

Kam öldüğü zaman asla toprağa gömülmez, ceset oyulan bir ağaca konur, üzeri kapakla kapatılır. Onun başını batıya doğru koyarlar (Özkan,2000:211).

17. Tunceli’de ağaların ve ağazadelerin yiğitlik ve kahramanlıklarını belli etmek için kaç başlı mezarlar yapılır. Tahtacılarda ve Güneydeki kimi Yörük oymalarında mezarın baş tarafına kırmızı renkte bayrak takma adeti vardır.

Erkek ve kadın mezarlarına kimi yerlerde belli işaretler konmaktadır. Örneğin Kızılcahamam’da kadın mezarlarına “yenge mezarı” denmekte ve mezarların başına beş kollu, çatala ya da yabaya benzer bir tahta dikilmektedir. İçel’de kimi yerlerde ölen kadınsa mezar taşına saç belliği, erkekse serpuş resmi yapılır. Balıkesir’in Nusret Köyü’nde baş ucuna dikilen tahtaya ölen erkekse tek, kadınsa çift kertik yapılır. Genç kızın ve delikanlının baş tahtasına da allı morlu mendil bağlanır (Örnek,1979:70).

18. Karakalpak Türklerinde ölümde “yüz yırtmak” ve “başa toprak atmak” uygulamaları yapılmaktadır (Kalafat,2000:12).

19. İbn-i Batuta sarayda bulunanların cenaze törenlerine kötü dikilmiş ve içi dışına çevrilmiş elbiseler giyerek ve başlarına bez parçası ya da kara örtü koyarak katıldıklarını ve yasın son günü olan kırkinci güne değin böyle gezdiklerini belirtir.

Ayrıca Sinop’ta Emir İbrahim’in annesinin cenaze töreninde oğlunun baş açık ve yaya olarak yola koyulduğunu büyük memurların da başlarının açık olduğunu, kadı ile hatip ve fakihların elbiselerini diğerleri gibi ters giymekle beraber sarık sarmayıp kara yünden birer mendili başlarına sardıklarını da kaydeder (Öztelli,1959:1860).

20. Anadolu'nun pek çok yerinde ölünün başında ve gömüldükten sonra, ağıtçı denilen ve para ile tutulan kadınlar tarafından ağlama geleneği sürdürülmektedir. Bunlar bir yandan ilâhiler okurlar, ölünün iyiliklerini bildiren sözleri bir makamla söylerler, bir yandan da saçlarını başlarını yolarlar ve ağlarlar.

Silifke ve İçel köylerinde, ölünün yıkandığı yerde ve mezarda baş ucunda ateş yakılır. Ölü başında ateş yakma geleneğinin aslının ne olduğu bilinmemekle beraber eski çağlardaki güneşe tapınmadan geldiği söylenebilir (Öztelli,1959:1862).

21. Renklerin de yas üzerinde önemli rolü vardır. Özellikle resmi yas günlerinde karalar giyilir, siyah sarık kullanılır (Öztelli,1959:1863).

Baş Sağlığı Dileme: Baş sağlığı dileme, sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden yararlanarak hem acıyı hem de yası azatlamaya yönelik bir adettir. Ölünün yakınları, tanıdıkları, dostları, ölümle ilgili öteki adetleri yerine getirmeseler bile, kederli ailenin acısını paylaşmak ve ruhsal sarsıntısını dengelemek için baş sağlığı dilemekte, avutucu sözler söylemekte kusur etmezler. Baş sağlığı dilemenin geçerli biçimi “ölü evi”ne giderek söylenendir. Uzakta olanlar da haberleşme araçlarını kullanarak bu önemli görevi yerine getirirler.

En yalın biçimiyle “Başımız sağolsun!” ya da “Başın sağolsun!”, kalıp söyleyişinde anlatımı bulan baş sağlığı dileme, ölüm gününden başlayarak bir yıla kadar uzayabilir. İslam fıkıhçıları baş sağlığı dilemeyi ölümden itibaren üç gün kabul etmekte ve sürenin uzamasına karşı çıkmaktadır.

Kalıplaşmış baş sağlığı dilekleriyle acılı aileyi avutmak, yaşamın gerçek alanına çekmek ve ölenin ardından “yanıp yakılmanın” boşluğunu ve zararını belirtmek amacıyla söylenen sözlerin yanı sıra ölenin ardından çok yanan kimselere “Ölüyü gömerler, deliye gülerler, aklını başına al da deli olma!”, “Aklını başına al, akıllıca yani” gibi sözler söylenir (Örnek,2000:227).

Baş sağlığı dileme adetine Türk dünyasının her yerinde rastlamak mümkündür.

Özbekistan’da taziye gelenler Anadolu Türklerinde de çok rastlanan “Başınız sağ olsun!” derler (Kalafat,2000:297).

Batı Trakya’da ölümü duyan tüm kadın ve erkekler abdestli olarak ölü evine gelir ve “Başınız sağolusun!” derler (Gerçek,1985:83).

Hakkari’de baş sağlığına gidenler, ölü evine değil, yakın komşulara gider ve yedi kapı dolaşırlar. Bunun altında kötü ruhu şaşırtmak, insanların ruhunu alıp götüren iyeyi atlatmak, ayın durumla karşılaşmamak inancı yatar. Orta Asya Türk inançlarında da yer alan bu hareket, mahiyeti unutulmuş olmakla beraber devam etmektedir. Cizre’de baş sağlığı camide kabul edilir, eve gidilmez, evde baş sağlığına gidilmesi uğursuzluk ve daha büyük felaket getireceği inancı ile hoş karşılanmaz (Gerçek,1985:132).

Kara Kalpaklarda baş sağlığına gelenler “başka acın olmasın, ölünüz cennete gitsin, bundan sonra evinizde toy olsun” derler (Kalafat,2000:12).

Kazakistan’da baş sağlığına gidenler “Tövbe, tövbe, tövbe, Allah başka yamanlık verme!” derler. Cuma günleri ekmek pişirilir, sofraya açılır, şelpek yapılır ve ikram edilir. Ölüm olayını çevreye diğer yakınları duyururlar. Ölümün olduğu gün ölü evindeki bütün yemek, kımızlar dökülür, dışarıya

atılır. Çadırdaki hiçbir yiyecek kalmaz. Bunlara “kan dolmuştur” inancı vardır. Ölü evine ölenin yakın akrabaları at veya yiyecek getirirler. Baş sağlığı dilerken “imanlı olsun, sonu hayırlı olsun, toprağı torga (hafif, yumuşak) olsun, balalarına huda yahşılık versin!” denir (Kalafat,2000:33).

Ölenin ardından söylenen baş sağlığı dileğini ileten sözlerden başlıcaları şunlardır (Örnek,1979:92) :

Başınız sağolsun

Allah başka acı vermesin.

Allah sizlere uzun ömür versin.

Allah ecir-sabır versin.

Allah evlatlarınıza uzun ömür versin.

Allah geride bıraktıklarına acısın .

Mekânı cennet olsun.

Allah bu acıyı unutturacak acı vermesin.

Allah iman, Kur'an nasip etsin.

Allah o yattıkça sizleri yaşatsın.

Toprağı bol olsun.

Allah taksiratını affetsin.

Allah Eyyüb Sultan sabrı versin.

Allah bir daha ciğerinizi yakmasın.

Şu dünyada kimseyi incitmemişti, Allah da ahrette onu incitmesin.

Allah toprağının yaşını evlatlarına versin.

Allah elinizden aldı, bâri acısını da kalbinizden alsın.

Görüp göreceğiniz bu olsun.

Canınız sağolsun.

Hüküm Allah'tan, başınız sağolsun.

Allah beterinden saklasın.

Emir büyük yerden.

Allah Fadime Ana sabrı versin.

Ne yaparsınız, ölenle ölünmez.
 Neylersiniz, hepimizin gideceği yer orası.
 Bugün sana, yarın bana.
 Ölüm-kalım bizim için.
 Bu dünyada kim kamlı ki...
 Dünyanın hali... Giden gelmez.
 Hepimiz o yolun yolcusuyuz.
 Ölüm ölüm, hezen ölüm.
 Evden eve gezen ölüm.
 Her düzeni bozan ölüm.
 Gonan göçer.
 Ecel gelmiş cihana, baş ağrısı bahane.
 Tanrının emrine karşı gelinmez.
 Allah genç ölüsü göstermesin.
 Az yaşa, çok yaşa, akıbet meut.
 Kurtuldu, iyi günlerde öldü.
 İyiler tez ölür zaten.
 Ölenle ölünmez.
 Allah'tan gelene ne denir?
 Mukadderat ne yaparsın?
 Gamın ile gussen ile beraberim.
 Çok yaşa, az yaşa, akıbet gelir başa.
 Hepimizin gideceği yer, o yol.
 Ölüsüne çok yanan kimselere ise şu sözler söylenir:
 Ölüyü gömerler, deliye gülerler; aklını başına al da deli olma.
 Ölenin ardından ölmüş mü var ki, kendini o kadar telef ediyorsun?
 Aklını başına al, akıllıca yan.
 Aklını yan, çok acıyıp da kendini harap etme.
 Ölü dirinin düşmanı, akıllıca yan.
 Çoluk çocuğunun önü sıra az yan, saklıca yan.
 Ne yapalım, elden ne gelir, yazık kendini bu kadar harap etme.

Baş sağlığı dileme ya da avutma amacıyla söylenen bu sözler yalnızca belirtilen yerlerde değil hemen her yerde söylenmektedir. İnanma, adet ve işlemlerde olduğu gibi ölüm üzerine dile getirilen baş sağlığı sözleri ve avutucu sözler de evrenseldir. Birkaç örneğine yer verdiğimiz Türk toplulukları arasında söylenen baş sağlığı sözleri ile toplumumuzda söylenenler ve uygulamalar büyük benzerlikler arz etmektedir.

Baş kişinin sağlıklı oluşunun sembolü, ocağın tütme nedeni olarak görülmektedir. Ölen kişinin ardından söylenen sözlerde geride kalan başlara sağlık ve ömür dilenmektedir, baş aile büyükleri ile eş değer tutulmaktadır.

Başla İlgili Diğer İnanmalar

Geçmişte uzun süre ve yaygın bir biçimde uygulanmış ve günümüzde de halen şekillerde hayat bulmuş olan inançları, uygulamaları bugün yok saymak, doğru değildir. Bunlar, bir kültür hazinesi oluşturur ve bir milletin kendisini başka milletleri tanıması, öğrenmesi için yararlanacağı en mükemmel kaynağın temel taşlarıdır. Bu kaynağın tespiti halk kültür dairelerindeki ayrılığın ortaya çıkarılmasını sağlar.

Farklı zamanların farklı inançlarının oluşturduğu bu inanç yumağı, tarihin bilinmeyen devirlerinden Orta Asya Türklerinin, atalarımızın hayatına taşınmış ve günümüze dek örülmeye devam etmiştir.

Bunlar arasında insan vücudu ve uzuvları ile ilgili inançlar oldukça fazladır. Bu inançlar ve bunlara bağlı olarak yapılan uygulamalardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür.

1. Kars çevresinde, dudaklarda kimi zaman meydana gelen uçukların, şeytanın o ağzı yalaması sonucu ortaya çıktığına inanılır. Bunun yok edilmesi için emçi kadın veya ocaklı kadınlar bir paçavrayı tutuşturur ve hastanın başı

üzerinde dolandırıp tekrar onu ocağa atarlar. Ardından ekmek parçalarını uçuk üzerine dokundurup köpeğe yedirir; böylece dudakta meydana gelen uçuğun yok olacağına inanılır. Söz konusu inanç, Orta Asya Türkleri arasında mevcut eski bir inancın aynen günümüzde de devamıdır (Ögel,1971:108).

Hastalıkların kötü ruhların insan vücuduna girmesi ile meydana geldiğine inanılan kamlık pratiklerine göre bu işlemler ya da kullanılan çeşitli tütsüler vasıtasıyla hastalığın bedeni terk etmesine, hastanın iyileşmesine çalışır.

2. Hastanın başının üzerinde bir şey dolaştırılması bir tür saçı ve sadaka uygulamasıdır.

Bazı bölgelerde “başına dönmek” tabiri, “Sana gelecek fenalıklar bana gelsin” anlamındadır. Kars’ta aynı muhtevayı içeren “Başına döndüğüm ay kaçak Nebi” ve “Aracan başına dönüp Anacan gadanı alım” türküleri aynı muhtevalıdır (Kalafat,1997:57).

Fakire para verirken ve çocuk ya da hastanın başının etrafında bu para döndürülürken de bu uygulama söz konusudur.

Kars yöresinde çocuk düşünce kazayı ucuz atlattı anlamında çocuğun başının etrafında dolaştırılan para yere atılır. Bazen de bu, boncuk veya düğme olur; önemli olan kazayı atlamanın şahsi bir şeyinin orada bırakılarak yer iyesinin memnun edilmesidir (Kalafat,1997:57).

Bu tür eşyaları bulanın alması da doğru bulunmamaktadır. Halk arasında ahlâki boyutu ile bu tür eşyaların-paranın, bulan tarafından alınması doğru bulunmaz; ama bunun dışında bu yasaklama, bu tür eşyaların sahipli olmasından da kaynaklanmaktadır.

3. Akşam öten horozun eve uğursuzluk getireceğine inanılır. Bu horoz ailenin başının etrafında döndürüldükten sonra başı kesilir (Görmüş,1970:5627).

4. Türk toplumunun hemen hepsinde saçın yere atılması doğru bulunmamaktadır. Bunun başlıca nedeni bugün unutmuş olmakla birlikte, saçın büyü malzemesi olarak kullanılmasıdır. Bu nedenin unutulması saçların yere atılmasıyla ilgili farklı inançların doğmasına sebep olmuştur.

Bazı yörelerde, yere atılan saçlara basıldığında, o saçın sahibinin başının ağrıyacağına inanılır.(Ankara-Samsun-Bolu)

Bir başka inanca göre; kuşlar yere atılan saçları yuvalarına götürdükleri için saçın sahibinin başının ağrıdığına inanılır. (Ankara)

Yere atılan saçların kuşların ayağına dolaştığı ve onların da saç sahibine beddua ettikleri için baş ağrısı duyulduğuna inanılır (Boratav,1969:31).

5. Kandıra'da başında vakitsiz ak bulunanın saadete ereceğine inanılır (Uyguner,1954:1589). Bazı yerlerde ise gençlikte saça düşen ilk ak, peygamber nişanı olarak kabul edilir. (Samsun-Tokat)

6. Baş başa vuran iki kişiden birinin kel olacağına inanılır. Bundan korunmak için ikinci kez başlarını birbirlerine vurmaları gerekir. Anadolu'da bu inanç çok yaygındır (Uyguner,1954:1011).

7. Baş başa vuran kimselerin kel olacağına inanılır. Bu nedenle tesadüfen kafaları birbirine tokuşan kimseler birbirlerinin saçlarını çekerler. Ayrıca nisan yağmurları başladığında başı açık dışarı çıkıp ıslanmanın uğur getireceğine, saçları uzatacağına inanılır. Kesilmiş saça basan kimsenin başının ağrıyacağı inancı da vardır.

8. Özbeklerde edebın başının selâmla başlayacağı inancı vardır (Kalafat,1997:39). Bu yüzden gerek Özbekler gerekse diğer Türkler kalabalık ortamlara girdiklerinde, yada uygun durumlarda karşısındakileri başıyla selamlarlar.

9. Türkmenistan'da halk sufizminde "alın" insanların gelecekteki kaderlerinin "alın yazılarının" yazıldığı yerdir (Kalafat,2000:23).

Bu inanca diğer Türk topluluklarında da rastlanır. Alna yüklenen bu değer insan başının vücudun en önemli uzuvlarından biri olmasının nedenlerindendir. Baş, kutsal kabul edilir.

Türkmeneli Erbil'de de "Allah başlar üstündedir", denilmesi Gök Tanrı inanç sisteminin yaşamakta olduğunun bir göstergesidir.

10. Bayır-Bucak Türkmenleri halk masallarında gökten elma düşmekte, Anadolu'da olduğu gibi bunlar üç tane olmakta ve "kimin muradı varsa onun başına düşsün" temennisi içermektedir. Göğün kutsiyeti halk inançlarımızda bilinmektedir; ayrıca murat-gök-elma ilişkisi itibarıyla de bu kutsiyet özel önem arz etmektedir (Kalafat,2000:199).

Yalnızca Anadolu ve Bayır Bucak Türkmenlerinde değil gökten başa düşen üç elma motifine Türk masallarının hemen hepsinde rastlamak olasıdır.

11. Başlarında bir tutam beyaz saçla doğan çocuklar şanslı sayılırlar; çünkü büyüdüklerinde zengin olacaklardır.

Başlarında iki tepe olanların iki kez evleneceğine inanılır (Adıgüzel,1973:14).

12. (Avar Türklerinde) Yörede başa kuş konması veya kuş pislemesi uğur sayılır ve bu durumla karşılaşan kişinin zengin, yahut yüksek mevki sahibi olacağına inanılır (Kalafat,1995:20)

13. Birbirlerinin taraklarıyla başlarını tarayanlar; başkasının tarağını başına sürenler birbirleriyle düşman olurlar (Güzelbay,1983:50).

14. Başında saç toplama merkezinin çift oluşu iki kez evleneceği anlamına gelir (Gürsoy,1970:5713).

15. Başı açık ya da ayakta su içilmez. Diz çökerek, baş açıksa baş üstüne sol el konularak su içilir (Başoğlu,1982:34).

16. Bitlis'te "Bacı bacı soğan acı, kardeş tir başımın tacı" sözlerinin erkek evlat temenni etme anlamı taşıdığına inanılır (Başar,1972:225).

17. Gagavuzlar da nazara inanırlar. Nazardan korunmak için şapkalarının içine muska dikerler (Kalafat,1995:18).

18. Malatya'nın Darende kasabasında nazara uğrayanların başında ekmek kırılır. Böylece nazarın ortadan kalkacağına, bozulacağına inanılır (Kalafat,1995:69).

19. Bir kadının başındaki örtü çalıya takılırsa, o kadının iftiraya uğrayacağına inanılır.

20. Türkler insan başına yükledikleri değeri ve inançları kimi zaman hayvan başlarına da yüklemişlerdir.

Kırgız Türkleri yeni yapılmış (bozev) boyüz için, eskiden hayvan kesildiğinde hayvanın başını tündükten (çadırın tepesindeki gökyüzüne bakan delikten dışarı atarlar; böylece o ocağın sönmeyip daima tüteceğine inanırlardı. Yukarı atılan hayvan başının tekrar çadırın içine düşmesi halinde fenalık olacağına inanırlardı.

Afganistan Türklerinde de koçun kelle ve paçası itibarlı misafirlere ikram edilirdi. Özbeklerde ise kurban kellesinin kulağını baba, dilini kızların yediği; böylece kendilerini savunmalarının kolaylaşacağı, çocukların kurban kellesine el sürmedikleri bilinir(Kalafat,1995:23).

Bayır-Bucak Türkmenleri at ve öküz kafasını bir sırığın başına takarlar, o sırığın bahçenin ortasına dikerler ve bahçenin nazara gelmeyeceğine inanırlar.

Erzurum ve Kars köylerinde atın kafa kemiği ambarların kapı başına çakılır. Evlerin ve ahırların kapı başlarına koç kafası asılır.

Türk mitolojisinde atın önemli bir yeri vardır. At kılını nazar boncuğu olarak kullanmak,at başını kapı üstlerine takmak yoluyla görünmeyen güçlerden korunulduğu gibi gelinin başına da at gemi geçirilmesinin, gelin

nefsine hakim olabilsin inancından kaynaklandığı söylenebilir (Başbuğ,1986:47).

21. Nazardan korunmak için kurşun dökmenin yanı sıra ateş söndürmenin de koruyucu olduğuna inanılır. Hastanın başı, göbeği ve ayakları üzerinde ateş alarak su dolu bir tase atmaktan ibarettir (Bayrı,1995:1108).

22. Malı gasp edilen birisinin üzülmemesi için sadaka-i şer; “Baş göz sadakası olsun” tabiri kullanılır. Gelecek kaza belanın başından uzak olması dilenmiş olur.

23. Nahcıvan’da toprak kutsal kabul edilir. “Toprağa baş eğen şaha baş eğmez” inancı vardır (Kalafat,2000:181).

24. Kitabelerde Türklerin Ötüken Yış’tan uzaklaşmaları halinde başlarına türlü belâların geldiğine ve geleceğine inanılır. Yış’ta yaşarlarsa huzur içinde ömür süreceklerine, sıkıntıya düşmeyeceklerine inanılır (Buluç,1942:129).

25. Baş seğirmelerinin çeşitli anlamları olduğuna inanılır. Buna göre: Başın sağ tarafı seğirse: Devlet, büyüklük ve sadakate işarettir.

Başın sol tarafı seğirse: Nimet, refah ve saadeti, rahatı icap eden hâle aratacağına delâlet eder.

Başın ön tarafının seğirmesi: Halk içinde dostu çok olacağına delâlet eder.

Başın arka tarafının seğirmesi: Gam ve güssasından halas olacağına, kurtulacağına delâlet eder.

Başın sağ yanının seğirmesi: Korktuğu belâdan emin olup kurtulacağına delâlet eder.

Başın tepesinin seğirmesi: Ümit etmediği kimseden muavenet göreceğine işarettir.

V. BÖLÜM : BAŞ SÜSLEMELERİ VE BAŞLIKLAR

Süsleme ve süslenme, insanların önemli ihtiyaçları arasında yer alarak geçmişten karşılanırken estetik duyuların doyurulması ihtiyacı da içgüdüsel bir istek olarak ortaya çıkmıştır. Bu istek, insanlarda değişik modellerle, desenlerle, renklerle yakın ve uzak çevreyi düzenlemeye imkân sağlamıştır. Giyim ve süslenmede yüzyıllarca sürekli değişme ve gelişmeler görülmüştür. Doğadan temin edilen malzemelerden korunmak amacı ile ilk kıyafet yapılmıştır.

Aile topluluğunun kurulmasıyla birlikte örtünmenin de başlamış olduğu bir gerçektir. Bazı kuşaklar başlarını, bazı kuşaklar da yüzlerini örtmüşlerdir (Tizer,1965:25).

Zengin bir kültüre sahip olan Türklerin kendi yaşam biçimlerine uygun giyim ve kuşamları vardır. Geleneksel bir önemi olan baş süslemeleri günümüze kadar gelmiştir. Baş süslemeleri bir kültür hazinesidir.

Kaşgarlı Mahmut da Divân-ı Lügât-it Türk adlı eserinde giyim kuşam ve süsleme ile ilgili konulara yer vermiştir: “Kız kesmelendi: Kız zülüflendi, Kız örgüçlendi: Kız örgülü saç sahibi oldu.” (Atalay,1941:129).

Manas Destanı’nda

“Başı karkar alı kızını

Tutup ganimet kılarım.”

mısralarında kadınların başlarına taktıkları sorguca benzeyen turna tüylerinden yapılmış tüyden söz edilmektedir (Yıldız,1995:97).

Bütün bunların yanı sıra maddi hâkimiyet sembolü sayılan taç da baş süslemeleri açısından önemlidir. Alp Aslan'ın tahta oturduğu zamanlarda başından tacını eksik etmediği bilinmektedir.

Köymen, en kıymetli taşlarla süslü olduğu muhakkak olan tâcın, resmî merasimler esnasında da sultanın başında bulunduğunu kaydeder (Köymen,1983:147).

Baş ile bedenin giyim kuşamda da ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Giyim kuşamda baştan ayağa kadar bir düzen söz konusu olduğundan fiziksel yönden oldukça önemli olan baş, estetik yönden de çok önem kazanmıştır.

Baş, bir şeyin en mühim kısmı, başlangıç noktasıdır ve öldükten sonra bile önemini yitirmez. Kişilerin sosyal yaşam statülerini de anlatabilen mezar taşları bunun en güzel örneğidir.

Tarihi mezar taşlarımız başlıklar bakımından paha biçilmez hazinelerdir.

Giyinme ve süslenmenin başlangıç noktası olan baş süslemeleri en basit giysileri bile zarif gösterebilme özelliğine sahiptir. Bu gelenek, Türk toplulukları arasında ve Anadolu'da hâlen devam etmektedir.

Anadolu'da sıkça kullanılan "Sabah kalkınca önce baş, sonra aş, sonra iş" sözü kültürümüzde baş süslemesinin yerini ve önemini vurgulamaktadır.

Baş süslemeleri yüzyıllardır insanların sessiz anlatım dili olmuştur. Bu dil oldukça estetikdir. Kişinin sosyal durumunu ortaya koyan baş süslemeleri olduğu gibi başlık kimi zaman ekonomik durumun göstergesi de olabilmektedir.

Baş süslemeleri genç kız, gelin, yeni evli kadın, çocuklu kandi, dul kadın, oğlu askere gitmiş ana ve ninede farklı özellikler gösterir.

Doğu, Orta, Batı Anadolu'da hatta Anadolu dışındaki (Azerbaycan-Kuzey Irak-Rumeli) Türk toplumlarında kadın başlıkları ana hatlarıyla birbirine benzer özellikler göstermektedir. Bütün bunların kökeni Orta Asya'ya dayanmaktadır. Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan bölgelerinde de benzer kadın başlıklarının, baş süslemelerinin kullanılmış-kullanılmakta olması ortak geçmişimizi, kültürel bağlarımızın kuvvetlendiğini ortaya koymaktadır (Kırzioğlu,1989:221).

Başlıkların tanzim edilişlerinde, giyenin zevki ve bölgenin geleneği belirtilir, başlıklar her bölge ve devirde başka incelik göstermektedir.

Süslenmiş ve bakımlı bir baş, kişinin ruh durumunun iyi olduğunun da göstergesidir.

Baş süslemeleri yaşayan ve canlı bir varlık olan dilde de yansımasını bulmuştur. Sosyal, psikolojik ve edebî açıdan da önem arz eden baş üzerine söylenmiş sözler oldukça anlamlıdır. Sosyal statüsü yüksek olan kilerin baş süslemesinde tüy kullanmaları "Başıma tüy mü dikeceksin?" denmesine, fes tablasını örtecek şekilde olan ve baş üzerinde kullanılan tepelikler, "Kafamın tasını attırma" denmesine, bazı yörelerde gelin başlarının başın üç dört kat yüksekliğinde hazırlanması, "Evlendin de başın göğ mi erdi?" denmesine, kocası ölen kadınların veya üzüntüsü büyük olanların başlarına siyah örtü

örtmeleri, “Başına karalar bağlamak” denmesine, sosyal statünün en önemli göstergelerinden biri olan taçlar, “Baş tacı etmek, baş üstünde tutmak” denmesine sebep olmuştur.

Halk arasında düzensiz, disiplinsiz kimseler “başıbozuk” tabiri ile tanımlanırken, geçmişte “asker mi başıbozuk mu?” veya “başıbozuk asker” denilmiştir. Yakın zamana kadar özellikle kırsal kesimde erkekler de başlarını itina ile örterler, şapkasız dolaşmazlardı. Öyle ki şehre gidip şapka takmayı, başını örtmeyi bırakan kimseye “Şehir onu da bozdu” denir.

Türk dünyasında erkek baş bağlama şekli, malzemesi, bu malzemenin rengi gibi unsurlar kimi yerlerde hâlâ kendisine yükselen anlamı-değeri kaybetmemiştir.

Özbeklerde sarığa, harp zamanında Müslüman erkeğin kefeni olarak bakılır. Şehit, bunu kefen olarak kullanır. Sarığın rengi kullananın Özbek mi, Tacik mi, Kazak Türkü mü vs. olduğunun göstergesi olur. Bir dönem Özbeklerde sıkça kullanılan sarığın kullanımı giderek azalmış olmakla birlikte, sarık Özbeklerde bugün de kullanılan bir erkek baş giysisidir. Sarık, şabpoş, doppi, kalpak, şapka gibi erkek baş giysilerine nazaran daha görkemli kabul edilir. Sarığın rengi kişinin yaşına, mevkisine, bilim derecesine göre değişebilmektedir (Kalafat 2000 : 149).

Özellikle her toplumda kültürel değerlere ilişkin olarak baş süslemeleri en önemli unsurların başında yer almış, yaşam şartları, modanın etkisi, giyim-kuşam ve süslenme anlayışındaki değişikliklere paralel olarak günümüz şartlarına uygun hâle gelmiştir. Başlıklar yerini şapkaya bırakmış, zamanla şapka da etkisini yitirmiştir. Buna rağmen baş ve baş süslemeleri konusundaki duyarlılık etkisini kaybetmemiştir. Özel ve anlamlı günlerde - nişan ve düğünlerde vb.- baş süslemeleri hâlâ ayrı bir önem taşıdığı gibi günlük hayatta da plastik boncuklar, bantlar, taçlar, tokalar gibi her türlü

süsleme malzemesi başta günün şartlarına uygun olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Orta Asya Türk tarihine baktığımızda Hunlar'da baş süslemelerini görürüz. Kazılarda, mezar buluntularında boşluk ve baş süslemelerine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Baş kısımları ve başlıkları oldukça görkemli olan fantastik yaratıklara ait resimler, levhalar üzerindeki resimler, figürler, freskler baş ve baş süslemelerine verilen önemi belgeler.

Levhalar üzerindeki resimlerde baş çevresinden yukarı doğru dik duran yaprakların yan yana sıralanması görünümünde olan taşlar, baş süslemesi olarak karşımıza çıkar.

Keçe veya deriden olduğu düşünülen, mezar buluntusu olan basit, başlıklar muhtemelen halkın günlük yaşamda kullandığı başlıklardır (Ögel,1991:75).

Geçmişten günümüze gelen heykeller, Göktürkler'in baş süslemeleri hakkında bize bilgi vermektedir. Orhon Yazıtlarının bulunduğu yerde kayalar üzerine çizilmiş şapkalı bazı insan başlarına rastlanmıştır.

Göktürklerde gece başlığı şeklinde bazı basit şapkaların yanı sıra üzeri askı tezniyatı ile süslü küçük başlıkları da görmekteyiz.

Türk halkının yayıldığı bölgelerde mezarların başına dikilen ve taş nine adı verilen heykeller arasında kadın heykellerinin taranmış ve tuvaletli saçları ve onun üzerinde de baş örtüleri ve başlıkları bulunmakta idi. Erkeklerin başlıkları ise daha ziyâde başa geçirilmiş bir bant görünümündeydi (Ögel,1991:82).

Uygurlarda da Hun adetleri de geleneklerinin yanı sıra giyim kuşam ve baş süslemeleri, bakımından bazı değişikliklere rağmen başa verilen önem ve süslemeye gösterilen özen bakımından devamlılık vardır. Rugan başlıklar giyer, saçlarına lake hotozlar takarlar, saç ve başlıkları çeşitli malzemelerle süslerler. Batı bölgesinde kadınların dağınık saçlarına giydikleri şapkaya sumu-Che denir (İzgi,1986:147).

Moğollar döneminde Cengizhan ile halifeleri Asya istilasına çıkarlar. Bu uzun savaş devresi içinde Çinli savaşçıların kıyafeti rakipleri gibi değişir. Keçeden ya da bezden yapılan eski papuç yerini süvari çizmesine, vücuda yapışan elbiselere bırakır. Başa da samur kuyruğu ile süslü göçebe kalpağı geçer (Ligeti,1986:52).

“Göçebe savaş kıyafeti, aynı zamanda çok süslü idi. Çinliler gösteriş ve teferruata meraklı olduklarından fazla bir özenle bu süslere rütbe farkı gösteren işaretler de uydurdular. Kalpağın siperini samur kuyrukla beraber sol tarafa getirenin ne rütbede olduğunu, sağ taraftaki süsün ne ifade ettiğini ve nihayet kalpağın iki tarafına birden samur kuyruğunu takabilmek için bir kimsenin ne kadar yüksek nüfuz ve salahiyetinin bulunması lazım geldiğini tespit ettiler.

Kalpağın ön tarafında madeni bir plaka parılıyordu. Kibarlık ve zenginlik derecesine göre bu süs altın, gümüş veya nefritten olurdu. Çin’de evliya gibi yaşamakta olan Çong-un adlı bir papazı Cengiz Han davet eder. Papaz ve kfilesi davete geldiğinde göçebe topluluğun kılık kıyafetleri dikkatini çekmiştir. Kocalı (evli) Moğol kadınlarının garip baş süslerini ilk gördüğünde o nispette fazla şaşmıştı. Bu kadınlar saçlarına, ağaç kabuğundan yapılmış, tahminen iki ayak boyunda süs koymakta ve fakir olanlar bunu yünlü kumaşla, zenginleri ise al ipekle kaplamaktadırlar. Bu baş süsü, tepeden yanlara doğru çıkıntı yapan kısmıyla adeta kaza ve ördeğe benzemektedir. Bu kıyafet güzelse de taşınması rahat değildir ve göçebe

kadınların, dikkat etmezlerse birisi kazara başlarından düşürür diye daime tasa içindedirler. Bu çalımli ziynete düşmek istemiyorsa bu moda güzeli, çadıra ancak başını eğmiş olarak yengeç gibi arka arka yürüyerek girebilir. Kızların süsleriyle bu kadar dertleri yoktur, onlar saçlarını örgü yapıp kulaklarının yanından sarkıtırlar, erkeklerin saçları da yine böyle örgü halindedir.” (Ligeti,1986:63).

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu kültürü, çeşitli inanç sistemlerinden süzülerek İslam dininde kendisin bulmuş, eski inanç ve kültür birikimleri İslamiyetle ters düşmemek kaydı ile devam etmiştir. Ortaasya'ya ait kültür bulguları, Anadolu'ya ulaşmıştır.

Kaşgarlı Mahmut, giyim kuşam, süslemeler ayrıca evlenecek kızın çeyizi ve içinde bulunanlar konusunda ilk bilgileri bize eserleriyle ulaştırmıştır. Kaşgarlı Divan'da gelinin süslemesinden ve gerdek gecesi “didim” adı verilen bir taç giydirildiğinden ayrıca gerdanına “boğmak” adı verilen bir gerdanlığın takıldığından ; gelin giderken de yüzünün başkaları tarafından görülmemesi için “didek” adı verilen duvak örtüldüğünden bahsetmekte ve bu adetlerin de hâlen Anadolu'da devam ettiği bilinmektedir.

Türk giyim kuşamında borkün ayrı bir yeri vardır, kadınlar da erkek feslerine ve borklerine benzer başlıklar giyer. Özellikle Türklerin başlıklarında kullanılan renkler kırmızı ve yeşildir, “Kendini sevdirmeyi bilse kırmızı giyer ; yaranmayı bilse yeşil giyer”, sözü de bunu destekleyici niteliktedir (Atalay,1941:115).

Günümüzde peruk ve postiş adı ile oldukça rağbet gören takma saçlar tarihte de keçi kılından yapılan takma zülûf ve takma saç şekilleriyle kullanılmıştır.

Mezar taşları Selçuklu dönemi baş süsleme şekilleri hakkında da bize bilgi vermektedir. Mezar taşının üzerinde bulunan baş figürleri kişi öldüğünde de aynı ihtişamla kendini göstermektedir.

Selçuklu dönemindeki bakır paralar üzerindeki kadın başlık, Osmanlı dönemi baş süslemeleri ile ilgili olarak minyatürlerden, bazı Avrupalı ressamın yaptıkları resimler ve gravürlerden, İstanbul'daki Avrupalı elçilerin hazırlattıkları kıyafet albümlerinden hareketle oldukça fazla bilgi bulmak mümkündür.

Osmanlılarda erkek ve kadın başlıklarının genellikle birbirine benzediği, yaşmak ve feracenin birçok şekil değiştirdiği saray mensuplarının daha ihtişamlı, yüksek ve sivri tepeli, değerli taşlarla bezenmiş başlıklar giydikleri söylenebilir (Sevin,1955:151).

Bu dönemde kullanılan baş süslemeleri, her dönemde olduğu gibi takan kişinin sosyal ve ekonomik konumunu belirtmiştir. Sorguç, enselik, zülüflük, baş iğnesi, başlık takısı, kavuk, fes, tepelik, hotoz, tepelik, nikab, püskül baş süslemelerinde kullanılan malzemelerden bazılarıdır.

Osmanlı döneminden kalan plakalar, madalyalar, paralar, figürler üzerinde bulundurdıkları baş figürleri ile o dönem baş süslemelerini günümüze kadar taşımışlardır.

Bugün Anadolu'nun pek çok yöresinde daha çok kadın giyimi içerisinde önemli bir yer tutan baş süslemeleri tarihsel gelişim süreci içerisinde birçok değişikliğe uğramıştır. Kullanılan malzemeye, süsleme biçimlerine, tanzim ediliş şekillerine, giyenin zevki ve bölgenin geleneğine göre her bölgede farklılık göstermektedir.

Orta Asya'ya özgü göçebe yaşam biçiminin bir ögesi olarak gelişen keçecilik sanatı batıya yönelen Türkler tarafından Anadolu'ya taşınmıştır. Günümüze gelinceye kadar çeşitli alanlarda kullanılan keçenin en yaygın kullanım yerlerinden biri de başlıklar olmuştur. Selçuklular ve Osmanlı döneminde keçeden yapılan ve börk adı verilen başlıklar, halk ve askeri kesim ile din görevlileri tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Anadolu başlıklarında genellikle keçeden yapılmış feslerin kullanılması; geçmişten günümüze yansıyan geleneksel keçe sanatının devam ettiğinin göstergesidir. Başlıklar üzerine örtülen ya da başa doğrudan örtülen örtüler, kullanıldığı yere göre farklı isimler almaktadır. Başlığın (fesin) çevresine sarılarak bağlanan örtüye “çeki”, çene altında ve ağız üzerinden geçerek bağlanan örtüye “örtü çene bağı”, başlığın üzerine örtülen örtüye “baş örtüsü”, gelin başında başı ve yüzü örten genellikle kırmızı olan örtüye “duvak”, günlük kullanımda sadece yüzü örten siyah örtüye “peçe”, kaşın üzerinden tüm vücudu örten özel dikilmiş olan örtüye de “çarşaf” adı verilir (Özder,1999:73).

Başlıkların bölümlerine verilen isimler, başlıklarda kullanılan malzemeler ve bunların isimleri yörelere göre farklılıklar göstermektedir. Dünyada Türk topluluklarının yayıldığı coğrafyalarda baş bağlama şekilleri, kullanılan malzemenin rengi çeşitli anlamlar taşır.

Baş bağlamanın şekli ; kızlık, gelinlik, kadınlık gibi sosyal statülerle ilgili olduğu için mutluluk veya kederli oluşla da ilgilidir. Ayrıca medrese öğrencisi, öğretmeni, şeyhi, müridi farklı başlıklarla tefrik edilir (Kalafat,2000:160).

Toros Türklerinde “Gelinin başına, atın dişine bak” denir. Gelinin başını bağlayış şekli onun itinalı, mutlu, bakımlı, yeni gelin, gurbet yolu bekleyen gelin, bebek bekleyen gelin vs. olup olmadığını anlatır. Atın ise diş sayısı onun kaç yaşında olduğunu gösterir (Kalafat,2000:220).

Türk dünyasında gelin başları ve gelin baş süslemeleri önemli bir yere sahiptir. Gelin başında kullanılan malzemeler bile uğurlu sayılmaktadır. Kına gecesi duvağı gelinden kapıp başa takmak gibi uygulamalarla kızlar bahtlarının açılacağına, evleneceklerine inanırlar (Tan,1976:216).

Gelin eve getirilirken kaynananın başı bir tülbentle sıkıca bağlanır, yüksek bir yere oturtulursa gelin kaynana kıskançlığının olmayacağını inancı vardır (Yardımcı,1999:380).

Gelin kız baba evinden ayrılıp oğlan evine gideceği gün yöresel giysiler giydirilerek başı yapılır. Günümüzde bu adet yerini kuaförlere giderek saç yaptırmaya bırakmaya başlamıştır. Gelinin başı yöreden yöreye farklı şekillerde ve farklı malzemeler kullanılarak yapılmaktadır.

Gelin giydirme töreni yörede söz sahibi olan bayanlar tarafından yapılır. Gelin kız ortaya konulan sini adı verilen bir tepsi üzerine örtü örtülerek içine bastırılır, bolluk ve bereket getireceği düşünülerek giydirme ve baş süslemesi dualar okunarak bu tepsi üzerinde yapılır.

Gelin evinden çıkarken yüzüne örtülen kırmızı duvak fesin üstünden arkaya doğru örtülür. Gelinin kayınvalide ile kavga etmemesi için çenesine uçları başın üstünden bağlanan yazma çekilir. (Gelinin çenesi çekildi.) Ağzı bağlanan gelin öğlen ezanı veya Cuma namazına kadar hiç konuşmaz. Bu tören ile gelinin başı bağlanmış olur ve bugünden itibaren gelin fesi sürekli giyer.

Duvak günü, (gelinin oğlan evine gidişinin ertesi günü) kız evi ve oğlan evi misafirleri ile gelin oturtularak "gelin duvağa oturdu" kahküller kesilerek fes giydirilir. Gözüne sürme sürülür, sürme ile alına bir artı işareti çizilir. Baş çevresine yöresel tabir ile alnının şakına kırmızı ve yeşil çekiler yine yöresel

tabir ile (gıygaş, gıygaş çekilir) bağlanır. Gelin baba evinden çıkarılırken alnına takılan fes cıngılı göğsüne takılır. Genç kızlar fesi süslenmek amacıyla giyerler ancak üzerine örtü örtmezler. Duvak günü fesi giymeye başlayan gelin üzerinden örttüğü yazma veya tülbentle fesi sürekli kullanır. Yaşlılar ise baş çevresine bağlanan kırmızı ve yeşil çekileri çıkararak koyu renk çeki ile fesi kullanır (Özder,1999:99).

İç Anadolu Bölgesinde, Kayseri’de beyaz patiskadan yapılan ve yörede “Hümayin” adı verilen örtü kaynatılarak iyice beyazlatılır ve adeta düzgün bir kağıt görünümünde ütülenerek genç kız çeyizi için mutlaka hazırlanır. Çeyizler arasında bu yeni gelin çarı yoksa çok çeyizi dahi olsa bir çarı bile yoktu, diye kız tarafı küçük görülür. Beyaz örtüye yörede yeni gelin çarı denilmekte ve yeni gelin çocuğu oluncaya kadar bu beyaz örtünün daha uzun (ayak bileklerine kadar) olanını örtünmekte, çocuğu olduktan sonra ise bu örtüyü kısa şekliyle kullanabilmektedir.

Evlenme sürecinde olduğu gibi ölümden de baş bağlama şekilleri duyulan hislerin dilsiz habercisidir.

Yas süresinin belirlenmesi yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Bununla birlikte birçok yerde Kars’ın Yemençayır Köyü’nde olduğu gibi kadınlar ölünün ölümünün 52. gününe kadar giysilerini ters giyip başlarına kara başörtüsü bağlarlar (Örnek,2000:224).

Uriç Kalkandelen Türklerinde ölünün annesi sürekli siyah örtünür. Gençler altı hafta başörtüsü taşırlar. Ohri, Struga, Depre’de yasta koyu giyilirken, Üsküp ve Kalkandereleride sade ve beyaz başörtüsü örtülür (Kalafat,2000:266).

Günümüzde de ölüm törenlerine ya da ölü evine giderken yahut bir yakınınız öldüğünde koyu renk giyinmekte ve koyu renk eşarplarla baş örtme âdetine devam etmekteyiz.

Yaşlıların baş süslemelerinde kullanılan malzemelerin rengi koyulaşır, canlı renkler kullanılmaz. Örtü genellikle siyah yazma veya beyaz tülbenttir. Eşi ölen bayanlar siyah çeki bağlamaktadırlar ve karalar bağladık alın üstüne sözü ile artık al ve yeşil çekil bağladıkları günlerin çok geride kaldığını anlatmaktadırlar. Yaşlı kişiler kullandıkları keçe fesi sürekli kullanmak zorunda olduklarını çıkardıkları taktirde başlarının ağrıdığını ya da gözlerinin rahatsızlandığını ve çok çabuk hasta oldukları söylemektedirler.

Bazı yörelerde başörtüsüne yüklenen değer oldukça fazladır. Hakkari’de kızın başına bağladığı başörtüsü, diğer adıyla dezmal, biri tarafından çeşme başında veya yolda giderken zorla veya bir başka şekilde alınır ve götürülürse, o kızın gerçekten kaçırılmış olduğuna inanılır ve tepkiler de ona göre olur. Eğer kız tarafı o gün içerisinde kaçırılan baş örtüsünü geri alamazsa kaçırılmış olarak kabul edilir (Barlas,1975:64).

Bu durumda baş örtüsü namusla eş eşdeğer tutulmaktadır.

Başgörtüsü kaçırılan kız, gerçekten iffal edilmiş gibi sayılır ve oğlan ailesi kızın ailesiyle anlaşmak zorunda kalır. Kimi zaman kızın ailesi ve akrabalarıyla oğlan tarafı arasında bu yüzden silahlı çatışmalar olmakta ve kan dökülmektedir. Kız yerine kıza ait bir şeyin kaçırılmasının kız kaçırmakla eş tutulduğu bu adaletin yerel adı “Dezmal Kaçırması”dır (Örnek,2000:186).

Türklerde kadın ve erkekte başın bağlanması ; bağlama şekli ve bağlama dönemi özel ve mistik anlamlar içerir. Nahcivan ve Anadolu

Türkmenlerinde bir kadının leçeyini/yazmasını tülbentini yere atması onun namusunu ayak altına alması demektir.

Leçeyi yere atarak teslimiyet işareti veren kadın düşman aileden dahi olsa ona dokunulmaz, kavga var ise saldırgan erkek geri çekilir (Kalafat,2000:160).

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi baş, bir şeyin en mühim kısmı, başlangıç noktasıdır. Baş süsleme sanatı Orta Asya'ya özgü göçebe yaşayan toplumların giyim kuşamının bir parçası olarak gelişmiş ve 11. yüzyıldan itibaren batıya göç eden Türkler tarafından Anadolu'ya taşınmıştır. Günümüze kadar gelen baş süslemelerinin günlük yaşamda oldukça sadeleştiği söylenebilir. Başlıkları halen kullanmakta olan kişiler, geçmişteki alışkanlıklarından kopamadıkları ve başlarına giydikleri başlığın sıcaklığına alışkın olup çıkardıkları taktirde hasta olunabileceği endişesi ile başlığı giymeye devam etmektedirler. Günlük kullanımda sadeleşmiş görünen başlıklar ve baş süslemeleri gelin başlarında geçmişteki görkemli durumunu korumaya çalışmaktadır.

Hunlar'dan günümüze kadar gelen baş süslemelerinin Anadolu'da ve Türk toplulukları arasında halen geçmişten izler taşıdığı ve birbirine benzer şekillerde olduğu dikkat çekmektedir.

VI. BÖLÜM : BAŞ HASTALIKLARI ve HALK ARASINDAKİ TEDAVİ YÖNTEMLERİYLE İLGİLİ TESPİTLER

Hastalık, bir ya da birden çok sistemin çalışmasındaki bozuklukla kendini gösteren ve bedenin belli bir yerinde ya da aynı anda birçok bölümünde ortaya çıkan türlü düzensizliktir.

Herhangi bir hastalık konusunda kesin bilgi edinebilmek için, bu hastalığa yol açabilecek değişik nedenlerin bilinmesi, hastalık yapma biçimi ve gözlemle saptanan sürekli belirtilerin incelenmesi gerekir. Bu çerçevede Türkiye'de tıbbi folklor oluşmuştur.

Anadolu'da tıbbî folklor ve bitkilerle tedavi usulleri çok eski çağlardan beri bilinmektedir. İnsanlar çevrelerindeki bitkilerden de yararlanarak hastalıkları tedavi etmişlerdir. Anadolu'daki değişik uygarlıkların bitkilerle tedaviye ilişkin bilgileri bu konuda zengin bir folklorik bilgi birikimini meydana getirmiştir (Turan,2000:1).

Halk arasında başla ilgili hastalıkların tedavisi amacıyla bazı pratikler geliştirilmiştir. Bu pratikler özellikle baş ağrısı ve saçla ilgili problemlerin önlenmesi amacıyla vücut bulmuştur.

Baş ağrısı, nedeni ne olursa olsun, başın içinde duyulan ağrıdır. Hemen herkesi yaşamı boyunca etkileyen ve yaklaşık her on kişiden birinde sürekli yinelenen baş ağrısı, insanda en sık rastlanan rahatsızlıkların başında gelir. Ağrı, dokuların örselenmesi ile başlayan ve sinir sisteminde oldukça özel yollarla iletilen, ama algılanması büyük ölçüde kişinin ruhsal yapısına ve geçmiş deneyimlerine bağlı olan, kişiye özgü, biyolojik bir uyarı işaretidir. Baş ağrısını anlayabilmek için, hem ağrıdan sorumlu

mekanizmaları bilmek, hem de değişik genetik ve duygusal yapıdaki kişilerin aynı şiddetteki doku örselenmesine birbirlerinden oldukça farklı tepkiler vereceğini göz önünde tutmak gerekir.⁽¹⁾

Baş ağrıları genellikle, başın içindeki ya da çevresindeki ağrıya duyarlı yapıların aşırı uyarılmasından ya da örselenmesinden ileri gelir.

Kafatası içindeki baş ağrılarının nedeni, genellikle beyin tabanındaki atardamarların aşırı gerilmesi, iltihaplanması ya da kanamasıdır. Ayrıca tümörlerin ya da kafatasındaki herhangi bir kütlenin büyük toplardamarlara ve başka dokulara basınç yapması ya da kafatası içinde ağrılara neden olabilir. Genellikle birdenbire başlayan ve çok ender olarak bütün gün süren bu ağrılar, hastanın duruş biçimini değiştirmesiyle azalıp çoğalabilir.

Kafatası dışındaki baş ağrıları başlıca altı nedenden kaynaklanır.⁽²⁾

1. Başın dış yüzeyindeki dokuları besleyen kafatası dışı atardamarların genişlemesi ve gerilmesi.

2. Yüz, saçlı deri ve boyun çevresindeki iskelet kaslarının sürekli kasılması.

3. Burun, burun çevresi sinüsleri, göz, kulak, diş gibi organlardaki ağrıya duyarlı dokuların gerilmesi, iltihaplanması ya da yıkıma uğraması.

¹ "Baş Ağrısı", Encyclopaedia Britannica, III (1986), 399.

² "Baş Ağrısı ve Yarım Baş Ağrısı", Gelişim Hachette, II (1983), 453.

4. Çok kendine özgü ve belirli ağrı kalıpları olan bazı nevraljiler ve sinir iltihapları.

5. Kafatası boşluğu dışındaki dokuları doğrudan etkileyen yaralanma, enfeksiyon ya da tümör oluşumu.

6. Kafatası atardamarlarının ender olarak görülen iltihaplı hastalıkları.

Genellikle, baş ağrısının gelişmesinde rol oynayan psikolojik etkenler, dokularda da ağrı verici bazı değişikliklere yol açar. Baş ağrısının, dokularda herhangi bir bozukluk olmaksızın ortaya çıkması oldukça enderdir.

Kişinin, kendisi hareketsizken çevresindeki cisimlerin döndüğü ya da çevresi hareketsizken kendisinin döndüğü duyumuna kapılması şeklinde ortaya çıkan baş dönmeleri de başla ilgili rahatsızlıklar arasında sayılabilir. Baş dönmesine genellikle denge yitimi, göz kararması, sersemleme ve bilinç bulanıklığı, çok şiddetli olduğunda ayrıca bulantı ve kusma eşlik eder. ⁽¹⁾

Baş Hastalıklarının Halk Arasındaki Tedavi Yöntemleri

Halk arasında baş ağrısını önlemek üzere yapılan pratikler bölgeler farklı olsa da benzerlikler taşımaktadır. Bu pratiklerin bir çoğu günümüzde de uygulanmaktadır. Halk arasında baş ağrısının tedavisi şu şekillerde yapılmaktadır:

1. Baş ağrıyanların başına patates, pestil ve buz sarılır.

2. Dilimlenen patatesler üzerine kahve ekilir, daha sonra bu patatesler şakak ve alna bağlanır. Böylece baş ağrısı tedavi edilir.

¹ "Head", Oxford, II (1990), 776-777.

3. Turp veya patates yuvarlakça kesilip başa sarılır.

4. At keşanesi dövölerek toz haline getirilir. Sonra enfiye gibi baş ağrısı için kullanılır.

5. Patates dilimlenir ve üzerine çekilmiş kahve ekip başın üç yerine konur.

6. Baş ağrısına karşı tuz kullanılır.

7. Hardal otu, suyu ve kına karıştırılarak başa sarılır.böylece baş ağrısı tedavi edilir.

8. Yumurta sarısı tuzla karıştırılarak bir tülbende dökölür yakı gibi kazılmış başa vurulur.

9. Baş ağrısı karşısında ağrıyı önlemek için patates yuvarlak bir şekilde dilim dilim kesilir, kesilen yuvarlak parçacıkların kesik yüzü alına gelecek biçimde yerleştirilir, üstü bezle sarılır.Bir müddet bu şekilde bırakılır.Böylece patates başın hareketini ve sıcaklığını çekip ağrının kaybolmasını sağlar.

10. Acı kavun suyu sıkılıp buruna damlatılırsa baş ağrısı kesilir.

11. Başa limon sıkılırsa baş ağrısı geçer.

12. Alna sirkeye batırılmış bez konur.

13. Şiddetli baş ağrılarını önlemek için hastadan kan alınır.

14. Baş sürekli ağrıyan insanların kafasından kıl çekilir, bir tülbentle başa turşu sarılır, şakaklardan sülük⁽¹⁾ vasıtasıyla kan alınır.

15. Baş ağrısını önlemek için başa kına yakılır.

Bu pratiklerin yanı sıra baş ağrısını önleyeceği ya da geçireceği inancıyla, çocuğun ilk saçının fakire kestirildiği, Muş'ta kesilen ilk saçın altınla tartılarak karşılığı paranın fakirlere dağıtıldığı, bunun çocuğun başına ağrı saplanmasını önleyeceğine inanılarak yapıldığı bilinir.

Kalafat (2000:12) eserinde Horasan'ın en eski merkezi Belh'te Peştü, Türkmen, Özbek, Tacik ve Arapların yaşadığını, ziyaret yerlerine gidenlerin, çocuk dileme, kısmet açma, sağlık, bereket ve yağmur duası için mum yaktıklarını belirtir. Ayrıca kadınların eşyalarından bir parçayı ziyaretin başındaki bayrak sopaya bağladıklarını, başı veya dişi ağrıyanların da bu sopaya çivi çaktıklarını, Anadolu'da da baş ağrısı için olduğu bilinen bir duadan bahseder.

Gaziantep'te Seyhan Camii'ndeki Karataş, kadınlar tarafından baş ağrısı tedavisi için ziyaret edilmektedir. (Kalafat, 1995:15)

Kafada meydana gelen yarıklar için, koyundan bir parça yün alınır, bu yünün beyaz köpüğü çıkana kadar yıkanır. Yünden çıkan beyaz köpük kafası yarılan kişinin yarasına sürülür, üzerine soğan, tuz, sabun, macun yapılarak konur, üzeri ak bir bezle sarılırsa kafası yarılan kişi şifa bulur. (Turgal, 1934:104)

¹ Sülük: Sülüklerden, tatlısularda yaşayan, vücudunda 22 sindirim kesesi olduğu için bir kezde, ağırlığının sekiz katı kan emebilen, halk arasında bazı hastalıkların tedavisinde yararlanılan hayvan.

Baştaki ufak sivilceler için börölce⁽¹⁾ bitkisi kullanılır. Börölceler kavrulur ve zeytinyağı ile birlikte merhem yapılarak sivilce üzerine sürülür.

Saç ve Saçla İlgili Hastalıklar

Saç, insanların yalnız **baş** kısmındaki kıllara verilen addır. Günümüzde görünüm, estetik bakımından önemli bir fonksiyona sahiptir. Baş denince akla gelen unsurların başında saçlar yer alır. Saçla ilgili hastalıklar saçın kafa derisinin büyük bir kısmını örtmesi sebebiyle baş için önem teşkil eder.

Saçkıran, kellik, çöpür, saç dökülmesi halk arasında bilinen ve çeşitli tedavi şekilleri geliştirilen saçla ilgili hastalıklardır.

Saçkıran bir cins saç hastalığıdır. Halk arasında kuru kel de denir. Bulaşıcı bir hastalıktır. Saçkıran, saçlı deride yuvarlak, oval ve biçimsiz şekillerde irili ufaklı çok veya az sayıda plakların oluşmasıdır. Bu plakların içerisinde tutunabilecek kadar uzun veya tutunamayacak kadar kısa, kırılmış, gri renkte saçlar ve kepeklerin bulunduğu dikkati çeker.

Saçkıran çeşitleri şunlardır:

1. Şimşiri Kel: Başın bir bölgesinin saçsız kalması,
2. Dingir Kel: Saçların oylum oylum dökülüp, başta öbek öbek boşluklar meydana gelmesi,
3. Dazlak: Tepe üstünün tamamen saçsız kalması,

¹ Börölce: 1. Fasulyeye benzer bir bitki ve bunun koyu benekli tohumu 2. Bu bitkinin sebze olarak yararlanılan yeşil ürünü.

4. Asılı Kel: Başın saçsız bölgelerinde kepek çıkması,

5. Şepit veya Şefili Kel: Başta hiçbir tüyün olmaması ve bir sıvının devamlı surette akmasıdır.

Saçkıranın Tedavisi: Saçkıranın tedavisinde sakız yakısı şapkalara dikilip, başa öylece örtülür. Bazıları başlarını çittirip bu yakıyı üzerine sararlar. Kullanılan bir başka ilaç da şudur:

Kızılçık ⁽¹⁾ sürülle birlikte kaynatılır, elde edilen lapa çam sakızı ile karıştırılıp başa sürülür. Bir de en az on çeşit çiçek ve gül tomurcuğu olması şarttır. Çiçeklerin cinsine önem verilmez; ama gül tomurcuğu olması şarttır. Bunlar birbirine karıştırılıp kaynatılır, suyu ile baş yıkanır.

Ası adında bir tür kırmızı toprak vardır. Yağda kavrulup iyice kızartılır, sonra ufalanıp toz haline getirilir ve başa ekilir (Kuzucular,1979:5).

Halk arasında “saçkıran” ın tedavisi şu şekillerde de yapılmaktadır:

1.Yedi ceviz yakılır, dövülerek zeytinyağı içerisine konur, yedi mazı, çamsakızı, balmumu ve zift karışımı meydana getirilir. Karışım içine kuru mazı da konularak kaynatılır. Donmaya bırakılır. Başta bulunan yara ve kel yer küllü su ile yıkandıktan sonra bu merhem sürülür.

Saçların dibine tütün külü, sigara ağzında meydana gelen zifir sürülür (Yardımcı,1968:71).

¹ Kızılçık: Kızılçık ağacının güzün oluşan, kırmızı, tek çekirdekli, reçeli ve şerbeti yapılan, buruk tadı olan yemişi.

2. Banyo yaptıktan sonra bir baş sarmısak, saç dökülen yere sürülür. Bu, üç günde bir yapılırsa saçkıran olan yerde saç çıkar ⁽¹⁾.

3. Sarımsak kırılır, tuza batırılır ve saçkıran olan bölgeye kuvvetli şekilde basılarak ovulur. İşleme bu bölge kanayıncaya kadar devam edilir ⁽²⁾.

4. Sivas yöresinde kızılanık otu sürülle kaynatılır, çam sakızı ilave edilerek başa sürülür (Turan,2000:17).

5. Yumurtanın beyazı barutla karıştırılarak başa sürülür (Şentürk,1969:5288).

6. Pelin Otu ⁽³⁾ kaynatılıp saçkıranlı bölge günde iki üç kez pansumanlanır (Özer,Tarihsiz,108).

7. Sarımsak ezilir; kına, bal ve zeytin yağı ile merhem yapıp saçkıranlı bölge ovuşturulur(Özer,Tarihsiz,140).

8. Soğan ve tuzla saçkıranlı yer ovulursa saçkıran geçer (Özer, Tarihsiz,158).

9. Nergiz Soğanı, su, zeytinyağı su uçana kadar kaynatılıp kalan zeytinyağı saçkıranlı bölgeye sürülür (Özer, Tarihsiz,83).

Kabuklu yaralarla beraber başın kılının dökülmesine halk arasında kellik denir. Başta sulu yaralar çıkar ve bu yaralar kabuklanır.

¹ "Halk Hekimliği", Folklor Dergisi, 13-14-15 (1970), 51-53

² "Halk Hekimliği", Folklor Dergisi, 16-17-18(1970), 72

³ Pelin otu: Birleşikgillerden, yapraklarında ve öteki bölümlerinde çok acı, ıtırılı bir madde bulunan, hekimlikte kullanılan, çok yıllık ve otsu bitki, acı pelin akpelin.

Halk arasında kellik tedavileri şu şekillerde yapılır:

1. Kel olan yer ustura ile kazılır. Bir mendil büyüklüğündeki Amerikan Bezone bir tas kaynamış katran dökülür, çok soğumadan başa yapıştırılır. Başta onbeş gün kalır, sonra değiştirilir. Eğer yara iyileşmemişse tedavi kesilir.⁽¹⁾

2. Mersin'de patlıcan sapları yakılır, zeytinyağı ile karıştırılarak merhem yapılır. Bu merhem kel olan yere sürülür (Turan,2000:4).

3. Konya' da ebegümeci ⁽²⁾ kellik için kullanılır (Turan,2000:14).

Çöpür, kadınlardaki saç kısalığıdır. Kalıtım yoluyla meydana gelir. Yalnız kadınlarda görülen bir hastalıktır. Saç uzunluğu 1cm. yi geçmez. Saç, başı ancak bir keçe gibi kapatır. Katran eritilir, biraz soğuyunca saçlara yedirilir. Sürül adındaki bir kimyasal madde kullanılıyorsa pek etkili olmadığı söylenilir (Kuzucular,1979:28).

Saçlar çeşitli sebeplerle dökülür. Halk arasında saç dökülmesini önlemek için çeşitli pratikler geliştirilmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Fındık dövülerek saç dökülen yere sürülür(Kuzucular,1979:28).

2. Dökülüp kel kalan yer kanatılıp üzerine tuz ile sarımsak karışımı sürülürse dökülen yerde saç biter (Yardımcı,1968:71).

¹ "Halk Hekimliği", Folklor Dergisi, 13-14-15 (1970), 51-53

² Ebegümeci: Ebegümecigillerden, çiçekleri ilaç, yaprakları sebze olarak kullanılan, kendiliğinden yetişen çok yıllık ve mor çiçekli bir bitki.

3. Saçın döküldüğü yere ustura ile çizgiler açılarak barut ve sarımsak sürülür(Yardımcı,1968:72).

4. Banyodan sonra saç köklerine bol miktarda karanfil ⁽¹⁾ tozu bir pamukla sürülür. Eğer saç dökülmesi önlenemezse bir limon suyu bir bardak suya sıkılır, saça sürülür. ⁽²⁾

5. Kına, yoğurt, yumurta saç dökülen yere vurulur. Saç – saç diplerine sürülür. Sonrada saçlar yıkanır. ⁽³⁾

6. Defne ⁽⁴⁾ tohumu kaynatılarak saça sürülür (Turan,2000:17)

7. Mersin yaprağı ⁽⁵⁾ kaynatılıp saç yıkanırsa saç dökülmesi önlenir. Saç diplerinde konaklar yok olur (Özer, Tarihsiz:108).

8. Reyhan ⁽⁶⁾ (fesleğen) kaynatılıp suyu ile saçlar sık sık yıkanırsa, saçlar kuvvetlenir ve saç dökülmesi engellenir (Özer, Tarihsiz:119).

9. Yumurta, zeytinyağı ile krem yapıp saça sürülürse saçları besler ve saçların dökülmesini önler (Özer, Tarihsiz:238).

10. Yumurtayla yoğurt karıştırılıp başa sürülür (Özer, Tarihsiz:234).

¹ Karanfil: 1. Karanfilgillerden, güzel renkli çiçekler açan bir süs bitkisi. 2. Bu ağacın karanfil yağı elde edilen ve baharat olarak kullanılan, ağız kokusunu gideren, acımsı, koyu renkli, küçük çivi biçimindeki tomurcuğu.

² " Halk Hekimliği": Folklor Dergisi, 13-14-15, (1970) 51-53.

³ " Halk Hekimliği": Folklor Dergisi, 19-20-21, (1970) 64.

⁴ Defne: Defnegillerden yaprakları güzel kokulu, yaz kış yeşil olan bir ağaç.

⁵ Mersin yaprağı: Mersingillerden, Güney ve Batı Anadolu dağlarında yetişen, yaprakları güzel kokulu, beyaz ve pembe çiçekli, bir yıllık ve otsu bitki.

⁶ Reyhan: Fesleğen; Ballıbabagillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları güzel kokulu, beyaz ve pembe çiçekli bir yıllık ve otsu bitki.

11. Su teresi sirke ile kaynatılıp saç dökülmesi önlenir (Özer, Tarihsiz:163).

12. Tere kaynatılıp başa sürülür (Kızıldağ,1970:5587). Saçlar sirkeli su ile yıkanır. Saç diplerine zeytinyağı ile masaj yapılır.

13. Bir avuç tere tohumu dövülür, saç diplerine sürülür (Asil,1989:6).

Ayrıca kellik, kepeklenme ve saçkırana karşı şu halk ilaçları kullanılmaktadır:

1. Ihlamur çiçekleri suda kaynatılır, süzülür, süzüntü ile saçlar yıkanır.

2. Bir miktar palamut dökülür, bir fincan zeytinyağı ile karıştırılıp saç diplerine sürülür.

3. Bir çorba kaşığı nişadır, sarımsak suyu ile karıştırılır, saç dökülmelerinde kullanılır.

4. Bir avuç defne yaprağı bir miktar suda on dakika kaynatılıp süzülür, süzüntü ile saç dipleri ovulur.

5. Külde pişmiş bir baş kuru soğan soğuduktan sonra birer çorba kaşığı bal ve karbiberler ezilip merhem halinde saç diplerine sürülür.

6. Bir avuç kuru, siyah üzüm, bir miktar sarısabır tozu ile suda kaynatılıp lapa halinde başa sürülür.

7. Saç dökülmelerine karşı saçlar tuzlu su ile yıkanır, ardıç katranı ⁽¹⁾ vazelinle karıştırılır ve saç diplerine sürülür.

8. Bir miktar çöven ⁽²⁾ kökü suda kaynatılıp süzülür, süzüntü ile saçlar yıkanır.

9. Bir avuç tere tohumu bal ile karıştırılır ve yenir.

10. Bir fincan zeytinyağı, bir yumurta sarısı ve bir çorba kaşığı rendelenmiş beyaz sabun karıştırılır, saça sürülür.

11. Bir kilo enginar suda kaynatılır, süzülür, bir fincana alınır içine bir fincan kına, birkaç karanfil tomurcuğu ve bir kahve kaşığı nişadır ilave edilerek saç diplerine sürülür.

12. Saçları kuvvetlendirmek için saç diplerine susam yağı sürülür.

13. Dört çorba kaşığı yoğurda bir çorba kaşığı kükürt karıştırılıp saçkıranda kullanılır.

14. Saçkıranda saç diplerine acı düvelek suyu sürülür, saçlar beyaz kil ile yıkanabilir ya da soğan suyuna zeytinyağı karıştırılıp yıkanabilir.

¹ Ardıç katranı: Güzel kokulu, yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilaç olarak kullanılan ağacın katranı.

² Çöven otu: Kökü ve dalları, suya sabun katmış gibi köpürten, kir temizleyici bir bitki, sabun otu helvacı kökü.

Saç hastalıklarının önlenmesi, saçın güçlenip uzaması amacı ile halk arasında çeşitli şifalı bitkiler kullanılmış, tedavi şekilleri ve pratikler geliştirilmiştir. Halk, kendi kendinin hekimi olmuştur. Saç hastalıkları ile ilgili bu tedavi şekillerinin saç hastalıkları açısından ne kadar faydalı olup olmadığını bilemiyoruz; ama bu uygulamalardan bazılarının günümüz toplumunda da hayat bulduğunu söyleyebiliriz. Kullanılan şifalı bitkiler ve bazı tedavi şekilleri uzun denemeler ve tecrübeler sonucu ortaya çıktığı ve olumlu sonuçları görüldüğü için halkın çoğunluğu tarafından kabul görmüştür.

VI. BÖLÜM :SONUÇ

Folkloru oluşturan maddi ve manevi öğelerin oluşumunda insan ve insan organlarıyla ilgili unsurlar oldukça sık kullanılmıştır. Baş ve folklor arasında da sıkı bir ilişki vardır. Maddi ve manevi folklor ürünlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasında vücut organları etrafında oluşan folklor malzemesinin araştırılması, malzemenin toplanması, varyantlarının tespit edilmesi önemlidir.

İnsan organları ve folklor arasındaki ilişkiler geçmişten günümüze kadar devam etmiştir,günümüzden de birtakım değişikliklere uğrayarak ya da uğramadan geleceğe aktarılacaktır.

Baş, etrafında folklor oluşturan vücut organlarından biridir. Göz, kulak, burun, ağız-dil gibi görme, koklama, tatma gibi duyuları algılayabilen insan için hayati önem taşıyan organların bu bölgede toplanması, başın insan açısından ve anatomik açıdan değerini artırmıştır. Yuvarlaklığı ve bünyesinde bulunan organların önemi nedeniyle baş, sembolik olarak kainâtın ifadesi olarak görülmüştür.

Türklerin sanat tarihi mirası olan kafa ve duvar resimlerinden hareketle geçmişten günümüze Türklerin kafatası-baş özellikleri ortaya konmuştur. Bu verilere göre: Türklerde ense kısa ve hafif yuvarlak, alın oldukça yüksek, yumru ve geniş, yüz küçük, geniş ve yassı, kaş kemiği hafif gelişmiş, düzgün, göz yarığı dar ve küçük, elmacık kemikleri fazla gelişmiş, çıkık, burun düz veya kısa gaga burun, ağız ve çene küçük, dudaklar dar ve düzgün, kulak küçük ve yatıktır.

Türklerdeki bu anatomik ortaklık dilde de söz konusudur. Türkiye dışında yaşayan Türk topluluklarında baş sözcüğü ortak kullanılan bir organ adıdır. Azeri Türkçesinde “baş”, Türkmen Türkçesinde “baş”, Kazan Tatarcasında “baş”, Bozkurt Türkçesinde “baş”, Özbek Türkçesinde “baş”, Uygur Türkçesinde “baş”, Yakut Türkçesinde “baş”, Çuvaş Türkçesinde ise “puś” olarak kullanılmaktadır.

Türkçede başla ilgili pek çok atasözü, deyim ve kalıplaşmış söz vardır. Baş, günlük dilde oldukça işlek bir biçimde kullanılan bir sözcüktür. Türkiye dışında yaşayan Türk topluluklarında da başın atasözü ve deyimlerle kalıplaşmış sözlerdeki benzer kullanımları dil ve kültür birliğimizin bir yansımasıdır.

Baş, duygu, düşünce ve hayallerin ifade bulduğu edebiyatta da yerini almıştır. Anonim ve ferdî eserlerde duygu, düşünce ve hayallerin anlatımında kullanılan sözcüklerden biri de baş olmuştur. İlahî-beşerî aşkı işlemeleri yönüyle birbirinden ayrılan Tasavvuf-Âşık şiirinde baş benzer biçimlerde kullanılmıştır. Daha çok atasözü deyim gibi kalıplaşmış sözlerde yerini almıştır. Her iki şiirde de seslenilen kesim halktır. Bu yüzden halkın anlayacağı söyleyiş biçimleri kullanılmıştır. Bazı atasözleri ve deyimlerin tasavvuftan günlük dile geçtiği de olmuştur. Baş koymak, baş açık ilenmek, baş kesmek, baş yarılır börk içinde, kol kırılır kürk içinde, bir gömlekten baş göstermek... Tasavvuftan dilimize geçen kalıplaşmış sözler arasındadır.

Tasavvuf ve Âşık şiirinden aldığımız örnekler başın şiirlerde ne kadar sık kullanıldığını göstermektedir. Baş şiirlerde, betimlemelerde, dua ve beddualarda da yerini almıştır.

Baş nazımda olduğu kadar nesirde de kendisini göstermiştir. İlk yazılı kaynaklardan itibaren kayda geçmiş, çevresinde folklor unsurlarını toplamaya başlamış bir organ-sözcük olmuştur. Az sözle çok anlamların ifâde edildiği

mânilerde, anne ile çocuğun âhengini, birliğini ve yakınlığını sağlayan ninilerde, insanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığı kaybetme, korku, telâş ve heyecan anındaki üzüntülerini, feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini söz ve ezgilerle dile getiren ağıtlarda, halkın ruh halini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı hadiseleri yansıtan;manzum ve ezgili türkülerde, halkın günlük hayatında aileyle, esnaflıkla, tarımla, yeme-içme, düşünce ve sözlerle ilgili kullandığı düzgülerde, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları, eşyayı, akıl, zeka veya güzellik gibi kavramları kapalı bir şekilde çağrışımlarla buldurmaya hedef tutan bilmeceelerde, his, hayal ve fikirlerin abartma, tuhafılık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanım yahut çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu basmakalıp sözler olan tekerlemelerde, milli hafıza ve milli şuuru ifade eden destanlarda, deyiş güzelliğini, anlatım gücünü, kavram zenginliğini taşıyan atasözleri ve deyimlerde, nükteli ve güldürücü fıkralarda, efsânelerde, baş sıklıkla adı geçen bir organdır. Hayatın aynaları olan bu ürünlerde başın önemli bir yer alması, onun gerçek hayatta da önemli bir organ olduğuna dikkat çeker. Bu ürünler, bu önemli organ etrafında oluşan folklorun parçalarıdır.

Geleneksel ve töresel yaşamı düzenleyen, zenginleştiren, renklendiren bir dizi beceriyi, beğeniyi, yaratıyı, töreyi, kurumu, kurumlaşmayı göz önüne sermede; bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla zamanımıza uzanan gelenek, görenek ve âdetler zincirinde başın tuttuğu yer, baş etrafındaki bu folklor halkasının genişlemesinin ve çeşitlenmesinin bir göstergesidir. Bu halkayı oluşturan ürünlerin diğer Türk toplulukları ile benzerliğine dair verilen örnekler, bugün dünya coğrafyasının çeşitli yerlerinde yaşayan Türklerin kültürel mirasının ve bu mirasın günümüze kadar taşındığının izleridir.

Günlük yaşantımızda baş süslemelerinin aldığı yer baş ile bedenin giyim kuşamda da ayrı düşünülmendiğini, giyim kuşamda baştan ayağa kadar bir düzen söz konusu olduğunu, fiziksel yönden oldukça önemli olan başın estetik yönden de insan hayatında çok önemli yer tuttuğunu gösterir. Baş

süslemeleri giyim ve süslenmenin başlangıç noktasıdır. Kimi zaman sosyal durumun göstergesi de olabilir.

Tıbbî folklorda da başa gereken önem verilmiştir. Vücudun merkezî kumandası olan ve estetik yönden de ön plana çıkan baş ile ilgili hastalıklar daima önemsenmiştir. Bu hastalıkları önlemek için çeşitli halk ilaçları kullanılmış, uygulamalar yapılmıştır.

Türkiye dışındaki Türk topluluklarının kültüründen birer parça olan dil, edebiyat, folklor alanlarında verdiğimiz örnekler, yüzyıllardır farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin aynı kültür numunelerine sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye ile diğer Türk toplulukları birbirinden ayrı düşünölemeyeceğinin bir ispatıdır.

Folklor ürünleri, hayatın parçasıdır ve büyük önem taşır. Öyle ki bazen masallardaki ortak bir motiften, bir davranış biçiminden, bir halk türküsündeki yakınma dizesinden, bir tekerleme yumağından ya da bir ağıttan bir millete, halka ya da yöre insanına özgü tipik ve asal yaşama biçimleri gibi ortak değerlerden, dünyayı ve evreni algılamaya yorumlamaya ilişkin ipuçları yakalamak mümkündür.

Ulu Önder Atatürk'ün "Türk çocukları kendileri için lâzım olan atılım kaynağını tarihte bulabileceklerdir." sözleri doğrultusunda geçmişten günümüze Türk kültürü içinde önemli yeri olan baş etrafında oluşan folklorun belgelenerek korunması sağlanmıştır. Bu çalışmalardan günümüz ihtiyaçları doğrultusunda, farklı teknikler bütünleştirilerek yeni çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim

1997 Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Yazıları. Ankara: Akademi Kitabevi.

ACAROĞLU, Türker

1994 "Rumeli Bilmeceleri", Varlık, XIV, 262.

1990 Dünya Atasözleri. İstanbul: Kaya Yayınları.

ACIPAYAMLI, Orhan

1961 Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

1962 "Anadolu'da Nazar ile İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar", Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, XX, 1-2.

1963 "Evlenme Bibliyografyası", Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, VIII, 3-4.

1974 "Türkiye'de Yürümeyen Çocukları Yürütme Gelenekleri", I.Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri. Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

ADIGÜZEL, İlker

1973 "Makedonya'da Halk İnanışları", Halk Bilimi, II.

AHMET, Vefik Paşa

2000 Lehçe-i Osmâni. Haz. Recep TOPARLI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AHUNDOV, Ehliman

1978 Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri. Haz. Semih TEZCAN, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKALIN, Sami

1970 Edebiyat Terimleri Sözlüğü. İstanbul: VarlıkYayınevi.

1972 Türk Manileri I-II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

AKSOY, Ömer Asım

1941 Gaziantep Atasözleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

1988 Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

ALADAĞ, Mehmet Gökâlp

1949 "Doğu Anadolu'dan Birkaç Ağıt Örneği", Türk Folklor Araştırmaları, I, 5, (Aralık 1949).

ALBAYRAK, Nurettin

1999 Dadaloğlu. İstanbul: Timaş Yayınları.

ALPTEKİN, Ali Berat

1992 "Masal ve Hikayelerin Ağıtlarda İşlenişi", Erciyes, XV, 178, (Ekim 1992).

1997 Türk Hikâyelerinin Motif Yapısı. Ankara: Akçağ Yayınları.

ARAT, Reşit Rahmeti

1986 Eski Türk Şiiri. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

1999 Babûmâme. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

2000 Kutadgu Bilig. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARISOY, M. Sunullah

1985 Türk Halk Şiiri Antolojisi. Ankara: Bilgi Yayınevi.

ARTAN, Gündüz

1962 "Gülner'da Bazı İnanışlar", Türk Folklor Araştırmaları, 161, (Aralık 1962).

1963a "Gülner'da Dua ve İlençler", Türk Folklor Araştırmaları, VI, 166, (Mayıs 1963).

1963b "Gülner Bilmeceleri", Türk Folklor Araştırmaları, VIII, 168, (Temmuz 1963).

1966 "Gediz'de Derlenen Bilmeceler", Türk Folklor Araştırmaları, X, 200.

ARTUN, Erman

1999 Günümüzde Adana'da Âşıklık Geleneği ve Âşık Feymanî. Adana.

ASLAN, Ensar

1978 Doğu Anadolu Saz Şairleri. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

1991 Halk Hikayelerini İnceleme Yöntemleri. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

ASLANOĞLU, İbrahim

1984 Pir Sultan Abdallar. İstanbul: Erman Yayınevi.

ATILGAN, Halil

1991 "Ceyhanlı Âşık Ferahî'nin Destan Dünyası", IV, UTHE ve Yunus Emre Semineri. Eskişehir.

1998 Âşık Dertli Kâzım. Ankara.

AVCI, A. Haydar

1992 Halk Bilimi Konuları ve Araştırma Yöntemleri. Ankara: Turna Yayınları.

AYDEMİR, Orhan

1964 "Avşar Ağıtları", Türk Folklor Araştırmaları, 117, (Nisan 1964).

AYDIN, Mehmet

1992 Türk ve Dünya Edebiyatından Şairler ve Yazarlar Sözlüğü. Ankara: Emek Yayınevi.

1988 Türlü Yönleriyle Tekerlemeler. Ankara.

AZMUN, Yusuf

1966 Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında. Ankara.

BABAOĞLU, Nikolay

1969 Gagavuz Folkloru. Kişinev.

BAKİ, Edip Âli

1949 Aynî. Ankara: CHP Yayınları.

BALAMAN, Ahmet

1975 "Güneydoğu Anadolu'da Berder Ailesi", Türk Folklor Araştırmaları, XVI, 307.

BALI, Muhan

1997 Ağıtlar. Ankara.

BANARLI, Nihat Sami

1998 Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

BARLAS, Uğur

1974 Anadolu Düğünlerinde Büyüsel İnanmalar. Karabük: Halk Eğitimi Yayınları.

1975 Hakkari İli Evlenme Töre ve Törenleri. Karabük: Halk Eğitimi Yayınları.

BAŞAR, Zeki

1972 Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklor Araştırmaları. Ankara: Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

BAŞBUĞ, Hayri

1985 Aşiretlerimizde At Kültürü. İstanbul: TDAV.

BAŞGÖZ, İlhan

- 1952a "Bilmecelerin Toplumla İlgisi", Seçilmiş Hikayeler Dergisi, X.
 1952b Türk Halkının Bilmeceleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
 1957 Mânilerimizden. Ankara: Dost Yayıncılık.
 1977 Karacaoğlan. İstanbul: Cem Yayınevi.

BAŞOĞLU, Bekir

- 1981 "Boyabat'ta Yağmur Duası", Türk Folkloru, II, 24, (Temmuz 1981).
 1982 "Boyabat Yöresinde Atasözleri, Deyimler, Öğütler ve İnançlar", Türk Folklor Araştırmaları, III, 34.

BATUR, Suat

- 1998 Açıklamalı-Örneklî Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

BAYAT, Ali Haydar

- 1994 "17 nci Yüzyılda Güney Azerbaycan'da Derlenmiş Atasözleri Kitabı", Türk Dünyası Araştırmaları, 202, (Ekim 1994).

BAYATLI, Osman

- 1952 Şifalı Otlar ve Lokman Hekim. İstanbul: Anıl Matbaası.

BAYRI, M. Halid

- 1932 Maniler. İstanbul.
 1939a "İstanbul'da Kullanılan Bazı Halk İlaçları", Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, 91.
 1939b Halk Âdetleri ve İnanmaları. İstanbul: Burhanettin Basımevi.
 1947 İstanbul Folkloru. İstanbul: Türkiye Basımevi.
 1956 Halk Şiiri. İstanbul: Varlık Yayınevi.
 1959a Âşık Vîranî Divânı. İstanbul: Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.
 1959b Âşık Gevheri. İstanbul: Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.
 1959c "Bekçi ve Ramazan Manileri", Türk Folklor Araştırmaları, V, 117, (Nisan 1959).
 1995 "Nazar ve Nazarlık", Türk Folklor Araştırmaları, 70.

BELEKOĞLU, Nabî

- 1971 Erzurum Türküleri. Adana: Kemal Matbaası.

BENEKAY, Yahya

- Tarihsiz, "Hikâye-i Kesikbaş", Hayat Mecmuası, 14.

BERKER, Namık

1999 Lise II Biyoloji. Ankara: Mega Yayıncılık.

BEŞİKÇİ, İsmail

1969 Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar. Ankara: Doğan Yayınevi.

BİLGE, Rıfat

1996 Mâniler. Haz. Ata ÇATIKKAŞ, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

BİLMEN, Ö. Nasuhi

1962 Büyük İslâm İlmihâli. İstanbul: Ahmed Said Matbaası.

BOLGANBAYEV, B. Kaliyev

1998 Kazak Dilinin Sözlüğü. Almatı: Gılım.

BORATAV, Pertev Naili,

1943 Pir Sultan Abdal. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

1946 Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

1969 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınları.

1984 Zaman Zaman İçinde. İstanbul: Remzi Kitabevi.

2000a Tekerleme. Haz. M. Sabri KOZ, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

2000b Halk Edebiyatı Dersleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

CAFEROĞLU, Ahmet

1941 Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi. İstanbul.

1994 Kuzeydoğu İllerimizin Ağızlarından Toplamalar. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları

CHEVALIER, J. ve A. GEHEERBRANT

1975 Dictionnaire des Symboles. Paris.

CLAUSAN, Sir Gerard

1972 An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford.

CUNBUR, Müjgan

1952 Karacaoğlan-Hayatı, Sanatı ve Şiirleri. İstanbul: Varlık Yayınları.

ÇELEBİOĞLU, A. ve Y.Z. ÖKSÜZ

1977 Türk Bilmece Hazinesi. İstanbul: Ülker Yayınevi.

ÇELEBİOĞLU, Amil

- 1932 Türk Ninniler Hazinesi. İstanbul: Ülker Yayınları.
 Tarihsiz, Ramazannâme, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
 1987 "Kültürümüzde Yatak Duaları", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV, Ankara.

ÇENELİ, İlhan

- 1997 "Türkmen Atasözlerinden Örnekler", Türk Folklor Araştırmaları, XVII, 338, (Eylül 1977).

ÇIKMAN, Zeki

- 1975 Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

DEMİRHAN, Ayşegül

- 1970 "Ankara'nın Alpagut Köyünde Tıp Folkloru Yönünden Bir İnceleme", Türk Folklor Araştırmaları, XIV, 278.
 1971 "İzmir Urla İlçesinde İlâç Yapımı ve Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", Türk Folklor Araştırmaları, XIV, 238.

DİLÇİN, Cem

- 1938 Örneklerle Türk Şiir Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DİLEK, İbrahim

- 1952 Altay Destanları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DİNÇAL, Şevki

- Tarihsiz, Damladan Deryaya. Ankara.

DIYARBEKİRLİ, Nejat

- 1970 Hun Sanatı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

DİZDAROĞLU, Hikmet

- 1969 Halk Şiirinde Türler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DOĞAN, Ayla

- 1964 "Eski Türk Tipi Hakkında", Türk Kültürü, III, 29, (Mart 1965).

DUMLUCA, Halil

- 1987 "Tekerlemeli Mektup", Türk Folkloru, I, 9, (Nisan 1980).

EDİRNELİ, Mecdî

- 1269 Terceme-i Şakayık. İstanbul: ?

ELÇİN, Şükrü

- 1983a Türk Bilmeceleri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- 1983b Türkiye Türkçesinde Maniler. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- 1984 Gevherî Divânı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- 1990 Mâniler. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- 1984 Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- 1985 Türkiye Türkçesinde Ağıtlar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- 1997a Halk Edebiyatı Araştırmaları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- 1997b Âşık Ömer. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ERDENTUĞ, Nermin

- 1977 Sosyal Âdet ve Gelenekler. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ERGİN, Muharrem

- 1993 Dede Korkut Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- 1997 Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

ERGÜN, Saadettin Nüzhet

- 19?? Kâtibî. İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- 19?? Kuloğlu. İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- 193? Hengamî. İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- 193? Beşiktaşlı Gedaî. İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- 193? Âşık. İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- 193? Silleli Sururî. İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- 1936 Âşık Ömer. İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- 1938 Halk Edebiyatı Antolojisi. İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- 1963 Karacaoğlan Hayatı ve Şiirleri. İstanbul: Maarif Kitabhanesi.

ELIADE, Mircea

- 1975 Traité d'Histoire des Religions. Paris.

ELVAN, Çelebi

- 1984 Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menasib il-Ünsiyye. Haz. ERÜNSAL, İsmail ve Y. OCAK, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

EREN, Hasan

1997 Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERHAT, Azra

1977 Mitoloji Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ERİŞ, A. ve S. ŞAR

1989 "İç Anadolu Bölgesi'nde Cilt Hastalıklarına Karşı Kullanılan Halk İlaçları", Türk Folklor Araştırmaları, 6,7.

ESEN, Ahmet Şükrü

1982 Anadolu Ağrıları. Haz. Pertev Naili BORATAV ve Remy DOR, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

ESET, Niyazi

1946 Mâniler Kılavuzu. Ankara: Halkevi Neşriyatı.

ESİN, Emel

1977 İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş. İstanbul.

1997 Türk Kültür Tarihi. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

EVLİYÂ Çelebi

1314 Evliyâ Çelebi Seyâhatnamesi. İstanbul.

1986 Seyâhatname. Haz. TEMELKURAN, Tefik ve N. AKTAŞ, İstanbul.

EYUBOĞLU, İsmet Zeki

1959 "Bilmecelerin Konusu", Türk Folklor Araştırmaları, VI, 124.

1962 "Bilmecelerin Yapısı", Türk Folklor Araştırmaları, VII, 159.

1977 Pir Sultan Abdal. İstanbul: Cem Yayınevi.

1984 Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

FAZULLAH, Rahimi

1987 Gülzâr-ı Hasaneyn. Haz. Adil ATALAY, İstanbul: ?

GENÇ, Reşat

1998 Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

GENÇOSMAN, Kemal Zeki

1971 Türk Destanları. İstanbul: Hürriyet Yayınları.

GERÇEK, Abdürrahim

1985 "Fırat Havzası'nda Ölüm ve Cenaze Merasimleri", Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Semineri, Elazığ.

GERÇEK, Selim

1961 Atalar Sözü. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

GÖĞÇELİ, Kemal Sadık

1943 Ağıtlar. Adana: Türk Sözü Matbaası.

1996 Ağıtlar. İstanbul.

GÖKYAY, Orhan Şaik

2000 Dedem Korkud'un Kitabı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

GÖLPINARLI, Abdülbaki

1936 Yunus Emre, Hayatı. İstanbul: Ahmed Halit Kitabevi.

1963 Alevî-Bektaşî Nefesleri. İstanbul: Remzi Kitabevi.

1972 Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi. İstanbul: Milliyet Yayınları.

1997 Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri. İstanbul: Aka Kitabevi.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza

1998 "Türk Halk İnançlarında Demir Motifi", Türk Dünyası Araştırmaları, 117.

GÖRGÜNAY, Neriman

1973 Erzurum Merkez İlçesi ve Civar Köylerinde Kadın Giyimi Üzerine Araştırmalar. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

GÖRKEM, İsmail

1990 Yukarıova Ağıtları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma, İnceleme, Metinler. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.

GÖRMÜŞ, Şükrü

1970 "Maçka'dan İnanışlar", Türk Folklor Araştırmaları, XII, 250, (Mayıs 1970).

GÜLENSOY, Baybars

1994 "Kaya, Duvar Resimleri ve Balballarda Eski Türk Tipi Figürleri", Türk Dünyası Araştırmaları, 91, (Ağustos 1994).

GÜLER, Abdulkadir

1981 "Kızıltepe ve Yöresinde Sofrada Kelle Geleneği", Türk Folkloru, 85, (Eylül 1981).

GÜNER, A. Oktay

1987 "Hazreti Seyyid Bilâl", Tercüman Gazetesi, (16 Ağustos 1987).

GÜNEY, Eflâatun Cem

1948 En Güzel Türk Masalları. İstanbul: Varlık Yayınları.

1971 Folklor ve Halk Edebiyatı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

GÜNGÖR, A. ve C. GÜNGÖR

1998 Kırgız Atasözleri. Ankara: Engin Yayınları.

GÜNGÖR, H. ve M. ARGUNŞAH

1991 Gagavuz Türkleri, Tarih, Dil, Folklor ve Edebiyatı.

GÜNGÖR, M. Nasih

1945 Kastamonu Ninnileri. Kastamonu: Kastamonu Halkevi Neşriyatı.

1997 Masallar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

GÜRTUNCA, Faruk

1982 Ferhat ile Şirin. İstanbul: Sağlam Kitabevi.

GÜZEL, Abdurrahman

1981 Kaygusuz Abdal. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

GÜZELBEY, Cemil Cahit

1964 Gaziantep Evliyâları. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.

1983 "Gaziantep Halk İnançlarından Bir Demet", Türk Folklor Araştırmaları, 50.

HAFİZ, Nimetullah

1985 Kosova Türk Edebiyatı Metinleri. Piriştine.

HAKKI, İbrahim

1950 "Hz. Yahya'nın Kesik Başı", Tarih Hazinesi, III, (Aralık 1950).

HAMAMİZÂDE, İhsan

1930 "Bilmeceler", İstanbul, VI.

HAMDİ, Hasan

1997 Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

HAYDAR, Ali

1931 "Milli Bilmeceler", İstanbul, XIV.

İŞİKOĞLU, Kemal

- 1971 "Urfa'da Hastalıkların Tedavi Şekilleri", Türk Folklor Araştırmaları, XIII, 259, (Şubat 1971).

İBN-İ Batuta

Tarihsiz, Seyahatname I. İstanbul.

İBNÜ'N Nedim

Kitabü'l-Fihrist. Kahire.

İNAN, Abdülkadir

- 1954 "Eski Türk Düşünlerinde Görenekler", Türk Folklor Araştırmaları, IX, 185, (Eylül 1954).
 1959 "Türlü Törenlerde Ters Giyme Âdeti", Türk Folklor Araştırmaları, VI, 186, (Mart 1959).
 1966 "Türklerde Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü", Reşit Rahmeti Arat Armağanı. TKE.
 1972 Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 1998 Makaleler ve İncelemeler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İVGİN, H. ve A. BOZYİĞİT

- 1998 "Âşıklar Dünyasında", Aş-Der, Ankara.

İZGİ, Özkan

- 1986 Kutluk Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KALAFAT, Yaşar

- 1994 "Makedonya Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları", Türk Dünyası Araştırmaları, 27.
 1995 Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
 1997a Anadolu Türk Halk Sufizmi. Ankara: Avrasya Bir Vakfı Yayınları.
 1997b "Türkmeneli/Erbil ve Türkmen Halk Sufizmi", Türk Dünyası Araştırmaları, 107, (Nisan 1997).
 1997c Avrasya Türk Halk Sufizmi (Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan). Ankara: Türk Dünyası Eğitim Vakfı.
 1998 "Kırım Tatar Türkleri Halk İnançları", Türk Dünyası Araştırmaları, 116, (Haziran 1998).
 1999 "Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivine Göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları", İlahiyat Fakültesi Dergisi, XL, Ankara.

- 2000a Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen İnançları. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları.
- 2000b "Nokus Sempozyumu ve Karakalpak Türk Halk İnançları", Türk Dünyası Araştırmaları, 126, (Haziran 2000).
- 2000c "Uluslararası Türk Medeniyet Kongresi ve Kazakistan Gezi Notları ile Baksilik-Halk İnançları", Türk Dünyası Araştırmaları, 218, (Ekim 2000).

KARADAĞ, Metin

- 1999 Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri. Ankara: Ürün Yayınları.

KARASAR, Niyazi

- 1998 Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KARDEŞ, Mehmet

- 1961 Tortum'da Halk İnanmaları-Âdetler ve Taşlamalar. İstanbul: Ekin Basımevi.

KAŞGARLI Mahmud

- 1972 Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi. Çev. Besim ATALAY, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARTAL, Numan

- 1983 "Mezar Taşları", Türk Folkloru, V, 51, (Ekim 1983).

KAYA, Doğan

- 1987 "İlbeyli Köylerinde Baş Övme Türküsü", Sivas Kültür Sanat, I, 1, (Mayıs 1987).

KAYA, Erol

- 1968 "Van Bedduaları", Türk Folklor Araştırmaları, XIII, 231.

- 1993 Âşık Mihnacî. Sivas: Dilek Matbaacılık.

- 1996 Âşık Zakirî. Sivas: Dilek Ofset.

- 1999a Âşık Ruhsatî. Sivas: Doğan Ofset.

- 1999b Anonim Halk Şiiri. Ankara: Akçağ Yayınları.

- 2001 Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar. Ankara: Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

KAYGILI, Osman Cemal

- 1936 İstanbul'da Semaî Kahveleri ve Meydan Şairleri. İstanbul:Eminönü Halkevi Yayınları.

KIRZIOĞLU, Neriman Görgünay

- 1989 Anadolu Türkmen Kadınlarında Baş Süslemeleri. Ankara: Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

- 1995 Giyim Sanatı ve Kişisel Görünüm. Ankara.

KIZILDAĞ, Edip

- 1970 "Lokman Hekim Kitabından Birkaç Örnek", Türk Folklor Araştırmaları, 249, (Nisan 1970).

KOCATÜRK, Vasfi Mahir

- 1963 Saz Şiiri Antolojisi. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
1967 En Güzel Türk Mânileri. İstanbul: Edebiyat Yayınevi.

KORKUT, Huriye

- 1947 Halk Edebiyatında Ağıtlar. İstanbul: ?

KÖHLER, Susanne

- 1992 Tanrı'nın Eczanesi. Çev. Giray GÜLENGÜL, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

KÖKLÜGİLLER, Ahmet

- 1984 Pir Sultan Abdal. İstanbul: Ertüze Yayınları.
1978 "Karadeniz'den Maniler", Türk Folklor Araştırmaları, XVIII-XIX, 394, (Ağustos 1978).

KÖKSAL, Yaşar

- 1959 Seçme Mâniler. İstanbul: Şevket Ünal Matbaası.

KÖKTÜRK, Muhsin

- 1971 "Yozgat Köylerinde Nişan ve Düğün", Türk Folklor Araştırmaları, XIII, 259.

KÖYMEN, Mehmet Altay

- 1983 Alparslan ve Zamanı II. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat

- 1934 Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
1940a Türk Saz Şairleri. (XIX. yy.). İstanbul: Milli Kültür Yayınları.
1940b Türk Saz Şairleri (XVI-XVIII. yy.). İstanbul: Milli Kültür Yayınları.
1940c Âşık Dertli. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
1950 Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
1962 Türk Saz Şairleri (XVIII. yy.). İstanbul: Milli Kültür Yayınları.
1964 Türk Saz Şairleri (XIX. yy.). Ankara: Milli Kültür Yayınları.
1966 Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara.
1981 Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları.

KUDRET, Cevdet

- 1980 Örneklerle Edebiyat Bilgileri. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
 1985a Yunus Emre. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
 1985b Pir Sultan Abdal. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
 1985c Karacaoğlan. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

KÜNNÖŞ, Ingácz

- 1979 Türk Halk Edebiyatı. Haz. Tuncer GÜLENSOY, İstanbul: Tercüman Yayınları.
 1994 Türk Halk Edebiyatı. Haz. Tuncer GÜLENSOY, Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.

KURNAZ, Cemal

- 1990 Halk ve Divân Şiirinin Müsterekleri Üzerine. Ankara: Akçağ Yayınları.

KUZUCULAR, Emin

- 1972 "Ağrı Bölgesinde Halk İlaçları ve Şifalı Otlar", Türk Folklor Araştırmaları, VII, 301, (Mart 1972).
 1979 "Şarkışla'da Hastalıklar ve Tedavileri", Türk Folkloru, I, 1-2.

KÜÇÜKBEZİRCİ, Seyit

- 1967 "Konya ve Dolaylarında Halk İlaçları", Türk Folklor Araştırmaları, X, 213, (Nisan 1967).

LIGETTI, L.

- 1986 Bilinmeyen İç Asya. Çev. Sadrettin KARATAY, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MAHMUT, Nedred

- 1986 "Dobruca ve Kuzey Kafkas Nogaylarının Folkloru Üzerine Genel Bir Bakış", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara.

MEHMED Esat Efendi

- 1999 Lehçetü'l-Lügat. Haz. Ahmet KIRKKILIÇ, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin

- 1995 Bulgaristan'da Türk Kültürü. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

MORINA, İrfan

- 1981 "Yugoslav Türk Folklorunda Mamuşa Atasözleri", Türk Folklor Araştırmaları, III, 28, (Kasım 1981).

MUSAOĞLU, M. ve M. GÜMÜŞ

1995 Azerbaycan Atasözleri. Ankara: Engin Yayınevi.

NECDET, Ahmet

1997 Tekke Şiiri Antolojisi. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

OCAK, Ahmet Yaşar

1989 Türk Folklorunda Kesik Baş. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

OKTÜRK, Şerif

1984 Türk Mânileri Antolojisi. İstanbul: Özdem Kardeşler Matbaası.

ONAY, Ahmet Talat

1928 Halk Şiirlerinin Şekil ve Nevi. İstanbul: Maarif Vekâleti Yayını.

ORAL, M. Zeki

1955 Orta Köylü Âşık Tarihî. Ankara: Yeni Matbaa.

ORHAN, Hamza

1937 "Halk Hekimliği", Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, 68.

ORTA, Nedim

1996 "Elmacık Köyü Folkloru", Türk Folklor Araştırmaları, IX, 198, (Ocak 1996).

ÖGEL, Bahaeddin

1948 Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

1971 Türk Mitolojisi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

1991 Türk Kültür Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖNAL, Mehmet Naci

1998 Romanya/Dobruca Türkleri ve Mukayeseleri İle Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖNAL, Sami

1985 "Kerküklü İzzettin İsmail'in Derlediği Hoyrat ve Mâniler", HK, 1884/4.

ÖNDER, Mehmet

1966 Anadolu Efsaneleri. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ÖNDER, Nabey

1983 "Bünyan'da Halıcılık", Folklor, 29-30,(Eylül-Ekim 1983).

ÖZBAY, Hüseyin ve M. TATÇI

1994 Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ÖZEN, H. Sami

1980 "Divriği'de Dualar, Beddualar, Yeminler", Türk Folklor Araştırmaları, VII, (Aralık 1980).

ÖZDEMİR, Fuat

1975 "İlk Dinî Destanlar ve Kesik Baş Destanı" Folklor Araştırmaları Yıllığı, Ankara.

ÖZEN, Kutlu

1987 "Hüseyin Battal Gazi Yatırı", Türk Folklorundan Derlemeler, Ankara.

ÖZER, Mustafa

Tarihsiz, Tabiat Eczanesi, İstanbul : Akit Yayınları.

ÖZTELLİ, Cahit

1952 Karacaoğlan. İstanbul: Varlık Yayınevi.

1953 Halk türküleri. İstanbul: Varlık Yayınevi.

1954 Halk Şiiri. İstanbul: Varlık Yayınevi.

1959 "Başa Toprak Savurmak ve Yas", Türk Folklor Araştırmaları, V, 116, (Mart 1959).

1962 Köroğlu ve Dadaloğlu. İstanbul: Varlık Yayınevi.

1966 "Albastı, Alkarası, Korunma ve Tedavisi", Türk Folklor Araştırmaları, 209.

1969 17 nci Yüzyıl Tekke Şairi Kul Nesimî. Ankara: Turizm Etnografya Folklor ve Turizm Derneği Yayınları.

1972 Evlerinin Önü Halk Türküleri. İstanbul: Hürriyet Yayınları.

1986 Yunus Emre. İstanbul:

Özgür Yayınları.

2001 Pir Sultan Abdal. İstanbul: Varlık Yayınevi.

ÖZBAY, Cemal

1955 Fakirî. Ankara: Emek Basım-Yayınevi.

1956 Sadık Baba. Ankara: Emek Basım-Yayınevi.

ÖZBEK, Metin

1986 "Çayönü Yerleşmesindeki Kesik İnsan Başları", II.Arkeoloji Sonuçları Toplantısı, Ankara, (26-30 Mayıs 1986).

ÖZDER, Lale

1999 İç Anadolu Bölgesi Geleneksel Kadın Başlıkları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZDER, M. Adil

1967 "Doğum ve Çocuk Üzerine Gelenekler, İnançlar", Türk Folklor Araştırmaları, 213, (Mart 1967).

ÖZERGIN, M. Kemal

1966 "Ninniler", Türk Folklor Araştırmaları, XVI, (Kasım 1966).

ÖZKAN, Fatma

2000 Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

ÖRNEK, Sedat Veyis

1967 Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Sahalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetiki. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesi Yayınları.

1971 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

1979 Anadolu Folklorunda Ölüm. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesi Yayınları.

2000 Türk Halk Bilimi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZKAN, Fatma

2001 Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

ÖZKAN, İsa

1999 Nasrettin Hoca Fıkraları. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları.

ÖZÖN, Mustafa Nihat

1952 Türk Atasözleri. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ÖZTÜRK, Ali

2000 Çağlar İçinde Türk Destanları. İstanbul: Alioğlu Yayınevi.

PALA, İskender

1989 Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

PEÇEVİ, İbrahim

1238, Tarih-i Peçevî. İstanbul.

PEREMECİ, Osman Nuri

1943 Atalarsözü. İstanbul: Edirne Halk Evi Yayını.

PETEKÇİ, Ahmet

1962 "Konya Türküleri", Türk Folklor Araştırmaları, VII, 157, (Aralık 1962).

POLAT, Osman

1975 Aşık Seyranî. Develi Seyranî Kültür Derneği.

POLAT, Şükrü

1953 "Su Şehri Köylerinde Düğün" Türk Folklor Araştırmaları, III, 52, (Kasım 1953).

PÜRLÜ, Kadir ve K. ÖZEN

1996 Aşık Feryadî. Sivas: Dilek Matbaacılık.

RADLOFF, William

1957 Sibirya'dan. Çev. Ahmet TEMİR, İstanbul. Maarif Vekaleti.

RAHİMİ, Fazullah

1987 Gülzâr-ı Hasaneyn. Haz. A. Adil ATALAY, İstanbul.

RASANEN, Martti

1968 Versuch Eines Etymologischen Wörterbuches Der Türksprachen. Helsinki.

RASONYI, Laszio

1995 Tarihte Türklük. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

RUMİ, Eşrefoğlu

1967 Eşrefoğlu Rumî Divanı. İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi.

SAKAOĞLU, Saim

1976 101 Anadolu Efsânesi. İstanbul: Damla Yayınevi.

1985 "Anadolu Folklorunda Göktürk Efsanelerinin İzleri", V. Milletlerarası Türkoloji Kongreleri Bildirileri, İstanbul.

1987 "Halk Edebiyatı Kavramı Üzerine", II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, Eskişehir.

SARAÇOĞLU, Ali

1999 Ercişli Emrah. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SEVİN, Nurettin

1955 On Üç Asırlık Kıyafet Tarihine Bir Bakış. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- SEVİNÇ, Emin
1966 "Ankara'dan Ninniler", Türk Folklor Araştırmaları, X, 251.
- SEVİNDİK, İmren
1998 Âşık Esirî. Sivas: Dilek Ofset.
- SEYFETTİN, Ömer
1970 Başını Vermeyen Şehit. İstanbul: Fan Yayınları.
- SEYİDOĞLU, Bilge
1985 Erzurum Efsaneleri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- SEYİRA, M. ve H. TUNGAR
1988 Abdal Musa Sultan. Antalya: Mavi Tanıtım.
- SİLİÖZ, Remzi
1970 "Hatay'da Doğum Adetleri", Hatay Dergisi, VII.
- SOYLU, Adnan
1970 "Hastalıkların Tedavileri", Folklor Dergisi, XVI.
- SOYUER, Halil
1997 Kader Faslı. Ankara: Minfa Yayıncılık.
- STRILLING, Paul
1965 A Turkish Village. London.
- SURNAN, Rabite
1952 Türklerde At Kültürü. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- ŞAPOLYO, Enver Behnân
1938 Halk Ninnileri. İstanbul.
1958 Türk Masalları. İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
1964 Türk Menkıbeleri. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet
1969 "Yeşilyurt'ta Halk Hekimliği", Türk Folklor Araştırmaları. XII, 238, (Mayıs 1969).
- ŞEMSEDDİN ed Dimaşkî
1923 Nuhbetü'l-Dehr fî Acâibü'l-Berri Ve'l-Bahr. Yay. A. MAHREN, Leipzig.
- TAN, Naili
1976 "Kızların Kısmetlerini Açma Pratikleri", Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı, 479.

TANSEL, Fevziye Abdullah

1989 Ziya Gökalp Külliyyatı I. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

TANYU, Hikmet

1967 Ankara ve Çevresindeki Adak Yerleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

TARLAN, Ali Nihat

1936 Divan Edebiyatında Muamma. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

TERZİBAŞI, Ata

1975 "Irak Türkmenleri Arasında Yağmur Duası", Türk Folklor Araştırmaları, XVI, 314, (Eylül 1975).

TEZEL, Naki

1938 İstanbul Masalları. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

1941 Bilmeceler ve Mâniler. Ankara: Cezaevi Matbaası.

1969 Türk Halk Bilmeceleri. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TİZER, B. ve N. SAPMAZ

1965 Giyim Tarihi. Ankara: Matbaacılık Okulu.

TOGAN, Velidî

1946 Umumî Türk Tarihine Giriş. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

1972 Oğuz Destanı. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

TOPRAK, Burhan

1972 Yunus Emre. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

TUNA, Osman Nedim

1993 Sümer-Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türkçenin Yaşı Meselesi. Ankara: Belleten 1989'dan ayrı basım.

TURAN, Ahsen

2000 Türkiye'de Halk İlacı Araştırmaları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TURGAL, H. Fehmi

1934 "Mersin'de Halk Hekimliği", Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, 41.

TÜRKDOĞAN, Orhan

- 1976 "Evlenmede Başlık Geleneğinin Sosyolojik Açıklaması", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara.

ULUDAĞ, Süleyman

- 2001 Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. Ankara: Kabalcı Yayınevi.

ULUSOY, Hamdi

- 1973 "Tarsus'un Taşobası Köyü'nde Kına Gecesi", Türk Folklor Araştırmaları, 289, (Aralık 1973).

URAZ, Murat

- 1933 Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri. İstanbul: ?
1950 "Halk Edebiyatında Muamma", Türk Folklor Araştırmaları, I, 8.

USMANOVA, Şaire

- 1997 "Özbekçe ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırmalı Tahlilinden Birkaç Örnek", Türk Dili, 547, (Temmuz 1997).

UYGUNER, Muzaffer

- 1954 "Kandıra'da Derlenmiş İnanmalar", Türk Folklor Araştırmaları, III, 564, (Kasım 1954),
1956 "Kandıra'da Oyunlar ve İnsan Azalarına Dair İnançlar", Türk Folklor Araştırmaları, V, (Ocak 1956).
1958 "Kandıra'dan Bilmeceler", Türk Folklor Araştırmaları, XIV, 281.
1970 "Kandıra'da Tedavi Usulleri ve Çareleri", Türk Folklor Araştırmaları, VIII, 105, (Nisan 1970).
1990 Âşık Veysel. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

UZ, Mustafa

- 1954 "Mustafa'ya Ağıt", Türk Folklor Araştırmaları, 61, (Ağustos 1954).

UZUN, Firdevsî

- 1958 Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî. Haz. A. GÖLPINARLI, İstanbul.

VARNACI, Ali Ekrem

- 1966 "Türk Ninnileri", Türk Folklor Araştırmaları, X, (Mayıs 1996).

YAĞMURDERELİ, Nesip

- 1963 Mânilerimiz. İstanbul: Dizerkonca Matbaası.

YALMAN, Ali Rıza

2000 Cenup'ta Türkmen Oymakları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

YALÇIN, Faik

1959 "Âşık Ahmet", Türk Folklor Araştırmaları, VI, 122, (Eylül 1959).

YARDIMCI, İlhan

1968 Şifalı Otlar ve Halk İlaçları. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.

1999 Türk Halk Bilimi ve Edebiyatı Araştırmaları. Ankara: Ürün Yayınları.

YENER, Cemil

1989 Türk Halk Edebiyatı Antolojisi. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

YILDIZ, Naciye

1995 Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespitler ve Tahliller. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILDIZ, Nüsnü

1960a "Elmalı Folkloru", Türk Folklor Araştırmaları, VI, 16, (Temmuz, 1960),

1960b "Elmalı'dan Bilmeceler", Türk Folklor Araştırmaları, V, 13, (Haziran 1960).

1960c "Mâniler", Türk Folklor Araştırmaları, VI, (Temmuz 1960).

YILMAZ, Halil

1972 "Erzurum Bilmeceleri", Türk Folklor Araştırmaları XIV, 271.

YORGANCIOĞLU, Oğuz

1990 Kırgız Folklorundan Derlemeler. Mağusa.

YURTER, Mahmut

1958 Mâniler. İstanbul.

YÜKSELMİŞ, Fatih

1960 Türk Atasözleri. İstanbul: Çelikkilt Matbaası.

ZÜLFİKÂR, Nazmi

1972 "Bitlis Folklorundan Bir Demet", Folklor, III, 29-30, (Eylül 1972).

TÜRKÇE ÖZET

İnsan hayatındaki en önemli organlar biri baştır. Ana dillerin oluşum evresinde insan mikrokozmostan makrokozmosa doğru hareket eder; bu yüzden kendisinden hareketle dili oluşturmaya başlar. İnsanın isimlendirdiği mikrokozmosu makrokozmosa geçirmesi oldukça doğaldır. Vücut organ isimlerinin tabiata yansımış şekli de bundan başka bir şey değildir. Baş da bu organlardandır. Türk şive ve lehçelerinde ortaklık arz eder.

Köklü bir ulusun, bir halkın kültüre geçmiş ortak değerlerini, inançlarını aydınlatan; bugün bile işlerliğini, canlılığını, etkinliğini koruyan kimi kültürel öğelerin ve kurumların yapılarına ve köklerine ışık serpen birçok bilgiyi, açıklamayı bulunduran kaynak yapıtlarda da baş ve baş etrafında oluşan folklorik unsurlara rastlanır.

Dilimizde başla ilgili pek çok kalıp söze rastlanmaktadır. Bu kalıp sözlerden bir kısmı Türkiye dışında yaşayan Türk toplulukları ile ortaktır.

Baş, edebiyatımızda da yerini almıştır. Tasavvuf edebiyatı ve âşık edebiyatı ürünlerinde başla ilgili pek çok ürüne rastlanmaktadır. Bunların bir kısmında baş sözcük ve sözcük grubu olarak yer almış, bir kısmında ise konu olarak kullanılmıştır. Anonim eserlerde de baş hem nazım biçiminde hem de nesir biçiminde yerini almıştır. Baş, mânilerde, ağıtlarda, türkülerde, düzgülerde, bilmeceelerde, tekerlemelerde, destanlarda, atasözlerinde, deyimlerde, dua ve beddualarda, fıkralarda, efsânelerde, menkabelerde, masal ve hikâyelerde de yer almıştır.

Türkiye'nin pek çok kasaba ve köyünde, şehirlerinde kültür tarihi ve folklor açısından oldukça önemli bir yer alan kesik baş türbeleri ve bunlarla

ilgili efsâneler oluşmuştur. Bu türbelerle ilgili olarak çeşitli ziyaret ve adak usûlleri geliştirilmiştir.

Âdeta bir kainatı andıran baş etrafında oluşan kültürel birikim yadsınamaz. Başla ilgili olarak gerek doğum, evlenme, ölüm geçiş dönemlerinde ve günlük hayatta pek çok uygulamalar oluşmuştur. Bunların Türkiye dışında yaşayan Türk topluluklarındaki inanmalarla ortaklık göstermesi bu topluluklarla aramızdaki kültür birliğini gözler önüne sermektedir.

İnsanoğlunun önemli ihtiyaçlarından olan süsleme ve süslenme, zengin bir kültüre sahip olan Türk hayatında baş organında da kendini göstermiştir. Geleneksel bir önemi olan baş süslemeleri, günümüze kadar gelen bir kültür hazinesidir.

Anadolu'da çok eski çağlardan beri bilinen tıbbî folklor ve bitkilerle tedavi usûlleri baş hastalıklarının tedavisinde de kullanılmıştır.

Baş etrafında oluşan folklor, geçmişten günümüze kadar devam etmiştir, günümüzden de geleceğe kültür dinamizminin eşliğinde aktarılacaktır.

SUMMARY

Head is one of the most important organs in human life. It moves from microcosmos towards macrocosmos at the phase of the formation of main languages; and it begins to form up the language originated by itself. It is natural that humans transforms the microcosmos to macrocosmos. It's not something else but the form of the body organ names reflected to the nature. Head is one of these organs and has some similarities with the Turkish accents and dialects.

We can see "head" and some folkloric items formed about "head" at the source opuses, even today functional and involve lots of information, that lighten the beliefs and mutual recent values in the culture of folks and a fundemantal nation.

We can also come across a lot of word pattern about head in our language. And some of these word patterns are mutual with the other Turkish nations living outside of Turkey.

Head has its own place in our literatue, as well. And also we can come across many works of literature about head in Islamic mysticism and poet literature. At these works, sometimes head is seen as a word or group of words and sometimes it is used as a topic. Also in folkloric works, head is used in both as poetry and prose.

Head is also used in folk songs, laments, riddles, jingles, epic poems, sayings, idioms, prays and curses, jokes, legens, novels and tales.

In various provinces and villages in Turkey, there are lots of “kesik baş (cut-head)” tombs formed legends having an important value for the cultural history and folkloric life.

It's a reality that cultural accumulation around head is very wide. And there are lots of applications about head in daily life as birth, wedding and death. And these beliefs are so similar with other Turkish soceties that prove the cultural union.

We can also see the head adornments, that are important requirements of human beings in Turkish cultural life. Having traditional importance, they are cultural treasures coming from the history.

In Anatolia, since ancient ages, some known medical treatments and some treatments with plants are also used in illnesses related with head.

Folklor formed by “head”, has lived from past till now, and will go on living accompanied by the cultural dynamism it has, from now to the future.